

AZƏRBAYCAN

6'2019

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ
Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA
Məsul katib: Vüsal NURU

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı: Bakı - Az1000 Xaqani küçəsi, 25	Çapa imzalamb: 21.06.2019 Sifariş 1689 Tiraj 600 Kağız formatı 70x108 1/16 - 6,5 kağız vərəqi 12 çap vərəqi 16,8 şərti çap vərəqi	E-mail: intigam.gasimzade@gmail.com sudabe334@mail.ru Qiyməti 1 manat 50 qəpik Bakı şəhəri, "Azərbaycan" nəşriyyatının mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunur
---	--	--

**Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.
Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.**

BU SAYIMIZDA:**VAQIF SƏMƏDOĞLU - 80**

İNTİQAM QASIMZADƏ - Şair haqqında söz.....	3
VAQIF SƏMƏDOĞLU - Şeirlər.....	4

N Ə S R

SAMİD AĞAYEV - Ləvəngi (povest).....	13
XANIM AYDIN - Sərçə (hekayə).....	85

P O E Z İ Y A

İLHAM QƏHRƏMAN - Şeirlər.....	38
CƏLALƏDDİN BUDATOĞLU - Şeirlər.....	70
MƏCNUN GÖYÇƏLİ - Şeirlər.....	79
AFAQ ŞİXLİ - Şeirlər.....	99
ZİRƏDDİN QAFARLI - Şeirlər.....	105
NAZİR RÜSTƏM - Şeirlər.....	109
FƏXRƏDDİN ƏSƏD - Şeirlər.....	126
RUZBEH MƏMMƏD - Şeirlər.....	131
ƏLƏSGƏR ƏHMƏD - Şeirlər.....	134

Ə D Ə B İ S Ö H B Ə T L Ə R

"Bizim uzaqlaşmağımız tənqidə zərbə idi, ədəbiyyata yox" Vilayət Quliyevlə tənqidçi Nərgiz Cabbarlının söhbəti.....	49
--	----

Ə H M Ə D A Ğ A O Ğ L U - 1 5 0

VİLAYƏT QULİYEV - Türkiyəni duyğulandıran ölüm (əvvəli ötən sayımızda).....	112
--	-----

Y E N İ T Ə R C Ü M Ə L Ə R

MO YAN - Bibimin qiymətli bıçağı.....	137
ULUQBƏY ESDÖVLƏT - Şeirlər.....	145

Ə D Ə B İ T A L E L Ə R

GÜNEL NATİQ - Lev Tolstoy və Sofya Bersin məhəbbət tarixçəsi.....	152
---	-----

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

QORXMAZ QULİYEV - Ədəbiyyatda kaosmos.....	159
CAVANŞİR YUSİFLİ - Ədəbi gəncliyin üç fraqmenti.....	168
TƏYYAR SALAMOĞLU - "Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz".....	173
İRADƏ MUSAYEVA - Repressiyaya aparan romanlar.....	181

D Ü N Y A , S Ə N D Ə N K İ M L Ə R K E Ç D İ . . .

İNTİQAM QASIMZADƏ - Əli Kərimi xatırlarkən.....	188
---	-----

K İ T A B R Ə F İ

191

Vaqif Səmədoğlu - 80

Bu il iyun ayının 5-də Vaqif Səmədoğlunun 80 yaşı tamam oldu. Mən "oldu" yazdım, "olacaqdı" yox, çünki geniş yayılmış bir fikirdə deyildiyi kimi, "əsl sənətkarlar ölmürlər, nə qədər ki, onların əsərləri yaşayır, sevilir, xalq onları qəbul edir, o sənətkarlar ölümlərindən sonra da yaşayırlar. Və Vaqif Səmədoğlu da oxucularının qəlbində yaşayır.

Beləliklə, Vaqifin iyunun 5-də 80 yaşı tamam oldu. Bu münasibətlə Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında onun yubiley gecəsi keçirildi. Bu, rəsmiyyətdən uzaq bir gecə idi - Vaqif Səmədoğlunun yaradıcılıq gecəsi idi; nə geniş məruzə oldu, nə rəsmi və qeyri-rəsmi çıxışlar. Şairin şeirləri səsləndi, sözlərinə yazılmış mahnıları oxundu, öz səsi eşidildi, bir sözlə, poeziya dolu bir gecə. Və bütün gecə ərzində səhnədə yubileyə gəlmiş sənətsevərlərlə üz-üzə Vaqifin iri, canlı şəkli. O gecə hər şey gözəl idi: aktyorların ifası da, mahnılar da. Amma mən niyəsə doymadım. Nəsə çatmırdı mənə. Evə qayıtdıqdan sonra o "nəsəni" tapdım; qeyri-iradi əlimi kitab rəfinə uzatdım, Vaqif Səmədoğlunun mənə hədiyyə etdiyi dörd kitabını - "Yoldan teleqram", "Günün baxtı", "Uzaq, yaşıl ada" və "Mən burdayam, İlahi" kitablarını götürüb bir küncə çəkildim və Vaqiflə baş-başa qaldım. Bir xeyli şeirini yaddaşımda təzələdikdən sonra başa düşdüm ki, yubiley gecəsində (nə qədər gözəl təşkil olunsada) mənə çatmayan dostum, qardaşım, sevimli şairim Vaqif Səmədoğlu ilə təkbətək qalmaq istəyi imiş;

dünyada sevimli şairi ilə təkbətək qalmaqdan gözəl heç nə yoxdur!

Hörmətli oxucu, odur ki, Sizi də Vaqif Səmədoğludan seçdiyim və sevdiyim şeirlərlə baş-başa buraxıram...

İntiqam QASIMZADƏ

Vaqif SƏMƏDOĞLU

NƏ OLACAQ?

Nəyin istisindən yananlar
 arzulayacaq kölgəmi?
 Hansı rənglə çəkəcəklər
 xəritələrdə ölkəmi?
 Şeirlərimi sevəcəklərimi
 divarlar arxasında?
 Nə parlayıb sönəcək
 son günümün yaxasında?
 Bazarda
 ətin qiyməti düşəcək,
 yoxsa
 meşə cəngəlliyinin
 qoyduğu qiymətdə qalacaq?
 Öpüşəcək,
 öldürəcək,
 düşünəcəklərimi yenə qaranlıqda?
 İnsan xoşbəxt olacaqmı
 məhəbbətin doğduğu bir anlıqda?
 Qatarlarda
 axşamüstü
 çay paylayacaqlarmı içməyə?
 Pasport, viza
 gərək olacaqmı sərhədlərdən keçməyə?
 Andersenin nağıllarını oxuyacaqlarmı?
 Əlifba biləcəkmə hamı?
 Kür daşacaq,
 yoxsa bəndlər ovcundan
 töküləcək Xəzərə?
 İnsan bir ömrü boyu
 öləcək neçə kərə?
 Yol azacaqlarmı?
 Məzar qazacaqlarmı?
 Məsciddə yuyacaqlarmı meyidləri?
 Kim sulayacaq
 bulvardakı söyüdləri?..

1963

BU YAĞIŞ

Eşidirsənmi?
 Amma necə eşidəsən...
 İki il,

yeddi ayın ayrılığıyla
tutulub qulaqlarımız,
Bir yandan da bu yağış...

Bu yağışda canavarlar da
adam olub yorğan-döşəyə
girmək istəyirlər.
Görürsənmi?
Amma necə görəsən...
Qurtarmayıb hələ də
aramızdan keçən qatarın vaqonları.
Bir yandan da bu yağış...

Bu yağışda qorxudan
səs-səsə verib bar-bar bağırır
Qobustan qayalarının öküzləri də!

Eşidirsənmi?
amma necə eşidəsən...
İki il,
yeddi ayın ayrılığıyla
tutulub qulaqlarımız,
bir yandan da bu yağış...

1964

Son gecədir bu gün yenə,
Sabah yenə son səhər.
Son yel dolur son yelkənə,
Qayıq üzür birtəhər...

Axırınıcı ağacdır bu,
Əsir sonuncu külək.
Bağlayıb sonuncu yolu
Yenə sonuncu fələk...

İndi son küçə üstünə
Yağacaq son addımlar.
Yenə dönəcəklər tinə
Sapsarı son adamlar...

Doğulur sonuncu insan,
Sonuncu insan ölür.
Yenə son dəfə ağlayan
Son dəfə gülən olur...

1963

* * *

Füzuliya

Bu gün dənizi siləndə
 Gilavarın yaylığı.
 Yenə dindi təkliyimin
 Yorğun söz azadlığı...

Sən bəlkə də sevinərdin,
 Baxıb dənizə sarı.
 Axı yuxuna girməzdi
 Rus çarının tankları...

Bilirsənmi, vaxt dəyişib,
 Məcnun fit çalır tində.
 Özbəklər xələt paylayır
 Sənin yubileyində...

Bilirsənmi, artıq kəsib
 Ümid keçən yolları.
 Tikilməmiş türmələrin
 Hörülməmiş hasarı...

Gecə yarı, ay sapsarı,
 Nə yapışmışam səndən?
 Yəhərlənməmiş dünyanın
 Yıxılıram belindən...

1968

* * *

Sən mənim
 doğma anamsan, Azadlıq,
 mən sənin
 yad qapısında böyümüş balan...

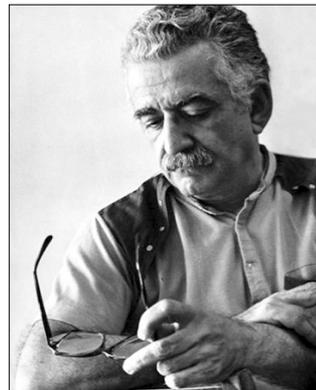
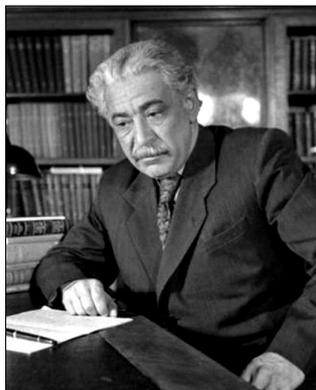
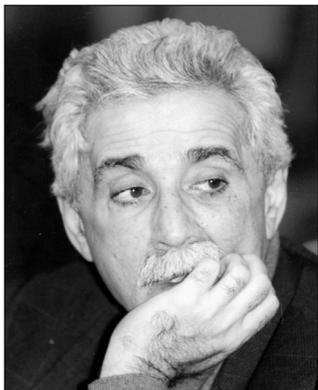
Sən son ümidimin qaldırdığı
 ağ bayraqsan, Azadlıq,
 mən səni
 yellədən külək...

1969

Ömür yolu açıq yoldur
 Nə getdi, getdi...

Əlində bir gün də qalmır,
Nə itdi, itdi...
Bu dünya dəmyə dünyadır,
Nə bitdi, bitdi...

1982

DÜNYANIN ƏN AĞIR QANTELİ

Yusifə

Bilirsənmi qantel nədir?
Çuğundan tökülmüş,
uzunbel səkkizə bənzər
əzələbərkidən.
Mən bir dəfə
dünyanın ən ağır
qantelini qaldırdım:
telefon çağırdı məni,
Götürdüm dəstəyi
səs gəldi:
- Özünü ələ al,
öldü...
Qüvvəm çatmadı, düşdü əlimdən
dünyanın ən ağır qanteli.

1963

POLYAK QIZI

Polyak qızı, yadımdamı o gecə,
Siqaretlər yanan kimi sönmürdü,
Sən yaşayan üçmərtəbəli evə
Yer üzündə bircə küçə dönürdü?

Polyak qızı, yadımdamı o gecə,
Sinən dəniz kimi qalxıb-enirdi,

Tevtonların bayrağıtək divarda
Pan Yuzekin şalvarı yellənirdi?..

1963

* * *

Nüşabəyə

Nifrətin yatan yerini,
Qəzəbin batan yerini,
Duaların göy üzündə
Allaha çatan yerini,
Gözlə, bilib gələcəyəm...

Çiyindənən atma daşımı,
Dizinə qoyum başımı,
Bilsəm ki, gözləyənim var,
Bir daş ilə göz yaşımı,
Gözlə, silib gələcəyəm...

Məni hardasa yuxudan
Oyadıb, şeir oxudan
Bir cəlladın gözlərinə,
Baxıb ilk dəfə qorxudan,
Gözlə, gülüb gələcəyəm...

Gözlə bu gün, sabah məni,
Yolda qoymaz Allah məni,
Əcəl ondan tez tərpənsə,
Yıxsın bir yad günah məni,
Gözlə, ölüb gələcəyəm...

1997

* * *

Yusif Səmədoğluna

Üzüm-gözüm quma batıb,
Başım hara düşüb yatıb?
Ayaqlarım göylə gedir,
İzim buludlarda itir...

Əllərim at yalı hörür,
Gözlərim zülmətdə görür!
Bu bir şeytan əməlimi?
Son mənzilin təməlimi?

Qağa, göylərə uçmuşdum,
İki ağı qanad açmışdım,
Biri dəydi baş daşına,
düşdüm, dolanım başına...

1999

* * *

Yol göstərmək yaxşı şeydir,
getməyə bir yol olsa.
Yoldan sağa dönmək olar,
dönməyə bir sol olsa...
Əldən gözəl nə olar ki,
əl saxlayan qol olsa.
Pəhriz saxlamağa nə var,
evdə yemək bol olsa...

* * *

Olan-qalan yayımızı
Çox gördü bu zaman bizə.
Yad ellərin qarı yağır
Haçandandı elimizə.

Bu soyuqdan qorunmaqçün
Nə əlcək var, nə papaq.
Zor iş imiş hər gün fillə
Bir yastığa baş qoymaq!

Ürəyimdə bir qorxu var,
Yaman qara qorxu var.
Qorxuram bir gün əriyər
Buza dönmüş bu yad qar.

Onun seli elimizi
Aparar bir çöp kimi.
Üzməyə əl-qolumuz yox,
Tariximizdə gəmi...

1970

* * *

Kölgəsiz baxtımın boz səhrasında
Sərin yer gəzirəm, sığınım deyə,
Belindən gəlsəm də girə bilmirəm
Ata heykəlinədən düşən kölgəyə...

Çünki damarımla qan yox, tər axır,
Qorxuyla yüklənmiş ömrümün təri,
İçimdə bərəlib, yaşarır hər gün,
Özümün özümə baxan gözləri...

1969

* * *

Mənə bir az yağış,
bir az konyak,
bir az da göz yaşı lazımdır,
bir də elə bu otaq,
bu işıq, bu kağız-qələm,
bu gün lazımdır yaman.
Və bir də
qapısının açarı
öz cibimdə olan
bir məzar lazımdır mənə,
bu qapının dalında,
bu otaqda oturub,
rahat şeir yazmaqdan ötrü...

1982

* * *

İlahi,
Hansı dildə yalvarım sənə?
Bir dua yetər
yoxsa sənə də
ağız açmaq gərəkdir dönə-dönə?
Sənə yox, dünyaya yox,
özümə gülürəm,
çünki yaratdığın neçə min dildən
cəmi ikisini bilirəm.
Bunların birindən
yer də, göy də xəbərsiz...
Odur o birində
yalvarıram sənə indi:
Qospodi, pomoqi, Qospodi...

1982

* * *

Ah çəkməyə bir yer
olmalıdır axı bu dünyada!
Səni aclıqdan qurtarıb,
sonra oduna doğranmış tut ağacını
yada salmaqçün

bir künc olmalıdır axı
bu gen dünyada!
Yol ayrıcına yetənə qədər
keçib-gəlməyə
bir cığır olmalıdır axı bu dünyada!
Ömrü yaşayıb
rahat ölməkçün
o dünya ümidi olmalıdır axı
bu dünyada...

1982

* * *

Dalımca su atma, ana,
bəlkə uzaqda
Susuzluqdan öləcəyəm.
Ağlama,
bəlkə ağlamaqdan öləcəyəm,
Bir-iki
lay-lay qoy
yoluma, ana,
bəlkə uzaqda
uşaqlıqda öləcəyəm...

1982

* * *

Mənə vətən yolu
dar gəlir yenə,
üzümə bahar yox,
qar gəlir yenə...
Yenə qar üstündə iz qoyub getmək,
qar üstə yığılıb, üz qoyub getmək,
Getmək, dağlar aşıb,
aranlar keçib,
Və bilmək, və bilmək, bilmək ki, gecdir,
karvan çoxdan keçib,
köç çoxdan köçüb,
Sən bel bağladığın,
ümid sandığın
bulağın suyunu özgələr içib...
Bulaqlar qupquru,
səma dupduru,
bu yurda çox gördü Tanrı uğuru...
İndi hansı səmtə, haraya doğru
üz tutub gedəsən qar yağa-yağa?
Tale görə-görə, baxt baxa-baxa
üzümə bahar yox,

qar gəlir yenə,
mənə vətən yolu
dar gəlir yenə...

1993

* * *

İndi gileydən, güzardan
Baş alıb qaçmaq vaxtıdır.
Qapıları döyülməmiş
Taybatay açmaq vaxtıdır...

İndi hər səsdən, hər küydən
Sükuta dönmək vaxtıdır.
Millət, dövlət zirvəsindən
İnsana enmək vaxtıdır...

İndi nə dua, nə qarğış,
Nə nəzir demək vaxtıdır.
Dünya susmalıdır artıq,
Allaha kömək vaxtıdır...

1995

* * *

Bacım bayquş, gözlərini ver mənə,
Gecə düşüb, qaranlıqdır, görmürəm.
Gündüzlər də bu dünyanı seyr edib,
Abadlıqdır, viranlıqdır, görmürəm.

Bacım bayquş, ovun bir baxışladı,
Allah səni gecəyə naxışladı,
Mənə də bir ömür-gün bağışladı,
Əbədidir, bir anlıqdır, görmürəm.

Bacım bayquş, zülmətdə çıxdım yola,
Neçə kərə yıxılmışdım az qala,
Qurban olum, ulayanda bərk ula,
Səsə gedim, dumanlıqdır, görmürəm.

1995

Samid AĞAYEV

LƏVƏNGİ

◆ Povest

Hətta səndəllərini də silib təmizləmişdi - hər deyəndə belə iş tutmazdı - şux geyinib-kecinmiş Sokratı qarşıladi və soruşdu ki, bu qiyafədə hara belə gedirsən?

Platon. "Ziyafət"

Əlində bir dəstə pul tutmuş Fariqlə bazarda qarşılaşdım. Bu cür dayanmaqdan nəinki utanmırdı, əksinə, - sərfəli qiymətə dollar, manat, rubil, - deyə qışqıra-qışqıra əlindəki pul dəstini gəlib-keçənlərə göstərirdi. Neyləsin?! Ailəni dolandırmaq lazımdı, bu balaca əyalət şəhərində isə, ixtisasına uyğun iş tapa bilmir; düz iyirmi ildir, Azərbaycan müstəqilliyinə qovuşandan bu gündədi; səhər bazara gəlir, axşam qayıdır, halbuki, mühəndisdi, bir zamanlar şöbə rəisi də işləyib.

Qucaqlaşdıq, ədəb-ərkanla öpüşdük, bir-birimizə xoş sözlər söylədik. Sonra soruşdu ki, haçan gəlmişəm və nə vaxt gedəcəyəm? Nə üçünsə mənə Lənkəranda görəndə hamı bu sualı verir. Əvvəllər güman eləyirdim ki, qonaq çağırmaq istədiklərinə görə bu sualı verirlər. Amma belə bir təklif eşitməyəndə bu illüziyam qeyb oldu.

Fariq mənə bir qədər zəndlə baxıb soruşdu, - bu qiyafədə hara belə gedirsən? - Cavab verdim ki, fiziki işlə çörək qazanmağı tərgidəndən sonra həmişə belə gəzirəm.

Fariq dayım oğludu. Əsil adına gəlincə isə, ismi Fəxrəddindi. Ərəbcə olsa da, Azərbaycanın hər yerində anlaşılan sözdü: yəni, qürur mənbəyi. Amma "qürur" da, "mənbə" də əcnəbi sözlərdir. Di gəl, 200 qram içəndən sonra kimdi belə şeylərin fərqi varan? Azərbaycanda çaxır içməyi kişiyyə yaraşdırmırlar, araq içirlər. Rusiyada bütün qafqazlıları eyni arşınla ölçürlər. Halbuki, Azərbaycanda - araq, Gürcüstanda - çaxır, Ermənistanda isə, üzümdən çəkilmiş samaqon içirlər. Adına da "çaça", yəni, "cecə" deyirlər. İndi özün fikirləş, ruslara ruhən kim daha yaxındı? Araq içən müsəlmanlar, yoxsa, araq içməyən xristianlar? Öz aramızdı, araq içməyi bizə Böyük qardaş öyrədib. Yeri gəlmişkən, biz rusları Böyük qardaş adlandırırıdık. Bizim Lənkərana İrənin arası 40 kilometr ola, ya olmaya, necə deyərlər, əl uzatsan çatar və yəqin elə

buna görə də Lənkəranda müxtəlif təyinatlı hərbi hissələr yerləşdirilirdi və təbii ki, zabit heyəti kimi əsgərlərin çoxu ruslardı. Sovetlər dağıldandan sonra o zamankı prezident Elçibəy özünü təsdiq tutmalarının birində rus ordularının Azərbaycandan çıxmasını tələb etdi. Bu isə, faciəvi sonuqlara aparən bir səhv idi. Ruslar gedən kimi ermənilər dirçəldilər və təhlükəsizlik dəhlizi açmaq adı ilə Dağlıq Qarabağı və bu bölgəyə yaxın rayonları zəbt etdilər.

Fariq məni yaxınlıqdakı çayxanaya apardı. Beş-on addımlıqdakı bu balaca tikilidə, aralıdan da görünürdü ki, dörd stol və stulları güclə yerləşdiriblər. Daha bir stol samavarın altına qoyulmuşdu və bu samavarın odluğuna keçirilmiş boru, əyri dirsəklə nəfəsləndən bayıra çıxarılmışdı. Hiss olunurdu ki, bu tikilini müvəqqəti quraşdırıblar, amma mən on il qabaq da bu çayxanayı elə burada və elə beləcə görmüşdüm. O vaxt bu tikilini mənim bir hərbiçi yoldaşım icarəyə götürmüşdü, amma indi mənim söhbətimin ona dəxli yoxdur.

Bir əlində iki armudu stəkan, bir əlində də, sınımasın deyə, metal tünükə ilə bərkidilmiş dəm çayniki tutmuş çayçı bizə yaxınlaşdı. O stəkanları doldurandan sonra da çay buğlanırdı, görünür, samavarı əsil ağac kömürü ilə qaynadırdılar.

-İç də, nə gözləyirsən? - Fariq soruşdu.

Mən cavab verdim:

-Çay araq deyil, çox içə bilməzsən.

Fariq xüsusi vurğu ilə:

-Yenə də həmişə olduğu kimi rus kəlamları işlədirsən, - dedi.

-Bəlkə, görüşümüzün şərəfinə doğrudan da araq içək?

Fariq başını buladı.

-Mən işdəyəm, mümkün deyil.

-Rəis danlayar?

Şəhadət barmağını yuxarı qaldırıb ucadan güldü.

-Mən özüm özümə ağayam.

-Bu daha gözəl. Görürsən, adicə söhbət də bizim xeyrimizə çözlənir.

Adama yüz qram.

-Sən ki bizim yerli araqları içmirsən?

-Özümənən araq gətirmişəm.

-Hansınnan? "Kristal"?

-Bir az yuxarı qalx.

-“Absalyut”?

-Bir az aşağı düş.

-“Smirnoff”?

-Yuxarı.

-Bəsdir, yetər, - Fariq gülümsədi, - bir o qalır ki, uşaq oyunu oynayaq.

-Hansı oyunu nızərdə tutursan?

-Onu sən bilərsən.

-Amma məsələ ondadır ki, sən içməsən də, araqları yaxşı tanıyırsan.

Fariq ikibaşdı cavab verdi:

-Sənin kimi qohumu olan tanıyar da... Həm də burda tanımalı nə var ki?

Hamiya məlum şeylərdi. Sən də görüm, nə gətirmisən?

- “Russkiy standart”. Bu, rus araq modabazlığının son civiltisidi. Onu bir tatar icad eliyib, Rüstəm Tariko adında bir tatar.

-Ən bərkgedən rus arağını tatar düzəldib?!

-Bəli. Sən niyə təəccüblənirsən ki buna? Rus mədəniyyətini həmişə rus olmayanlar zənginləşdirib. Məsələn, Puşkin ərəbdı, Karamzin tatardı, Mandelştam yəhudidi, Rürük varyaqdı, özü də Skandinaviyadandı. Ən çox sevilən müğənni Visotski yəhudidir. Sevimli tiran Stalin osetindi. Mən hələ monqol-tatarların onlara verdiyi töhfələrdən danışmıram. Heç onlar biz

azərbaycanlılardan da yan keçməyiblər. Vodkanı da Mendeleyev soyadlı birisi icad eləyib, Mendel isə, öz aramızda qalsın, yəhudi adıdır. Amma onlar hamısı rus insanıdır. Bax, mən bunu söyləmək istəyirəm.

-O qədər dedin ki, mənə də həvəsə saldın. Allah sənə insaf versin. Axı, mən hələ işləməliyəm.

-Sən gündə nə qədər qazanırsan?

Fariq çiyinini çəkdi.

-Elə gün olur otuz, elə gün olur qırxdır... Hətta əlli manat da olur hərdən.

-Əlli manatı rubilə çevirəndə nə qədər eləyir?

Fariq dırhal cavab verdi:

-İki min rubl.

-Sən lap kalkulyatorsan ki.

-İş belə tələb eləyir.

-Gəl belə danışaq, mən sənə iki min rubl verirəm, sən də bu günlük dükanını bağlayırsan.

-Sərf eləmir. Əvvəla, ona görə ki, mən səndən pul götürə bilmərəm. Sən mənim can-ciyərimsən, dayımın oğlusan. Sənnən gedə də bilmərəm, ona görə ki, hələ heç nə qazanmamışam. Müştəri azdı, krizis hamını böyrü üstə qoyub.

-Onda restoranın xərci mənim boynuma. Hesab elə ki, bugünkü qazancını restoranda bibin oğluna xərcləmişən. Dayoğlu, bibioğlu, xaloğlu yaxın qohum sayılır.

-Xaloğlu dedin, yadıma düşdü, - Fariq söylədi, - bu günlərdə mənə bir xala yaxınlaşdı, səni soruşdu, sonra da dedi ki, mən onun bibisiyəm, atasının bacısıyam. Təəccübləndin?

Mən əsla təəccüblənməsəm də, Fariqin sualına cavab verdim:

-O çoxdan mənimlə görüşməyə can atır. Demək, indi də sənə əl atıb.

-Sən niyə ondan qaçırsan ki?

-Yox, qaçmıram, amma ona tərəf də getmirəm. Heç mən onun harda yaşadığını da bilmirəm. Hər dəfə Lənkərana yolum düşəndə söyləyirlər ki, o gəlib və mənim haqqımda çoxlu suallar verir. Amma hələ mən onun üzünü də görməmişəm. Halbuki, biz az qala iyirmi il eyni şəhərdə yaşamışıq. İndi mənim ona doğru getməyimin nə mənası?! Mənim anam, Allah ona rəhmət eləsin, atamın əzizlərinin qarasıncə danışmayıb. Onlar da mənə heç vaxt axtarmayıblar. Mən onların evində cəmi iki dəfə olmuşam. Birinci dəfə babamı vurğun vuranda, ikinci kərə, o vəfat eləyəndə. Bəs onun qohumluq duyğuları birdən-birə niyə baş qaldırıb, görəsən?

-İnsanlar yaşlandıqca dəyişirlər.

-Bu düz deyil. İnsanlar dəyişmirlər. Əgər adam - heyvərədirsə, o, bütün ömrü boyu heyvərə olaraq da qalır.

-Sən indi bibini nəzərdə tutursan?

-Əlbəttə, yox. Mən, ümumiyyətlə, onu tanımıram.

-Mən sənənlə razı deyiləm. İnsanlar yaşa dolduqca, bəzi şeyləri dərk eləyirlər. Ola bilsin ki, o, bir zamanlar sənə diqqət göstərmədiyinə görə indi əzab çəkir.

-Gecdi... Nə istəyirdi, mənim ünvanımı, telefonumu?

-Yeri gəlmişkən, sənənlə mənə nə Moskvadakı ünvanın var, nə də telefon nömrən.

-Olsaydı, verərdin? Məni satardın?

-Yəqin ki... Çünki mən sənənlə kimi hikkəli deyiləm.

-Amma məktəbdə bizə öyrədirdilər ki, Zoya Kosmodemyanskayadan ibrət götürək. Axı, o, yoldaşlarının heç birini satmamışdı.

-Amma o, sənənlə telefon nömrənə soruşmadı.

-Bəs, nə istəyirdi?

-Bəsdə, əsəbiləşmə. Gedək, onsuz da nahar vaxtıdır. Orda hər şeyi danışaram.

-Sən sirr saxlamağı da bacarırsanmış... - deyib ayağa qalxdım və əlimi cibimə saldım.

Amma Fariq məni qabaqladı və çayın pulunu - bir neçə qəpikliyi stolun üstünə atdı. Beləcə, qalxdıq və bu taxtapuş çayxanadan çıxdıq. Bazarda adam çoxdu. Alış-verişlə məşğul olanlar, bazarın qübbəli hissəsi öz yerində, yaxın küçələri də zəbt etmişdilər. Biz bazarın ən qaynar səmtində idik. Burada, əsasən, çox da bahalı olmayan Türkiyə və İran mallarının - paltarların, ayaqqabıların, xırda xalçaların alış-verişi gedirdi..

Ət, balıq, ov quşları satanlar ön sıraları tutmuşdular. Bazarın qarşısında isə, toyuq-cücə, qoyun-quzu, bir sözlə, nə istəsən, almaq olardı.

-Bəlkə, sənə bir təzə qayış alağ? - Fariq soruşdu, - səninki bu ütülüşalvarına yaraşmır, tamam sürtülüb-didilib.

-Çox sağ ol, lazım deyil, - etirazımı bildirdim, - mənim qayışım didilmiş olsa da, əsil dəridi. Amma burda satılanlar, görürəm, hamısı dermantindi. Hara gedəcəyik?

-Sütomurdova. Orda Zelenxozun yanında, çayın qırağında yeni restoran açılıblar. Can dərmanı da istəsən, o saat bişirib gətirirlər.

-Bəlkə piyada gedək?

-Xeyir ola? Bu boyda yolu piyada niyə gedək?

-Onda taksi saxlayaq.

-Lazım deyil, mənim maşınım döngədədi, - Fariq anlatdı və qonşu dükanın piştaxtası arxasında naümid baxışları ilə müştəri xiffəti çəkən satıcı qıza göz vurub, nə isə satanlarının və alanların arasına dürtülə-dürtülə məni də öz arxasına apardı. Ayaqlarımın altına baxa-baxa onun dalınca gedirdim və fikirləşirdim ki, bu bazar - Lənkəranı "qanla qidalandıran", olub-qalan yeganə artetriyadı. Heç bir sənaye ocağı - fabrik, zavod, nəqliyyat müəssisəsi işləmirdi. Onlar hamısı, adına rentabəlsizlik deyilən qorxulu bəlanın qurbanı olmuşdular. Bununla belə, banklar, bərbərxanalar, gözəllik salonları işləyirdi. Və bu minvalla, hələ ki, bu əyalət şəhərini yaşadanlar, büdcədən maaş alanlar və Rusiyada para qazananlardı. Marksın vurğuladığı kimi, bu pullar bazara gəlirdi və şəhərin əmtəə - pul dövriyyəsini tənzimləyirdi.

Səki boyunca küçəni yaraşığa gətirən işıq dirəkləri düzülüb. Çalışırdım ki, onlardan gözümü çəkib aşağı baxmayım, ovqatımı korlamayım, çünki arxla şəhərin üstü açıq kanalizasiyası axırdı. O, müxtəlif zamanların əsiri olmuşdu. Çar dövrünü, bolşevikləri, kommunistləri görmüşdü və indi də elə görə-görə axıb gedirdi.

Sən demə, Fariqin avtomat "karobkalı" "Pejo-408"i var imiş. Maşın yerindən tərənən kimi hiss elədim ki, sazdı, motor sakit işləyirdi, amortizasiyası da pis deyildi. Mən bu maşını dəyərləndirmək məqsədilə söylədim:

-Amma deyirlər ki, Fransanın maşın sənayesi çöküb.

Fariq bu sözə öz münasibətini dərhal bildirdi:

-Bunu mənə Almaniyadan gətiriblər.

-Elə isə, bu başqa məsələ, - dedim, - bax, burda deyiblər ki, fransızın bərbəzəyi, almanın keyfiyyəti.

Dərəli-töpəli kənd yolunda prujinli maşın sürmək o qədər də asan deyilmiş. Fariq azacıq qabaqda gedən sarı taksinin izi ilə sürməyə çalışırdı. Çoxdandı bu şəhərdə taksi parkı mövcud deyildi. İyirmi il qabaq özəlləşdirilmiş "Volqa"lar isə, hələ ki işləyirdilər.

-Kubada da vəziyyət belədi, 20-30 ilin maşınlarını sürürlər, - dedim, - o vaxt amerikalılar getdi, amma maşınları qaldı.

-Kubada da olmusan?

-Məsafə çoxdu, uçmaq yorucu olar, yoxsa gedərdim. Bu barədə avtomobil jurnallarında oxumuşam, o maşınları kinolarda görmüşəm.

Çox uzaq getməli olmadıq, çünki Lənkəran, ümumiyyətlə, balaca şəhərdir. Beş dəqiqədən sonra bir uçağan oyuncaq modelini xatırladan dəmir körpünü keçdik. Yalnız bircə dayağı olan bu körpü Lənkərançayın hər iki sahilini birləşdirir. Onun bir tərəfindən baxanda Talış dağlarını, digər səmtindən baxanda Xəzər dənizini görürsən. Körpünün yaşı əllidən artıqdı. Heç nəyi eyninə almadan yaşayır. Əvvəllər taxtadan imiş və yəqin buna görə də vaxtaşırı təmir edilirmiş. Sonra kimsə fikirləşib ki, keçid hissəni 20-lik şvellerdən - dəmir atmalardan düzəltsinlər. Bu körpünü layihələşdirən mühəndisi axtarıblar və məlum olub ki, adam Rusiyada yaşayır, özü də doxsan yaşındadır. Qoca mühəndis, yəqin ona görə bu təklifi dərhal qəbul eləyib ki, imkan düşmüşkən, gəlib öz "meyvəsinə" də baxsın. O, hesablamalar aparıb və "onun körpüsünə" 20-lik şveller əlavə etmək istəyənlərlə razılaşıb.

Körpünü keçəndən sonra sola burulub, kəndarası yola düşdük. Sağda hərbi şəhərcik yerləşirdi. Deyilənə görə, buradakı fin evləri, ümumiyyətlə, bu şəhərcik alman əsirləri tərəfindən salınmışdı. Hər şey göz qabağında idi. Yerli sənətkarlar belə bacarmazdılar. Bu da yolun qırağındakı birinci ev. Orduda starşına olmuş atamdan qalma taxta tikili. O, bir qədər burada xidmət etdikdən sonra tərxis olunub, Rusiyaya pul qazanmağa gedib və bir daha ailəsinə dönməyib. Mən bu evdə, anam dünyasını dəyişənə qədər, əsgərlik illərini nəzərə almasaq, iyirmi il yaşamışam. İndi bu ev, nadir hallarda, mən Moskvadan qayıdanda insan nəfəsilə isinir. Mən isə xəyanətkarcasına, onu satdığa qoymuşam və məxsusi olaraq, indi ona görə gəlmişəm ki, sənədləşməni yekunlaşdırım.

-Burda saxla, mən gedim arağı gətirim, - dedim, - onlarda, çox güman ki, normal araq olmayacaq.

-Lazım deyil, onu saxla, paxmel eləyərsən.

-Mən paxmel eləmirəm.

-Deməli, sən alqaqoluk deyilsən.

-İnanmıram, bilmirəm.

-Bəs, sən nə bilirsən?

-Mən heç nəyə qarşı əmin deyiləm. Sokratın ölümqabağı söylədiyi kimi. Mən yalnız onu bilirəm ki, heç nə bilmirəm. Yeri gəlmişkən, mənimlə əsgərlikdə Sokrat adında bir oğlan qulluq eləyirdi, o da yunan idi. Amma mən ondan misal gətirmədim.

-Onu bildim.

-Sən, ümumiyyətlə, ağıllı oğlansan.

-Əlbəttə.

-Bazarda göz-qaş elədiyən o qadın kimiydi? Aranızda nə isə var?

-Bu hardan ağılına gəldi?

-Mən belə sezdim.

-Sezdin? Yox. Aramızda heç nə yoxdur.

-İstəmirsən danışma, özün bilərsən.

-Yeni, ünsiyyət dərhal nəzərə çarpır?

-Yox, çarpır.

-Amma sənin gözündən yayınmadı, sezdin.

-Mənim hissiyyatım güclüdür. Hə, indi söylə görüm, aranızda nə var? Maçmaq, quc-quc?

-Belə demək mümkünsə, mən ona himayədarlıq eləyirəm.

-Onun zati-aliliyi onda idi ki, ev quşlarını sevirdi və sütül müğənnilərə himayədarlıq eləyirdi.

-Onu bir oğlan qaçırtmışdı, Rusiyaya aparmışdı, söz vermişdi ki, onunla ailə quracaq...

-Amma ailə qurmadı.

-Ailə qurmağa macal tapmadı. Narkotikə görə tutdular. Qız da qayıtmalı oldu. İndi onun həyatını təsəvvürünə gətir. Ailəsi qəbul eləmir. Kənddə bir koma kirayə eləyib. Hələ nə yaxşı ki, iş tapıb. Bir sözlə, müsibət. İndi sözün nədi?

-Özünü üzmə.

-Elə bu, bundan artıq söz tapmırsan deməyə?

-Hələlik, hə. Lazım olan sözü zaman deyəcək.

Hərbi hissənin, indi hündürləşdirilsə də, uşaqlıq illərində iki tullanısla aşdığı daş barısının yanından dönüb çayın axarı boyunca dənizə səmt getməyə başladığı. Hələ dəmiryol körpüsünün altından da keçdik. Uşaq vaxtı mən bu körpünün üstündən çaya qarmaq atardım. Ordan dəniz çox mənzərəli görünür. Amma indi oradakı piyada yolu təhlükəlidir. Orda ancaq relslərin arasıyla gedə bilərsən.

-Ona neçə il veriblər?

-Bilmirəm, yəqin on-onbeş il... Narkotikə görə indi nə qədər cəza verirlər?

-Təxminən, elə o qədər. Amma o, Panelopa deyil.

-Yox, o, Panelopa deyil, onun adı Firuzədi. Bir dəqiqə, başa düşdüm səni maraqlandıran nədi... Sədaqət. O gədə heyvərənin biriymiş, hər gün onu döyürmüş... Qadın sevdiyi adama sədaqətli olur.

-Hər şey mümkündür. Amma bu düzgün deyil.

-Başqa cür söyləyək - qadın ərinə, ya da sevdiyi insana sədaqət göstərməlidir. Amma o, nə onnandı, nə də o birisindən.

-Bəs o, sevmədiyi birisinə niyə qoşulub qaçıb?

-Qoşulub qaçanda sevirmiş, amma çox tezliklə anlayıb ki, yanılıb və nifrət etməyə başlayıb.

-Bu cəhətdən bizim qızlar, genində əzab və iztirab daşıyan rus qadınlarından xeyli fərqlənirlər, - vurğuladım, - rus qızları keçiləri də axıracan sevir. Axı, sən dekabristlərin qadınları haqqında bilirsən, bax, bu, onların geni, genetikasıdır.

Körpünün altından keçəndən sonra dikinə qalxıb sağa burulduq.

Bura yolayrıcı idi - dəmir yolunun qırağı ilə düzünə gedəndə Zelenxoza - yeni yaşllaşdırma təsərrüfatına, sola istiqamət götürəndə isə, çayın mənsəbinə gedib çıxdın. Buralar ləpədən uzaq idi. İri maşınlar illər boyu bu sahillərdən qum daşdığından və bu yol tamam əndazədən çıxdığından, Fariq sürəti tamam azaltmalı oldu. Çünki "Pejo"nun gah qabağı yerə dəyirdi, gah da arxası - səsbatıran qurğusu.

-Restoran üçün çox da yaxşı yer seçməyiblər, - dedim.

Növbəti maneəni xatasız keçməyə çalışsan Fariq cavab vermədi. Və mən ciddi tərzdə xaloğluma xəbərdarlıq etdim.

-Bu yırğalanmadan sonra, ola bilsin ki, mənim dəniz xəstəliyim başlayacaq.

-Zarafat eləyirsən?

-Yox, mənim vestibulyar aparatım zəifdir.

-Bu nə deməkdir?

-Yeni mənim yırğalanmaya qarşı müvazinetim yox dərəcəsidir. Saxla maşını. Ürəyim bulanır.

-Olsa-olsa, üç yüz metrə qalıb, çatırıq.

-Belə az qalıbsa, lap yaxşı, mən piyada daha tez cataram.

Fariq əyləci basıb xeyli aralıdakı tikilini nişan verdi. Maşından düşdüm və sahil boyunca ağır-ağır addımlayanda astadan deyilməyə başladım: "üç yüz

nədi, burdan ora, azı, yeddi yüz metrədi. Mən yerli camaatı tanıyıram, onların arşınıyla daha çox verst olar". Dənizin havasını ciyərlərimə çəkə-çəkə addımlayırdım. Buralar artıq küləkli idi və çayın üstü ilə uçuşan qağayılar yadıma Çexovu salırdı. Sağda, yol boyunca, dəmir hasarın arxasında, hələ sovet hökuməti dövründə əkilmiş qovaq ağacları göz oxşayırdı. O zamanlar burada ümumittifaq əhəmiyyətli gül şitilliyi yerləşirdi və adına da Zelenxoz deyirdilər. Qulağım çalıb ki, bu ərazini katec tikənlərə satıblar. Hakimiyyətin aşağı çinli məmurları hər yerdə bir-birilərinə bənzəyirlər - nə qədər ki, vəzifəni əlindən almayıblar, çal-çap, tala. Çayın qarşı tətəfi qamışlıqdı, amma kifayət qədər göz oxşayan bir qamışlıq... Qərara aldım ki, sabah hökmən balığa gedim. "Pejo" restorana çatdı və Fariq maşından düşən kimi mənə iki-üç dəfə əl eləməklə, həm də anlatdı ki, tələsim.

Tikili yarıya qədər kərpiclə hörülmüşdü, yuxarısı şüşəbənddi. Buradan dağlar və artıq may ayı olmasına baxmayaraq, zirvələrdəki hələ də əriməmiş bəyaz qar topaları diqqət çəkirdi. Restoranın sahibi, yəqin ki, çox da dərinə getmədən adını "Xəzər" qoymuşdu. Əgər buraya qədər uzanan kələ-kötür yolu nəzərə almasaq, məkan uğurla seçilmişdi - çayın mənsəbi, burda yaranmış balaca körfəz və sonra da nəhayətsiz dəniz... Mən öz ələməmdə bu istirahət məkanına adı italyanca verdim: taver - yəni, bizim təsəvvürümüzdəki meyxanaya oxşar bir yer. Müxtəsər, bu tikiliyə restoran demək çox artıq olardı. Girəcəkdə məni on dörd-on beş yaşlarında bir yeniyetmə qarşıladı və pəncərənin qırağında oturmuş dayım oğlunun yanına apardı.

-Ətrafdakı mənzərələrə bax, - Fariq dedi, - və indi etiraf elə ki, biz buraya nahaq gəlməmişik.

-Əlbəttə, nahaq gəlməmişik, amma sən mənim üçün Amerika açmamısan. Mən bu diyarda böyümüşəm, mən söyləmişəm ki, əsil nəğməkarə görə canımdan da keçərəm. Əsil nəğməkar isə Cavad idi. Öz aramızdı, mən Cavadla dostluq eləyirdim. Amma indi sən mənimlə elə danışırsan ki, sanki mən Rusiyadan gəlmiş turistəm... Yeri gəlmişkən, soruşum: o hələ də oxuyur toylarda?

-Bilmirəm, mən onun yaradıcılığını izləmirəm. Axı, sən də şərti olaraq, Rusiyadan gəlmişən.

-Bəli, Rusiyadan gəlmişəm, amma bu yerləri səninkilərdən yaxşı tanıyıram.

-Ağ eləmə də, - Fariq gülə-gülə dedi. Məsələ ondadır ki, onun arvadı bir müddət diyarşünaslıq muzeyində işləyib və odu-budu, mənim dayım oğlu özünü bu yerlərin bilicisi sayır.

Xörəkpaylayanlar artıq bizə yaxınlaşmışdılar və stolun üstünə xırda boşqablarda qəlyanaltılar düzürdülər. Süfrədə daha nələr yoxdu: bəyaz qoyun pendiri, adamı iştaha gətirən qırmızı turp, sirkəyə qoyulmuş muşmula, badımcan kürüsü, malakan turşuları. Yanında da təzəcə təndirdən çıxmış çörək.

Mən soruşdum:

-Bəyəm biz bunları sifariş vermişik?

-Yox, burda qayda belədi.

-Şəfdən hədiyyə?

-Bura Türkiyə deyil, hədiyyə vermirlər, amma bunları qaytarsaq, yaxşı düşməz. Həm də bunlar kürü deyil ki, bizə baha otura Qoy qalsın. Bunlar onsuz da arağın dərmanıdır.

Sifariş götürmək üçün baş aşpaz özü gəldi. Yüngülcə gülümsəməklə xeyirxahlığını və hörmətini bildirdi. Stola yanaşanda ədəb-ərkanla salam verdi və Lənkəran mətbəxinə məxsus xörəklərin adlarını sadalamağa başladı. Bu siyahı toyuq ləvəngisi ilə sonlandı. Restoranlarda bu neməti təndirdə bişir-

rirlər. Bu bizim şah xörəyimizdi. Amma, sözümdə yox, aşpaz nə qədər xörək adı sadalayırdısa, Fariq başını bulayırdı. Bu mənə qərribə gəldi və maraqla soruşdum:

-Başını niyə bulayırsan cilovlanmış madyan kimi?

-Danışığına fikir ver, mən inciyə bilərəm.

-Bağışla, ağılıma at gəldi. Amma dəvə də bir yerdə çox dayananda, başını belə bulayır. Ancaq, mən fikirləşirəm ki, at daha zərif heyvandı.

-Çox sağ ol, mən sənə zövqünə heyranam, - Fariq kinayə ilə dedi, - əlbəttə, at çox zərifi ulağa baxanda, yaxşı ki, ulaq demədin...

Böyrümüzdə dayanmış yeniyetmə xörəkpaylayan yəqin ki, gülməmək üçün, özünü iyrenc bir görkəmə saldı; sanki Viktor Hüqonun, lordlar palatasının məşvəratinə gəlmiş qəhrəmanı idi.

Baş aşpaz maraqla soruşdu:

-Nə içəcəksiz? Araq, yoxsa, konyak?

-Bu bizim nə yeyəcəyimizdən asılıdır, - mən cavab verdim, - nəre balığının kababı üçün konyak yaxşıdır, əlbəttə. Soruşmaq da yaxşı düşür, hara konyakıdır?

-Gəncə konyakıdır, amma nəre balığından kabab çəkə bilməyəcəyəm.

- Lənkəranda nəre balığı yoxdur? - mən səsimi qaldırdım. - Bu ola bilməz, axı!

Aşpaz təəssüflə cavab verdi:

-Nəre oyu qadağan olunub.

-Bəyem, əvvəllər nəre ovlamaq yasaq deyildi? Bəs, hanı o ad çıxarmış brakonyerlər? Hanı o dəniz cinləri?

-Yerli hakimiyyət nəre balığının üstünə öz pəncəsini qoyub, - aşpaz qüsse ilə sözüne davam elədi, - brakonyerləri də onlar ələ alıblar. Dənizə heç kimi yaxın buraxmırlar. Amma bununla belə, yenə də alverçilər ürək qızdırdıqları adamlara nəre balığı təklif eləyirlər, amma çox baha qiymətə. Hətta Moskvadan da baha. Qara kürü də onun kimi.

-Onda sən bizə kabab hazırla, hamısından, tikə də olsun, lülə də, ciyər də. Bir butulka da ağzı açılmış konyak gətir.

Baş aşpaz "baş üstə" dedi və gözdən itdi.

-Mən də fikirləşirəm ki, görəsən, niyə bu insanlar sovet hakimiyyətinin, zəhmətkeşlərin hakimiyyətinin həsrəti ilə yaşayır? Sovet hökuməti bizim doğma anamız idi. Kürünün kilosunu beş-altı manata alırdıq, hələ mən nəre balığının qiymətindən danışmıram.

-Sən bunları düzgün qeyd eləyirsən. - Fariq mənimlə razılaştığını bildirdi, - mən öz kitabxanam haqqında sənə danışmışam?

-Danışmışan, mən səni başa düşürəm.

Fariq yeri gəldi-gəlmədi, keçmiş prezident Əbülfəz Elçibəyin kölgəsini həm də ona görə qılınclayırdı ki, respublikada kiril əlifbasından latına keçid onun fərmanı ilə gerçəkləşmişdi və bunun da nəticəsində onun illər ərzində öz balalarının gələcəyi naminə aldığı kitablar öz dəyərini itirmişdi. Çünki məktəbdə latın əlifbası ilə yazıb-oxumaq öyrənən uşaqları o kitabları oxuya bilmirdilər. Sovet hökuməti 70 il ərzində dünya klassiklərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və nəşri üçün böyük pullar xərcləmişdi. O tarixdən iyirmi il keçib, köhnə əlifbanı bilməyən nəsillər meydana gəlib. Yeni əlifba ilə nə tərcümə edən var, nə də onu nəşr eləyən. Çünki baş qarışıb şalalə tikməyə, yollara mermər döşəməyə. Kitablara onsuz da oxuyan yoxdu. O ki qaldı söz sənətimənəti haqqında ksenofobiya zərafatına, o öz əsaslarına məhkum olunub. Amma, yenə də bu zərafata yalnız cahil rus şovinistləri gülə bilər. Çünki bunun kökündə, klassik fars ədəbiyyatının qaydaları durur və burada da poeziya həmişə proza üzərində ağılıq eləyib.

-Bax, sən gör bir kimə Lənkəranın tarixi yerlərindən danışırısan, - mən dilləndim, - əsilli-köklü lənkəranlıya. Məsələn, sən blirsənmi, çayın o tayında nə yerləşirdi?

Qarşı tərəf göz işlədikcə uzanan çöllükdü...

Fariq fikrə getdi. Belə görünürdü ki, arvadı bu barədə ona heç nə danışmayıb. Amma bununla belə, yenə də dilləndi:

-Bir az aralıda tank polku yerləşirdi. Buralar isə tankadrom idi, indi isə, bax, - gülə-gülə sözüne davam elədi, - qoyun otarırlar. - Və sağ əlini uzatmaqla kollu-koslu bu örüş yerində dolaşan qoyunları nişan verdi.

Xörəkpaylayan bizə ağız açıq butulkada konyak gətirdi. Şüşəni bir qədər yuxarı qaldırıb qoxladım və konyak spirtinin kəskin iyini duyunca, şüşəni dərhal xörəkpaylayana uzatdım.

-Apara bilərsən...

Biğ yeri hələ tərləməmiş bu yeniyetmə soruşdu:

-Araq gətirim?

-Lazım deyil.

Yeniyetmə gözdən itəndən sonra Fariq soruşdu:

-Nə olub konyaka? Saxtadı?

-Qərībā də olsa, saxta deyil, sadəcə, yetişməyib. İlk emaldı, konyak spirtidi. Onu gərək palıd çəndə, ən azı, üç il saxlayasan ki, yetişə. Bizim şərabçılara isə, görünür, gözləmək sərf etmir. Spirti çəkirlər və o saat da satışa verirlər. Kitaylar kimi.

-Kitayların bura nə dəxli?

-Kitaylar səhər kartofu əkirlər, axşam isə qazıb çıxarırlar. Səbəbini soruşanda isə, cavab verirlər ki, bəs nə yeyək? Əlbəttə, bu lətifədi. Amma indi kitaylar lənkəranlılardan yaxşı yaşayırlar.

-Yaxşı, indi biz nə içəcəyik?

-Bəyəm, sən içirsən?

-Demək olar ki, yox, amma sənən içərdim.

Fariq zərərli vərdişlərdən tamamilə uzaqdı. Nə içirdi, nə də çəkirdi. Valideynlərinin seçdiyi qızla evlənəndən sonra onunla, təsadüfən, Bakıda qarşılaşanda "samavolka"da idim. Əsgərlik illəri bunsuz ötürür. O zaman o, pul "gücünə" ali məktəbə girmişdi. Dəllala bir qət təzə "Jiquli" maşınının pulunu vermişdilər. Amma, bu fakt Fariqin dərrakəsinə kölgə salmamalıdı. O, orta məktəbdə yaxşı oxuyurdu. Bu isə, o deməkdi ki, instituta öz savadı ilə də girə bilərdi, ola bilsin ki, birinci il yox, ikinci, üçüncü il, amma atası - yəni, mənim nisbətən imkanlı dayım buna yol vermədi, o zamanlar çox dəbdə olan yolla, gərək olan paranı ödədi ki, oğlu sınmasın. Mənim dayım odu-budu, özünün maliyyə imkanlarından belə səxavətlə istifadə etməyib. Mənim atam isə, hətta, aliment də verməyib.

O zaman mən Fariqi "Vətən" kinoteatrının zirzəmisində yerləşən qəlyanaltıya apardım. Bura bir çox aksesuarları ilə zənginləşdirilmiş pivə barı idi. Stol əvəzinə iri, üstü hamarlanmış kütüklər qoyulmuşdu. Pivəni də, sandıqçaya oxşar kağız qutularda, hissə veriləndən sonra səliqə ilə üst-üstə düzölmüş kilə ilə verirdilər. Mən iki bokal pivə içdim, Fariq isə bu müddət ərzində, sadəcə, mənə tamaşa elədi. Üstündən iki il keçəndən, mən artıq əsgərlikdən dönəndən sonra onu Lənkərandə, vağzalın yaxınlığında bir qəlyanaltıya saldım, iki yüz qram araq sifariş elədim, amma o, içməkdən qətiyyətlə imtina etdi. İndi nəinki içirdi, hətta cavan bir qadına himayədarlıq eləyirdi. Amma bir şeyi də nəzərə almaq lazımdır ki, üstündən nə az, nə çox, qırx il ötüb.

-Qarşı sahilə, - mən dedim, - general Kotlyarevskinin mühasirəyə aldığı qala yerləşirdi. Qalanı farsların hərbi rəisi Sadiq xan qoruyurdu. Lənkəran

hələ xeyli əvvəl - 1721-ci ildə 1-ci Pyotr zamanında işğal olunmuşdu. Amma 1735-ci ildə rus ordusu buranı tərk etməli olmuşdu. 1805-ci ildə başlayan rus-İran müharibəsində isə, general Kotlyarevski Talış xanlığının hüduqlarını aşaraq, xalqa belə bir müraciət eləmişdi: "Talış xalqları. Dünyanın ən böyük və ən qüdrətli rus qoşunları buraya gəlib ki, sizi farsların zülmündən azad etsin" və sonra da general, onların özlərinə, əmlaklarına toxunulmazlıq vəd edib və tələb eləyib ki, bunun müqabilində onlar da silahlarını farslara qarşı çevirsinlər. Və bu bəyannamə talışları o qədər ruhlandırıb ki, başlayıblar meşələrdə, dağlarda fars qaçaqlarını, qaçqınlarını qırmağa. General Sadıq xana təklif eləyib ki, təslim olsunlar, amma o, bu təklifi rədd eləyib. İngilis mühəndislərinin köməyi ilə tikilmiş, keçilməz bataqlıqla dövrələnmiş, bir tərəfi çay, bir yanı dörd metr dərinlikdə xəndək olan qalanı beş gün ərzində nə qədər top atəşinə tutsalar da, ələ keçirə bilməyiblər. Səddin hündürlüyü beş sajəndən artıq imiş. Xəndəklərin dərinliyi isə dörd, eni on metrədən artıq imiş.

Fariq soruşdu:

-Bir sajə nə qədərdir?

-İki metrədən də bir qədər artıq. Artilleriyanın daha səmərəli nəticələr qazanması üçün hərbi gəmidən sahilə üç pudluq qısalüləli toplar çıxartdılar. Rus dəstələri fasiləsiz olaraq istehkama mərmə yağdırsalar da, uğur qazana bilmirdilər, çox da iri olmayan mərmilər qalanın divarlarını müəyyən qədər zədələsə də, dağda bilmirdi, qalanın daxilinə tuşlanmış mərmilər isə, o qədər də təhlükəli deyildi, çünki burada qorunmaq üçün əvvəlcədən kifayət qədər etibarlı sığınacaqlar hazırlamışdılar. Belə görünürdü ki, gülləbaran mənasızdır. Belə olan təqdirdə, Kotlyarevski qalaya daha bir məktub göndərdi və o yazıda da qeyd elədi ki, xanın özünə, arvadına, uşaqlarına, malına-mülkünə toxunmayacaq, amma bir şərtlə, müqavimət göstərmədən qalanı təhvil versinlər. Həmin məktubda Kotlyarevski bir məsələni də vurğulamışdı: onun ordusu rus imperatorunun silahı ilə qalanı fəth etməyincə, geri çəkilməyəcək. General fikirləşmək üçün üç saat vaxt vermişdi. Amma Sadıq xan, o məktuba cavab verməyi lazım bilmədi. Bu arada rusların vəziyyəti xeyli gərginləşmişdi. Mərmilər tükənmək üzrə idi, şimal küləyi havanı tamam soyutmuşdu və döyüşçülər soyuqdan əziyyət çəkirdilər. Bununla yanaşı, məlumat alınmışdı ki, Lənkəranın köməyinə böyük dəstələr gəlir. Və bu zaman Kotlyarevski qərara alır ki, qalanı əlbəyaxa döyüşlə alsınlar. Bu minvalla 1813-cü ilin yanvar ayının 1-də, yeni təqvimlə 13-ündə, səhər saat beşdə, tam sakitlikdə böyük dəstələrlə qalaya yaxınlaşırlar, ancaq bundan xəbər tutan gözetçilər dərhal atəş açırlar. Bu zaman artıq ruslar xəndəklərə doluşmuşdular və nərdivanlarla qalaya dırmaşırdılar. Müdafiəçilər qalaya birinci daxil olmaq istəyənlərin, demək olar ki, hamısını öldürdülər. Bu zaman yaralı olmasına baxmayaraq, əlbəyaxa döyüşə Kotlyarevski özü də atıldı. Və qala fəth olundu, amma böyük itkilər bahasına. Bu döyüşdən sonra rus əsgərlərinin qəzəbi o dərəcəyə çatmışdı ki, bu qalada sığınacaq tapmış 4000-ə qədər insanın hamısını - qocalara, uşaqlara, hamilə qadınlara, südəmər körpələrə belə, aman vermədən qətlə yetirdilər. Sağ qalanlar özlərini xilas olmaq ümidilə qalanın başından çaya tullasalar da, sağ sahilə dayanmış iki rus əsgəri onları dərhal güllələyirdi. Geriyə qaçmaq istəyənlər isə, rus əsgərinin süngüsünə tuş gəlirdi. Əsir götürmürdülər. Sadıq xan da, onun xan titulu olan on silahdaşı da, əlbəyaxa döyüşdə həlak olmuşdular. Sağ gözü çıxmış, çənəsi, ayaqları sındırılmış Kotlyarevskini cəsədlərin altından tapdılar. O, al qan icində olsa da, ölmədi, yaşadı. Və həmin tarixdən Lənkəran Rus imperiyasının tərkibindədir. Ona görə də Moskvada və ya digər bir yerdə bizim qardaşlarımıza söyləyəndə ki, rus deyilsiniz, kökündən yanılırlar. Biz, 200 ildən artıqdır ki, rus kimiyik.

-Gözlənilməz məntiqdi, - Fariq dedi, - amma bu kimin ağına gələr? Bax, indi çıxacaq küçəyə, on adamı dindirək, məlum olacaq ki, insanlar bu hadisələr haqqında heç nə bilmirlər.

-Ay oğlan, - Fariq xörəkpaylayana üz tutdu, - sən Lənkəran qalası haqqında nə isə eşitmişən?

-Əlbəttə, eşitmişəm, - oğlan dərhal cavab verdi, - o indi də öz yerindədir, qonaqları oraya ekskursiyaya aparırlar.

O şəhadət barmağı ilə də nişan verdi.

-Sən qarışdırırsan, ora türmədi, - Fariq dedi, - amma, hər halda, tarixi yerdə, 18-ci əsrə aiddi. Öz aramızdı, Stalin də, poçt qatarını qarət etdiyinə görə, orda yatıb.

Xörəkpaylayan soruşdu:

-Sizə soyuq dovğa gətirim, ya isti?

-Sən haçan dovğa sifariş etməyə vaxt tapdın? - Fariq bu sorğuya cavab verməyəndə isə, - mənə soyuq dovğa gətirin, - dedim, - bayaqdan o qədər danışmışam ki, boğazım quruyub.

Sup gətirdilər və biz bir müddət söhbətimizə ara verdik. Dovğanı dədə-baba qaydası ilə, noxudla bişirmişdilər. Amma mərhum anam dovğaya noxud salmazdı. Supun axırına çıxandan sonra dedim:

-Mən "ZİL" maşınlarının konveyerində işləyəndə bizim bəzi işçilər səhərlər - hələ novbə başlamamış kefir içirdilər ki, gecə gillətdikləri araq yenə özünü biruzə versin. İndi mən düşünürəm ki, dovğa onların daha cox xoşuna gəlmiş...

-Sən qəribə şeylər danışırısan, haçan sən çilingər işlədin? Maşallah, ağzından dürr tökülür, bəyəm sən professor deyilsən?

-Professoram, - kasanı kənara itələyib təsdiqlədim, - amma istehsalata "ZİL-131" maşınları yığılan zavodda başlamışam. Çarli Çaplinin "Noviyə vremena" filminə baxandan sonra elə konveyerin üstündə fırlanırdım. Yaxşı, bütün bunlar öz yerində, bəs mənim bibim məndən nə istəyir?

Hiss etdim ki, bu sual Fariqi çətinə saldı və mənə, bu sorğudan yayınmaq niyyətilə uca səslə xörəkpaylayana buyurdu ki, gəlib stolu yüngülləşdirsin, işlənməmiş qab-qacağı aparsın. Və xəbərdarlıq elədi ki, kababı qurutmasınlar. Hətta bir atalar misalı da çəkdi: kabab qannı-igid cannı. Mən incik halda ona tamaşa eləyirdim və fikirləşirdim ki, görəsən, niyə mənim sualıma cavab vermək istəmir? Ona bu barədə daha bir sual verməyə isə, sadəcə, tənbellik eləyirdim.

-O dedi ki... - nəhayət ki, Fariq dilləndi, - dedi ki...

Və beləcə, Fariq gözümün içinə baxa-baxa o qədər susdu ki, hövsələdən çıxdım.

-Sən sklerozsan-nədi, yadına sala bilmirsən?

-Sənin atan ölüb, - nəhayət ki, Fariq dilləndi, - yeri behişt olsun...

Bu xəbər mənim düşüncəmdə heç nəyi dəyişmədi, heç nəyi... Yalnız fikirləşdim ki, daha doğrusu, ağımdan keçdi ki, indi mən, əlli yeddi yaşında tam yetiməm. Əlli il idi ki, biz görüşmürdük. Daha doğrusu, heç bir əlaqə yoxdu. Bu ötən illər ərzində iki, ya üç məktub, vəssalam. Qəribə olmasa da, uşaqlıq illərində mən onun yoxluğunu, ümumiyyətlə, hiss eləməyirdim, o ki ola indi... Nə gizlədim, onu axtarmaq istədiyim anlar da olub. Sadəcə, görmək üçün. Bir sıra filmlərdə olduğu kimi, onun dərslərini verməyə, giley-güzar eləməyə yox. Amma mənim yaddaşıma anamın bir dəfə söylədiyi söz də həkk olunmuşdu: "Bilsəm ki, onun yanına getmişən, özümü asaram". O, belə bir addım atardı, ya atmazdı, bunun dəxli yoxdur. Anam öləndən sonra isə, mən atamı axtar-saydım, bu olardı xəyanət... Nə üçünsə insan dirilərdən çox, ölülərə qarşı həssaslıq göstərmək istəyir. Mən bir kübar xanım tanıyıram, uzun illərdə ki,

mərhum ərinin xatirəsinə sədaqət göstərir, halbuki, sağlığında ona xəyanət eləmişdi, kişi özü də o zaman general idi. Uğursuz təsəvvüdü. İndi anlayıram ki, anamın sözündə həqiqət rüşeymi gizlənibmiş, halbuki, o anda mən bunun fərqinə varmamışam. Fariq uzaqlara baxmaqla, dinib-danışmamaqla, sanki, məni duyğularımın baş-başa qoymaq istəyirdi, amma bu da artıq hərəkətdi, çünki duyğular qeyb olmuşdu. Mənim həyatımın sentimental zamanları da olub və o zaman atamla bağlı xatirələr gözlərimə yaş gətirirdi, amma bu cür hallar ötüb keçdi.

Xörəkpaylayan ciyər, ürək, pomidor, bibər, quzu ətindən lülə, tikə kabablarının qarışdırıldığı böyük buludu buğlana-buğlana stolun üstünə qoydu. Bu nemətlər ləzzət eləyirdi; şübhəsiz ki, arağın altından. Kababların üstünə göyərti ilə yanaşı qırmızı soğan, acı bibər doğranmışdı, adamın ağzını sulandıran nar dənələri də gözə dəyirdi. Bax, buna assorti deyirlər. Buluddan qalxan buğun ətri, yadıma bir şair sözünü saldı:

-Günahdı bu nemətlərə araqsız əl uzatmaq...

-Hə? Sən belə güman eləyirsən? Mən isə elə bilirdim ki, hər şey bununla bitəcək.

-Bu, şair sözüdü, - mən dedim, - zarafatdı. Amma hər halda, içmək lazımdı. Slavyan ənənəsinə görə, gərək dədəmi yad eləyəm, urus olub getmişəm, axı...

-Bizdə vida mərasimlərində içirlər.

Deyəsən, o anda Fariq bu nəticəyə gəlmişdi ki, bunu mənim diqqətimə çatdırmalıdı.

-Mərasim zamanı yox, amma mərasimdən sonra içirlər. Buna dəfələrlə şahid olmuşam.

-O baxır zamanına, yerinə-yurduna, - Fariq dedi, - hər halda, biz rus deyilik.

-Sən səhv eəyirsən, biz hamımız rusuq.

- Nə mənada, ona görə ki, 1-ci Pyotr bizi fəth eləyib?

-Məhz ona görə ki, ruslar sözü isim deyil, sifətdir. Məsələ ondadır ki, bu sözün həqiqi mənasında - ruslar özləri rus deyillər.

-Sən mənim başımı xarab eləyəcəksən, deyəsən.

-Bu dəyqə hər şeyi izah eləyəyəm. Amma sən de ki, arağ gətirsinlər.

-Neçə yüz qram?

-Bir butulka.

-Çox olmayacaq? Sən məni nəzərə alma ha, mən ruldayam.

-Mən həmişə restoranda butulka sifariş verirəm və tələb eləyirəm ki, ağzını yanımda açsınlar.

Fariqin çağırmasını eşidən xörəkpaylayan dərhal gəldi.

Fariq astadan soruşdu:

-Hansı araqlardan var sizdə?

Xörəkpaylayan əsla fikirləşmədən, yerli istehsal markalarını daşıyan araqları saydı, - "Xan", "Ağsu", "Ambarnaya", "Sekret", "Atlanta", sonra...

Bu mükəlliməyə mən də qatıldım.

- Bəs rus araqlarından nə var?

Xörəkpaylayan bu dəfə də bir neçə araqların adını sadaladı: "Putinka", "Kristal", "Smirnov"...

-Heyif, - mən təəssüfümü bildirdim, - asetrina yoxdu, amma arağı istəyirsən lap tənəyə tök, bizim zavodda uşaqlar belə deyirdilər. Amma qabaqlar əksinə idi. Kürü, nərə balığı nə qədər istəsən, araqlar isə yalnız bir çeşiddə - yaşıl etiketli "Moskovskaya", üç manat altmış iki qəpiyə. Araqlar soyuqdu barı? Bir butulka "Smirnov" gətir.

Araqlar stolun üstünə qoyulandan sonra, hər ehtimala qarşı, butulkanın ağzını öz əlimlə açdım, xarakterik cingiltini eşidəndən sonra badələrə süzdüm və butulkanı qayıtdım xörəkpaylayana, dedim:

-Apar qoy soyuducunun buxanasına.

Yalnız bir gözü yox, həm də bir qulağı bizdə olan yeniyetmə gözdən itəndən sonra, qədəhi əlimə alıb dedim:

-Allah rəhmət eləsin!

-Bu hörmətsizlikdi... - Fariq heyrətlə dedi, - əlində araq badəsi, Allahın adını tutmaq, belə sözlər danışmaq biabırçılıqdı.

-Yaxşı, Yaradan ona əcir versin, - dedim və dərhal da içdim.

Mənə o qədər xoş oldu ki, elə bil anamın əlləri başımda gəzirdi, saçlarımı tumarlayırdı. Mən bu anları bir qədər də uzatmaq üçün tərpenməməyə çalışırdım. Buna qədər, bir ay idi ki, içki içmirdim. Özümü sınamaq istəyirdim ki, alkaş - yeni, içki düşkünü olub-olmadığımı bilim.

Mənə həmrəy olmaq xatirinə Fariq də içdi, amma ehtiyatla və içəndən sonra sifətinə çökən əzab-işgəncə ifadəsi bir xeyli cəkilmədi.

-Ye, - o, dedi və əlinə aldığı iri qırmızı turpu bir anda elə dişlədi ki, qopan səs, yalan olmasın, ərşə qalxdı. Mən isə nazik, uzun bibər turşularından birini iyləyəndən sonra, yenidən badələri doldurmağa başladım və tutduğum eməlin mahiyyətini də anlatdım.

-Ruslar birinci badədən sonra zakuska etmirlər.

-Tutaq ki, bu belədi. Bəyem sən russen?

-Bu da sitatdı, amma mən rus deyiləm, rus azərbaycanlısıyam, sən də mənim kimi. Yox amma, sən artıq rus deyilsən, 1991-ci ildən rus deyilsən, Çünki "ruskiy" sözü millət yox, mənsubiyyət anlayışı verir. Ümumiyyətlə, əvvəllər deyirdilər - rus insanı, sonra tarixi zərurətlə bağlı olaraq, hamını bir ad altında birləşdirdilər - sovet adamı. Ola bilsin ki, sən Moskva knyazlığının rəqibi olan Böyük Litva və Rus knyazlığı haqqında eşitmişən. Belə ki, Brest, Vitebsk, Volınsk, Qalitsin, Lutsk, Minsk, Plotsk, Slutski kimi ərazilər Litva-Rus knyazlığına daxil idi. Smolensk, Pskov və Kiyev knyazlıqları Litvadan asılı idi. Monqol-tatarlardan qorunmaq naminə, digər ərazilər də Litvaya birləşməyə can atırdılar. Böyük knyaz Gedemin və onun oğlanları rus knyaginyalarına evlənmişdilər və sarayda rəsmi olaraq rus dili ağalığ eləyirdi. Hələ o zamanlar Litva yazısı yaranmamışdı. Amma Moskva knyazlığının monqol-tatarlarla anlaşması nəticəsində yerli-köklü xalqlara münasibət dəyişdi. Olara yeni adlar verdilər: kiyevli, novqorodlu, tverli, permlı, mordvalı, litvalı və sair. Belə adlandırdılar ki, monqol-tatarların tərəfində mövqə qazanıb, onları əsarət altında saxlasınlar, onları moskovitlərdən və moskaleylərdən fərqləndirib ayırsınlar. Bu minvalla, kölə halına salınmış xalqlar artdı. Yeni-yeni qondarma adlar yarandı: tatar rusu, litva rusu, pernyak rusu və bu kimi. Hər hansı bir rus öz əslini-kökünü axtararsa, məlum olacaq ki, rus deyil. "Russkiy" sözü, bir nitq hissəsi, sifət kimi - zaman-zaman öz dəyərini itirdi və kollaboratsionistlər - yeni, vətən xainləri özlərini rus adlandırmağa başladılar. İndi belə çıxır ki, ruslar - rus olmayanlardı və ya əksinə. Ona görə də, indiki ruslar rus olmayanlara nifrət bəsləyirlər, çünki bu kin-küdurətin kokü əsrlərin dərinliyindən gəlir. Milliyyətin kökündə üç amil dayanır - dil, mədəniyyət və vətəndaşlıq. Bunu mən demirəm, bunu bir ingilis sosioloqu söyləyib. Rusiyanın tərkibində 190 xalqın yaşadığını rus millətçiləri eşitmək belə istəmirlər. Bir də görürsən, qarabuğdayı, gözləri də badamı, qıyıq birisi çıxdı meydana və başladı qışqırmağa - rus olmayanlar rədd olsunlar Rusiyadan! Mənim də rus olduğuma inanmırsansa, gəl söz ehtiyatımızı yoxlayaq. Əgər kargüzar hardasa pasportda onun milliyyətini rus yazıbsa, hələ bu, onun rusluğuna dəlalət etmir. Onlar rusluqlarını necə təyin eləyirlər, görəsən? Hardan bilirlər ki, ulu babaları monqol-tatarlardı, yoxsa Pyotr? Monqolların, Pyotrın əsarətində biz də olmuşuq. Nə üçün o, rus sayılır, amma mən yox?

Fariq birdən-birə sözümü kəsdi:

-Sən qeybətə başlamısan?

-Yox, sadəcə, əsəbiləşmişəm, - dedim və bizə xidmət edən yeniyetməyə bildirdim ki, soyuducunun buxanasındaki arağı gətirsin. O, nəinki bu tapşırığa əməl elədi, hətta qədəhlərimizi də doldurdu.

-İç.

Fariq özünə inamlı tərzdə qədəhi əlinə aldı və üzümə baxdı.

-Bəlkə tost deyəsən?

Astadan:

-İç... iç, - dedim və sözümlə bu misralarla davam elədim:

Həyat nədi - əzablardan bir çələng

Həyəcan da, qorxu da daim səni tapacaq

Biz öləndə külümüz kərpicə çevriləcək,

Və kimsə də o küldən özünə ev yapacaq.

-Mən rəhmətə gedənlərin yox, həyatda olanların sağlığına içmək istərdim.

- Fariq etirazını bu şəkildə bildirəndə dedim:

-Mən səni ruhlandırmaq istədim.

-Nəynən? Məni kərpic eləməklə? Açarı itirmisən, deyəsən...

-Bağışla, ağılıma başqa bir şey gəlmədi.

-Heç sənin gözlərin də yaşarmadı, - Fariq hüznə dedi, - mən bilmirəm, atam dünyasını dəyişəndə, neynəyəcəm? - dedi və dərhal da yaşla dolan gözlərini əlinin dalı ilə sildi.

Onun atası - yəni, mənim dayım, ömrünün onuncu onilliyini yaşayır. Ümidvaram ki, genetik cəhətdən ona cəkmişəm və elə buna görə də 90-acan yaşamaq eşqindəyəm.

-Fariq, sən Allah vergisini qayğanaqla qarışdırma, - mən ona dedim. - Sən bütün ömrün boyu atanın qanadı altında yaşamısan, amma mən yox. O, səni sevir, amma mənim atam məni atıb. Bütün fərqlər də elə bundadır.

-Buna baxmayaraq, sən böyümüsən. Professor olmusan. Həyat boş-boşuna yaşanmayıb.

-Kimin həyatı? Mənim, ya onun?

Bu sual, deyəsən, dayım oğlunu divara dirədi və mən cavab gözləmədən söylədim:

-Həyat sadəcə, yaşanıb, fərqi yoxdur necə yaşanıb, boş-boşuna, ya mənalı, bu heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. İnsan dünyaya gəlir ki, müəyyən bioloji funksiyasını həyata keçirsin. Diotim Sokratın sözünü belə səsləndirirdi - "Kişi ilə qadının cinsi əlaqəsi Allah əməlidir. Mayalanma və doğum, bu gəlimgli-gedimli dünyada ölümsüzlüyün təzahürü və mahiyyətidir". Biz isə "eşq-eşq" deyirik, bir-birindən parıltılı sözlər söyləyirik, amma bütün bunlar, olsa-olsa, dünyanın çarxını fırlatmaq üçündü, və ya Platonun söylədiyi kimi, ideyalar - insanların ideyasıdır... Bibim daha nə söylədi? Yoxsa, elə səni axtarırmış ki, atamın ölüm xəbərini versin?

-Durnanı gözündən vurdun, - Fariq cavab verdi və dolu qədəhi əlinə aldı, bu zaman mobil telefonu zəng çaldı. Telefonu qulağına dayayan kimi üz-gözü işıqlandı, amma hiss eləyəndə ki, bir gözüm ondadır, özünü yığırdı və mikrofonu söndürüb:

- O qadındı, - dedi, - çıxım bir-iki kəlmə söz deyim, gəlirəm, darıxma.

Onun çayın qırağı ilə ağır-ağır addımlaya-addımlaya telefonla, nəyi isə izah etmək istədiyini görəndə, xəyallarım məni yalnız əzab gətirən atalı günlərimə apardı. Diafilmdə olduğu kimi, şəkillər dəyişirdi və mənə, onlar kifayət qədər çox idi. Üç dəfə balığa getmişdik, iki kərə də quş ovuna. Birinci dəfə mənim beş yaşım olanda getdi. Getdi pul qazanmağa, amma yeni arvadla qayıtdı. Mənim yeddi yaşım olanda isə, biryolluq Rusiyaya köçdü. Bir daha mən onu görmədim. Budur, üstündən 50 il keçib və o, dünyasını dəyişib. Bu, ədalət-

sizlikdi. Ata itkisini bir dəfə yaşadığım halda, üstündən 50 il keçəndən sonra, niyə yenidən yaşamalıyam? Və bu bibi də xəyalat kimi zühur eləyib ki, köhnə yaraların qaysağını qopartsın. Bu itkinin acısını nəyə görə mən yenidən yaşamalıyam? Bir Şərqi kəlamında deyilir ki, əbədi ayrılıq zamanı gedən, həsrətin dördü birini aparır. Dördü üçü qalır onsuz qalanlara.

Çayın qırağından kifayət qədər məmnun qayıdan Fariq əllərini bir-birinə sürtdəndən sonra, butulkani götürüb mənim qədəhimi doldurdu. Özünə isə süzmədi.

-Mənə bundan artıq olmaz, - izah elədi, - mən ruldayam.

-Yəqin, bu gün görüşün də var? - soruşdum. - Çox maraqlıdı. 55 yaşın ola, cavan qadınla məhəbbət dastanı başlayasan...

-Çox da şişirtmə, - Fariq dedi, - paxıllığın da tutmasın. Gözə gətirərsən məni.

-Qorxma, mən paxıl deyiləm, sənə, olsa-olsa, qibtə eləyə bilərəm. Qız nə istəyirdi? Görüşmək? Belə bir macəranın xatirinə mən səni sərbəst buraxa bilərəm. O, harda yaşayır?

Fariq qızın yaşadığı dağətəyi kəndin adını çəkdi.

-Çox səfali yerdə, - əlavə elədi, - limon, feyxoa məskənidi. Ordan dəniz də görünür. Təşəvvürünə gətirə bilirsən?

-Bəlkə, bir yerdə gedək onu görməyə? - mən təklif etdim, - çay da içərik orada.

-Bura bax, sən öz rus şakərlərinə bir nöqtə qoy. Onu evdən ona görə qovublar ki, o, oğlana baş qoşub. Biz də getsək, bizi onun yanında görsələr, onu tamam kənddən qovurlar.

-Sən haqlısan. Bağışla...

Qız o zaman qoşulub qaçır ki, onu ya sevdiyi oğlana vermirlər, ya da o oğlanın elçi göndərməyə, qır-qızıl almağa, toy eləməyə imkanı olmur. Çox vaxt da qız biləndə ki, ata-anası cəhiz verməyə qadir deyillər, asan yolu seçir. Adətən, qız qoşulub qaçandan bir il sonra - əsasən, körpənin ad günündə bərişiq olur. Amma, hərdən belə şeylər də ortaya çıxır, məsələn, bu zavallının başına gələnlər kimi.

-Sadəcə, zəng eləmişdi ki, söhbət eləyək. Danıxır, deyir ki, söhbətləşmək istəyir.

-Bura bax, brat, sən öz keçəl başına bəla açarsan ha!

-Heç bir bəla olmayacaq. Mən ona ilk görüşdə xəbərdarlıq etmişəm ki, bizim aramızda ciddi heç nə ola bilməz. Cavab verdi ki, ona ünsiyyətdən başqa heç nə lazım deyil.

-İncimə, sənə bir ağıllı söz deyim. Qızlar əvvəlcə məhz belə söyləyirlər, amma sonra başlayırlar gənə kimi kişini sümürməyə. Ümidvaram ki, bu qız sənə başına elə oyun açmaz.

-Bax, bunu düz buyurdun, - Fariq mənim fikrimə şərik olduğunu bildirdi və sezdirdim ki, o, özünü də cidd-cəhdlə bu gümana inandırmaq istəyir.

Mən təklif etdim:

-Elə bu sağlığa da içək.

Fariq gülümsədi:

-Məni yaman yerdə yaxaladın, ehtiraz edə bilmərəm.

İçdik və dərhal da əlimizi süfrədəki nemətlərə uzatdıq. Mən sirkəyə qoyulmuş şaftalı, Fariq isə, ümumiyyətlə, Lənkəranda daha çox sevilən badımcan turşusu götürdü. Bu Lənkəran "ixtirası"nın içinə müxtəlif göyərtilərlə yanaşı, əsasən, döyülmüş sarımsaq doldurulur. Belə turşunu yeyəndən sonra, qızla görüşdən söhbət belə gedə bilməz. Qızla bir otaqda qalsan belə, gərək hərə bir çarpayıda yata. Heminqueyin ən yaxşı romanının qəhrəmanı "tuşonka" ilə kif bağlamış pendir, soğan yeyirdi və xəbərdarlıq eləyirdi ki, kimsə yeldöyən tərəfdən ona yaxınlaşmasın. Mən bu barədə ona görə Fariqə

danışdım ki, o, qızla görüşmək söhbətini başından biryolluq çıxartsın. Çünki içəndən sonra, ayıq halında belə adamın başını gicəlləndirən dağ yolları bizim qardaşımıza “gəl-gəl” deyə bilər.

Kabablar niyəsə tez qurtardıği üçün daha bir məşhur Lənkəran xörəyi sifariş verdik: toyuq ləvəngisi. Gərək bunu əvvəldən istəyəydik. Axı, gec hasilə gəlir. Amma iştah, necə deyərlər, diş altındadır. Ləvəngi hazır olana qədər, dedik ki, bizə qutab bişirsinlər: ət qutabı, göy qutabı. Qarın qutabından mənə imtina etdim. Çünki bu qutabla bağlı xatirat xoş deyildi. Araq isə yağ kimi gedirdi. İki halda belə içilir: ya qüssəli, ya da fərəhli olanda. Fərəhimin qənimi qarşımda oturmuşdu. Qüssəyə gəlincə, zaman-zaman acılar özü mənə tapırdı. Gözlərim önündə daha bir şəkil canlandı. Əlli il keçib, amma o şəkil elə canlandı ki, özümü də orda gördüm. Günəşli bir gündü. Atamla çayxanada oturmuşuq və stolun üstündə atamın yay aylarında başına qoyduğu həsir şlyapasına, daha doğrusu, silindirinə baxıram. Mən belə düşünürəm ki, o zaman atamın 35 yaşı vardı. Çayxanadan onun təzə arvadı və yenəcə dünyaya gəlmiş qızı ilə yaşadığı evə piyada getdik. O yer mərkəzdən xeyli aralı idi. İndi, yalnız indi ağılıma gəldi ki, atamın taksi tutmağa pulu yox imiş. O mənzili də kirayə eləmişdi. Əyilib körpə bacımın beşiyinə boylanmağımı xatırlayıram... On beş il qabaq, tale mənə ər-arvad saxalınlilərle qarşılaşdırdı. Atam orda yaşamışdı. Xahiş etdim ki, onun haqqında maraqlansınlar. Onlar mənə istəyimi vicdanla yerinə yetirdilər. Onunla görüşə bilməsələr də, öyrənmişdilər ki, atam o arvadını da atıb və hardasa cavan bir arvadla yaşayır. Demək, 70 yaşında, özü də cavan arvadla bir evdə. Mən hətta bir qədər qürreləndim də. Mənə onun qızının - bir zaman maraqla beşiyinə boylandığım bacımın ünvanını göndərdilər; Xabarovskidə yaşayırmış. Mən ona məktub yazsam da, cavab almadım. Bir neçə il sonra bildim ki, tələbələrimdən biri Saxalinə, nişanlısının yanına getməyə hazırlaşır. Mən bu analoji xahişlə ona da ağız açdım. Tələbəm Saxalindən qayıdanda təəssüflə bildirdi ki, mənə atamla bağlı hər hansı bir izə ulaşmaq ona müyəssər olmayıb. Uşaq yaşlarında bir neçə məktub yazdığım və hələ də yadımdan çıxmayan o ünvan daha mövcud deyil. O şəhərdə nə elə küçə var, nə elə bina. Saxalinin o hissəsini söküb cəhənnəmə vasiləleyiblər. Mənə elə gəlir ki, o, həyatının sonlarında yalnız qalıb. Hahaq söyləyirlər ki, nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına; amma bunu mən qəddarcasına yox, yana-yana deyirəm. Bundan sonra həmişə cəhd etmişəm ki, onun haqqında nə isə öyrənim, indi budur, son xəbəri doğmalıq duyğuları ilə bibim gətirib. Necə deyərlər, göldə o durnabalığı yoxdur ki, çapaq mürğüləməsin.

Mən sual dolu baxışlarla Fariqi bir xeyli süzdüm və nəhayət ki, o dilləndi:

-Dedi ki, ondan qalan kağızlar var, amma mən bilmirəm sənədlərdir, ya qeyd dəftərləri. Başa düşmədim. Əlqərəz, onunla görüşəsi olsan, o kağızkuğuzı verəcək sənə.

-Onları sənə niyə vermədi ki?

-Aydındı nəyə görə, çünki sənənlə görüşməyə fürsət axtarı.

-Bu şantajdı?

-Bu nə qətiyyətdi səndə? Çox güman ki, heç bir niyyəti yoxdur, sadəcə, zənən düşüncəsi onu tərpedir. Bir az da xəyalpərvədi, hətta şeir də yazır.

-Nə danışsın?

-Yerli jurnalda, qəzetlərdə çap olunur. Siz doğma canlarsınız. Hər ikiniz söz pərəstişkarısınız, Melpomenanın davamçılırsınız. Şeir ilahəsi öz əlini sizin başınıza bir yerdə çəkib.

-Bir yerdə yox, ayrı-ayrı. Mənim başıma Melpomena əl çəkib, onun başına Taliya. Amma öz aramızdı, sən lap Homer kimi danışsın ha...

-O, telefon nömrəsini də verib mənə, deyim yazırsan?

Mən dinməzəcə araş süzdüm.

-Nə deyirsən? Yazırsan?

-Yox...

-Yox deyirsən, yox olsun, amma fikirləş... Mən sənənin incikliyini başa düşürəm, amma dərinədən düşünəndə, umu-küsü cəfəngiyyət idi. Hərtərəfli yanaşanda, səndən ona heç nə lazım deyil. Heç nə, ünsiyyətdən savayı. İndi sən onun canı bir, qanı bir doğma, mərhum qardaşının nişanəsisən. Bu inadkarlıq sənə yaraşmır, zalım olma. Axı, sən həlim, xeyirxah bir insansan.

-Yetər bu qədər, vəkil, götür görək qədəhi. Bir az da danışsan, mən fikirləşəcəm ki, o, sənə telefon nömrəsindən başqa da nə işə verib.

-Ayıb olsun sənə, mən nəzərimdə pul-mul tutmuşdum ha, sən nəhaq xoflanırsan, Həm də bilirəm ki, sənənin cavan qızla sevgi dastanının göylərdə pərvaz eləyir, bütün fikrin-xəyalın da onun yanındadır. Anladınmı, ay dayoğlu? İndi o cəhdin motivləri də mənə əsla maraqlandırmır. Burda umu-küsü məsələsi də yoxdur. Mən həqiqətən də mülayim, həlim adamam. Sadəcə, anlat görüm, indi kağız-kuğuz mənim nəyimə gərəkdir? O, bəyem, ön cəbhədə həlak olub? İtkin düşüb? Bütün bu illər ərzində bizim ölkəmizdə müharibə olmayıb. Ötən bu 50 ildə, bir qatar, ya bir təyyarə bileti alıb mənə tapa bilirdi, axı... Heç olmasa, maraqlı xatirə. Mən bunu ona görə eləyə bilmirdim ki, bu, anama qarşı xəyanət olardı, amma ona heç nə mane olmurdu, axı... Məni ondan gizlədən yoxdu. Ancaq o, bir dəfə də olsun, mənə doğru addım atmadı. İndi, mən nəyə görə onun bacısının yanına getməliyəm? Mən o kağızları niyə oxumalıyam? Yaraların qaysağını qopartmaq üçün? Sənə elə gəlmir ki, bu mənim üçün əzab və kifayət qədər də təhqirdi?

-Təşəxxüs, - dayımın oğlu dedi, - yeddi bağışlanmaz günahdan biri.

-Yox, bunun adı təşəxxüs deyil. Ləyaqətdi. Bilirsən, hərdən mənə elə gəlir ki, anam göylərə qovuşandan sonra, insan xislətlərindən xilas olub. Və ola bilsin ki, atamı axtarmağı mənə qadağan etdiyinə görə, təəssüflənir. Amma, mən onsuz da onu axtarmazdım, görüşməyə can atmazdım. Çünki birdən təsəvvürümdəki atamı yox, tamam başqa birisini - heydən düşmüş bir qocanı görə bilirdim. Amma o, mənim yaddaşımda cavan, qüvvətli kişi kimi yaşayır. Bu minvalla, uşaq vaxtı atalı bir dünyadan məhrum olduğum kimi, indi də, bu yaşımda yeganə olub-qalanımı - uşaqlıq xatirətimi itirirəm. Ölüm xəbərindən sonra onun xəyalımda doğulan yeni siması hər şeyi silib aparır. O kağız-kuğuz da bu qəbildəndir. Yerində deyilib:

Arxaya səyahəti qadağan eliyərdim.

Səndən təvəqqəm budur - bulandırma qəlbimi.

İndi, Fariq, əzizim, qəlbimi zəhərləmə.

Fariq narazılıqla əlini yellədi.

-Bir halda ki, sən şeirənən danışsın, özün bilərsən.

Amma mən yenə özümü saxlaya bilmədim.

-Avtomexanika texnikumunda bizə elektrotexnika fənnindən qoca bir yəhudi arvadı dərs deyirdi, özüməməxsus qadın idi; hansısa nadir daşlardan sırğa, dəridən, taxtadan muncuq, biləklərinə də bir cüt yox, bir neçə cüt biləzik taxardı. O zaman o, təxminən indiki yaşımdan bir-iki yaş artıq olardı, ya olmazdı, mən onu qoca hesab eləyirdim. Amma indi mən özümü qoca saymıram. Gülməli idi, hə? Söhbət bundan getmir. Necə oldusa, bir dəfə o, söylədi ki, insandan fərqli olaraq, hətta vəhşi heyvan da heç vaxt öz körpə balasını atmır. Böyüdü. Başqa bir şairin dediyi kimi:

Heyvanata min şükür,

Sevdiyini atmağa yalnız insan qadirdi.

Bu sözlərin, elektrotexnikaya heç bir dəxli yox idi. Onun qızını iki uşaqla əri atmışdı, həyəcan keçirirdi və mənə, bu həyəcan da onu vadar etdi ki, dərs vaxtı bu barədə danışsın. Nə işə... Bunlar keçmişin söhbətidir. Süz görək.

-Mən daha içməyəcəm. Mən ruldayam.

-Sən bu sözü hər qədəhdən qabaq deyirsən.

-Bu mənim sadiqliyimə dəlalət eləyir.

-İçənlərin sadiqliyi nəğmədi, - mən avazla, homersayağı dilləndim və butulkani boğazlayıb cəhd etdim ki, onun da badəsini doldurum, amma Fariq dərhal əlini qoydu qədəhin ağzına. Necə deyərlər, kortəbii müdafiə.

Təndirdə hasilə gəlmiş ləvənginin ətri aşpazdan qabaq zala daxil oldu. Bir anda zalı bürüyən qoxudan bilinirdi ki, toyuq xalis buğda yeyib, broyerdə bəslənməyib. Çox güman ki, Fariqin qədəhin ağzında yığılmış əlini, bu ətir-rayihə boşaltdı. Ləvəngi qoyulmuş sinini sinəsi bərabərində əlində tutmuş şef qapıda görünəndə, Fariq demək olar ki, daha doğrusu, belə demək mümkünsə, mənə təslim oldu və əlini qədəhin ağzından çəkdi. Ləvəngi, şef toyuğu iti bıçaqla ikiyə böləndən sonra ortaya çıxdı: ət maşınında çəkiləndən sonra bir-birinə qarışdırılmış qoz ləpəsinə və qırmızı soğana daha bir ağız sulandıran nemət əlavə olunmuşdu; qırmızı alça turşusu. Şef tətənə ilə "Nuş olsun!" deyib gedəndən sonra hərəyə bir qanad qopartdıq. Qanadından bilinirdi ki, toyuq cavandı. Bu isə ləvəngini dada gətirən başlıca amildi.

-Fariq, sən haçansa Pekin ördəyi yemisen?

-Mən Bakıdan o yana heç vaxt çıxmamışam.

-Sən xoşbəxt adamsan, yadında saxla ki, Sədi, Kant kimi insanlarla bir kampaniyadasan. Onlar da heç vaxt doğma şəhərlərindən çıxmayıblar. İnsan üçün doğma şəhərdə doğulmaqdan, yaşamaqdan, ölməkdən gözəl nə ola bilər. Sokrat sürgündə, daha doğrusu, qürbətdə qaçqın kimi yaşamaqdansa, ölümü qəbul eləyib. Moskaleylərin təbirincə söyləsək, o, qoca vaxtında qeyri-rus olmaq istəməyib.

-Sokrat məşhur yunan filosofudu, - Fariq dedi, sanki mənə xatırlatmaq istəyirdi ki, o da toyuğun qanadını qulağının dibinə yemir.

-Tamamilə düz buyurursan.

-Bəs bunun Pekin ördəyinə nə dəxli?

-Elə demə, kulinariya - demək olar ki, fəlsəfədi.

-Mən lap çaşib qalmışam, biz ördəkdən danışırıq, yoxsa Sokratdan?

-Yenə içmək lazımdı.

-Əsla. Mən ruldayam.

-Sən valı dəyiş, mən bayaqdandı bu sözü eşidirəm. Val dedim, yadıma düşdü, burda musiqi var?

-Musiqi indi hər yerdə var. Bütün mobil telefonlarda var. Qoşum?

-Lazım deyil. İndi mən bir Azərbaycan romansına qulaq asmaq istəyirdim. Bilirsən, atam muğam xoşlayırdı. Mən isə onu eşidəndə qulağımı tutub qaçırdım. O vaxtlar radioda muğam saati olurdu. İndi bilmirəm, o proqram qalır, ya yox. O, radionun yanında oturub dinləyirdi. Vay o gündən ki, bu zaman onu dindirəydin... Bir dəfə necə oldusa, muğam saati başlayanda onun qucağında oturmaq istədim... O, neynəsə yaxşıdır? Üzümə bir şillə! Təsəvvür eləyirsən?

-Yox, atam məni heç vaxt vurmayıb.

-Bu, ikiqat ədalətsizlikdir. Mənim atam, o vaxt mənə əl qaldıranda evə hərdənbir gəlirdi. Ağırdı, hə?

- Hə, - Fariq razılaşdı, - ağırdı. Amma bunun ördəyə nə dəxli var, axı?

-Mən demək istəyirəm ki, şöhrətli Pekin ördəyini bizim bu çolpa ləvəngisi ilə müqayisə etmək olmaz. Amma bunu, sadəcə, bilən yoxdu. Çünki bu diyara hələ ki, qıraqdan az adam gəlir.

-Bəs Sokratın bura nə dəxli?

-Heç bir dəxli yoxdur, bilmirəm, necə oldusa, Ariadnanın telini buraxdım.

*Sağlam düşüncənin qızıl telini,
əlindən buraxma, əlindən vermə-
səni məhv etməsin başgicəllənmə.*

Sokrat bizim eradan əvvəl 399-cu ildə Afinada ölümə məhkum olunmuşdu. Bəyəm, sən bunu bilmirsən? O, ölümü qaçmaqdan üstün tutur.

-Bunu kim bilmir ki, - Fariq müəmmalı cavab verdi və dərhal da soruşdu, - nə üçün? Nə üçün o, ölümü üstün tutdu?

-Mürəkkəb sualdı. Onun arxasında bütöv bir həyat anlamı durur.

Fariq yüngülcə sezilən kinayə ilə dilləndi:

-Hələ yaxşı ki, fəlsəfə sistemi durmur. İki kəlmə ilə bunu anlatmaq mümkündür?

-Hə, iki kəlmə ilə də anlatmaq mümkündür. Amma bizim arağımız qurtarır. De, yenə gətirsinlər.

Fariq bu dəfə etiraz etmədi, mən güman eləyirdim ki, yenə direnəcək.

İkinci butulkanı soyuducunun buxanasından gətirmişdilər, daha doğrusu, qırovlə örtülmüşdü. Mən buna görə, yeniyetmə xörəkpaylayanın küreyinə sığal çəkdim.

-Əhsən, hal əhlisən. Qraf Tolstoy dəmişkən, "Alçaq qrafinsə qırov bağlayıb".

-Lev Tolstoy belə söz deyə bilməzdi, - Fariq məlumatlılığını bir daha sərgilədi, - o, vegetarian idi.

-Mən Lev Tolstoy haqqında yox, Aleksey Tolstoy haqqında danışırım.

-Bunu əvvəldən deyəydin də.

-Belə bir film var: "Pi ömrü", sən ona baxmısan?

-Bir dəyqə saxla, - Fariq qeyzləndi, - sən çox şeylər bilirsən, mənim də buna heç bir şübhəm yoxdur, amma əvvəlcə gəl bu Sokratla qurtaraq da. Pekin ördəyindən başlamışdın, gör bir hara gəlib çıxdın.

- Bütün bunlar bir-birinə bağlıdır. Sadəcə, bir qədər arxaya qayıtdıq. Yaxşı, qoy sən deyən olsun, qayıdaq Sokrata. Onu möminlərə ehtiram göstərmədiyinə və cavanları da bu yola çəkdiyinə görə ittiham etməyə başladılar. Müasir nöqtəyi-nəzərdən yanaşsaq, Rusiyada indi də "Möminlərin duyğularına qarşı təhqir" maddəsilə vəlvələ salmaq olar. İttihamın ikinci punktuna gəlincə isə, maraqlıdır ki, yeniyetmələri, bu sözün həqiqi mənasında da yoldan çıxartmaq, bizim nöqtəyi-nəzərimizcə, əxlaqsızlıq etmək mümkündür. Düşüncəyə təsir etmək isə, cinayət sayılır. İttihamçılar üç nəfərdi: faciələr uyduran və mənasız şeirlər qoşan Milet, natiq Likon və dabbaq Anit. Əslində, bu ittiham cəfəngiyyatdan başqa bir şey deyildi. Sokrat asanlıqla bütün ittihamları dəf etdi və onun çıxışı o qədər kəskin alındı ki, kütləni onu mühakimə edənlərin üstünə qaldırdı. Eyni zamanda özünə qarşı cəza olaraq, öz təklifini irəli sürdü: pul cəriməsi yox, Pritaniyada müftə nahar verəcək. İttihamçılar üçü də müxtəlif zamanlarda Sokrat tərəfindən təhqir olunmuşdular. Kim Sokrata ehtiram göstərirdisə, ittihamçılar üçü də - qafiyəpərdəz şair də, çərənci natiq də, varlı dabbaq da onları özlərinə qarşı ideya düşməni hesab eləyirdilər. Hakimlər 501 nəfər idilər və ilk səsvermə onları parçaladı: 281-ə qarşı 220. Filosofa imkan verdilər ki, üzrxahlıq etsin, yalvarıb-yaxarsın. O dövrün qanunlarına görə, müttəhimə imkan verirdilər ki, özünə müqabil cəza kəssin və belə olanda ikinci səsvermə keçirilirdi. Belə olan təqdirdə, Sokrat şərti olaraq, məzə üçün özünə cəza elan eləyir; otuz gümüş sikkə və Pritaniyada camaata müftə nahar vermək. Bu bəyanatdan sonra səvermədə Sokratın ölümünə səs verənlərin sayı artıb olur 361. Lehinə 140 afinalı səs verir. Hökm qəti idi. Müttəhimi edam etmək üçün gəmi ilə Delosa aparacaqdılar, amma qaydalara uyğun olaraq, ölüm hökmünün icrası üçün bir ay möhlət verilirdi. Bu müddət ərzində yaxınları, doğmaları sərbəst

şəkildə ona baş çəkdilər. Dilə tutdular, məsləhət gördülər ki, qaçsın. Yalnız dostları yox ha, hətta bədxahları da istəyirdilər ki, o, qaçsın. Hökm ədalətsizliyi ilə hamını yandırır, hətta sadə insanlar da başa düşürdülər ki, bu hökmdə ifrata varılıb, edam Afinaya silinməz ləkə olacaq. Sokrat qaçmaqdan imtina etdi. Onu dilə tutan dostlarına, əlbəttə, ətraflı, əsaslı, hətta tutarlı cavablar verirdi, amma mənə elə gəlir ki, o cavabların çoxu şübhəli... Məsələn, Afinanın qanunları onu qane etdiyinə görə, bu qaydalara tabe olmağı özünə borc bilirdi. Axı, o qanunları ədalətsiz adlandırıb, onlara tabe olmaya da bilirdi. Amma mənə başqa dəlillər də yer eləyir. Birincisi, əgər, o, qaçarsa belə, ailəsilə qaçmalı idi, amma o istəmirdi ki, oğullarını, hüquqsuz yabançı həyatı yaşamağa məhkum etsin. Əgər tək qaçsaydı, onda ailəsini surgünə məruz qoyardı. İkincisi, o, istəmirdi kimsə ona söyləsin ki, ay 70 yaşlı qoca, yaşamaq naminə niyə belə çabalayırsan? Bu yerdə Platon deyib: "Sənin qoca olmağına, hər ehtimalla ömrünün sonuna az qalmasna rəğmən, yaşamaq naminə çabalamağı heç kim sənə irad tutmayacaq"? Və nəhayət, üçüncüsü. Sokratın daxili səsi var idi və o, bütün ömrü boyu o səsi dinləmişdi. O səsi "daymoni", daha doğrusu, demon adlandırır. Bu demon həyatın daşlı-kəsəkli yollarında onu çox məşəqqətlərdən qurtarmışdı. Platonun şahidliyi ilə Sokrat dostlarına söyləyib ki, o gün evdən çıxıb məhkəməyə gedəndə, demon susub. "Demək, o hesab edir ki, mən doğru addım atıram. Əgər, o dillənsəydi, mən bilirdim ki, ölüm - müsibətdi. Ölümün müsibət olub-olmadığını heç kim bilmir. Ya da bu, yuxu görmədən davam eləyən dərin bir yuxudur. Demonun susmasından başa düşüb ki, onunçün verilmiş ömrü yaşayıb. Və bu faktı əsil filosof soyuqqanlılığı ilə qəbul eləyib.

Mən susdum və pəncərəyə baxmağa başladım. Qarşı sahilə balıqçı görünürdü; əlindəki, tilov yox, sapı tilovdan xeyli gödək, dəyirmi, məftil ucluğuna tor bağlanmış çömcəyəbənzər bir alətdi. Başa düşdüm ki, xərçəng yığmaq istəyir ki, dənizə qarmaq atmağa getsin. İlin bu fəslində, bir çox balıqlar kimi, başqa canlıların da kürü tökmək üçün şirin suya can atdığını uşaqlıqdan bilirdim. Balıqçının başı üzərində uçuşan qağayılar da, görünür, nə isə yeməli bir şey çalmaq ümidində idilər. Balıqçının arxasındakı qamışlıq məni anbaan uşaqlıq xatirələrimlə qovuşdururdu. Dəmiryol körpüsündən çayın mənəsinə qədər, hər iki sahil boyunca elə bir yer yox idi ki, mən ordan çaya qarmaq atmayım. İki yüz il qabaqsa, bu yerlər bataqlıq imiş və bataqlığın ortasında, şimal qonşulardan qorunmaq üçün inşa olunmuş qala yerləşirdi. 18 dekabr 1813-cü ildə general Kotlyarevskinin dəstələri Araz çayı boyu insan məskənlərini fəth edərək, soyuq, şaxtalı havada Muğanın susuz, şoran çöllükləri ilə birbaşa 80 verst irəliləyərək, Talış xanlığına soxuldular. Burada onlar döyüşdən yayınmaq məqsədilə qaçıb Ərkivanda qərar tutmuş Əbu Səlimin 500 atlıdan ibarət dəstəsilə toqquşdular və çox keçmədi ki, rusların qarşısına Pir Qulu xanın 1000 nəfərlik dəstəsi çıxdı. Atışma zamanı farslar geri çəkilsələr də, kazaklar onları təqib etməyə başladılar. Sonra Kotlyarevskinin dəstələri Ərkivana doğru irəlilədilər. Bala xanın və Əsgər xanın başçılıq etdiyi 1500 fars sərbazından və 400 rus fərarisindən ibarət olan Ərkivan qarnizonu iki artilleriya qurğusundan və bütün artilleriya ehtiyatından vaz keçərək, Ərkivan qalasını tərk etdilər. Farsları təqib etmək məqsədilə Kotlyarevski 400 yegeri və 300 kazakı podpolkovnik Uşakovun başçılığı altında göndərdi ki, rəqibi qala ətrafından 15 verst uzaqlaşdırsınlar. Bu təqib zamanı 50 rus fərarisi ruslara əsir düşdü və 300 fars öldürüldü. Sadıq xan 4000 nəfərlik qarnizonu ilə Lənkəran qalasında möhkəmləndi. Azərbaycanı idarə edən Abbas Mirzə ona təlimat göndərdi:

"Sənin ləyaqətinə və həqiqi vətənpərvərliyinə ümid bəsləyərək, kəsinliklə əminəm ki, vətənə xəyanət etməyəcəksən, sənə əmanət olunmuş qalanı

ölənə qədər, düşmən qarşısında qorxaqcasına geri çəkilmədən, hətta düşmənin qüvvələri azman dağlar kimi üstünə yerisə, sənə qarşı amansızcasına çarpışsa belə, sənin cəsür döyüşçülərin bilməlidirlər ki, düşməndən qoruduqları qala İranın ürəyinin açarındı. ”

1812-ci il dekabrın 27-də Kotlyarevski Lənkəran qalasının təhvil verilməsi barədə Sadıq xana məktub göndərdi. O yazırdı:

Mən öz Baş komandanımın iradəsilə gəlmişəm ki, Taliş xanlığını fars əsarətindən xilas edim, ona görə də Lənkəranı ələ keçirməyə borcluyam. İgidliyiniz qədər də müdrik olduğunuzu bildiyimə görə, sizi məlumatlandırmağı vacib sayıram və nəzərinizə çatdırıram ki, sizin müqavimət göstərməyiniz əbəsdir, ona görə də mən təklif edirəm ki, könüllü surətdə qalanı təhvil verməyə razı olasınız ki, nahaq yerə sənin və mənim əsgərlərimin qanı tökülməsin. Nəzərə alın ki, siz ağılla hərəkət etsəniz, özünüzdən və bütün rəhbər heyətin heyətini, ləyaqətini və əmlakını qorumuş olacaqsınız; əks təqdirdə, hər şeyi itirəcəksiniz. Xülasə, mənim borcum sizə deməkdir, sizə qalır seçim etmək; yalnız bundan sonra mən Allah və insanlıq qarşısında haqlı olacam. Bu namənin cavabını üç saat ərzində gözləyəcəyəm, çünki elə indi əmr verirəm ki, cavab gələnə qədər qalanı top atəşinə tutmasınlar.

Barışçı və xeyirxah cavabınızı gözləməkdəyəm”.

P. S. Kotlyarevski “.

Sadıq xan elə həmin gün çoxsözlü məktubla cavab verib. Üstündən iki yüz il keçəndən sonra, indi görünür ki, bu savaşı natiçəsində qazanan Azərbaycan olub; əvvəla, Rusiya imperiyasının tərkibində sərhəd guşəsi statusu alıb, sonra SSRİ-nin tərkibində Azərbaycan Respublikası yaranıb. İndi isə müstəqil dövlət göz qabağındadır. Və biz də gerek rus silahı ilə qürrələnək, ancaq bu məktubu oxuyanda, bu farsın uzaqgörənliyini və həqiqətpərəstliyini qəbul etməmək olmur. Ona rəğbət bəsləməmək mümkün deyil. General Kotlyarevskiyə də həmçinin. Məktubu olduğu kimi diqqətə çatdırmaya bilmirəm.

“General Kotlyarevski.

Sizin barışçı təklifinizi alandan sonra özümə borc bilirəm ki, sizə bir neçə istehzal və acı sözlər deyim; sizin gəldiyiniz nəticələri bir-bir təkzib etməklə fikirləşirəm ki, mənim dəlillərim sizin özünüzdə haqlı bilməyinizə qarşı ən acı təəssürat oyada bilər. Siz yazırsınız: “mən gəlmişəm ki, Taliş xanlığını farsların zülmündən xilas edim”, general, izn verin ki, sizin bu saxta sözlərinizə inanmayım, axı, siz açıq-aşkar deyə bilərsiniz ki, gəlmisiniz talişləri əsarət altına almağa, onları istismar etməyə. Siz Taliş xanlığını “farsların zülmündən xilas etməyə” yox, özgələrin torpağı hesabına ərazilərinizi genişləndirmək niyyətilə gəlmisiniz. Doğrudanmı, dünyanın ən böyük ölkəsində yaşamaq sizə darlıq eləyir? Bu çöllərdə nə axtarırsınız? Sizin imperatorlar acgözcəsinə qarşılarına məqsəd qoyublar ki, bütün xırda hökmlərlikləri özlərinə tabe etdirdinlər. Əsasən də müharibəyə hazırlıqlı olmayan müsəlman xanlıqlarını. Sizdən 2000 verst kənarında yaşayan yad insanları azad etməkdənsə, öz kəndlilərinizi mülkədarlarınızın zülmündən və işgəncəsindən xilas etmək yaxşı olmazdı? Siz təklif edirsiniz: “qalanı könüllü təhvil verin. Əks təqdirdə, Allah və insanlıq qarşısında haqlı olacaqsınız”. Bu nə gəlişigözəl ifadədir? Bəyəm siz Allaha inanırsınız? Şübhə edirəm: əgər siz ona inansaydınız, zorla bizim insanlığı da severdiniz, öz zavallı əsgərlərinizi mənasız qırğına və məhvə vadar etməzdiniz, onların özlərinə, qadınlarına və uşaqlarına rəhm eləyərdiniz, onların vətənlərində dinc yaşamalarına imkan verərdiniz, öz çarınızın qanla-qırğınla boy atan şöhrəti naminə bu uzaqlara gətirməzdiniz. Siz yazırsınız: “Nahaq qandan qaçmaq naminə”. Nahaq qanın səbəbkarı kimdi? Siz, yoxsa, biz? O böyüklükdə

ölkənizi qoyub, quldurcasına bizim ərazilərimizə soxularaq, bizi amansızcasına öldürür və qarət edirsiniz. Biz sizin haqqınızda heç düşünmürük də, amma siz zorla bizim diyarlara girərək öz yırtıcı, şeytan simanızı bizə göstərərək, bizi müqavimət göstərməyə məcbur edirsiniz və biz də öz müstəqilliyimizdən məhrum olmamaq üçün qızıl iradəmizi və azadlığımızı qorumağa çalışırıq. Biz sizinlə müharibə aparmıq, üstümüzdə cuman yırtıcıdan qorunmaq üçün müdafiə olunuruq. Sizə qəti şəkildə bəyan edirəm ki, biz döyüşə-döyüşə son nəfərimizə kimi olsək də, qalanı könüllü təhvil verməyəcəyik. Sizin quldur məqsədləriniz naminə həyatından keçən cəsur əsgərlərinizə mənim yazığım gəlir: Çünki sizin rəhbərliyiniz yalnız sizi və sizin kimi rütbə, çin sahiblərini orden-medallarla və böyük pullarla mükafatlandırır, əsgərlərinizin rəşadəti isə unudulur. Dəstə rəisiniz polkovnik Uşakovun tərəfinizdən "təltif və təqdir" edilmiş "böyük insanpərvərliyi" barədə daha bir nümunə: xəstəlik ucbatından sizinlə döyüşə girməyən sərbazlarımı mən tələsik Ərkivanda qoyub, meşə çığırları ilə Lənkərana gəldim ki, onlar əsir düşməsinlər. Arxada, arabalarda əliyalın və arabasız adamların müşayiət etdikləri xəstələr - müxtəsər, 350 nəfərdən ibarət dəstə gəlirdi ki, onların da 260-ı xəstə əsgərlər, 40-ı mehtərlər, 50-si də rus fərariləri idi. Uşakovun batalyonu onları meşədə haqlayanda yalnız rus fərarilərini əsir götürüblər, yerdə qalan 300 insanı qılincdən keçiriblər, "busurman" olduqlarına görə, baxmayaraq ki, onlar canlı ölüldü, bir nəfərə də rəhm etməyiblər. Sizdə insanlığa sevgi beləmi ölçülür? Hanı sizin " bütun insanları özün kimi sev və kimə qılinc qaldırsan, qılincle da cavab alarsan" - deyən allahınız İsus? Harda deyilib ki, əsirləri - özü də xəstə əsirləri öldürmək lazımdı? Bu vəhşiliyə, amansızlığa və qəddarlığa yalnız sizin əsgərlər qadirdir.

Sizin "İncil"in bəyan etdiyi "kimə qılinc qaldırsan, qılincle da cavab alacaqsan" kəlamı mənə əsas verir söyləyim ki, İranın da gözəl günləri gələcək və o zaman sizin əsgərlər öz hökmdarlarına qarşı qiyam qaldırıb, çarla birlikdə bütün generalları da böyük günahlarına görə öldürəcəklər, çünki o generallar carın çağırışları altında qonşu dövlətlərin başına elə oyunlar açıblar ki, onlardan heç bir iz qalmayıb. Əgər, bizim itaət altında olan xanlarımız gələcəyi görə bilsəydilər, həmrəylik duyğusuna malik olsaydılar, öz şəxsi maraqları naminə nisbətən az canfəşanlıq etsəydilər, biz hamımız birləşib, haqlı olduğumuzu sübut edə bilərdik, amma onlar aldandılar, artıq gec idi, dərin peşmançılıq çəkə-çəkə qaldılar.

"Töküləcək qandan qaçmaq" üçün, mən sizə məsləhət görürəm ki, öz əsgərlərinizə rəhm edəsiniz, bizimlə döyüşməyə onları məcbur etməyəsiniz, gəldiyiniz yerə dönəsiniz və bizi rahat buraxasınız: biz, qətiyyətlə müdafiə olunacağıq və gələcək nəsillərimizin səadəti naminə sizinlə ölənə qədər vuruşacağıq. İnsanların halına acıyın və onları qırmağı dayandırın: biz heç kimə həyat verməmişik və heç kimin də həyatını almağa heç bir haqqımız yoxdur: ona görə də öz əsgərlərinizi ölməyə göndərməyin, çünki biz qalanı döyüşsüz verməyəcəyik.

Qalanın komendantı Sadıq xan, 27 dekabr 1812-ci il, Lənkəran ş."

Məktubu oxuyan general top atəşinə başlamaq barədə əmr verdi.

Qala fəth olunandan sonra Lənkəran qarnizonundan bir nəfər fars sağ qalmışdı. Ruslar ona dedilər: "Biz səni öldürmürük. Amma sən get hamıya söylə ki, şəhəri də belə alacağıq". Bu dəhşətli hücumu görə 2-ci dərəcəli Georgi ordeni ilə təltif edilən general yaşadı, amma o qədər yara almış, o qədər şil-küt edilmişdi ki, imperatorun yanında təltifatdan sonra onu istefaya göndərdilər. Kotlyarevski qırx il də yaşadı, amma onu artıq hamı unutmuşdu, - Nopaleonla döyüşlərin epopeyası onun hünərinə kölgə salmışdı. O, Feodosiyaya köçdü və burda Puşkinlə, Ayvazovski ilə dostluq etməyə baş-

ladı. Həmişə əzab-əziyyət çəkən general öz mərdanəliyi ilə ömrünün sonuna kimi hamını heyrətləndirirdi. Kəsib həyat sürürdü, hərbi təqaüdünü vaxtaşırı ona baş çəkməyə gələn əsgərlərə paylayırdı. O, qonaqlarına, adətən, içərisində daş-qaş, qır-qızıl saxlanılan mücrünü göstərmiş, amma orda qırx sümük var imiş, cərrahların şikəst olmuş əzablarından ayırdığı sümüklər. Sadıq xan və general Kotlyarevski - bu iki qəhrəman, bir-birinə layiq rəqiblər idilər, öz səbatsız monarxlarının əmrlərini yerinə yetirməklə, hər ikisi özlərini qurban verdilər. Sadıq xan həlak oldu, general isə, qalan ömrünü döyüşlərdə aldığı yaralara görə əzab və əziyyətlər içində yaşadı. Bu, dəhşətli və mənasız bir döyüş idi. Əslində, Lənkəran rus qoşunları tərəfindən tutulmuşdu və qalada qapanmağa dəyməzdi. Hərb tarixində alınmayan qala yoxdur. Çingiz xanın anası Tergen xatun ona görə dağlar başındakı qaladan çıxdı ki, yağış yağmadığından su ehtiyatı qurtarmışdı. Rus generalının tələsik hücumu keçməsi, əlbəyaxa döyüşə atılması səbəbsiz deyildi; farslar Sadıq xana kömək göndərə bilirdilər. Sadıq xan, sadəcə, öz insanlarını ölümə məhkum elədi. Əlbəttə, dağlara çəkilmək olardı... Amma o, sərəncamı yerinə yetirdi.

Fariq maraqla soruşdu:

-Bəs sonra nə oldu?

Mənim xəyalım uzaqlarda idi, dərhal kəsdirə bilmədim ki, nəyin sonrasını soruşur.

-Sən nə dedin?

-Söhbət Sokratdan gedirsə, mən özgə nə soruşa bilərəm ki?

-Aydın oldu. O, zəhərli su baldırğanı çeynədi və öldü. Bəs, sən elə bilirdin hər şey yaxşı olacaq?

Fariq güldü və mənə barmaq silkələdi.

-Sataşırısan ha, bibim oğlu, - mənə qınadı, - son məlumatlara görə, İsus Xristos ölməyib.

-Bu hamıya məlumdur. O, səmaya merac eləyib.

-Yox, - Fariq təntənəli tərzdə dilləndi, - dostları onu xəlvətcə tabutdan çıxardılar, o da qaçıb Hindistana və orda 120 yaşına qədər yaşayıb.

-Ağ eləmə.

-Ağ eləyən sənə kimi olar, - Fariq aldığı təəssüratdan məmnun görünürdü.

O, arağın qalanını da qədəhlərə süzdü.

Hər ehtimala qarşı mən onun nəzərinə çatdırdım:

-Axı, sən sükan arxasındasan...

-Bilirəm, bunu hər dəfə mənə xatırlatmaq lazım deyil. Gəl, Sokratın sağlığına içək.

-Bu yaxşı sağlıqdır, - mən təqdir etdim.

Biz birinci butulkadan qalanı da içdik.

-Sən nə üçün Sokratdan söz saldın?

-Söz sözü gətirdi...

-Hansı söz? Biz ki, sənə atan haqqında danışırıdık.

-Yadımda deyil.

-Bəs "Pi ömrü" kinosundan danışmağımız yadımdadır?

-Hə, indi gəldin mətləbə. Gəmi qəzaya uğrayır. Göyertədə bir nəhəng zoopark pələngi də var idi, cavan sahibi də yanında idi. Pələng bağıra-bağıra üstünə atılsa da, sahibi bu vəhşinin yardımından qaçır, okeanda arxası qatda uzanmaqla özünü qorumağı üstün bilir və bu zaman pələng də nəriltisinə ara verir. Okeanın ortasında iki canlının yaxınlığı... İnsan doğma həmcinsi kimi vəhşiyyə sarılır və bu zaman dalğalar onların ikisini də sahilə çıxardır və öz həyatı üçün insana borclu olan pələng, arxasına belə baxmadan, sahilə insanı yalnız qoyub uzaqlaşır... Həyatda başqa cür olur, övladlar arxalarına baxmadan valideynlərini unudub gedirlər.

-Kinonu çürütdük. Bəs Sokrat?

Daymonı və ya çoxlarına məlum tərzdə söyləsək - demon, onun içindən gələn səs idi, belə də demək olar - daxili səsi idi, güclü şəkildə intişar tapmış duyğu idi ki, çox vaxt biz də ona intuisiya deyirik. Sokrat çox vaxt demon nə deyirdisə, o cür də hərəkət eləyirdi. Və bu, dəfələrlə onu bəlalardan qurtarmışdı. Hətta ölümdən də. Bilirsən, mənəm də yaxşı intuisiyam var. Bəla burasındadır ki, mən ona heç vaxt qulaq asmıram. Yoxsa, həyatımda üzləşdiyim bir çox problemlərdən qaça bilərdim. Məsələn, mən iki dəfə kəbinlə evlənmişəm, hər ikisində də evdən çıxıb "ZAQS"a gedəndə daxili səs, mənəm demonum, mənə dedi ki, bu yoldan qayıt, min avtobusa və get başqa səmtə, gizlən, etirazını bildir. Amma mən, mühakimə qabiliyyətinin təsiri altında alicənablıq göstərdim. Nəticədə də iki dəfə ayrıldım və aralıqda, əsla mənəmlə barışmayan iki qız qaldı. Biri ilə qalmaqaldayam, digəri ilə yox, amma nə o, nə də o biri mənə möhtac deyillər. Görünür, düşünmək lazım deyilmiş. İnsan, düşünərək dərk eləyir deyirlər, yox. Bu, illüziyadır. Sokrat hesab eləyirdi ki, insan özü düşünə bilməz - bu mümkün deyil. Onun düşüncələrinin axını bir başqa şeydi - ölməz ruhunun xatirələri kimi. Ruh Allahla söhbətini yada salır, insan isə yanlış olaraq hesab eləyir ki, düşünür.

Daxili hərərətimi soyutmaq üçün açılmamış araş şüşəsinin buz bağlamış boğazından tutanda, bir qədər kənarda dayanmış xörəkpaylayan nəzakətlə soruşdu:

-Açımımı?

-Yox, oğlum, apar, biz daha içməyəcəyik, - dedim.

Bu cözün tamamında Fariq yüngülcə köks ötürdü. Bununla da biz ziyafətimizi başa vurduq. Bir xeyli höcətləşəndən sonra yeməxananın xercini çəkmək mənə müyəssər oldu. Mən maşını burada qoyub getməyi məsləhət biləndə, Fariq kəsinliklə etirazını bildirdi.

-Sən sütömurdovluları tanımırsan, - o, mənə, Sütömurdovda böyümüş adama dedi, - gecə onlar maşının bütün təkərlərini də sökərlər, hələ güzgüsünü də.

Mən onunla getməkdən imtina etdim. Ona görə yox ki, sərxoş idi, ona görə ki, bu yoldakı mancur təpələri ayıq halında bəs deyincə mənə silkələmişdi, bir butulka araqdan sonra, heç bu barədə danışmağa dəyməzdi. Vidalaşanda qucaqlaşdıq, o öz yolu ilə getdi, mən öz yolumla. O ki var yeyib-içəndən sonra təmiz havada piyada yol getmək yalnız xeyrə idi.

Bütün qışı qızdırılmamış mənzil bayırdan soyuqdu. Bu evi haçansa hərbi qulluqçu olan atam xidməti yaşayış sahəsi kimi alıb. Sonra da ordudan tərxis olunub və çıxıb gedib. Bizi bu mənzildən çıxartmaq istəyiblər, amma qonşular - zabıt arvadları anamın arxasında durublar, onu müdafiə ediblər. Bu minvalla da biz, rus hərbi şəhərciyində yaşamalı olmuşuq. Dəstə ilə hərbi prokurorun qəbuluna gedən o gözəl, xeyirxah qadınlar indi hardadırlar, görəsən? Soyuq evdə içkili halda yatmağın acı nəticəsi ola bilirdi, ona görə də divar sobasını yandırdım.

Sobanı yandırıb, içərəm bir az,

Özüme gözəl bir köpək də alsam,

Mənə elə gəlir heç də pis olmaz.

Köpəkdən savayı hər şey mənə uyğundu. Qapağı açıq sobanın qarşısında oturub anbaan şölələnən alovlara baxsam da, birdən divardan asılmış kitab rəfi diqqətimi çəkdi. Yarıqaranlıqda, fərqiə varmadan əlimi bir kitaba atdım. Bu, Volkovun "Zümrüd şəhərin cadugəri" əsəri idi. Kitabın qatını açanda içindən bir uşaqlıq şəklim çıxdı, yarısı qayçıyla kəsilmiş bir uşaqlıq şəklim. Mənə elə gəldi ki, şəkildəki beş yaşlı uşaq mənə gözünü bərəldir. O fotonu çəkəndə solumda durmuş adamı xatırlaya bilmədim. Hələ o vaxt anam

atamın təsvirlərini ailə şəkillərindən qayçılamışdı. İndi isə mən buna heyifisləndim. Mən onu heç tanımadım. O, necə bir insan olub? Məndən ötrü çox maraqlı olardı, onunla bir ata-bala kimi yox, sadəcə, bir adam kimi şəhbət etsəm. Bizi nə üçün atdığıni soruşmazdım. Bu, mənimçün tapmaca deyildi. Atam cavan dul qadına dəlicəsinə vurulur və o vaxtacı onu gecə-gündüz izləyir ki, ona ərə gəlməyə razılıq versin. Sonra atamın sevgisi sönür və o, pul qazanmaq adıyla Rusiyaya gedir və orada da başqasına aşiq olur. Amma sonra bu qadıncıdan da aralanır. Bəyəm, nigah kimi ciddi məsələdə sevgi kimi öteri duyğuya bel bağlamaq olar?! Doğma atamın ömrü məndən uzaqlarda keçdi. Mən bilmədim, o necə yaşadı, necə öldü, son anlarında yanında kim olub, harda dəfn olunub?! Yarısı qayçılanıb atılmış bu şəkil məni orta əsrlər ədəbiyyatına apardı, bu anımla səsleşən bir şeir xatırladım və yaddaşım da mənə xilaf çıxmadı.

*Gözün gücü çatmır ki,
Çoxdan ölmüş insanın
"6 x 9" şəklini
Az da olsa böyütsün.
Sevgidən uşaq olur,
Amma indi sən təksən,
Yenə şeir deyirsən:
Bu siçandı, bu pişik,
Bu da bizim ev-eşik,
Bu qüllə, bu düşərgə
Qaranlıqda sızlayır
Anam atamla birgə.*

Əlbəttə, qülləli düşərgə burada artıq görünə bilər, amma yerdə qalanlara, necə yeni yaxşı olar ki, biganə qalasan... Hər halda, göz yaşlarımı saxlaya bilmədim! Bütün bunların kökü çox dərin idi.

Bir il keçəndən sonra Fariqlə telefon söhbəti zamanı öyrəndim ki, bibim ölüb və bu yeni məlumat mənim üçün gözlənilməz oldu. Mən əvvəlki kimi bu fikirdəyəm ki, onunla görüşdən qaçmaqda düz hərəkət etmişəm, amma indi ölüm qarşısında mənim həqiqətim harasa qeyb oldu və mən hiss etdim ki, isti başla amansızlıq ürəyimi sıxır.

Alicənablıq, incikliklə müqayisədə ürəyi parçalamır, sağaldır, amma atdığı addımın düzgün olub-olmadığını, təəssüf ki, yalnız zaman əldən çıxandan sonra bilirsən.

Rus dilindən çevirən: Məmməd ORUC

◆ P o e z i y a

İlham QƏHRƏMAN

ŞAİRİN VƏTƏNİ SEVGİDİ

Uzaqdan qapını döyürlər, ürək,
Yenə də sevgidi həyat istəyəm.
Ah, mənim ürəyim bağça kimidi,
Mənəm bağçasında sevgi bəsləyəm.

Şad olsun sevgiyə tapşırın məni,
Məndən tək sevgilər muğayət oldu.
Özümə həyatda bir yer olmadı,
Ürəyim sevgiyə bağ-bağat oldu.

Ruhun da yaddaşı olur, deyirlər, -
Qəsdimdi, ruhuma içirəm səni.
Köynəkcək olasan bir mələk kimi,
Mən də gözlərimə köçürəm səni.

Sənin hər istəyin gözlərim üstə, -
De, tellim, göndərim - nəməyə gəlsin?!
Qadını alaram, qoy mən darıxım,
Sənin darıxmağın qoy mənə gəlsin!

Görəsən, kim bilir, gizli sevgilər
Tanrının yanında hansı qatdadı?!
Ömrümdə heç kimə yenilmədim mən,
Mənim dizlərimi sevgi qatladı.

O qədər şadam ki, mən bu sevgidən,
Görəndə soruşma - nədi bu halət?!
Şairin vətəni sevgidi, tellim,
Sevgidi dünyada azad məmləkət.

SEVGİYLƏ ÖLMƏK

Sevgiyə ölmək istəyirəm mən,
Sən məni sevgiyə öldür, İlahi,
Sən anda təbəssüm qonsun üzümə, -
Körpə uşaq kimi dodağım qaçsın,
Sən anda sən məni güldür, İlahi.

Sevgiyə ölmək istəyirəm mən,
Hər işdə arada mən səni gördüm,
Axı hər şey sənə qüdrətindədi,
Sevgini dilə tut, qoy lap erk olsun...
İbrahim peyğəmbər öz doğmasının
Başına bıçağı necə çəkdisə,
Ölümüm sevgiyə mübarək olsun.

Sevgiyə ölmək istəyirəm mən,
Sevgi ilə kədər qucaq-qucağa,
İçimdə qarışıq bir hissim olsun.
Qoy məni sevənlər şivən qoparsın,
Qoy mənim üzümdə təbəssüm olsun.
Sevgiyə ölmək istəyirəm mən.
İlahi, çoxmu şey istəyir bəndən?!

ÇIXMADI

(60 yaşın şeiri)

Adımın üstündə yarpaqtək əsdim,
El-oba içində xatam çıxmadı.
Bağ saldım, payıza barın gözlədim,
Söyüdlər boy verdi, badam çıxmadı.

İnanmazsan - nəyin nəfini çəkdim?!
Mən ancaq kədərini kefini çəkdim.
Dərdi "car" etməyin ipini çəkdim,
Cıncırım olmadı, sədam çıxmadı.

Gedər-gəlməzlərə yollandım elə...
Şeirdən nuş etdim hallandım elə.
Çoxunun cildinə allandım elə,
Adam bildiklərim adam çıxmadı.

SOLMAZ MÜƏLLİM

Solmaz müəllim,
dikdaban ayaqqabıda,
qısa saçlarda
Laçının baş küçəsiylə
şax qədəmlə yeriyən
gənc tarix müəllimi yadımdamı?!
Bəs sinifdə körpə cücələr kimi
civildəşən o uşaqlar necə?!
Sən içəri girən kimi səs xırp kəsərdi...
Yadımdadımı küçəyenişə,
küçəyoxuşa cökə ağaclarıyla
əl tutan, salamlaşan uşaqlar?!
Solmaz müəllim, küçənin o tayında
Bir uşaq səni görəndə
tez başından papağını çıxardardı,
Amma, sən onu görməzdin.
And olsun o uşağa, papağı
başdan çıxardan hissən adına,
O uşaq paxla çubuğa dolaşan kimi
hələ də dolaşır qalib Laçında.

Solmaz müəllim, bax, Laçının
küçələrinin yadından o şax yeriş,
o şux baxış çıxmıyıb hələ...
O şax yerişin, gözəl baxışın
hələ dadı damağındadı Laçının.
İnan mənə, Solmaz müəllim.
Hələ də 8 illik məktəbdə
O uşaqlar o sinifdə cücə kimi
civildəşirlər.
Hələ də cökə ağacları
o uşaqların salamını gözləyirlər.
Solmaz müəllim,
bu nədi başımıza gəldi,
kim səhv etdi, kim karıxdı?!
Solmaz müəllim, Solmaz müəllim,
bu necə tarixdi?!

İT ULARTISI

-Həyətdə it saxlayırsız? -
Qonşum soruşur.
-Yox, necə bəyəm? -
Mən soruşuram.
-Gecə siz tərəfdən ulartı gəlir, -
Qonşum deyir.

Laçının həsrəti itə dönübdü...
Nə əlac eyləyim keçə bu həsrət?!
Bu dərd ulamasa, bağı çatlayar,
İt olub ulayır gecə bu həsrət.

NABRANDA ŞEİR AXŞAMLARI

Qəndab Bəşirqızına

– 1 –

Qarğaşadan çatdırmadım, -
Yaya dedim, payız gəldim.
Mən elə Tək oğlu Təkəm,
Nabrana da yalqız gəldim.

Yaya dedim, payız gəldim,
Yalanım çıxmasın, Qəndab!
Şair niyə bu gündədi?-
Şairsən, "niyəsin" sən tap!

Bir gedəcək yerim yoxdu,
Getdiyim ünvan Nabrandı.
Sağ ol, xoş üzən deyirsən -
Buralar sənə qurbandı!

Sən bir az hay-haraylısan,
Xoş sədan ucadan gəlir.
Səsin adama yapışır,
Səsin Qızılıcdan gəlir.

– 2 –

Axşamlar başına yığışdıığımız
fındığa işıq çəkənin əlləri var olsun -
xatirələrə də düşür...
Hər adam şeir istəmir,
şeirli axşam fürsəti
əlimə arada-bərədə düşür...

O xatirələr hələ də mənə
əl yelləyir, gülümsəyir,
Xoşqədəm fincanlara
qızılgüllü çay süzürdü,
mən ortalığa şeir.

Söz keçənlərdən düşəndə
gözümüz səyriyirdi...

O yanda dəniz ləpələndirdi
Bu yanda sən yaş qoz ləpələyirdin...

Laçını yad edəndə, -
səsimiz alınır, ümid öləziyirdi.
Birdən ağzımız şeirə əyilirdi -
çay buza dönürdü...
Xoşqədəm təzələyirdi.

Başımız nələr çəkmədi,
ömürdən nə qədər nəhs il keçdi?!
Ağlımıza gəlməzdi heç -
Meşə də, çay da, dəniz də
şeirə qulaq kəsilməmişdi.

Gözəl axşamlar keçirdik, -
baxmadıq soyuğuna, küləyinə.
Tanrı ömrə-günə yazsın, -
Sığıla tamarzı yetim kimi
tamarzıyam elə günə.

AYDINLIQ

Gedirsən uzaqlara,
Gerini düşünmədən, -
Gedirsən arxayınca,
Üzülmə, ağlamıram -
Gözlərim vərmiş edib
Su səpirlər ardınca.

AĞDAM

Qarqardan bir söz göndər,
Qoy Qarqar oda düşsün.
Kim ki, səni unudub,
Qoy belə yada düşsün.

Mehriban günlər idi,
Niyə dəydi aramız?!
Gözəlliyə xaraba,
Sən bizim üz qaramız.

Bir dolu şəhər idin
Quru divar qalmısan.
Niyə bəri durmursan, -
Orda nə var qalmısan?!

Səndən özgə kim olsa,
Baxmaz biz olan yerə.
Şəhidləri qucaqla,
Dizini yerə bərk dirə.

Güllələrə sinə verib,
Sinəsi deşili gəlmədik.
Durub cəm olub - elliklə -
Arvadlı-kişili gəlmədik.

Qarqara bir söz söylə...
Qarqar səndən gen axır.
Tələyə düşən qurd kimi
Biləyindən qan axır.

Gəlin köçən qızlara
Cehiziydin, bəzəyiydin.
Şəhərlərin ən pullusu,
Qarabağın özəyiydin.

Quru divarlarına əl çəkdiyim,
Daşlarını öpdüyüm olaydı.
Başı çalmalı kişilər
şuma toxum səpən kimi
Həsrətimi küçələrinə səpdiyim olaydı.

Dəli kimi səni deyim,
Yolların ağına çıxım.
Qarqara bir söz pıçılda,
Durum qabağına çıxım.

QADAĞAN İŞARƏSİ

Həsrətin saplanmış bıçaqdı
xatirələrin kürəyində;
Sevgini tanısaydın,
həsrəti də tanıyardın,
bu kor qalmış bıçağı da.
Od tutmaz - söndürdün,
kor qoydun ocağı da...
Alışdırmısan - məşq edirəm
sağ əlimi sol,
sol əlimi sağ qoltuğumda
saatlarla gizlətməyi.
Dəqiqsən qəsdində -
əllərimi gizlədəndə
Qollarım xaç vurur

qadağan işarəsi kimi
ürəyimin üstündə...

AH

Səndən gələn şəkillərə baxdıqca
hisslər oda tutaşar, -
Bir də şəkil göndərsən
üstünü yaz: Həsrətin dağa-daşa!

TOXTAQLIQ

Tellim, özünü çox üzmə,-
sənin sevgin
hər əynimi dəyişəndə
dəyişmədiyim toqqa kimidi.

GİZLƏNPAÇ

Məniydim, Əliydi, Vəliydi,
Kərimiydi, bir sözlə çoxuyduq,
bir də Laçınıydı.
Gizlənpaça yığışmışdıq...
Yummaq püşkü tərs kimi Laçına düşdü...
O yumdu, biz gizlənmək adıyla qaçdıq.
Divarın dalından iki əliylə
gözünü qapamış Laçının səsi gəlirdi -
-Gözümü açım?
Səs get-gedə geridə qalırdı
Amma, cavab verən olmadı...
Mən bilmirəm Laçın gözünü açdı, ya yox?!
Kaş heç açmaya -
açsa, namərdliyi görüb
bağrı çatlayar.

SƏN GÖNDƏRƏN ŞƏRQİ

Sən göndərən şərqi бүkdü dizimi,
Mən çətin dikələm, qalxam bir daha.
Ağah olmaq üçün belə yığvaldan
Gərək vaxt eliyəm, çıxam Allaha.

Bu bəxt ilmə-ilmə necə toxundu,
Bu ömür-günü kim qavğardı belə?!
Niyə bu sevgiyə bir yol görünmür,
Niyə dörd yanımız divardı belə?!

Talenin işindən baş açmaq olmur,
Görmədim yetişə dada sevgisi.
Sevgini göndərir, divar da çəkir,
Ya divarı qalsın, ya da sevgisi.

Səni gözləyəyəm - gözüm yol çəkər,
Amma, mənə gələn qədəmin olmaz.
Gəmiylə doludu çaylar, dənizlər,
Bizi də götürən bir gəmi olmaz.

Bizi də alarsa göyertəsinə
Yolboyu həsrəti suya çəkərdik.
Sevginin şəklini gündüz günəşə,
Gecələr boylanana aya çəkərdik.

O gəmi uzağa götürə bizi,
Nakam sevgilərin yeri ağlaya...
Sən göndərən şərqi səslənə birdən
Bir gözümüz gülə, biri ağlaya.

Sən göndərən şərqi şeirə döndü,
Misranın, sətirin budu düzümü.
Sən göndərən şərqi su imiş, zalım,
Sən göndərən şərqi yudu üzümü.

ƏSGƏRLƏRİMİZƏ

Sizin qarşınızda ikiqat ollam,
Bu yurdun ən təmiz, duru yerisiz.
Vətənin gözünün dikənəcəyi,
Xalqın ürək qutu, qürur yerisiz.

Parçalanmış yurdu bir yerə yığmaq! -
Sizdən bundan özgə nə umuruq biz.
Bir Allah bilir ki, hər gələn gecə
Sizə umud olub göz yumuruq biz.

Nə qədər meydanı daraldı onun, -
Qoy şaxı açılsın - o bayraq üç rəng!
Onun bir adı da sevinc göz yaşı, -
Ondan gözəl olmaz gözümdə heç rəng!

Nə vaxt döyüş olur, torpaq qayıdır,
O bayraq sizinlə irəli gedir.
Əsgər yoldaşının son nəfəsidir -
Bax, o da dayanmır, yaralı gedir.

İllərdi ürəkdə bir arzumuz var, -
 Düşmənin burnunu əzəsiniz bir!
 Tanrı çox görməsin - qalxsın bu töhmət-
 Papağı yan qoyub gəzəsiniz bir!

Yan-yana sıx durun düşmən önündə,
 Amandı sıranız olmasın seyrək!
 Tağbənd körpülərin daşları kimi
 Biri-birinizdən bərk yapışın, bərk.

Sizin qarşınızda ikiqat ollam,
 Bu yurdun ən təmiz, duru yerisiz.
 Vətənin gözünün dikənəcəyi,
 Xalqın ürək qutu, qürur yerisiz.

XATİRƏLƏR SƏRGİSİ

Sənli xatirələrim olan yerə
 baş çəkdim bu axşam,
 Sətəlcəm adama titrətmə kimi
 Bu cana sevginin əsəri gəlir...
 Mənim başıma xeyir -
 Hələ sevgidən məstəm, sərxoşam.
 Məzara baş çəkənlər kimi...
 Gözlərim doludu, əlləri boşam.

Saata baxıram - səkkizə qalır...
 Mətbəx pəncərədən qaraltın keçir.
 Yəqin yenə çayın qaynayır,
 Mən olsam deyərdim - dur, altın keçir.

Evinizin hər tərəfində
 Xatirələrin sərgisi qalıb.
 Həm iliyə işləyən qışın sazağı,
 Həm yayın qovuran bürküsü qalıb.

Xatirəsiz bir yer yoxdu,
 Bax, burda bir dəfə dilin "gəl" dedi,
 Bax, burda bir dəfə "bir ayaq saxla".
 Deyirdin məşını tanıyırlar,
 daldaya çək, uzaq saxla!

İkimiz bir yerdə görünmədik heç,
 Tanrı verən eşqi gizlin yaşadıq.
 Görəsən Tanrıya biz neyləmişdik -
 Bu eşqin ucundan məzlum yaşadıq?!

Sən bir az təşərdin, bir az cilvəli,
Maşında güzgüdə dil çıxarırdın...
Elə gəlməliydim kimsə duymasın,
Qapıdan içəri girirdim sonra
Paltomun altından gül çıxarırdım.

Dağıldı dörd yana xatirələr,
Küçədə, maşında, güzgüdə qaldı.
Yığıb topalaya bilmədik,
Heyf! Xatirələr sərgidə qaldı.

TƏBƏSSÜM

Şəkil göndərdin -
dodaqlarında bir topa təbəssüm
bir topa çiçək kimi...
Ovqatım təzələndi,
yoxa çıxdı incikliyim, umu-küsüm.

Dodaqlarında bir topa təbəssüm -
bir topa çiçək əvəzi,
Stola qoyulmaz, meydan istəmən,
Hər yerdə yanımdadı -
su istəmən, güldən istəmən.

Dodaqlarında bir topa təbəssüm -
bir topa çiçək kimi,
Ətri sardı dörd yanıma...
Təbəssüm küsü saxlamaz!
Şəhərin heç bir gül satanı
belə buket bağlamaz.

AYRILIĞIN PAYIZ YAĞIŞI

(xatirə mozaika)

Kövrək xatirələr qaldı nə qədər, -
Heç bilmirəm pisdə, yaxşıda, tellim.
Zəng edib dəstəkdə o hönkürməyin
Ayrılığın payız yağışıdı, tellim.

Taledən, yığvaldan ağzım yanıxdı,
Sevgini məlhəmtək ağrımaya basdım.
Yanına gələndə səndən daha çox
Sənin təkliyini bağrımaya basdım.

Özün bilirsən ki, çox sadələvhəm,
Mən günü bu gün də uşağam, tellim,

Həmişə bərk-bərk tapşırırdın -
 "Çənəndən öpməyə heç kəsi qoyma!"
 Heç kimə deməyə üzüm gəlmədi,
 Bilirsən ki, üzüyümşağam, tellim.

Hələ yadımdadı Nohur gölündə
 Dedin ki, qorxuram - suya baxanda -
 Bir yerdə sulara əksimiz düşür.
 Bir də ki, yadıma sənin evində
 Şamın işığında rəqsimiz düşür.

Kövrək xatirələr qaldı nə qədər, -
 Heç bilmirəm pısdı, yaxşısı, tellim.
 Zəng edib dəstəkdə o hönkürməyin
 Ayrılığın payız yağışdı, tellim.

QARIŞQA QISQANCLIĞI

Sənə zəng gəldi...
 Nə bilim hansı qohumdan,
 hansı kəmfürsətdən,
 görüş yarımçıq bitdi,
 Çaya da vaxt olmadı...
 Süfrə alt-altdan qaldı, üst-üstdən.
 Ayrılıqda bağının əncirindən
 pay qoydun - üstü qarışqalı.
 Mən də yarımçıq görüşün acığına
 yolboyu qarışqasıyla yedim payını.
 Qarışqalardan biri fürsət tapıb
 dilimi dişlədi - verdi "vay"ımı.
 Qarışqa ya sənə qisasını alırdı,
 ya əncirinizin.
 Əncir olmasaydı, deyərdim qarışqa acdı,
 Qohumlarının adı çıxıb,
 Qarışqaların qohumlardan qısqancdı.

REDAKSIYADAN:

Hörmətli İlham! Yaşının ən gözəl çağını - 60-ını haqladın. Son zamanlar yazdığın şeirlər mövzuları, poetik tapıntıları ilə bu fikrin daha bir təsdiqidir. İnanırıq ki, gələcək əsərlərin zəngin mənəvi dünyanın yeni qatlarını üzə çıxaracaqdır.

Müdrilik mərhələyə xoş gəlmisən!

◆ Ə d ə b i s ö h b ə t l ə r

“BİZİM UZAQLAŞMAĞIMIZ TƏNQİDƏ ZƏRBƏ İDİ, ƏDƏBİYYATA YOX”

Vilayət Quliyevlə tənqidçi Nərgiz Cabbarlının söhbəti

– Vilayət müəllim, bir zamanlar ədəbi prosesin ən fəal tənqidçilərindən biri idiniz. Yazılarınız, çıxışlarınız o dərəcədə yadda qalıb ki, müasir ədəbi tənqid haqqında danışarkən hələ də təkrar-təkrar adınız çəkilir. Yəqin ki, bu faktlardan xəbəriniz var... Məsələn, Nizaməddin Şəmsizadə ilə söhbət edəndə də eyni münasibətlə qarşılaşdım... Maraqlıdır ki, belə bir yanaşma yalnız onda deyil. Bu səbəbdən də soruşmaq istədim: Vilayət Quliyev özünü nə dərəcədə müasir Azərbaycan ədəbi tənqidinə aid hesab edir?

– Əvvəla, müsahibə təklifinə görə çox sağ olun, Nərgiz xanım. Ara-sıra tənqidçilər sırasında adımın çəkildiyini görürəm. Bundan məmnun qaldığımı gizlətmirəm. Həqiqətən də, ədəbiyyata tənqidçi kimi gəlmişdim. Bunun bir səbəbi çağdaş ədəbi prosesə maraq idisə, digər səbəbi də, yəqin ki, ədəbi mühitdə tez tanınmaq, üzə çıxmaq istəyi idi. Çünki heç kəsə sirr deyil ki, beş-üç resenziya, yaxud məqaləsi çıxan tənqidçilər ədəbi dairələrdə bir neçə kitab müəllifi olan ədəbiyyat tarixçilərindən daha tez və yaxşı tanınırlar. Dissertasiya mövzumu da tənqid sahəsinə meyilli olmağıma stimül verirdi. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda akademik Məmməd Cəfərin rəhbərliyi ilə 1960-70-ci illər nəsrimizin üslub müxtəlifliyi haqqında elmi iş yazırdım. Paralel olaraq mətbuatda resenziyalarım, ədəbi-tənqidi məqalələrim çıxırdı.

Hətta o zamanın ədəbi brendlərindən sayılan “Ədəbi proses” toplusunun 1981-ci il buraxılışının nəsr bölməsini yazmağı mənə tapşırırdılar. Yazıçıların qurultayında nəsr və dramaturgiya üzrə məruzəçi də oldum. Bir-iki yazım hətta Moskvada çıxan nüfuzlu “Voprosı literaturı” jurnalında dərc edildi. Keçmiş SSRİ Yazıçılar İttifaqının müasir Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı tədbirlərinə qatıldım. Bir sözlə, uğurlu bir gənc tənqidçi imicim formalaşdı. Lovğalıq kimi çıxmasın, bəzi tanınmış müəlliflər əsərləri haqqında söz deməyimə üstüörtülü, yaxud açıq şəkildə işarə vururdular. Bütün bunlar 25-30 il əvvəlın söhbətidir. Amma sonra vəziyyət dəyişdi. Düzünü bilmək istəsəniz, indi özümü tənqiddə görmürəm. Tənqidçi hesab etmirəm. Və düşünürəm ki, ədəbiyyat bundan nə isə itirib. Jül Renarın yerinə düşən bir kəlamı var. O deyirdi: “Tənqidçi kimidir? Yazıçının xətrinə dəyən oxucu”. Mən də neçə vaxtdır heç bir şairimizin, yazıçımızın xətrinə dəymirəm. Bir növ, ədəbi atəşkəs kimi bir vəziyyət...

– Əgər atəşkədirsə, onda belə çıxır ki, nə vaxtsa yenidən fəal tənqiddə qayıtmağınız istisna olunmur...

– Yox, deyəsən, fikrimi düzgün ifadə eləmədim. Bu, atəşkəs yox, bəlkə də, həmişəlik sülhdür. İstəyirəm, ədəbiyyatımızda yaxşı əsərlər yaransın və mən də bir oxucu kimi onlardan həqiqi mənada zövq alım. Bu əsərlərə peşəkar nöqtəyi-nəzərdən dəyər verməyi isə, daha gənc dostlarıma və özlərini ədəbi prosesdən kənarında görməyən, ədəbi həyat yeniliklərini ardıcıl izləyib dəyərləndirən sadıq, hətta deyərdim, fədakar ədəbiyyat adamlarının öhdəsinə buraxıram.

– Düşünürsünüz ki, indi belələri var? Yəni söz naminə, ədəbiyyat naminə fədakarlıq edənlər?

– Var. Niyə yoxdur ki? Məsələn, universitetin filologiya fakültəsindən tanıdığım, bir vaxtlar eyni institutda çalışdığımız, tanışlığımızın yarım əsrə yaxın tarixi olan yorulmaz tənqidçi, ədəbi prosesin mahir sərrafı Vaqif Yusifli... 50 yaş tamamlananda haqqında bir yazı yazıb onu ədəbiyyatın “dor ağacından baxan adam” adlandırmışdım.

İndi adı unudulmuş alman yazıçısı Anna Zegersin bir hekayəsi var. Məzmunu belədir: Məktəbdə coğrafiya dərslidir. Mövzu Amerika qitəsinin kəşfidir. Kolumbun gəmisini artıq neçə həftədir ki, okeanda üzür. Ərzaq və su ehtiyatı qurtarmaq üzrədir. Quru isə görünür ki, görünür. Nəhayət, dor ağacına dırmaşmış bir yunqa “Mən torpaq görürəm”, - deyə şad xəbər verir. Müəllim bu hadisəni danışandan sonra şagirdlərdən həmin gəmidə kim olmaq istədiklərini soruşur. Təbii ki, hamı özünü Kolumb rolunda görür. Yalnız arıq, sısqa bir uşaq dor ağacından baxan yunqa olmaq arzusunu dilə gətirir...

– Maraqlı analogiyadır... Amma bu dəfə dor ağacından nə gördüyü sualını Vaqif Yusifliyə ünvanlamalı olacağam... Onun da ədəbiyyatımızın mənzərəsi haqqında qənaətlərinin ümidverici olduğuna əminəm... Vilayət müəllim, uzaqda olsanız da, yaradıcı fəaliyyətiniz - mənim müşahidə etdiyim qədəri ilə - əsasən tədqiqatçı fəaliyyəti olsa da, əminəm ki, müasir ədəbi prosesi izləyirsiniz. Ən azından, hansısa kitablardan, əsərlərdən xəbəriniz var... Amma yəqin ki, bu ardıcıl izləmə deyil.

Mütaliə seçiminizi əvvəlcədən tanıdığımız imzalarımı müəyyənləşdirir, təbliğatımı, yoxsa başqa bir xüsusiyyətimi? Ümumiyyətlə, son illərin ədəbi əsərləri arasında yadınızda qalan, diqqətinizi çəkən, hadisə hesab etdiyiniz nə isə varmı? Ədəbi proses uzaqdan baxdıqda necə görünür? Süstümü, canlımı, inkişafdamı, tənəzzüldəmi, durğunluqdamı?

– Əlbəttə, izləməyə çalışıram. İndi o qədər çox kitab çap olunur ki... Təbii ki, bütün yeniliklərdən xəbər tuta bilmirəm. O biri tərəfdən, türklər demişkən, xəyal qırıqlığına uğramamaq, sonradan itirdiyim vaxta təəssüflənməmək üçün imzasını tanımadığım müəlliflərin əsərlərinə bir az ehtiyatla yanaşıram. Əslində, bir qədər məntiqsiz görünür. Amma nə etmək olar?! Həqiqət belədir. Sadəcə, zövq xatirinə Azərbaycan nəsrindən nə isə bir şey oxumaq istəyəndə bəzən Mirzə Cəlilin, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin hansısa hekayəsinə yenidən qayıtmağı daha üstün tuturam.

Cavabım, ola bilsin ki, kiminsə xoşuna gəlməyəcək. Bilirsiniz, əgər mən peşəkar tənqidçi olsaydım, bir ədəbi jurnal redaksiyasında çalışsaydım, yaxud universitetlərdə, akademiya bəlli bir sahə üzrə plan işi verməli olsaydım, o zaman ədəbi həyat faktlarını ardıcıl izləməyi özümə borc bilərdim. Təbii ki, söhbət müasir ədəbi prosesdən gedir. Amma indi boş vaxtım olanda və mütaliə ehtiyacı yarananda, ilk növbədə, zövqümə cavab verən əsər axtarıram.

Ədəbi mühitə az-çox bələd olduğumdan müəllifin kimliyinin də əhəmiyyəti var. Bilirsiniz, indi bir də baxıb görürsən ki, heç adını eşitmədiyən adamın bir neçə cildlik əsəri çap olunub. Hətta ətrafında şıdırğı təbliğat gedir. Belə vəziyyətdə hər qarşına çıxanı oxumaq mümkün deyil. Təbii ki, seçim zamanı şəxsiyyətinə, yaradıcılıq yoluna bələd olduğun, tanıdığın müəlliflərin əsərlərinə üstünlük verirsən.

Son oxuduğum bədii nümunələrdən Əli Əmirlinin “Ağdamda nəyim qaldı?” avtobioqrafik romanının adını çəkə bilərəm. Çox həyatı, canlı, deyərdim ki, olduqca təbii, insanın hiss və duyğularını ehtizaza gətirən, onu daxilən sil-kələyən, yerindən oynadan əsərdir. Az qala, hər sətrindən yazıcının mövzuya hakimliyi, dərin səmimiyyəti, bəzən naturalizmə varacaq müşahidə dərinliyi və qüdrəti hiss edilir. İstər dil, istər personajlar, situasiyalar o qədər təbii, o qədər həyatidir ki, uşaqlıq dövrü ötən əsrin 60-cı illərində Azərbaycanın rayon mərkəzlərində keçən hər kəs burada özünün, yaxud dostlarının, tanışlarının həyatından epizodlar görə bilər. Hadisələrin ölkəmizin ən koloritli guşələrindən biri olan Ağdamda cərəyan etməsi isə, romana ayrı ruh, ayrı ahəng verir. Tənqidin bu əsərlə bağlı fikirlərindən xəbərsizəm.

– **Əsərin dərc edildiyi ilin romanları haqqında Ədəbiyyat İnstitutunda məruzəni mən etmişdim, bu əsər haqqında da yazmışam. Bildiyim qədər ilə, başqa yazan olmayıb. Sizinlə bir çox məqamda razılaşıram: kolorit, təbiiyyət, canlılıq... Qacar rolunu oynayan aktyor obrazının xüsusi bir diqqətlə yaradılması... Amma əsər xatirələrin pərakəndəliyi və süjet xəttinin bəlli bir inkişafının olmaması ilə bir qədər nöqsanlı görünmüşdü mənə...**

– Ola bilər... Bilirsiniz, süjet bədii əsərin mühüm komponentlərindən olsa da, hər şeyi süjetə bağlamaq olmaz. Ona qalsa, “şüur axını” ədəbiyyatında

ümumən klassik mənada süjet anlayışı arxa plandadır. Digər tərəfdən, fikrimcə, müəllif qarşısına tarixi memuar yazmaq və hadisələri xronoloji ardıcılıqla əks etdirmək məqsədi qoymayıb. O, sadəcə yaddaş boğçasından qəlbinin və düşüncəsinin dərinliyində, şüurunun alt qatında iz salmış çeşidli xatirələri gün işığına çıxarıb. Onların arasında xoşumuza gələn, ruhumuzu oxşayanı da var, qəbul etməyə çətinlik çəkdiklərimiz də... Amma mənim fikrimcə, onu tərəddüdsüz bizim günlərin Azərbaycan nəsrinin uğurlarından saymaq mümkündür. Xalq yazıçısı Elçinin yeni əsəri - "Baş" romanı haqqında qəzetlərdə və saytlarda çoxlu müsbət yazılar görmüşəm. Təəssüf ki, özünü oxumağa hələ vaxt tapa bilməmişəm. Şərif Ağayın "Arzulardan sonrakı şəhər" romanı haqda da xoş fikirlər eşitmişəm. İmkan yaranan kimi oxumaq fikrindəyəm. Bilmirəm, bəlkə digər müəlliflərin də maraqlı əsərləri meydana çıxıb, sadəcə, xəbərim yoxdur. Əgər belədirsə, məmnuniyyətlə ümumi sevincə qoşuluram.

– Adını qeyd etdiyiniz hər iki əsəri, həqiqətən də, oxumağa dəyər. Bu sıraya Aydın Talıbzadənin "Əbuhübb" romanını, Zəhid Sarıtorpağın son illər ard-arda dərc edilən romanlarını, Şərif Ağayın romanlarını, Vüsal Nurunun əsərlərini, Təranə Vahidi, Mübariz Öreni və s. bir çox müəlliflərin adlarını, əsərlərini sadalaya bilərəm... Yəni ədəbiyyatımız yerində saymır...

– Şübhəsiz. Qətiyyənlər o fikirdə deyiləm ki, hansısa etalon səviyyəli əsərlər, şeirdə, nəsrə son sözü demiş müəlliflər var və ədəbiyyat bir də heç vaxt həmin yüksəkliyə ucalmayacaq. Əvvəla, ədəbiyyat daim dəyişən, mütəhərrik, canlı prosesdir, digər tərəfdən isə gerçək həyatın bədii inikasidir. Həyat isə ortaya o qədər gözlənilməz və heyrətamiz mövzular, insan tipləri və xarakterləri çıxarıb ki, onların mütləq yeni, orijinal, indiyə qədər mövcud olanlardan fərqli qələm adamları yetirəcəyinə, əsərlər ortaya qoyacağına səmimi şəkildə inanıram. Yəqin ki, sadaladığınız müəlliflər və yaradıcılıq nümunələri də bu qəbildəndir.

Amma uzaqdan ədəbi mühitimiz bir az qarmaqarışlıq görünür. Hərdən sakitliyi pozmaq qəsdinə düşən səslər eşidilir. Amma təəssüf ki, canlılıq, hərəkətlilik yaratmaq istəyənlər bir sıra hallarda niyyətlərinə ortaya orijinal keyfiyyətləri ilə diqqəti çəkən yeni və maraqlı əsərlər qoymaqdan çox, hansısa cığal, bəzən hətta sağlam ağılı qəbul etmədiyi fantasmaqorik bəyanatlarla nail olmağa çalışırlar. Biri Mirzə Cəlili plagiatda günahlandırır, digəri ondan güclü yazıçı olduğunu iddia edir. Çox təəssüf doğurucu hal olsa da, artıq neçə illərdir ki, ədəbi həyata "canlılıq" gətirməyin başqa bir üsulu da Yazıçılar Birliyinin sədri, Xalq yazıçısı Anara arasıkəsilməz hücumlardır. Amma belə şeylər uzun-uzadı və yorucu şəkildə təkrarlandığından tam laqeydliklə qarşılıdır. Mənim uzaqdan sezdiyim mənzərə belədir ki, ədəbi həyatda bir süstlük, durğunluq var. Canlılıq sanki daha çox cığallıq xarakteri daşıyır. Hələ də müstəqillik dövrünün ilk böyük əsəri yaranmayıb. Sanki korifeylər yorulub bir tərəfə çəkiliblər, cavanlar isə onların 30-35 yaşlarında gördükləri işləri görə bilmirlər... Bəlkə də, səhv edirəm. Bəlkə də prosesə kifayət qədər dərinləndirilmədiyi üçün belə düşünürəm... Doğrusu, çox istədim ki, səhv edim...

– Böyük anlamda səhv etmirsiniz... Ədəbi mühiti canlandırmaq üçün, həqiqətən də, cığal cəhdlər var... Amma bu prosesin "üst qatında",

“görünən” tərəfində baş verənlərdir. Məsələn, 90-cı illərin sonlarında - 2000-ci illərin əvvəllərində eyni proses, bir qədər fərqli müstəvidə - yəni sosial mediada deyil, mətbuatda gedirdi. Amma ədəbiyyat daha dərinlərdə, daha təmkinlə yaranmaqdadır... Hər halda, siz ürək açan heç bir şey görmürsünüz...

– Yox, niyə ki? Müsbət məqamlar da az deyil. Əminliklə demək olar ki, mütaliyəyə maraq aradan onilliklər keçəndən sonra, nəhayət, ölü nöqtədən tərpənib. Çoxlu maraqlı kitablar, xüsusən də tərcümə ədəbiyyatı nəşr olunur. Bu mənada Tərcümə Mərkəzinin xidmətlərini xüsusi qeyd etmək istərdim. Yazıçılar Birliyinin Natəvan klubunda, Ədəbiyyat İnstitutunda, Milli Kitabxanada, AMEA-nın Mərkəzi Elmi kitabxanasında və b. ədəbi-mədəni mərkəzlərdə tez-tez maraqlı görüşlər, kitab təqdimatları, yeni əsərlərin müəllifləri ilə görüşlər keçirilir. Bütünlükdə ədəbi-mədəni həyatda bir canlanma hiss edilir. Son gəlişimdə Bakı Kitab Mərkəzində oldum. Səfir həmkarım Həsən Həsənovun “Makedoniyalı İsgəndər Azərbaycanda” monoqrafiyasının təqdimatında iştirak etdim. Tədbirə qatılanların əksəriyyəti gənclər idi. Onların fəallığı, ilk növbədə isə, geniş maraq dairəsi, xalqımızın gerçək tarixini öyrənmək təşnəliyi diqqətimi çəkdi. Bakıda belə zəngin bir kitab təbliğatı mərkəzinin olması isə, məni ikiqat sevindirdi. Düşünürəm ki, ora tezliklə ədəbi-bədii mərkəzə, mühüm maarifçilik ocağına çevriləcəkdir.

– **Gəlin, yenidən ötən illərə qayıdaq. Sizin nəslin tənqidçilərinin böyük əksəriyyəti bir müddət sonra tənqiddən uzaqlaşdılar. Əslində, bu, hər zaman müşahidə edilən proses olsa da, məhz sizin nəslin tənqidçi nümayəndələrinin bu uzaqlaşması tənqiddə böyük zərbə oldu: Akif Hüseynli, Nizaməddin Şəmsizadə, siz və başqaları. Bu uzaqlaşmaya baxmayaraq, ədəbiyyatın dəyərləndirilməsi “xəstəliyi” narahat etmir ki sizi? Məsələn, hansı əsərlər haqqında yazmaq istəyi hiss etmişiniz son zamanlar?**

– Baxın, Nərgiz xanım, heç özünüz də fərqi varmadan sualı çox dəqiq ifadə etdiniz - yəni içi mən qarışıq, adlarını çəkdiyiniz müəlliflərin fəal ədəbi həyatdan uzaqlaşmalarının, sadəcə, tənqiddə zərbə olduğunu dediniz. Yəni bütünlükdə ədəbiyyata, ədəbi prosesə yox! Elə isə, onda çətin də olsa, etiraf etmək lazımdır ki, ədəbiyyat bu ayrılıqdan və uzaqlaşmadan böyük sarsıntı keçirməyib.

Məncə, sualın daha dəqiq cavabını tənqidçilərdən yox, bir vaxt onların əsərləri haqqında söz deməyə, münasibət bildirməyə çalışdıqları yazıçı və şairlərdən soruşmaq lazımdır. Soruşmaq lazımdır ki, məsələn, Akif Hüseynovun, yaxud Nizaməddin Şəmsizadənin susması, bir kənara çəkilməsi onlar üçün hər hansı diskomfort yaradıbmı? Bu tənqidçilərin fikirlərinə, məsləhətlərinə ehtiyac duyurlarmı? Ürəklərindən “Kaş yazdığımıza filankəs dəyər verəydi, onun zövqünə, səviyyəsinə inanıram” fikri keçibmi? Onları yenidən fəal ədəbi həyata qaytarmaq üçün hər hansı bir təşəbbüs göstəriblərimi?

Düşünürəm. Çünki bizdə hələ də “yazıçı yazır, oxucu oxuyur” prinsipi şüurlara hakimdir. Belə olanda tənqiddə, üstəlik də, yazıçıya dərs vermək, onun xətrinə dəymək fikrinə düşən tənqidçiyə nə ehtiyac?

Tənqidi - istər məişət səviyyəsində olsun, istər yüksək siyasət dairələrində olsun - heç yerdə sevmirlər. Nə Qərbdə, nə də Şərqdə. Sadəcə, Şərqdə ona daha ağırlı yanaşırlar, az qala, düşmən münasibət sərgiləyirlər. Amma unudulur ki, tək ədəbiyyatda, ümumiyyətlə, cəmiyyətdə sağlam, obyektiv tənqid olmayanda onun yerini saxta tərif, daha pisi isə, yarınlma, məddahlıq və yaltaqlıq tutur. Bu isə, nəticə etibarilə durğunluğa, repressə aparıb çıxarır.

Doğrusunu deyim ki, indi istər şeir, istərsə də nəsr olsun - müasir ədəbiyyat nümunələrinin dəyərləndirilməsi "xəstəliyindən" uzağam. Mütaliyəyə yalnız zövq almaq, mənalı vaxt keçirmək vasitəsi kimi baxıram. Onu ədəbi tənqidişə çevirmək istəmirəm. Sadəcə, buna vaxtım yoxdur. Ən başlıcası isə, lüzum görmürəm.

– **Bir polemika təklif edərdim sizə. N.Şəmsizadənin (bir çoxlarının təsdiq etdiyi) "müasir dövrdə ədəbi tənqid yoxdur, meyarsızdır, zəifdir" düşüncəsi ilə... Daha dəqiqi, o, ədəbi tənqidin öz nəsli ilə tamamlandığı qənaətindədir...**

– Qədim dostum Nizaməddin, deyəsən, həm özü, həm də mənsub olduğu ədəbi nəsillər haqda çox yüksək fikirdədir. Bu gün daha çox məmur kimi tanınsam da, dediyiniz kimi, mənə də o sırada görürsünüz. Əgər belədirsə, öz payıma deyə bilərəm ki, qətiyyətlə heç bir şeyin mənimlə qurtardığı iddiasında deyiləm. Ümumən belə fikri absurd sayıram. Yüz illər bundan öncə böyük Nizami də şairlik xülyasına düşən oğlunun başına ağıl qoyaraq yazmışdı ki, "şeyirdən ucalıq umma dünyada, çünki Nizamilə qurtardı o da!" Amma məlum oldu ki, qurtarmayıb. Dünya poeziyası bir yana qalsın, Azərbaycan şeirində Füzuli, Vaqif, Sabir, Cavid zirvələri meydana çıxdı. Hələ, kim bilir, gələcək hansı sürprizlər hazırlayır...

Tənqiddə gəldikdə isə, fikrimcə, bu janr bizdə heç vaxt ədəbi fikrə əhəmiyyətli təsir göstərən, onun istiqamətini dəyişən, yazıçılara yeni impuls verən bir səviyyəyə yüksəlməyib. Yaxud yazıçılar, şairlər, jurnal və qəzet redaksiyaları, ədəbi qurumlar özləri belə tənqidin meydana çıxmasına maraqlı olmayıblar. Siz də artıq xeyli vaxtdır ki, ədəbi mühitdəsiniz. İndiyə qədər elə bir şairə, yaxud yazıçıya rast gəlibsiniz ki, mərdi-mərdanə meydana çıxıb desin: yaradıcılığimdakı filan uğurlara görə tənqiddə və tənqidçilərə borcluyam. Yaxud yazımda, üslubumda, bədii zövqümdə, ədəbi baxışlarımda filan-filan zəif cəhətləri tənqidin köməyi ilə aradan qaldırmışam. Əgər sağlam ədəbi tənqid olmasaydı, əsərlərim indiki bədii mükəmməlliyə yüksəlməzdi və s.

– **Belə bir etiraf çox böyük daxili güc və cəsarət tələb edir...**

– Bəli. Mən heç vaxt belə şey eşitməmişəm. Yəqin ki, sizə də rast gəlməyib.

Əslində, yazıçı və şairlərimizin çoxunun umduğu başqa şeydir. Çoxdanın söhbətidir: tanınmış nasirlərimizin birinin əsəri haqda yazmışdım. Yeni tanıtma xarakterli kiçik bir resenziya idi. Xüsusi tərif olmadığı kimi, hər hansı tənqiddən də söhbət gedə bilməzdi. Amma axşam müəllif çox narazı şəkildə mənə zəng vurdu. İncik halda "Vilayət, - dedi, - "istedadlı yazıçı" ilk əsərini çap etdirən müəllif haqda deyilə bilər. Day bizə yox dəə..." Belə başa düşdüm ki, məqalənin bir yerində işlətdiyim "istedadlı nasir" ifadəsi xoşuna gəlməyib. Yəqin ki, ən azı "görməli nasir", bəlkə də, "nəsrimizin korifeyi" yazmalı imişəm.

Bəzi yazarlarımızın tərifin də dozasını reqlamentləşdirdikləri bir şəraitdə, hətta haqlı təsir bağışlasa da, tənqidi fikirlərin necə qarşılanaçağını təsəvvür etmək, zənnimcə, o qədər də çətin olmamalıdır...

Məncə, biz axına qarşı üzüb ədəbiyyatda hansısa dönüş yarada bilmədik. Sərt həqiqətlərdən danışmadıq. Hansısa ədəbi bütleri ucaldıldıqları yüksəklikdən aşağı salmadıq. Lüzumsuz kanonları dağıtmadıq. Yeni bir yol göstərmədik. Uzaqbaşı, ədəbi prosesə müəyyən canlılıq gətirdik, müəyyən dinamikaya nail olduq. Ədəbi tənqidin də yaşamaq haqqını hiss etdirdik. Bütün bunları nəzərə alaraq, mənsub olduğum nəslin tənqiddə böyük dönüş yaratdığını düşünmürəm.

İndi bilmirəm qayda necədir. Amma bizim vaxtımızda universitetin filologiya fakültəsinin tələbələrini, deyəsən, ikinci kursdan etibarən ixtisas olaraq dilçilərə və ədəbiyyatçılara ayırırdılar. 1973-cü ildə Mərkəzi

“Biz axına qarşı üzüb ədəbiyyatda hansısa dönüş yarada bilmədik, ədəbi bütleri ucaldıldıqları yüksəklikdən aşağı salmadıq”

Komitənin ədəbi tənqidin gücləndirilməsi, tənqidçi kadrların hazırlanması haqqında bir qərarı oldu. Nəticədə ənənəvi bölgüyə “tənqidçilər” də əlavə edildi. 6 nəfərdən ibarət həmin ilk qrupda mən də var idim. Qulu Xəlilov, Bəkir Nəbiyev kimi alim-tənqidçilər yeni “tənqidçi desantına” proqramı, dərslisi, tədris metodikası olmayan ədəbi tənqid kursu keçirdilər. Yadımdadır, bir dəfə Qulu müəllim bizi akademik Məmməd Arif Dadaşzadənin yanına aparmışdı. Xeyli maraqlı şeylər danışdı. Suallarımız varsa, soruşmağımızı istədi. Mən Azərbaycan tənqidinin niyə zəif, təsvirçi olduğunu, ədəbi prosesə cəsarətlə müdaxilə etmədiyini soruşdum. Arif müəllimin cavabı qısa, həm də mənə, bir az incik-ironiyalı oldu. “Biz bu işi bacarmadıq, - dedi. - Siz gəlib eləyersiniz”. Əgər bu günün 19-20 yaşlı genci məndən eyni sualı soruşsa, yəqin ki, eyni cavabı verərdim.

Ədəbi tənqidin mövcud vəziyyəti ilə bağlı fərqli fikirdə deyiləm. Yəni, digərləri kimi mən də düşünürəm ki, müasir dövrdə o, həqiqətən də zəifdir, ortaya kifayət qədər cəsarət, iradə və prinsiplilik qoya bilmir. Amma təbii ki, yaxşı mənada istisnalar da var. Məsələn, son vaxtlar tənqidçi İradə Musayevanın fəaliyyətini maraqla izləyirəm. Yazılarında ədəbiyyat yanğısı, məsələlərə kifayət qədər bələdlilik, habelə, tənqidçi üçün mühüm keyfiyyətlər olan intellekt, mütaliə genişliyi, ədəbi zövq və cəsarət görürəm.

– Söhbətin bu məqamında istərdim ki, Vilayət Quliyevi tənqidçi yox, tədqiqatçı kimi təqdim edək...

– Daha düzgün olar. Çünki indi cari ədəbi prosesdən daha çox elm, mədəniyyət və ədəbiyyat tarixçiliyi istiqamətində aparılan tədqiqatlar, klassiklərin əsərlərinin nəşri məsələləri ilə daha çox maraqlanıram. Doğrusu, bu sahədə də son dərəcə ciddi qüsurlarımız var. Heç kəs də onların islahı, mövcud vəziyyətin dəyişdirilməsi üzərində ciddi düşünmür. Bu istiqamətdə elmi prinsiplərə əsaslanan məqsədyönlü iş aparılmır. Daha çox avrılçılıq, bəzən isə hətta bölgəçilik prinsipi əsas götürülür. İndiyə qədər heç bir klassikimizin

əsərlərinin akademik elmi-tənqidi nəşri ortaya qoyulmayıb. Yenidən nəşrə hazırlanan ədəbi mətnlərlə iş son dərəcə bərbad vəziyyətdədir. Hətta məsələ o yere çatıb ki, rus, yaxud fars dilini bilməyən “alimlər” müəyyən səbəblər üzündən bu dillərdən birində yazmış sənətkarlarımızın əsərlərini çapa hazırlayırlar. Belə nəşrlərin hansı səviyyədə meydana çıxacağını söyləmək üçün, fikrimcə, o qədər də böyük uzaqgörənlik və fəhm tələb olunmur...

– **Tədqiqatçılıq fəaliyyətinizi izləyirəm... “Azərbaycan” jurnalında tez-tez çıxış edirsiniz. Eyni zamanda, ard-arda çıxan kitablarınız... Fəaliyyət davam edir yəni... Vilayət Quliyev Mirzə Kazım bəy, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd Ağaoğlu, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Haşım bəy Vəzirov, İsa Sultan Şahtaxtinski, Səməd Ağaoğlu, Behbud xan Cavanşir haqqında əsaslı elmi tədqiqatların əsas müəlliflərinə biri kimi qəbul olunur... Diqqət edəndə, sadələdiqlərim Azərbaycanın müstəqilliyi, müstəqil düşüncə tarixinin formalaşmasında xidmətləri olan, müstəqil sözü inkişaf etdirən şəxsiyyətlərin adlarıdır... Yaxud sizin tərtib, tərcümə, müqəddimə və şərhələrinizlə çap edilən “Azərbaycan Demokratik Respublikası”, “Kaspi”dən seçmələr”, Ə.Topçubaşovun “Xalqımızın müstəqil yaşayacağına inanırıq” və s. kimi kitablar... Bu tədqiqatlar qeyd edilən istiqamətdə mövcud boşluğu doldurmaq istəyi ilə bağlıdır, yoxsa başqa bir səbəb var? Məsələn, özünüzdən də diplomat olmağınız kimi bir səbəb...**

– Yox, təbii ki, diplomatlığın burada elə bir əhəmiyyətli rolu yoxdur. Yəqin ki, daha çox sizin dediyiniz kimi, mövcud boşluğu doldurmaq istəyindən irəli gəlir. Bir az böyük çıxmasın, həm də müəyyən vətəndaş yanğısının, milli təəssübkeşlik hissənin rolu var. Kimsə bu işləri görməlidir.

Bilirsiniz, bədnam Qorbaçovun “yenidənqurma” və “aşkarlığı” bizi çox hazırlıqsız qarşıladı. Məlum oldu ki, sovet quruluşuna münasibətdə, məşhur müqayisə ilə desəm, Roma papasından da böyük katolik olmuşuq. Yəni hətta rus yazıçıları, rus ziyalıları özləri rejimin antibəşəri mahiyyətini açanda biz Lenin ideyalarına sarsılmaz sədaqət nümayiş etdirmişik. Bununla da kifayətlənməyib, xalqımızın haqlı mövqeyini ortaya qoyan, gələcəyi uğrunda mübarizə aparan görkəmli tarixi şəxsiyyətləri unutmuşuq, yaxud bilərəkdən unutdurmuşuq...

Təəssüf ki, müstəqilliyə də eyni dərəcədə hazırlıqsız qədəm qoyduq. Yadımdadır, Cümhuriyyətin üçrəngli bayrağı ilk dəfə Azadlıq meydanına gətirildiyi günlərdə insanların bəlkə də 99 faizi onun tarixindən xəbərsiz idi. Cümhuriyyətə, cümhuriyyət liderlərinə, onların müdafiə etdiyi prinsip və dəyərlərə münasibətdə də eyni bixəbərlilik, nabelədlilik əhval-ruhiyyəsi hökm sürürdü.

Müstəqil dövlətçiliyin dördüdə bir əsrini artıq arxada qoymuşuq. Amma insanlarımız bu müstəqilliyin tarixinə, XX əsrin əvvəlində ilk milli dövlətimizi yaradan insanların fəaliyyətinə nə dərəcədə bələddirlər? Nə dərəcədə milliyətçi və dövlətçidirlər? Haradan gəlib hara getdiyimizi nə dərəcədə bilirlər?

Məncə, dövrün qarşımıza qoyduğu bütün bu suallara tam əminliklə müsbət cavab vermək mümkün deyil. Bizim böyük bir maarifçilik hərəkatına ehtiyacımız var. Əhməd Ağaoğlu 1930-cu ildə çap etdirdiyi məqalələrin

birində ürək ağrısı ilə yazırdı ki, Türkiyədə cümhuriyyətin həvariləri - yeni apostolları yetişmədi, cümhuriyyət ideyalarını xalq arasında yayan ziyalılar meydana çıxmadı. Əhməd bəyin Türkiyə Cümhuriyyətinin yeddinci ildönümü ərəfəsində dediyi bu sözlər öz cümhuriyyətinin dördüdə bir əsrini arxada qoymuş biz Azərbaycan türkləri üçün də olduqca aktualdır. Bizi islam ümmətindən türk millətinə çevirənləri, insanlarımıza milli qürur yaşadanları, tarixin mürəkkəb dönüş anında cümhuriyyət quranları və eyni dərəcədə mürəkkəb şəraitdə onu dirçəldənləri yaxşı tanımaq və ölkəmizin hər bir vətəndaşına tanımaq lazımdır. Yalnız belə olduqda biz dövlətimizə və tariximizə, torpaqlarımıza və dəyərlərimizə sahib çıxmaq bilərik, onların etibarlı keşikçiləri ola bilərik.

Əlbəttə, özümü qətiyyənlə Əhməd bəyin dediyi həmin o cümhuriyyət apostollarından saymaq fikrində deyiləm. Amma adlarını çəkdiyiniz araşdırmaların başlıca məqsədi ölkə insanını, ilk növbədə isə, gəncləri tarixin bizə miras qoyduğu zəngin milli-mədəni və mənəvi irs, habelə onun yaradıcıları ilə daha yaxından tanış etmək, bacardığım qədər milli düşüncənin keşiyində durmaq və onu geniş yaymaq istəyinin nəticəsidir. Bu mənada hələ də boşluqlar mövcud olduğundan, mənə etdiklərimi onları doldurmaq istəyinin bəhrəsi də saymaq mümkündür. Və sevinirəm ki, gənclər bu əsərləri, tərcümələri maraqla qarşılayır, oxuyur, ətrafında müzakirə və mübahisə açır, sosial şəbəkədə polemika aparırlar...

– Əslində, çox ciddi və əhəmiyyətli tədqiqatlardır. Amma bir rəy diqqətimi çəkdi: “V.Quliyevin yaradıcılığında publisistik ahəng vardır. Araşdırdığı şəxsiyyətlərin elmi-ədəbi obrazı ilə yanaşı, tale romanını yazmağa çalışır. Vilayət Quliyevin bir çox tədqiqat əsərlərinin elmi ağırlığı JZL təəssüratı yaradır...” Bu fikirlərlə razısınız mı? Sizcə, bu, tədqiqatın dəyərini aşağı salan düşüncə deyil ki?

– Səhv etmərsə, bu sözləri haqqımda köhnə dostum, akademik İsa Həbibbəyli yazıb. Bilirsiniz, heç kəs demir ki, ədəbiyyatşünaslığın və ədəbiyyat tarixçiliyinin dili başdan-başa terminlərdən ibarət, monoton və akademik olmalıdır. Yazıçı-insan taleyindən bəhs edən əsərdə, sadəcə, quru, statik faktlar deyil, hiss, həyəcan, yanğı, təəssüf, bəzən isə qürur və ıftixar da yer almalıdır. Bizim ədəbi fikirdə belə yanaşma tərzinin parlaq nümunələrinə təsadüf etmək mümkündür. Məsələn, yəqin, tədqiqat mövzunuza yaxın olduğu üçün siz də oxumuşunuz. Mikayıl Rəfilinin M.F.Axundzadə haqqında kitabını nəzərdə tuturam. Əvvəldən sona qədər bir roman kimi oxunur. Burada nə qədər ehtiras, coşğunluq, hiss və həyəcan var! Az qala hər sözün arxasında enerji gizlənib...

– Bu kitab da Mirzə Fətəlinin 100 illik yubileyi münasibəti ilə məşhur JZL - yəni “Görkəmli adamların həyatı” seriyasından çap olunmuşdu...

– Razıyam. Amma eyni xüsusiyyətlər - yeni canlılıq, sadəlik, hətta deyərdim ki, tənqidin bədiiliyi Rəfilinin digər tədqiqatlarına da xasdır. Dediym odur ki, ədəbiyyatşünaslığa, ədəbiyyat tarixçiliyinə dair əsərləri artıq bir dəfə formalaşan, müəyyən qəlibə girən quru, soyuq, cansız dil və üslubda yazmaq olmaz. Yazıçı təsvir predmetindən, dövr və şəraitdən, qəhrəmanın xarakterindən asılı olaraq, hər əsəri üçün fərqli təhkiyə, təsvir vasitələri, bəzən hətta fərqli üslubi keyfiyyətlər axtardığı kimi, ədəbiyyat tarixçisi,

tənqidçi, yaxud ədəbiyyatşünas da daim inandırıcılıq gücü və təsir özəllikləri ilə seçilən yazı tərzini barəsində düşünməlidir. Yeni sadəcə, faktların sadalanması, yaxud hansısa az başa düşülən termin və ibarələrlə kifayətlənməməlidir.

Yazdıqlarımın yalnız xüsusi filoloji təhsil görmüş bir qrup mütəxəssis deyil, geniş oxucu kütləsi arasında yayılmasını istəyirəm. Buna isə, ilk növbədə, dilin və üslubun sadələşdirilməsi, mürəkkəb terminologiyadan imtina, dediyiniz həmin publisist məqamlardan daha çox istifadə vasitəsilə nail olmaq mümkündür. Nə üçün bir monoqrafiya müəllifi də “qəhrəmanın” ömür yoluna münasibətdə oxucuda hiss-həyəcan aşılammalıdır? Onu sevinməyə və təəssüf hissi keçirməyə, qələbələrdən qürur, itkilərdən ağrı-acı hissi duymağa vadar etməməlidir? Niyə haqqında bəhs açdığı tarixi şəxsiyyətin həyat yolunu əvvəldən axıra kimi onunla birlikdə “yaşamağa” çalışmamalıdır? Məncə, bu çox mühüm amildir.

– **Amma fakt da ədəbiyyat tarixçisi üçün son dərəcə mühümdür. Bir də, monoqrafiyalara xas akademik üslub məsələsi... Yeri gəlmişkən, mənim də kitablarıma qüsurlar tutulur...**

– Kim faktla bağlı fikrin doğruluğuna etiraz edir ki? Görkəmli ədəbiyyatşünas-alim Əziz Mirəhmədov, bəlkə də, bütün ömrünü arxivlərdə keçirmişdi. Ədəbi həyat faktlarına münasibətdə çox həssas idi. Hər fikrinin, mülahizəsinin arxasında mütləq konkret istinad dayanırdı. Nəzəriyyəbazları sevməzdi. Dostcasına söhbətlərdə bəzən “Filankəsin yazdıqları vozduxdu”, yeni boş şeydir deyər onların qarısına danışmaqdan da özünü saxlamazdı. Eyni zamanda, zəngin faktiki materiala əsaslandığından, irəli sürdüyü mülahizələr daha sanballı və yerli-yataqlı olurdu. Həm də onların oxucuya sadə və inandırıcı dillə, diqqəti çəkən şəkildə çatdırılmasına çalışırdı. Yəqin ki, Yaşar Qarayevlə məşhur dialoqunu oxumuşsunuz... Yeri gəlmişkən, eyni sözləri Yaşar müəllimin bir sıra tənqidi əsərləri haqqında da söyləyə bilərəm.

Sualınızın konkret cavabına gəldikdə isə, gizlətmirəm, yazılarımda publisist çalarlara bilərəkdən müəyyən yer ayırıram. Çalışıram ki, faktları oxucuya cansız, ehtirassız dillə, dəftərxana üslubu ilə deyil, bədiiylə, hiss və ehtirasa bürünmüş şəkildə təqdim edim. Onlara yalnız “qəhrəmanım” haqda hansısa bioqrafik məlumatlar verməyim, həm də onun yaradıcılıq uğurlarının şahidinə, həyat dramının iştirakçısına və azarkeşinə çevirim...

– **Məncə, belə üslubi yanaşma tərzini əsasən böyük şəxsiyyətlərin fərdi insani xüsusiyyətlərini, tale çalarlarını mətnə gətirdikdə işlədilir. Siz necə düşünürsünüz, belə bir “gətirmə” vacibdirmi? Və ən əsası, tale və şəxsiyyət, şəxsiyyət və yaradıcılıq arasında bağlılığın mövcudluğunu böyük bir həqiqət kimi qəbul edib dəyərləndirirsinizmi?**

– Əlbəttə, yaradıcı şəxsiyyətlə onun əsərləri, qəhrəmanları, hətta əsərlərinin ruhu, pafosu, üslubi xüsusiyyətləri arasında sıx bağlılıq mövcuddur. Buna istər Azərbaycan, istərsə də dünya ədəbiyyatından onlarla nümunə gətirmək mümkündür. Hələ XVII əsrdə məşhur ədəbiyyat nəzəriyyəçisi Bualo deyirdi ki, insan nədirsə, üslub da odur. Hər bir müəllif bunu nə qədər gizlətməyə çalışsa da, yaratdığı əsərə öz şəxsiyyətinin, intellektinin, əxlaq və mənəviyyətinin möhürünü vurur. Əlbəttə, bu xüsusiyyətlərdən məhrum olan yüngül, oxunaqlı əsərlər yazmaq təcrübəsi

də mövcuddur. Məsələn, deyək ki, detektiv janr... Bu janrın nümunələri asan oxunduğu kimi, eyni asanlıqla da unudulur. Ola bilsin ki, cəlbedici süjet xətti, səbəb-nəticə əlaqələri, məntiqi əsaslandırılmaları ilə bəlli bir müddətdə insanın beynini məşğul edir. Məncə, bu, hər hansı bir rebus, yaxud krossvord həll edərkən alınan intellektual zövqə bənzəyən bir zövqdür. Amma onun hisslərə, duyğulara hər hansı bir təsir göstərmək xüsusiyyətinə inanmıram. Az öncə dediyim kimi, yaradıcı şəxsin xarakteri, siqləti, həyat təcrübəsi özünü mütləq onun əsərlərində büruzə verməlidir. Başqa cür mümkün deyil. Məsələn, mən həmişə fikirləşirəm ki, Səməd Vurğunun əsərlərindəki coşqun və parlaq rənglər onun işıqlı şəxsiyyətindən, naturasındakı pozitiv enerjiden irəli gəlir. Yaxud "Dəli Kür"lə bu il doğumunun 100 illiyi qeyd olunan Xalq yazıçısı İsmayıl Şıxlının şəxsiyyəti arasındakı sıx bağlılıq da çox inandırıcı və təbii görünür. Hər halda, qorxaq adamın ruhundan, mayasından qəhrəmanlıq aşib-daşan bir əsər yazacağına, yaxud sevgidən xəbərsiz birinin insanların ürəyini ehtizaza gətirən böyük məhəbbət himni yaradacağına qətiyyənlə inanmadığım gəlir...

– Çoxsaylı tədqiqatlarınızda sizi ən çox heyrətləndirən hansısa fakt olubmu ki, oxucularla təkrar-təkrar paylaşmaq istəyirsiniz? Ya da əvvəlcədən haqqında bildiyiniz hansısa şəxsiyyətin məhz apardığınız tədqiqatdan sonra, əslində, tanıdığımızdan, bildiyimizdən daha böyük olduğunu dərk etdiyiniz olubmu? Varsa, konkret nümunə gətirə bilərsinizmi?

– Olub. Məsələn, mənə elə gəlir ki, istər tarixən, istərsə də bizim günlərdə yaradıcı şəxslərimiz bir çox hallarda ürək genişliyi ilə dostluq etməyi, bir-birinə sona qədər arxa durmağı, bir ideal uğrunda mübarizə aparmağı kifayət qədər bacarmayıblar. Ya da istəməyiblər. Təbii ki, istisnalar da var. Məsələn, Əhməd Ağaoğlu ilə Əli bəy Hüseynzadənin bütöv bir yaşam boyu davam edən əməl və ideya dostluğu kimi... Amma baxın, deyək ki, Mirzə Kazimbəylə Mirzə Cəfər Topçubaşov eyni vaxtda Peterburq Universitetində Şərq dilləri professoru olublar. Yaxud Mirzə Fətəli ilə Abbasqulu ağa Bakıxanov eyni vaxtda Qafqaz canişinliyində çalışıblar. Lakin onların hansısa birgə işi, birinin digərinin uğurunu dəyərləndirməsi, şəxsiyyəti, yaxud fəaliyyəti ilə bağlı xoş söz deməsi barədə bir sənədə də təsadüf edilmir. Səhv etməməyə, Mirzə Fətəli yalnız bir məktubunda Bakıxanovun adını çəkir. Canişinə yazır ki, ondan əvvəl Şərq dilləri tərcüməçisi vəzifəsində işləyən Abbasqulu ağa varlı adam olduğundan, maaşının artırılmasına ehtiyac duymamışdı. Kasıb və öhdəsində böyük ailə olan Axundovun isə buna ehtiyacı var. Vəs-salam! Qafqazın rəsmi dairələrində daha geniş əlaqələrə malik olan Bakıxanov, görəsən, öz gənc həmvətəni, soydaşı ilə heçmi maraqlanmamışdı? Doğrusu, klassiklərimizin aralarındakı bu soyuq münasibətə, çox nadir hallarda məktublaşmalarına həmişə heyrətlənmişəm. Bəzən düşünürəm ki, bəlkə də belə sənədlər var imiş, sadəcə, onlar günümüzdə qədər gəlib çatmayıb...

Heyrətləndiyim, təsəvvürümdə canlandırdığımdan daha böyük şəxsiyyət olduğuna inandığım isə, Məhəmməd Əmin Rəsulzadədir. Onun müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulması yolunda göstərdiyi əzm və iradədir. Millətinin yaradıcı gücünə inanması, sadəcə, mollaxana və Bakı Kommersiya Məktəbi təhsili olmasına baxmayaraq, böyük siyasətdə qrossmeyster baca-

riği göstərməsidir. Bir sıra məsələlərdə gələcəyi onilliklər əvvəl öncədən görməsidir...

– Bəs aşkar edib gün işığına çıxarmadığımız, kölgə salmamaq üçün yazmadığımız hansısa fakt necə? Ümumiyyətlə, necə düşünürsünüz, tədqiqatçı tapdığı hər faktı, elmi yeniliyi dərc etməyə borcludurmu? Yoxsa hansısa maraqlar naminə susmaq da olar?

– “İncil”də çox sevdiyim bir ifadə var: “Zira elə bir gizlin yoxdur ki, əvvəl-axır aşkar olmasın”. 1990-cı illərə qədər biz sanki əbədi həqiqətlər və əbədi yanlışlıqlar dövründə yaşayırdıq. Hər şey qara və ağ rəngdə idi. Hər kəsin və hər şeyin etiketi sanki üzərindən asılmışdı. Deyək ki, Səməd Vurğun müasir dövrün böyük Azərbaycan şairi idi, onun haqqında tənqidi fikir söyləmək ağılasığmaz sayılırdı. Yaxud burjua millətçisi və pantürkist kimi qələmə verilən Əhməd Ağaoğlunun fəaliyyətində müsbət, işıqlı cəhət görmək də eyni dərəcədə ağılasığmaz idi. Və heç kəs bu qapalı dairədən çıxmağa can atmırdı. Amma birdən-birə hər şey necə sürətlə dəyişildi. Siyasətdən tutmuş ədəbiyyata qədər, necə bütələr uçuruldu, necə gizlinlər üzə çıxdı! Və bu proses hələ davam edir. İndi yaradıcı şəxsin daxili senzurasından başqa hər hansı qadağa yoxdur. Amma bu belə bir anlama gəlirmi ki, hər şeyi yazmaq olar? Mən belə düşünürəm: əgər hər hansı şəxs haqqında müəyyən fakt, sənəd mövcuddursa və o, məxfilik qrifi altında saxlanmırsa, dövlət sirri təşkil etmirsə, ondan nə üçün bəhs olunmasın?! Məsələn, müasir rus ədəbiyyatşünaslığında hətta Maksim Qorkinin seksual həyatı barədə araşdırmalar meydana çıxıb və heç kəs buna nə isə qeyri-adi, əcaib bir şey kimi baxmır. Əlbəttə, təbii ki, söhbət ara adamlarının dediklərindən, yaxud hansısa lətifəvari əhvalatlardan yox, tarixi şəxsiyyətlərin yazdıqlarından, sənədlərdə öz əksini tapmış gerçəklərdən gedir.

Bilmirəm, milli mentalitetimizdəndir, ya başqa səbəbdəndir - bizdə kimin müəyyənləşdirdiyi bilinməyən bəlli kuralların hüdudundan kənara ayaq basan kimi dərhal giley-güzar, umu-küsü, şikayət, hətta düşmənçilik başlayır.

XX əsrin əvvəllərindəki intellektual, eyni zamanda, xalq həyatına dərinləndən bələd olan, siyasi həyat və milli müstəqillik uğrunda mübarizə ilə yaxından maraqlanan yazıçı kimi Yusif Vəzir Çəmənizəminliyə xüsusi rəğbət var. Özünün və ailəsinin faciəli taleyi, məruz qaldıqları haqsızlıqlar bu rəğbəti daha da artırır.

Çoxdanın söhbətidir. Yusif Vəzir haqqında bir yazı yazmışdım. Orada Əhməd Ağaoğlunun kiçik oğlu, çağdaş türk yazıçısı və dövlət adamı Səməd Ağaoğlunun bir fikrinə istinad etmişdim. Səməd bəy uşaqlıq və gənclik xatirələrindən ibarət “Həyat bir möcüzə!” adlı kitabında Azərbaycan Cümhuriyyətinin Osmanlı dövlətindəki elçisi kimi Yusif Vəzirin diplomatik fəaliyyətinin o qədər də uğurlu olmadığından bəhs edərək yazır: “Yusif bəy yaxşı bir salon adamı, ancaq səriştəsiz, bacarıqsız siyasətçi idi. Anadoluda başlayan milli mücadiləyə münasibətdə çox soyuq davranır, hətta onun əhəmiyyətini dəyərdən salan sözləri qəzet səhifələrinə yol tapırdı...” Konkret müəllifə istinadla sitat gətirdiyim yazı mətbuatda çap olunandan sonra Yusif Vəzirin oğlu mərhum Fikrət müəllim məndən incidi. Təbii ki, Səməd Ağaoğlu son instansiya, həqiqət deyil. O, səhv də edə bilərdi. Deyək ki, mən onun fikirlərinə istinad etməyə bilərdim. Amma bu sözlər artıq deyilmişdi, çap edilmişdi, yayılmışdı. Və nə vaxtsa kiminsə onlara istinad edəcəyi tamamilə təbii idi.

Yusif Vəzirin hər iki oğlunu - Orxan müəllimi də, Fikrət müəllimi də yaxşı tanıyırdım. Onların çox böyük haqsızlıqlara düçar olmuş atalarına həssas münasibətini də anlayırdım. İndi bəzən düşünürəm ki, bəlkə də, nə yaxşı bizim günlərə qədər yaşamadılar. Qardaşı Mirinin ölümündən sonra Parisdə qala bilməyən Yusif bəyin 1925-ci ildə “Kommunist” və “Bakinskiy raboçiy” qəzetlərində tövbə məktubu çap etdirib Azərbaycana dönməsi münasibətilə M.Ə.Rəsulzadənin onun haqqında yazdığı “Şərəfsiz bir aqibət” məqaləsi ilə tanış olmadılar. Yaxud yenə də Məhəmməd Əminin eyni məsələ ilə əlaqədar Ə.Topçubaşova göndərdiyi və mətni ilk dəfə 2012-ci ildə çap edilən xoşagəlməz məktubu oxumadılar.

Eyni zamanda, Yusif Vəzir də özünün bütün tənqid və iradlarında haqlı deyildi. Məsələn, guya Ə.Topçubaşovun əlindən böyük pullar gəlib keçdiyini, Paris kənarında dəbdəbəli villada yaşadığını, amma onun vərəmə yoluxmuş qardaşı Mirinin müalicəsinə pul ayırmadığını iddia edirdi. Əslində, son dərəcə yoxsul vəziyyətdə, ailəsi ilə birlikdə sığındığı kiçik, köhnə evdən hər gün çıxarılmaq təhlükəsi altında yaşayan Əlimərdan bəy Miridən də cavan yaşda, onunla eyni xəstəlikdən - vərəmdən ölən oğlu Rəşidin müalicəsinə pul tapa bilməmişdi.

Bəhs etdiyim bu kədərli epizod bizim tariximizdir. Və belə epizodlar az deyil. Biz həmin tarixin yalnız parlaq səhifələrinə sahib çıxıb xoşumuza gəlməyən anlarını, məqamlarını gizlədə bilmərik.

Məsələn, siz kitabınızda Mirzə Fətəlinin indiyə qədərki bioqraflarının söz açmadığı, Mikayıl Rəfil, Feyzulla Qasımzadə, Həmid Məmmədzadə və başqa tədqiqatçıların toxunmadığı bir faktdan - böyük dramaturqun ikinci nikahından yazmışsınız. Şübhəsiz, bu insani zəiflik onu yüksəldən nümunə sayıla bilməz. Şəxsən mənim təsəvvürümdə canlandırıdığım Mirzə Fətəli belə olmalı deyildi. On üç övladından on birini itirən, hətta deyilənə görə, 3 uşağı bir gündə ölən qadınına - Tubu xanıma qarşı belə qəddar rəftar etməli deyildi. Onun bitməyən kədəri, qurumayan göz yaşları arasında özünə sakitlik və şövq adası axtarmalı deyildi. Bir neçə aydan sonra geri qayıtdığı canlı “hədiyyəyə” tamah salmaq böyük ədibə və böyük insana yaraşmazdı. Amma indi nə edək? Mirzə Fətəlinin ideal obrazını yaratmaq üçün onun insani zəifliyinin üzərindən sükutla keçək, bu faktı gün işığına çıxarmayaq? Mən belə düşünürəm.

Yaxud başqa misal. Səməd Ağaoğlu “Həyat bir möcüzə!” adlı xatirələrində atası Əhməd bəyi, demək olar ki, bir ailə tiranı kimi təsvir edərək yazır: “Doğrudan da, atam anamın qarşısında günahkar idi. Çünki əsəbi, çılğın, davakar təbiəti hər kəsdən daha əvvəl və hər kəsdən daha çox anamın başında çatlayırdı. Nəşə içərisində oturduğumuz yemək masasında kiçik bir ehtiyatsızlığın atamı nə hallara saldığını, boşqabların, stəkanların yerə çırpıldığını, şorba kasalarının üstümüzə-başımıza dağıldığını sanki indi də görürəm... Hətta bu dava-dalaşlardan hafizəmdə gülməli səhnələr də qalıb. Havada uçaraq düz qarşımıza qonan soyutma toyuq indi də gözlərimin qabağından çəkilmir. Bişmiş toyuğun bu canlı duruşu süfrədəki hiddəti bir anlıq yox etmişdi. Biz uşaqlar qəhqəhə ilə gülərək atamızdan şapalaq yeməmək üçün hərəməz bir tərəfə qaçıb-dağılışanda onun fikirli-fikirli otaqdan çıxdığını xatırlayıram. Yalnız anam həvəslə hazırladığı süfrənin pərişanlığı içərisində səssizcə oturub ağlayırdı...”

Yəqin ki, xatirələrində atası haqda böyük qürur və sevgi ilə söz açan Səməd bəy istəsəydi, bu ailə gizlinini üzə çıxarmaya bilərdi. Ancaq yaradıcılığın öz qanunları var. Və deyiləsi sözün qarşısını heç bir qüvvə ala bilmir.

Ona görə də yazılanların gün işığına çıxarılmasının tərəfdarıyam...

– Müəyyən məsələləri öz adı ilə adlandırması tədqiqatçıya qarşı hər zaman ziddiyyətli münasibətlərə səbəb olur. Məsələn, sovet dövründə “xaricdə yerləşən mühacir mərkəzləri ilə əlaqə saxlamaqda və millətçi təmayülün ilhamvericisi olmaqda” günahlandırılaraq həbs edilmiş bir adam haqqında “Məmməd həsən Hacinskinin xəyanəti” ifadəsini işlədir, “Hacinski Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini erkən itirməsində mənhus rollardan birini oynamışdı” deyirsiniz... Ə.Topçubaşovun “Paris məktubları” kitabına yazdığımız ön sözdə daha başqa daxili münaqişələr də diqqətinizdən kənar qalmır... Sizcə, bu cür faktlar qabardılmalıdırmı?

– Demirəm ki, mütləq qabardılmalıdır. Amma eyni zamanda, gizlətməyə də ehtiyac yoxdur. Ən azı, olduğu kimi təqdim edilməlidir. Bədii əsərdə ayrı-ayrı şəxsiyyətlərə, yaxud hadisələrə sərbəst yanaşma yolveriləndir. Tarixi tədqiqat isə, təbii ki, belə münasibəti istisna edir. Bilirsiniz, olanların öz adı ilə deyilməsi ilə tarixi şəxsiyyətlərə qarşı bu günün mövqeyindən çıxış edərək hansısa əsassız, fakta və sənədə söykənməyən ittihamlar irəli sürülməsi fərqli-fərqli anlayışlardır. “Tarixi təcrübə” deyilən bir məfhum var. Tarixi təcrübə keçmişin təkcə uğur və qələbələrinə deyil, həm də səhv və yanlışlarına əsaslanır. Yəni birinciyə qovuşmaq üçün ikincilərdən də ibrət dərsi götürməyi tələb edir.

Qeyd etdiyiniz konkret fakta gəlincə isə, qətiyyənlər o fikirdə deyiləm ki, əgər Hacinski bolşeviklərlə əlaqəyə girməsəydi, Azərbaycan Cümhuriyyətini xilas etmək mümkün olacaqdı. Yox, həmin dövrdə Bakının və deməli, milli dövlətçiliyin taleyi artıq həll olunmuşdu. Mövcud şəraitdə qırmızı işğalın qarşısını alacaq qüvvə mövcud deyildi. Baxın: bolşeviklər müvafiq şərait yaranan kimi dünya birliyinin, hətta sovet Rusiyasının özünün de-yure tanıdığı, bir çox Avropa ölkələrinin arxasında dayandığı Gürcüstanı işğaldan çəkinmədilər. Etiraf etmək lazımdır ki, 1920-ci ildə Gürcüstanla müqayisədə Azərbaycan daha zəif durumda idi.

Amma gəlin, məsələnin digər tərəfinə baxaq: hətta məğlubluğun qaçılmazlığını bildiyin halda düşməne monolit müqavimət göstərən məğlub olmaq bir şeydir, kiminsə ön atəş xəttindən çəkilməsi nəticəsində gerçəkləşməsi daha da tezləşən, asanlaşan məğlubluq başqa şeydir. Əgər biz sona qədər dirəniş göstərənlerin, duruş gətirənlərin şərafinə himn oxuyuruqsa, döyüş sıralarını vaxtından əvvəl tərk edib gedənlərin, düşmənin qələbəsini asanlaşdırıcıların adlarını niyə çəkməməliyik? Məntiq haradadır?

Cümhuriyyət dövrünün tanınmış isimlərindən Şəfi bəy Rüstəmbəylini, yəqin ki, tanıyırsınız. Rus dilində çıxan rəsmi “Azərbaycan” qəzetinin redaktoru, daxili işlər nazirinin müavini olmuşdu. Fəal müsavətçi idi. 1920-ci il aprelin 27-də gecə bolşeviklər parlamentə gəlib hakimiyyətin təhvil verilməsi ilə bağlı ultimatum təqdim edəndə hönkür-hönkür ağlayırmış. Məclisin stenoqramında belə yazılıb. Amma bir müddət sonra mühacirətdə

həmin Şəfi bəy Cümhuriyyət qurucusunun - M.Ə.Rəsulzadənin ən barışmaz opponentlərindən birinə çevrilib. Hətta Məhəmməd Əmin zərərli siyasi təmayül - “şəfibəyçilik” haqqında ayrıca bir əsər yazmalı olub. İndi necə düşünürsünüz, milli hökumətin süqutuna göz yaşı tökməsi Şəfi bəyi bütün sonrakı səhv və günahlarından da arındırır mı? Mən belə düşünürəm. Fikirləşirəm ki, həyatda olan adamlar kimi tarixi şəxsiyyətlərə bütün yaxşı işlərinə görə təşəkkür bildirmək, səhvlərini isə bir də təkrarlanmasın deyə mütləq açıqlamaq və sonrakı nəsillərə çatdırmaq lazımdır. Amma bunu indi ara-sıra təsadüf etdiyimiz kimi çığırğan və sevincək əda ilə deyil, tarixi situasiyanın və şəraitin obyektiv təhlilinə əsaslanaraq etmək lazımdır.

– **Azərbaycan tarixi, ədəbiyyatı və ədəbi fikrində yeri olan şəxsiyyətlərin yaradıcılığını, şəxsiyyətini araşdırmağınız aydındır. Amma övladlarının taleyi?!. Məsələn, Axundzadənin oğlu Rəşid haqqında yazdıqlarımız, Əhməd Ağaoğlunun övladı Səməd Ağaoğlu haqqında yazdıqlarınız... Bu maraq nədən qaynaqlanır? Ailə, övladlar, tale, talesizliklər... Bütün bunların qabardılmasını əsaslandırın səbəb nə ola bilər?**

– Ən əski zamanlardan Azərbaycan ədəbiyyatında yaradıcı sülalələr olub. Eyni tendensiya indi də davam etməkdədir. Bizim günlərdə də bəzi məşhur ədiblərin övladları ilə bağlı “yazıçı uşaqları”, “şair uşaqları” ifadəsi dildən-dilə düşüb. Atalarının yaradıcılıq estafetini davam etdirən qələm adamlarımız az deyil. Bütünlükdə “atalar və oğullar” problemini izləmək maraqlıdır. Ədəbiyyatda, sənətdə isə, bu maraq daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Öz evinin içində oxunmayan, övladları tərəfindən təqdir olunmayan müəllif başqalarının ürəyinə yol tapa bilərmi? Xalqı yüksək mənəvi dəyərlərə səsləyən insanlar bu necib istəyi dar ailə, nəsil mühiti çərçivəsində də yaya bilmişdilərmi?

Bu suallara cavab axtararkən ortaya maraqlı məqamlar çıxır. Məsələn, məlum olur ki, “külli ədyanı puç və əfsanə hesab edən” Mirzə Fətəlinin oğlu Rəşid rus gimnaziyasında və Avropa universitetində təhsil almasına rəğmən, inanclı bir şie imiş. Gündəlik həyatında islamın tələblərinə əməl edirmiş. Atasının bədii yaradıcılığına müəyyən qədər tənqidi yanaşsa da, imkanları daxilində onun əsərlərinin Avropa dillərinə tərcümə olunmasına, səhnəyə qoyulmasına çalışmış. Gəncliyində İbsenin təsiri altına düşən Səməd isə, türk ədəbi-ictimai fikrində atasının da sıralarına daxil olduğu “bütleri” yıxmaqla bağlı çağırışları ilə yadda qalmışdı. Səməd Ağaoğlunun övladları - Mim.Kaf. Ağayev təxəllüsü ilə yazan Mustafa Kamal Ağaoğlu şair, Təkdaş Ağaoğlu isə yazıçı və tərcüməçi kimi tanınmışdı. Bu ədəbi sülalə - baba, oğul və nəvələr türk ədəbiyyatına yüz ildən çox xidmət etmişdilər. Təbii ki, bu prosesini öyrənmək, bir ailənin müxtəlif nəsillərinin ədəbiyyata və sözə münasibətini araşdırmaq özü yetərinə maraqlıdır.

– **“Füyuzatın iki yazarı” kitabımız Krım tatarı Asan (Həsən) Səbri Ayyazov və Anadolu əsilli Əhməd Kamalın ömür yoluna və yaradıcılığına həsr olunub. Bilmək olarmı bu maraq necə və nədən doğdu?**

– Bir az özünü öymək kimi çıxmasın, mən qazax Çokan Vəlixanov, qumuq Rəşid xan Kaplanov, Kazan tatarı Xusain Feyzixanov, başqırd Zəki Vəlidi Toğan, xakas Nadya Acikmaa-Ruşeva haqqında da yazmışam. “Polşa tatarları Azərbaycanda” kitabım Varşavada rus və polyak dillərində nəşr olu-

nub. "Baş nazirin xanımı" adlı araşdırmam İsmayıl Qaspralının qızı, Nəsim bəy Usubbəyovun xanımı Şəfiqə Qaspralından bəhs edir. İsmayıl bəyin özünün "Firəngistan məktubları" romanını Kırım türkcəsindən dilimizə uyğunlaşdırıb çap etdirmişəm. Türk yazıçısı və tarixçi alimi Şevket Sürəyya Aydəmir, bizim "Maarif və mədəniyyət" jurnalının qurucularından olan digər türk alimi Mühitdin Birgən haqqında araşdırmalarım var. Hazırda "Bəkir Çobanzadə Budapeştdə" adlı monoqrafiya üzərində işləyirəm. Yəqin, bu ilin sonuna qədər başa çatdıraram.

İndi isə müxtəlif türk xalqlarının ədəbiyyat və sənət xadimlərinin şəxsiyyəti və birgə fəaliyyəti ilə belə ciddi maraqlanmağımın səbəblərini izah edirəm. İlk dəfə bu mövzu diqqətimi təxminən 35 il əvvəl, doktorluq dissertasiyası üzərindəki işimlə əlaqədar Kazan və Leninqrada (Peterburq) arxivlərində işlədiyim dövrdə cəlb etmişdi. O dövrdə cidd-cəhdlə təqdir edilən slavyanofillikdən fərqli olaraq, türk birliyi ideyası - pantürkizm hələ də mürtəcə və millətçi ideya cərəyanı kimi qələmə verilirdi. Pantürkizm 1937-ci ilin "böyük terrorunda" bir çox görkəmli ədəbi şəxsiyyətlərimizə verilən əsas ittihamlardan biri olmuşdu.

*"Klassiklərimizin arasındakı soyuq münasibətə həmişə
heyratlanmışəm"*

XX əsrin əvvəllərində kommunikasiya vasitələrinin bütün məhdudluğuna baxmayaraq, böyük Rusiya imperiyasının müxtəlif guşələrinə səpələnmiş türklər arasında kifayət qədər intensiv əlaqələr vardı. Kiçik "Əkinçi"ni hətta Penza quberniyasındakı tatarlar oxuyurdu. Eyni dərəcədə kiçik "Tərcüman" da qısa müddətdə ümumtürk qəzetinə çevrilmişdi. Qafqaz Sensura Komitəsindəki erməni senzorların "Həyat" qəzetinə basqılarına gənc tatar şairi Abdulla Tukay "Həyatına "Həyat"ın, Qibtə etdi ermənilər" misraları ilə başlayan şeiri ilə cavab vermişdi. Yaxud "Molla Nəsrəddin" jurnalı unudulmuş kiçik türk toplumu - Polşa tatarları ilə maraqlanırdı. Azərbaycan teatrı Volqaboyu və Orta Asiya türkləri arasında bu sənətə marağın yaranmasında böyük rol oynamışdı. Rusiya türklərinin 1905-1907-ci illərdəki qurultaylarını, imperiyanın süqutundan sonra, 1917-ci ilin may ayındakı Moskva qurultayını yada salaq. "İttifaqi-Müslimin" partiyasının sədri seçilmiş Ə. Topçubaşovun apardığı böyük işi xatırlayaq. Bu məqsədlə qatar, gəmi, at arabası ilə Kazandan Tümenə qədər böyük bir məsafə qət etmiş, yüzlərlə insanla görüşərək onların fikir və düşüncələrini hərəkətə gətirməyə çalışmışdı.

1926-cı ildə Bakıda öz işini uğurla başa çatdıran I Türkoloji qurultay sovet rejiminin gözünü necə qorxutdusa, təkcə bu nəcib məqsədli forumun iştirakçılarının divan tutmaqla kifayətlənmədilər. Həm də türk xalqlarının hər hansı şəkildə bir araya gəlməsinə həmişəlik qadağa qoydular. Sovet dövründə bu münasibətlər formal-ehtiyatlı xarakter daşıyırdı. Elmi araşdırmalar bir yana qalsın, adi ünsiyyət zamanı da adamlar sanki daxillərindəki sensorun diqtəsi ilə hərəkət edirdilər. Öz hiss və düşüncələrini dilə gətirməyə çətinlik çəkirdilər.

Bu qadağa ətalət gücünün təsiri altında öz qüvvəsini sanki hələ də

davam etdirməkdədir. Yadımdadır, 1990-cı ilin Qara Yanvarından sonra o zaman çox möhkəm dostluq etdiyim mərhum Aydın Məmmədovla birlikdə xalqımızın məruz qaldığı dəhşətli haqsızlıq, habelə günü-gündən daha da genişlənməkdə olan erməni ekspansiyası haqqında məlumat yaymaq, bir növ, özümüzdə dostlar və tərəfdarlar qazanmaq məqsədilə, bizim EA rəhbərliyinin razılığı ilə Orta Asiya turnesinə çıxmışdıq. Qardaşlarımızın yanına getdiyimizi düşünürdük. Amma çox yerdə laqeyd münasibətlə qarşılaşdıq. Çingiz Aytmatovla iki saatlıq söhbət ərzində ondan xalqımızın mövqeyini dəstəkləyən bir söz də eşidə bilmədik. Türkmənistan EA-da ölkə partiya təşkilatının rəsmi razılığı olmasa bizi qəbul edə bilməyəcəklərini dedilər... Qırğız akademiklərdən biri “qədim və unikal mədəniyyətə malik erməni xalqı ilə qarşıdurmaya getməməyimizi” məsləhət gördü...

Bilirsiniz, “Türkün türkdən başqa dostu yoxdur!” şüarının illüziyasına qapılmaqla iş bitmir. Əvvəla, hamı ilə yaxşı münasibətlər qırmağa çalışmaq lazımdır. Digər tərəfdən də, təkcə gözəl şüarlarla, çağırış və kliplərlə iş bitmir. Bu istiqamətdə daim çalışmaq, mövcud olanları öyrənib təbliğ etmək, habelə yeni və daha intensiv əlaqələr qurmaq lazımdır. Bu baxımdan xalqlarımıza keçmişdən böyük miras və yaşadılmasına ehtiyac duyulan nəcib ənənələr qalıb. XX əsrin sözdə deyil, işdə türk əsrinə çevrilməsi üçün biri-birimizi daha yaxından tanımalı, ortaq dəyərlərimizi üzə çıxarmalı və qorunmalıyıq. Yazılarımda imkan daxilində türk mövzusunda üstünlük verilməsinin səbəblərini, yəqin, belə izah edə bilərəm.

– Əslində, bu sual ona görə yarandı ki, “Füyuzat”ın fəal müəllifləri sırasında baş redaktor Əli bəy Hüseynzadə ilə birlikdə Azərbaycan və Osmanlı ədəbiyyatını təmsil edən Həsən bəy Zərdabi, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Məhəmməd Hadi, Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Abbas Səhhət, Abdulla Sur, Tofiq Fikrət, Səid Səlməsi, Abdullah Cövdət, Rəcəzadə Mahmud Əkrəm, Xalid Ziya Uşaqlıgil... adlarını sadalayırırsınız... Amma Əhməd Kamal və Asan Səbri Ayvazovun jurnalla əlaqələri və yaradıcılıq yolları üzərində daha geniş dayanırırsınız. Nə üçün məhz bu iki şəxsiyyəti tədqiqat obyektinə seçdiniz? Burada, sadəcə, qarşılaşdığımız mənbələri, sənədləri, faktları dəyərləndirmə istəyi əsas rol oynayıb? Özünüz də qeyd edirsiniz ki, “Simpatiya və antipatiyaları bir kənara buraxıb obyektiv mülahizə yürütsək, onların “Füyuzat”ın simasını dəyişməsindən və Azərbaycan ədəbi fikrinə hansısa ciddi təsirindən danışmaq inandırıcı görünməzdi”. Hərçənd ki, daha sonra onların vətənlərində kifayət qədər məşhur olduqlarını bildirsəniz də...

– Sualınızın sonundan başlayaq. Əvvəla, öz vətəninə məşhur olmaq hələ başqa bir milli ədəbiyyata təsir göstərmək, onun simasını və istiqamətini dəyişmək üçün bir əsas vermir. Hansı səbəbdən məhz bu müəlliflərin yaradıcılığına müraciət etməyimə gəldikdə isə, Asan Səbri Ayvazovla Əhməd Kamal “Füyuzat”ın ən fəal müəllifləri idilər. İkinci rəsmi əməkdaş sayılırdı və məcmuənin nəşrində redaktor müavini, yaxud redaksiya müdiri kimi bir funksiya daşıyırdı. Digər tərəfdən, onların “Füyuzat” cameəsində tutduqları mövqe də maraqlıdır. Asan Səbri bir çox məqalələrində Azərbaycanı Rusiya türklərinin qabaqcıl qüvvəsi, lokomotivi kimi gördüyünü gizlətmir, hətta Krim tatarlarının xilasını ilə bağlı ümidlərini də

Bakiya bağladığını açıq etiraf edirdi. Onun yazıları daha səmimi və iddiasız idi. Qüvvə və imkanları daxilində türk dilinin, mədəniyyətinin inkişafına, maarifin və ictimai tərəqqinin yayılmasına xidmət göstərməyə çalışırdı. Siyasi xadim kimi Kırımın qısa müstəqillik dövründəki fəaliyyəti, Azərbaycan Cümhuriyyətinin Nəsim bəy Usubbəyov, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Yusif Vəzir Çəmənəminli kimi tanınmış nümayəndələri ilə münasibətləri də az maraqlı deyildi. Yəni başdan-başa bir Azərbaycan sevdalısı idi və bu baxımdan öyrənilməsinə ehtiyac vardı.

Əhməd Kamal isə bir qədər fərqli mövqe tuturdu. Özü böyük ədəbi istedad sahibi olmasa da, yerli müəlliflərə çox yuxarıdan baxırdı. Özünü İstanbuldan göndərilmiş bir ədəbiyyat müfəttişi kimi aparırdı. XX əsr Azərbaycan şeirinin ən ustad sənətkarı Sabirlə birlikdə Balaxanı məktəbində çalışmasına baxmayaraq, böyük satirikin adını bir məqaləsində də çəkməmişdi. Çünki Sabir ədəbi kredosu ilə özünü türk dekadansının yaradıcılarından sayan Əhməd Kamalın zövqünə cavab vermirdi. Öz əsərlərinin dili kifayət qədər çətin və anlaşılmaz olsa da, azərbaycanlı müəllifləri ərəb-fars ədəbiyyatının təsir dairəsinə düşməkdə ittiham edirdi. Ədəbi mübahisələrində kifayət qədər tolerantlıq və etika nümayiş etdirməyi bacarmırdı. Amma ədalət naminə, yanlışlıqları ilə bir sırada ədəbi həyata bir canlılıq əhval-ruhiyyəsi, polemika havası gətirdiyi də etiraf olunmalıdır. O, Abdulla Sur, yaxud Məhəmməd Hadi kimi soydaşlarımızla birlikdə XX yüzilliyin başlanğıcında Osmanlı və Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitlərinin yaxınlaşmasında, bir-biri ilə yaradıcılıq əlaqələri qurmasında fəal rol oynamışdı. Türkçülük düşüncəsinin yayılmasına müəyyən qədər təkan vermişdi.

Bütün bu amilləri nəzərə alaraq, adlarını çəkdiyiniz müəlliflərin şəxsiyyət və yaradıcılıqlarının bir tərəfdən "Füyuzat" ədəbi məktəbi, digər tərəfdən isə, türkçülük hərəkəti kontekstində daha əhatəli öyrənilməsinə ehtiyac duyduğum. Gördüyünüz kimi, nəticədə ortaya bir kitablıq material çıxdı. Təbii ki, bu adların indiyə qədər milli ədəbiyyatşünaslıq və ədəbiyyat tarixçiliyimizdə diqqətdən kənar qalması da mövzu seçimində az rol oynamadı.

– Sizin maraq dairənizdə olan XX əsrin əvvəlləri ilə yaşadığımız XXI əsrin əvvəlləri arasında qərribə bir ruh, ovqat, proses, situasiya eyniyyəti duyulur. Bilmirəm, sizdə belə bir təəssürat yaranıbmı yazılanları oxuduqda, prosesləri izlədikdə...

– Çox tez-tez belə düşünürəm. Bənzərliklər, analogiyalar, az qala, hər addımda üzə çıxır. Onlara siyasi, ictimai, mədəni və mənəvi həyatımızda, qonşu xalqlara münasibət məsələsində az qala hər addımbaşı təsadüf etmək mümkündür. Sanki Sabirin şeirləri, Mirzə Cəlilin felyetonları, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin, Üzeyir bəyin publisist yazıları bu günümüz üçün qələmə alınıb. Aradan keçən onilliklər onları, toxunduqları mətləbləri qətiyyənlə köhnəltməyib, əsla gündəmdən çıxarmayıb. Sabir 110 il əvvəl deyirdi ki, "Qarışıqdır hələlik millətin istedadı, Ələnirsə, safı bir yan, tozu bir yanlıq olur. Çalxalandıqca, bulandıqca zaman nehərə kimi, yağ yağ üstə çıxır, ayrıları ayrınlıq olur". Aradan bir əsrdən çox vaxt keçib. Zaman bizi çox çalxalayıb, silkələyib, yerdən yerə vurub. Amma təəssüf ki, istedadımız hələ də durulmayıb. Yağımızla şorumuz, tozumuzla safımız yenə də biri-birindən ayrılmayıb, hərəsi öz yerini tutmayıb. Bu günlərdə cəmiyyətimizdə rus təhsili

ilə anadilli təhsil tərəfdarları arasında qızğın mübahisə gedir. Bu, XX əsrin əvvəlindəki "rusbaşıllarla" "müsəlmanların" qarşılaşması deyilmi? Yaxud, indinin özündə də keçən əsrin əvvəllərində olduğu kimi, "Türk qəzeti versə də əqlə ziya, Mən onu almam əlimə mütləqə, Şünki müsəlmanca danışmaq bana, Eyibdir, öz eybimizi anlarıq..." düşüncəsi ilə yaşayan, müstəqilliyin 27-ci ilində milli həyatı bütün mümkün vasitələrlə canlandırmaq, yüksəltmək əvəzinə xilas yolunu yad dillərə, mədəniyyətlərə bağlayanlar azdırmı? "Molla Nəsrəddin" jurnalının səhifələrində çap olunmuş bir sıra felyeton və karikaturalar aradan yüz il keçəndən sonra da aktuallığı qorumurmu? Doğrusu, insanlarımızın bir əsr ərzində bu sehri dairənin həddlərini aşma bilməməsi bəzən hətta bədbinlik və ümitsizlik yaradır...

– **Kitablarınızdan birində Əhməd Kamalın bir fikrinə rast gəldim: "Mətbuat bir millətin lisanı, nəzəri, beyni deməkdir. Mətbuatsız millət söyləməyər, eşidəməz, görəməz!" Cəmiyyətimizin güzgüsü olan müstəqil mətbuatımız haqda düşüncələrinizi bilmək istədim... Ədəbi mətbuatımız haqda fikirlərinizi də əlavə etməklə... Kənardan baxış hər zaman maraqlıdır...**

– Ümumən götürsək, düşüncələrim bir o qədər də ürəkəçən deyil. Kənardan baxanda, üstəlik də müəyyən müqayisə və analogiya imkanlarına malik olanda bu kədər hissi daha da artır və XXI əsrin ilk qərində bizdən düz yüz il əvvəl yaşamış ədəbiyyat və sənət korifeylərimizin məşhur ritorik sualını təkrarlamaqdan vaz keçə bilmirsən: - Nədən bu hal qaldıq?

Ədəbi mətbuatımıza xüsusi iradım yoxdur. Aydın məsələdir ki, bütün istək və səylərinə rəğmən onlar ədəbiyyat yarada bilməz. Sadəcə, mövcud olanların güzgüsü rolunda çıxış edirlər. Çağdaş ədəbiyyatın səviyyəsi nədirsə, ədəbi jurnal və qəzetlərin səviyyəsi də elə olacaq. Əməkdaşların üzərinə sadəcə daha vicdanlı və obyektiv seçim etmək vəzifəsi düşür. Bu mənada ədəbi jurnal və qəzet redaksiyalarında çalışanlara hər hansı irad tutmaq haqsızlıq olardı. "Azərbaycan" jurnalı, yaxud "525-ci qəzet"lə daha sıx əlaqə saxladığımdan, İntiqam Qasımqadının, Sədabə Ağabalayevanın, yaxud Rəşad Məcidin uğurlu bir yazıya müəllifdən az sevinmədiklərini dəfələrlə müşahidə etmişəm.

Bir çox qəzetlər, xüsusən də elektron mətbuat bərhad vəziyyətdədir. Eyni sözləri daha geniş auditoriyaya malik televiziya haqda da demək mümkündür. Sanki millətimizin əxlaqını və mənəviyyatını pozmaq, zövqünü korrəlamaq, onu ən yaramaz örnəklərlə üzüb qoyub "Sən busan!" demək uğrunda bir mübarizə gedir. Nə qədər acınacaqlı olsa da, bu mübarizəni aparənlər artıq müəyyən uğurlar qazanıblar, insanların, xüsusən də gənclərin beynlərini yumağa nail olublar. Odur ki, məsələn, "Dağlıq Qarabağ danışıqlarında mühüm irəliləyiş" başlığı altında verilmiş bir materiala on-on beş nəfər baxdığı halda "Filan sənətçi uşağının atasının adını açıqlayacaq" tipli heç bir mənəvi və ictimai-əxlaqi dəyəri olmayan yazını minlərlə adamın oxuması və fəal münasibət bildirməsi adi hal alıb. Vətənpərvərlik tərbiyyəsi, milli hiss və duyğuların aşılınması, dövlətçilik mövqeyi kimi mühüm məsələlər təcridən arxa plana keçir. Bu isə bütövlükdə cəmiyyət, habelə bizim kimi müharibə təhlükəsi və güclü ideya pressinqi altında olan bir ölkəyə yaxşı heç nə vəd etmir. Müstəqil mətbuat hansısa

boşluqda fəaliyyət göstərmir. Yəni mövcud olduğu, yayıldığı cəmiyyətin dəyərləri ilə hesablaşmalıdır. Bu barədə isə, ilk növbədə, özünü müstəqil sayanların özləri düşünməlidir.

– Vilayət müəllim, siz diplomatsınız, aydındır, amma hər yerdə və hər sahədə fəaliyyətinizdə bir “ədəbiyyat istiqaməti” mövcuddur... Ədəbiyyat naminə gördüyünüz işlər, apardığımız tədqiqat və araşdırmalar az deyil. Necə düşünürsünüz - diplomatlıq bu istiqamətdə maneədir, yoxsa yarıdıcı?

– Düşünürəm ki, diplomatiya və ədəbiyyat biri-birinə çox yaxın sahələrdir. Əgər belə demək mümkündürsə, hər ikisi söz sənətidir, sözlə inandırmaq, təsir göstərmək, dostla və müttəfiqinə çevirmək peşəsidir. Siyasətə mədəniyyətin sıx qovuşduğu məqamdır. Dünya tarixindən buna çoxsaylı misal gətirmək olar. Təbii ki, müqayisə aparmaq niyyətində deyiləm, amma ədəbiyyat sahəsində Nobel mükafatı laureatlarından bir neçəsi həm də tanınmış diplomat olub. Yalnız milli ədəbiyyatlarını deyil, dövlətlərini də uğurla təmsil ediblər. Yaxud bizim qısa ömürlü Azərbaycan Cümhuriyyətini götürək. Diplomatik işə kimlər cəlb edilib - Yusif Vəzir, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Abdulla Divanbəyoğlu... Hətta böyük Hüseyn Cavid də Naxçıvanda qurulan Araz Respublikasının təmsilçisi kimi Bakıya gəlib... Və diplomatik fəaliyyət onları yaradıcılıqdan ayırmayıb.

Şübhəsiz, tariximizi, mədəniyyətimizi, ədəbiyyatımızı öyrənmək, təbliğ etmək baxımından da diplomatiyanın imkanları genişdir. Məsələn, deyək ki, Moskva, yaxud London arxivlərində işləmək istəyən azərbaycanlı alim həmin şəhərlərə 1-2 həftəlik, maksimum 1 aylıq ezamiyyətə gedə bilər. Belə ezamiyyətlərin nə qədər problematik olduğunu Akademiyadakı iş təcrübəmdən bilirəm. Siz də, təbii ki, xəbərsiz deyilsiniz. Müxtəlif xarakterli çətinliklər (otel, nəqliyyat, qidalanma, vaxt defisiti) can atdığı arxiv və ya kitabxananın olduğu şəhərə çatandan sonra da davam edir. Nəticədə, deyək ki, 2 həftəlik ezamiyyətə yollanan əməkdaş həmin vaxtın 3-4 gününü texniki və məişət çətinliklərinin həllinə sərf etməli olur.

Diplomat isə, hər hansı bir xarici ölkədə illərlə yaşayır. Otel, yaxud nəqliyyat problemi ilə üzləşmir, bir sıra hallarda yerli xalqın dilini bilir, arxiv və kitabxanalarda çalışmasına hər hansı maneə yaradılmır. Yəni həvəsi və marağı olan diplomat hətta tədqiqat aparmasa da, ölkəsi ilə bağlı sənədlərin, materialların surətini çıxarıb vətənə göndərə bilər. Yadımdadır ki, Bakıda, XİN-də işlədiyim dövrdə səfirliklərimizə fəaliyyət göstərdikləri ölkələrin arxivlərində Azərbaycanla bağlı mühüm materialların foto və ksero surətlərini əldə edib Bakıya göndərməklə bağlı tapşırıq vermişdik. O zaman yalnız Vyanadakı səfirimiz Vaqif Sadıxov 1919-1920-ci illərdə Bakıda mövcud olmuş Avstriya konsulluğunun fəaliyyəti ilə bağlı materialları arxivlərdən toplatdırıb göndərmişdi.

Polşada çalışdığım dövrdə mənim iri həcmli “Azərbaycan siyasi mühacirəti Polşada. XX əsrin 30-cu illəri” kitabım məhz yerli arxiv materiallarının öyrənilməsi nəticəsində yaranmışdı. Yanımda çalışan gənc diplomatları da həmişə axtarışlara sövq etməyə çalışıram. Amma təəssüf ki, belə fədakar gənclər azdır. Şübhəsiz, məhz diplomatik sahədə işləməyim Azərbaycan ədəbiyyatının və tarixinin nisbətən diqqətdən kənar qalan səhifələrini, mövzu və şəxsiyyətlərini araşdırmağıma böyük stimula verir. Bu

mənada vəzifə borcum nəinki mənə mane olur, əksinə, qarşımda yeni imkanlar açır. Təbii ki, heç vaxt əsas işimi də yaddan çıxarmıram. Ölkəmizin maraq və mənafeələrinin müdafiəsi, dövlətimizin qarşıya qoyduğu vəzifələrin vaxtında və keyfiyyətli icrası ilk sırada dayanır.

– **Və son olaraq: siz ədəbi prosesin hər üzünü görmüş, təcrübəsindən adlanmış təcrübəli alim, ictimai xadim və ziyalısınız. İstedadsızların (əksərən) at oynatdığı, istedadlıların isə (yenə də çox zaman olduğu kimi) kənara çəkilərək sakitcə yazdığı, susduğu və incidiyi bu mühit, şəxsən mənə elə gəlir ki, mahiyyətə dəyişməyib. Zaman dəyişsə də, proses təkərək kimi fırlanaraq eyni trayektoriyanı cızır. Yazıcının, imzanın, əsərin təbliğatını da, ölkədən kənara çıxarılmasını da, tanıtımını da, layiq olduğu münasibəti “almasını” da tamamilə fərqli “parametrlər” müəyyənləyir. Sizcə, “Zaman özü dəyər verəcək” ümidi ilə yaşamağa dəyərmi?**

– Yox. Yaxşıya yaxşı, pisə pis demək, şair demişkən, insanlara sağlığında qiymət vermək lazımdır. Hər şeyi zamanın öhdəsinə buraxmaq zəif təsəllidir. Sizi başa düşürəm. Mən də bəzən bədbinlik hissənə qapılıram. Ədəbiyyata qətiyyənlə daxil olmayan birisinin bər-bəzəkli çoxcildliklərinin çap olunduğunu, qrafomanların yuxarı başa keçirildiyini, yaxud kiminsə öz “ədəbi kölələrinə” kitab yazdırıb böyük alim, yazıçı kimi tanındığını eşidəndə... hətta sərt, dəqiq rəqləməntli sovet dövrü üçün, az da olsa, nostalgiya hissi yaşayıram.

Tarixdən bəllidir ki, xalqımız arasında kütləvi savadsızlığın hökm sürdüyü dövrlərdə də kitaba, yazıya böyük dəyər verilib. İnsanlar kitab deyəndə ilk növbədə Qurani-kərimi nəzərdə tutublar, onun qutsallığına, müqəddəsliyinə inanıblar. And içəndə “Kitab haqqı!” deyiblər. İndi isə, kitab bu ucalıqdan endirilib. Pulla dissertasiya, kitab yazdırmaq adı hala çevrilib. İstər elmi və alimi, istərsə də, bütünlükdə kitabı, yaradıcılığı dəyərdən salan amillərdən biri də budur.

Bir halda ki, tək bədii ədəbiyyatdan deyil, həm də ədəbiyyat haqda elmdən danışırıq, başqa bir bəlanı da xatırlatmalıyam: söhbət bütün sərhədləri aşan plagiatdan gedir. Sən, deyək ki, vaxtını, gözünün nurunu, cibinin pulunu sərf edib Bakıda, yaxud ölkəmizin hüdudlarından kənarda çoxsaylı çətinlikləri dəf edərək, saralmış vərəqlərin tozunu uda-uda arxivlərdə çalışırsan, yeni fakt və sənədlər üzə çıxarırsan, başqa birisi isə, rahat mənzilində oturub əsla vicdan əzabı çəkmədən onları “özününküləşdirir” və bu zaman adı bir istinada da lüzum görmür. Ayrı-ayrı faktları demirəm, hətta bütöv məqalələrimin beləcə mənimsənildiyini görmüşəm və təəssüflənməkdən başqa əlimdən bir iş gəlməyib.

Və burada söhbətimizi, deyəsən, yenidən başladığımız məqama qaytarmaq zərurəti yaranır - bütün bunlara “dur!” demək üçün cəsəretli tənqiddə, sağlam və obyektiv ədəbi mühitə ehtiyac var. Həqiqət zamanında deyiləndə faydalı və təsirli olur. Oturub həqiqət anının gələcəyini gözləmək isə, sadəcə, vaxtın və tapındığımız, tapınmalı olduğumuz dəyərlərin itirilməsindən başqa bir şey deyildir.

◆ P o e z i y a

Cəlaləddin BUDATOĞLU

TOXUNMA DAŞIMA O SƏNİN DEYİL

Toxunma, daşma, o sənin deyil,
Daha çiçəkləmir qız baxışları...
O mənim olası, mənə gəl deyir,
Bizi göyərdəcək yaz yağışları...

Açıb tellərini hicran küləyi,
İndicə vüsala aparacaqmış...
O daş beşiyindən durub indicə,
Ruhumu bədəndən qoparacaqmış...

Bu, sevgi deyildi, ilahi bir hiss,
İlahi duyğunun təntənəsiydi.
Böyüyüb içimdə səssiz-səmirsiz,
Bir ömür mənimlə tən gələsiydi.

Axtarma özünü daş namələrdə,
Mənim sındırdığım daş çilik-çilik...
Məndən qisas alır pərvanələr də,
Məndən gileylidir xınalı kəklik...

Toxunma, daşma, ah çəkirəm ah,
Ahın nə faydası, min ahım kimi.
O, məni axtarır min ildi, Allah,
Gedir qiyamətə günahım kimi...

Nə üsyan eyləyim, nə sığal çəkim,
Nə sənsiz oxunsun, nə şəbi-hicran.
O daşın üzünə qara xal çəkin,
Öpüm, qucağıma alım bircə an.

Öpüm, qucağıma alım bircə an,
Bircə an kainat dalğalanaydı.
Ona can verəydi, böyük Yaradan,
Bir olub göylərə havalanaydıq...

Mənim novruzgülüm, mənim qar gülüm,
Nola, boylanaydın sən mənə sarı...
Nə yaxşı dünyada ölüm var, gülüm,
Daş olub, gəlirəm mən sənə sarı...

Toxunma, daşıma, o sənin deyil,
Daha çiçəkləmir qız baxışları...
O mənim olası, mənə gəl deyir,
Bizi göyerdəcək yaz yağışları...

NƏ YAMAN OXUDUN, LƏLƏSİ ÖLMÜŞ

Məhəbbət Kazımova

Amandı, çıxarma məni halımdan,
Paşası paşamdı, xanı xanımdan.
Tifağı dağılan xanimanımdan,
Nə yaman oxudun, lələsi ölmüş....

Həm xanədən gəlir, həm şanəmizdi,
Candan ayrı düşən nişanəmizdi,
Bülbülün cəh-cəhi şah naməmizdi,
Nə yaman oxudun, lələsi ölmüş....

Mənim harayımdan uçan dağ deyil,
Qara meydan açır, qaçan ağ deyil,
Şuşasız Qarabağ, Qarabağ deyil,
Nə yaman oxudun, lələsi ölmüş....

Mən kiməm, sən kimsən, biz kimik belə?
Çoxunu çoxdandı vermişik yelə...
Dərd olduq, bənd olduq bir sınıq telə,
Nə yaman oxudun, lələsi ölmüş....

Yaramın üstündə yara, dan deyil,
Ürək sızıldayır, yaradan deyil,

Yaradan bir daha yaradan deyil,
Nə yaman oxudun, lələsi ölmüş....

Nə yaman oxudun, nə yaman, yaman,
Dağ üstə dağ çəkmə, aman ver, aman,
Lələsiz dünyamız ağlayan zaman
Nə yaman oxudun, lələsi ölmüş....

Gah salı yandırdın, gah alı tutdun,
Sarəng tir-tir əsdi, sarı qurutdun,
Dərdi dara çəkdin, barı unutdun,
Nə yaman oxudun, lələsi ölmüş....

Qalx, savaşı yoludur istiqlal yolu,
Torpağı suvardım, üstüm qan dolu,
Ya şəhid, ya qazi istə, mən dolu,
Nə yaman oxudun, lələsi ölmüş....

Hava süd qoxulu qaymaq havası,
Çalın tərəkəmə, yaylaq havası,
Düşüb sümüyümə bayraq havası,
Nə yaman oxudun, lələsi ölmüş....

Budatoğlu deyir sözün düzünü,
Yaşa Allah verən yüzdə-yüzünü,
Görək Kəlbəcərdə bir də üzünü,
Nə yaman oxudun, lələsi ölmüş....

QARA BULUD, AĞ BULUD ...

Aman, yaşını tökmə,
Qara bulud, ağ bulud...
Dayan, daşını tökmə,
Qara bulud, ağ bulud...

Yaşın yaşından böyük,
Daşın daşından böyük,
Mənim arşınım kiçik,
Sənin arşının böyük,
Qara bulud, ağ bulud...

Allahın qəzəbindən
Yer titrəyir, göy qızır...
Çıxmışam cızığımdan,
Şeytan məni azdırır,
Qara bulud, ağ bulud...

* * *

Gözü yerdə nəm tutur,
Qalxır göyə, dəm tutur,
Günəşə ələm tutur,
Qara bulud, ağ bulud...

Ley oynadan leysandı,
Ruhum suda islandı,
Buludlar da insandı,
Qara bulud, ağ bulud...

Dərd demədim dərdimə,
Dərdi mənə dər demə,
Ağla mənim dərdimə,
Qara bulud, ağ bulud...

Sonsuzluğun sonumu,
Boşa vermə dolumu,
Burax, gedim yolumu,
Qara bulud, ağ bulud...

Hür oxuyur, çalır ney,
Döy qapımı, bir də döy...
Anam torpaq, atam göy,
Qara bulud, ağ bulud...

* * *

Saxla, balam, saxlamır,
Toxta, balam, toxtamır,
Torpaq yanır, dağ damır,
Bu yer mənə ağlamır,
Düzəlnə oxşamır...
Qulağının dibində
Sən ha qışqır, zurna çal...
Qanmazı qandırmağa
İldırım çax, cəngi çal.
As boynundan zıncırov,
Gəl, sonuncu zəngi çal,
Qara bulud, ağ bulud...

SEGAH

Qan ağlama, sarı simim,
Gülə həsrət arı dilim,
Yandı bağrım, yandı dilim,

Sükutum ahəstədi, ah...
Gəl, sevgilim, dindi segah...

Ağ üzündə cığa teli,
Qaşlar kaman, yığa teli,
Bir namədi durna teli,
Kərəmini verir Allah,
Nazənin gəlindi segah...

İlk sevgi, ilk bayatımız,
Bəzənmədi bəy atımız...
Ayrı düşdü həyatımız,
Dəli könlüm xəstədi, ah,
Hönkürəcək indi segah...

Çağırın dərviş lələmi,
Aparsın qəmi, ələmi,
Sazımda "Yanıq Kərəm"i
Məndən aman istədi, ah,
Can deyən dilimdi segah.

* * *

Allah, kimi-kim eylədin,
Daşı döyüb, sim eylədin,
Şeytana təslim eylədin,
Qisasını məndə saxla.

Saxla, qayıdım özümə,
Özüm yüyürdüm özümə,
Millət döyürdü dizinə,
Qayıda bilmədim, Vətən...

Qayıda bilmədim, Vətən,
Mən Vətənin ağ üzündə.
Qanımdan qızarır Vətən,
Hər damlası dağ üzündə.

Dan ağacı ayım, ilim,
Məni-məndən asın, gəlim,
Qiyamətə qalsın bilim,
Gəlib şeytanı öldürüm.

Ürək daşdı, nəfəsə bax,
Dölüm yatan qəfəsə bax.
Günəş kimi Allah, Allah,
Təzədən doğulur Vətən.

SƏN YAŞA HƏLƏ*Rahib Mövsüm oğluna*

Mən daşa dönürəm, sən yaşa hələ,
 Qıymaram mən səni dönəsən daşa.
 Gəl, ürək qızdırma sən daşa belə,
 Dağlar yiyə durmaz,
 Daşım, daş-daşa....

Anadan daş kimi doğulmamışam,
 Mən qara daşlara qul olmamışam,
 İlahi, mən Sənə ağ olmamışam,
 Daşlar ağlayanda çaşım?
 Çaş-çaşa...

Ələnib, bələnib, böyüdü daşım,
 Dəydi daşdan-daşa, öyündü başım,
 Ovcumun içində göy idi daşım,
 Göyərdi daşım ilə başım
 Baş-başa...

Mənim qara daşım Çaldırandadır,
 Canım candan ayrı, hansı candadır?
 Günah şahzadəsi Çaldırandadır,
 Yazım o yazdandı,
 Qışım qış-qışa...

Böyüt öz daşını, yaş üstə yaş tök,
 Alışdır oduna axan yaşları.
 Məni yaşatmağa daş üstə daş tök,
 Daş-daşa qovuşsun,
 Yaşım, yaş-yaşa...

Allahın verdiyi nur üzümdədir,
 Dilimin ayəsi hürr üzümdədir,
 Mənim qiyamətim sur üzümdədir,
 Gözüm gözə həsrət,
 Qaşım, qaş-qaşa...

KİM OLA ...*Babadağın ətəklərində Budat adlı
 bir xalq yaşayır*

Həsrətim dağ çəkir güman yerinə,
 Tələsir uçmağa ümman yerinə,
 Baxıram zirvədə duran yerinə,
 Qartallar qıy vurur, dayan, kim ola?

Bax örüş yerinə, sırada Cafdı,
 Bax yürüş yerinə, sağlamdı, safdı,
 Bir adı Babadağ, bir adı Qafdı,
 Haylayan kim ola, hayan kim ola?

Bir-bir, iki-iki köçüb getdilər,
 Diz çöküb torpağa, öpüb getdilər,
 Ömrün karvanını çəkib getdilər,
 Qaytarıb yoluna qoyan kim ola?

Şehli yamaclarda günüm, ayım, hey,
 Daşda çiçəkləyən ömür payım, hey,
 Can qardaş harayım, Nənəvayım, hey,
 Kəllə qoparana qıyan kim ola?

Təngədə tən oldum, Kerçdə yoruldum,
 Endim Qaraçaya, çimdim, duruldum,
 Mən də bir zamanlar sənə oğuldum,
 Babadağ, bal tutan balan kim ola?

Murada çatmağa içdim suyundan,
 Keçdim cığırından, keçdim yolundan,
 Gözümə nur gəldi sənə nurundan,
 Şam kimi əriyib, yanan kim ola?

Pir Əbdül Məhəmməd, Kərəmdi babam,
 İçib kövsərindən, doyunca yatam,
 Anam harda qaldı, hardadır atam?
 O yanım oyandı, bu yan kim ola?

Anamın laylası bayatım mənim,
 Yerdə qiyamətim, göy taxtım mənim,
 Öz elim, elatım, paytaxtım mənim,
 Doymadım üzündən, doyan kim ola?

Bir səhər yurduma qayıda bilsəm,
 Fələyin çarxını döndərə bilsəm,
 Təkə ürəyimi göndərə bilsəm,
 Göylərdən endirib alan kim ola?

Çəkin bu meydana köhlən atları,
 Qartları, qurdları, ölü zətləri,
 O əski bütləri, kölə latları
 Endirib yəhərdən salan kim ola?

Daşlara züü tutub, çaldıran da mən,
 Daşı daş üstünə qaldıran da mən,

Bu daş inadları sındıran da mən,
Dağları, daşları sayan kim ola?

Öz Dərbənd yolum var, öz Şirvan yolum,
Yenisey bir qolum, Orxon bir qolum,
Sonun başlanğıcı ölüm, ya olum,
Döyür qapımızı, boylan, kim ola?

İç bulaq suyundan, dadım bu daddı,
Coratdı, Bayatdı, andım Xudatdı,
Mən nirun türküyəm, adım Budatdı,
Başqa birisinə uyan kim ola?

Nə əcəm oğluyam, nə yad oğluyam,
Bir az dəliqanlı, bir az buğluyam,
Budatlar, mən sizin Budat oğluyam,
Sizi haraylayan başqa kim ola?

EY DADI-BİDAD

Qaradan ağardım, ağdan qaraldım,
Ağ mənə gəlirdi, mən qara laldım...
Əlimi uzadıb, dağdan qar aldım,
Əriyib ovcumda donur qata-qat,
Ey dadi-bidad,
ey dadi-bidad....

İçdiyim bir damcı irfani meymiş,
Mən haqqa tapındım, bəs, fani nəymiş?
Qarğı dilində hür, ilahi neymiş,
Külək dərisini soyur çata-çat,
Ey dadi-bidad,
ey dadi-bidad....

Tam tənə bölünür, tənim yarıdan,
Yarım ağdan gəlir, yarım qaradan,
Gör, necə yaradıb bizi Yaradan,
İnsanı insandan ayırıb ad-ad,
Ey dadi-bidad,
ey dadi-bidad....

Nakamın içində kamı közərmiş,
Dönüb ağ buluda, göydə üzürmüş,
O, Yanıq Kərəmdi, mən Baba dərviş,
Bu, necə nalədi, bu, necə fəryad?
Ey dadi-bidad,
ey dadi-bidad....

Başımın üstündə göy ər kimidi,
Sayrışan ulduzlar gövhər kimidi,
Günəşin nurundan göyermədim ki,
Göyərən tabutum bəs niyə bərbad?
Ey dadi-bidad,
ey dadi-bidad....

Haqqın bir üzü var, dara gəlirmiş,
Ağın kölgəsində qara gəlirmiş,
Bir saman çöpü də kara gəlirmiş,
Son ümid, son nəfəs, sonuncu imdad,
Ey dadi-bidad,
ey dadi-bidad....

İlahi, cahilə məqamı anlat,
Məqami-şərifdə fəzamı yarat,
Fəzlin, fəzilətin canı muğamat,
Mən sənə mat qalım, yoxsa muğa mat?
Ey dadi-bidad,
ey dadi-bidad....

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2019-cu İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

Məcnun GÖYÇƏLİ

YAŞ YETMİŞİ AŞANDA

Yaxın-uzaq çənlənir,
Güneylər quzeylənir,
Fikir çəmənliyində
Qərib quşlar dənənir
Yaş yetmişə aşanda.

Düşündükcə elləri,
Şirin-şirin dilləri,
Ağrılarından keçir
Gəzdiyən yurd yerləri,
Yaş yetmişə aşanda.

Otlar: Saraldım - deyir,
Ocaq: Qaraldım - deyir,
Ana keçir könlündən!
Ömür: Azaldım - deyir!
Yaş yetmişə aşanda.

Diş qıcaqır yalquzaq,
Cana sarmaşır sazaq,
Gözlərin dediyini
Deyə bilmir dil-dodaq
Yaş yetmişə aşanda.

Hey özünü əyirsən,
Öz xətrinə dəyirsən.
Hərdən əcəldən küsüb,
Ölümə "gəl" deyirsən!
Yaş yetmişə aşanda.

Doğma gəlir, yad gedir,
Tale sınır, ad gedir,
Göz görəni diş yemir,
Ağız dolu dad gedir!

Durnalar uçub gedər,
Göyçəni qucub gedər,
Səksən, doxsan bir yana,
Anlar: Ya qismət - deyər
Yaş yetmiş aşanda.

MƏLƏMƏ, CEYRAN, MƏLƏMƏ

Yuxusunu qatır meşə,
Mələmə, ceyran, mələmə.
Cığırılar qana aparır,
Mələmə, ceyran, mələmə!

Yaz gəlsə də həvəsində,
Qurşun çəkir nəfəsin də,
Qurd dişi var hər səsində,
Mələmə, ceyran, mələmə!

Ovçu sərxoş, tələ yaxın,
İnsafmı var, gələ yaxın?
Dişə yaxın, ələ yaxın,
Mələmə, ceyran, mələmə!

Küləklər xına axtarır,
Gölləri sona axtarır,
Balan da ana axtarır,
Mələmə, ceyran, mələmə!

Üç balamın ruhu yara,
Səni qoyub, gedim hara?!
Məcnun kimi baxtı qara,
Mələmə, ceyran, mələmə!

ARXANCA HÖNKÜRƏN AMAN, AHAM MƏN

Səninlə xoş gəlir bu dünya mənə,
Eşqinlə açılan bir sabaham mən.
Könül gülzarına ürək sərmişəm,
Arxanca hönkürən aman, aham mən.

Sevdana ümid ol, sevginlə açaq,
Divanə günlərim tökməsin saçaq,
Yerdən qaçaq düşdüm, göylərdən uzaq,
Rəhmin bağışlamaz bir günaham mən?!

Ərşin şübhəsi yox mələkliyində,
Ulduzlar barışar çiçəkliyində,
Tanrı məni tapıb göyçəkliyində,
Taxtına baş əyən pıran şaham mən!

DÜŞMƏZ

Ərşə ziya yetməz torpaq nurundan,
Dünyanın işığı göylərdən gəlir.
Dibçək də gül açır, qüdrət qoxusu
Çöllər bitirdiyi güllərdən gəlir.

Haqq ovxardan düşsə, xof əyər başı,
Vəsvəsə, əndişə mum eylər daşı,
Başa ağıl qoymur qazanın aşısı,
Ömür tərəvəti dillərdən gəlir.

Zirvəyə hənirdi dərənin buzu,
Kişilik gəzdirər comərdin duzu...
Ayaq gəzdirsə də bir əlçim tozu,
Haram da, halal da əllərdən gəlir.

Əməl qalır, xeyli karvan keçsə də,
Yaxşı-yaman eyni yurda köçsə də,
Pul məzar qazıyıb, kəfən biçsə də,
Rəhmət də, lənət də ellərdən gəlir.

QAYTARIN MƏNİ

Könül o yerlərə can atır yenə,
Nolar, o çağlara qaytarın məni.
Qantəpər qoxulu, qaymaqçiçəkli,
Süsənli dağlara qaytarın məni.

Sevdim fəsilləri uşaq yaşında,
Gələn baharında, ötən qışında,
Əmliyə dad verin bulaq başında,
Sönmüş ocaqlara qaytarın məni.

Ruhumu tərpedə saz bala-bala,
Qartal şiş qayada könlümü ala,
İlxısız düzlərə, sürüsüz yala,
Elsiz yaylaqlara qaytarın məni.

Ahdan yorğun düşüb Göyçə dilimdə,
Niskilim çağlayır həsrət selində,
Köməşib qalmışam qələm əlimdə,
Yarpaq varaqlara qaytarın məni.

İllərdi həsrətəm xarlamış qara,
Arzuma çən gəlib, baxt çəkir hara?!
Məcnunu tapşırıb əhdə, ilqara,
Tanrı torpaqlara qaytarın məni!

DEYİR (I)

Min telə köklənib könül rübabım,
Axşamı, sabahı: Kəndimiz, - deyir.
Vətənsiz göz yumub, elsiz köçənə,
Torpaq da qoynunda kimsəsiz - deyir.

Cənubu qınasam, haqqım zarıyar,
Orda yurd qoxusu, torpaq ətri var,
Vətən köynəyində yatır Şəhriyar,
Cığır: Sərab - deyir, yol: Təbriz - deyir.

Qəhr sinəsində çırpınsa ürək,
Puçurda donarmış hər arzu, dilək,
Mürgülü zamana, amansız fələk,
Məcnun Göyçəliyə: Göyçəsiz deyir.

DEYİR (II)

Düşmən səngəridir vətən torpağı! -
Bunu dağlar deyir, dərələr deyir.
Şərəf addan qaçır, qeyrət hünərdən, -
Qərinə dil açıb, sənələr deyir.

Sən bizdə kiflənən səbirə bir bax,
Kefə, əndazəyə, hünərə bir bax,
Şəhidə, qaziyə, qəbirə bir bax, -
Baxıb özgələri, gör, nələr deyir.

"Ruhları qatmayın keçmişimizə,
Dönüklük qayıdar vicdana, üzə,
Ölümə nə var ki? Ar olsun bizə": -
Gordakı babalar, nənələr deyir!

APARIR

Yenə durna qatarı...
Çəkib, zaman aparır.
Qanadlarını qurşun,
Səsini qan aparır.

Söz düşür yerə-göyə,
"Ya mühit" - deyə-deyə.

Hər payız Füzuliyə
Azərbaycan aparır!

GÖYQURŞAĞI

Aranın sazağı çəkilib dağa,
Çöllərin baharı sınaqdan çıxıb.
Baxıram rəngbərəng göyqurşağına,
Elə bil indicə boyaqdan çıxıb.

Bəlkə də Tanrının ilk rəngidir o,
Torpaqla görüşdə zeh-zeh durulur.
Yazın sinəsini göylər öpəndə
Baxın, göyqurşağı nə göyçək olur.

TORPAQ DƏYİŞMƏYİB, MƏN DƏYİŞMİŞƏM

Yuxuda Göyçə dağlarını gəzirdim

Gördüyüm yerləri yuxum gəzdirir,
Yaylaq dəyişməyib, mən dəyişmişəm.
Anamın qoxusu ruhuma dəydi,
Ocaq dəyişməyib, mən dəyişmişəm.

Zirvələr əl tutub, çaylar görüşdü,
Həftələr qayıtdı, aylar görüşdü,
Əmliyin kababı yadıma düşdü, -
Bulaq dəyişməyib, mən dəyişmişəm.

Duman, çən qaynadı hey burum-burum,
Bilmədim arxacda hayanda durum,
Allahım, atamı mən kimdən sorum! -
Oymaq dəyişməyib, mən dəyişmişəm.

Versin dərəsində ayı oynadı,
Göylərdə qartalın qıyı oynadı,
Patronsuz tütəngim məni qınadı, -
Ovlaq dəyişməyib, mən dəyişmişəm.

Ürək: Dolan dedi yoxuşu, yalı,
Halıma qəm qoşdu dərənin halı,
Süzüldü qaymaqdan biçənək balı -
Qaymaq dəyişməyib, mən dəyişmişəm.

Dolandım "Qonur"u miskin çağında,
Qaldı iki gözüm Ağrı dağında,
Bir quzu mələdi "Ocaq yalı"nda,
Maraq dəyişməyib, mən dəyişmişəm.

Bir tütək səsinə həsrətəm indi,
 Göylər şaqqıldadı, qayalar dindi,
 "Alagöl" elə bil görüb sevindi,
 Ayaq dəyişməyib, mən dəyişmişəm.

Küsüb, incimişəm cavanlığımdan,
 Yellər boş qayıdır ötən çağımdan,
 İndi də əl çəkmir qocalığımdan,
 Torpaq dəyişməyib, mən dəyişmişəm.

DOKTOR HƏSƏN

Kəndimizin qısa boylu, xoşsifət,
 Həsən adlı gəlmə feldşeri vardı.
 Bir qapıya ümid bantı bağlayıb,
 Özgə evə çantasıyla uçardı.

Dərd ürəyə, azar qana keçəndə,
 Reseptləri sanki daşdan keçərdi.
 Hərdən-hərdən çəkilərək içinə,
 Bu dünyanın təzyiqini ölçərdi.

Dərmanları süzülə də acıdan,
 Tanınmışdı şirinsöhbət, şirindil.
 Evdən-evə dərd qovmağa gəldimi,
 Dodaqlardan asılardı elə bil!

Cümləsinin mübtədası: "Çox yemə",
 Harayıdı: "Axşam, sabah gəz-dolan"...
 Səhər-səhər ona dua edərdi,
 Bu dünyanı görmək üçün ayılan.

Elə bil ki, ocağımız gülərdi
 Atam ona qurban payı böləndə.
 Kəndimizə bayram kimi gələrdi
 Göyçəmizə bayram ayı gələndə.

Hərdən görüşünə şəfa "dərəcəyə",
 Ürəyimin ağrısıyla gedərdim.
 Nə gizlədim, bu dünyanın dadını
 Onun meşin çantasında görərdim.

REDAKSİYADAN: Hörmətli Məcnun müəllim, Sizi anadan olmanızın 70 illiyi münasibətilə təbrik edir, can sağlığı, yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

Xanım AYDIN

SƏRÇƏ

◆ Hekayə

Uşaq vaxtı qəhrəman olmaq istəyirdim. Hey xəyallarımnda kimisə yanğından, uçqundan, boğulmadan xilas edirdim. Və bundan ilahi bir zövq alırdım, özümlə fəxr edirdim. Bəlkə də, Tanrı qəhrəman olmaq arzumu yerinə yetirib indi. Deyib, get gücün çatsa da qəhrəman ol, çatmasa da...

Doğum evinin çarpayısında divara sarı çevrilib uzanmışam. Hər yer dərman qoxur. Səhər hələ özünü təzə-təzə ortalığa atmaq istəyir. Telefonuma baxıram ki, saat 6-dır. Kip bağlanmış pəncərənin o biri tərəfindən sərçələrin civiltisi eşidilir. Canım necə ağrıyorsa, səs başıma düşür. Heyim olaydı kaş, balışı çevirib qulağıma tıxayardım. Taqətsizəm. Qapının cırıltısından bildim ki, palataya gələn var. Yavaşca qapıya sarı qanrılıram. Bütün analara körpələrini əmizdirməyə gətiriblər. Təkcə mənə yox. Bir anlıq ağrım da içimə çəkilir. Tez yarızarıltılı səslə, düzü, səsim heç özümə də xoş olmur, soruşuram:

- Niyə qızımı gətirmədiz?

Tibb bacısı gözündən saçını çəkmək üçün başını geri çəkərək:

- Çox zəifdi, olmaz hələ, mamiçka!

Duruxub qalırım.

- Bəs... bəs axı mən...

- Suallarını, mamiçka, həkim gələndə verərsən. Mən qaçdım, işim çoxdu.

Sizin kimi uzanıb dincəlmirik biz.

Gülə-gülə qaçır, mənim də sancılarım oyanır. Altımdakı döşəkdən, mələfədən qəribə iy gəlir. Anlaya bilmirəm qan iyidi, ya nəm iyidi, ya da Allah bilir nə iyidi! Başımı gah sağa, gah sola çevirirəm, yenə də xeyri olmur ki olmur; bu axmaq iy gəlib elə burnuma dolur. Əynimə bir xəstəxana xaladı keçiriblər ki, elə bil dəlixana geyimidi. Bəlkə, heç elə də iyrenc deyil; nə döşək, nə mələfə, nə də əynimdəki. Daş düşsün mənim bu vasvasılığımın başına. Bir az özümə gəlim, "roddom sumkamdan" pal-paltarımı çıxardım geyinim. Bir burdan çıxıb özümü hamama sala bilseydim...

Elə ağır içində tirtap düşüb qalmışam. Tərpənə bilmirəm. Yuxu məni gicələndirir, yata bilmirəm ki, bilmirəm. Elə nigaranam. Nənəm demiş, bu əvvəl axırı olmayan nisyə dərdlər öldürəcək məni. Köhnə işıq sayğaclarının dairəvi fırlanan xətti kimi beynimdə "Əzizim balabanı, asta çal balabanı, hamının balası gəldi, bəs mənim balam hanı?!" bayatısı həzincə dövr edir. Bayatının sözləri bir yana, balaban da mələyir qulağımda. Yenə anam evdən bir torba yemək göndərüb. Nə mənası? Yeyə bilmirəm ki. Tumbamın üstündən yemək iyi vurur, ürəyim ağzıma gəlir. Gözüm yanına gələni olmayan zahıları axtarıb tapır. Yavaşca "İsti-isti yeyin, mənim onsuz da iştaham yoxdur" deyirəm. Deməyimlə də qazançanın ordan yox olması bir olur. Anam hər gələndə: "ay bala, ürəyin istəyəni de, bişirim gətirim də. Olmaz axı belə. O qədər "qan itirmisən" deyir. Mənsə, başımı bulayıb içimdəki bayatının səsinə axıb gedirəm. Amma bibimə dedim ki, səbzi olsaydı, yeyərdim. Yazıq bibim. Aşağıdan zəng gəlir:

- Bibi qurban, səbzi bişirib gətirmişəm, ye sən Allah. Göndərdim qızla yuxarı...

Düzü, elə-belə demişdim. Fikirləşmədim ki, gedər bu boyda yolu, bişirər gətirər bu istidə. Çörəyi qoparıb bir-iki dəfə səbzisinə batırdım ki yeyim. Yalandan gözümü yumub dərman kimi uddum. Ətinə heç əlim də dəymədi. Qızlara verməyimlə boş qazanı qaytarmaqları bir oldu. Bəh-bəhləri, marçılıtları qulağıma deşir.

Nəysə... Artıq neçə gündü südü olmayan anaların ac qarını körpələrini doyuzdururam. Doyuzdurduqca da ürəyimin hansısa nöqtəsində fikirləşirəm ki, bəlkə, elədiyim savab olar. Allah da görər, əvəzində məni bu qaramatdan çıxarar ana südü kimi ağ günə...

Dördüncü gündü. Yerimdə eşələnirəm. Anam mesaj yazıb: "Ayağını isti saxla nə, zahısan". Səssizcə ürəyimdə deyirəm: "Ay mama, yayın cırhacırında nə soyuq e?! Mənim burda ürəyim bir tikə olub fikirdən, sən də tutmuşan ki..."

Qapı yenə cırıldayır. Bu andırı bir yağlayan da yoxdu... Bir də baxıram tibb bacısı gülə-gülə lavaşa bükülmüş lülə kimi bələkdə bir çıqqılı bəbəylə başının üstünü kəsdirir. Elə peşəkarcasına cibinin ağzı açıq mənə tərəf dayanıb ki, yəni "muştulğumu ver, dörd gündü zarıltın divarların o üzündə - prospektde eşidilir!" Tumbanın siyirməsindən pul çıxarıb cibinə qoyuram. Heç "sağ ol" da demir.

Əvvəl dəli kimi sevinirəm, sonra məni təlaş bürüyür. Hiss eliyirəm ki, əlim-ayağım soyuyur. Gah bəbəyə baxıram, gah tibb bacısına. Gözüm aşağı-yuxarı qalxır-düşür. Bir an ağılımdan keçir ki, durum qaçım palatadan. Qaçım, uzağa qaçım. Qəfil ondan gələni, hələ nəyə bənzədiyini tapa bilmədiyim səs bu aşağı-yuxarı baxışımı kəsir və mən qızın əlindən körpəni qapıram. Ürəyimə sıxıram. İlahi, bu nə hissdə, bu nə duyğudu belə? Bu əl boyda varlıq nöqtə boydadən bu boydayacan bətnimdə, içimdə necə qalıb, necə böyüyüb, necə nəfəs alıb, necə?

Dodağını dodağına sürtüb marçıldadır. Gözlər badamı, qaşlar aypara. Ona baxa-baxa xalq nağıllarımızdakı xanım obrazını xatırlayıram; o ki, qızın gözəlliyini vəsf eləməkçün yazırlar ha: gözlər badamı, qaş aypara. Bax, bu da elədi. İndi heç bilmirəm neyləyim, bunu əlimdə necə tutum, necə saxlayım. Elə bil dörd gündü xalxın uşaqlarının qarnını doyuzduran heç mən deyiləm. İlk dəfəydi ki, onu qucağıma alırdım. Qızların hamısının diqqəti mənə deydi, nəysə pıçıladaşırdılar da. Mənsə daxilimdə nə baş verdiyini anlamağa çalışmadan, sadəcə, ona baxırdım...

Axşamdır. Yenə qapı cırıldayır. Həkimimdi, yellənə-yellənə gəlir. Yanımda oturub əlini çiynimə qoyur, qəribə-qəribə üzümə baxır. Hələ bu baxışların

dalında nə olduğunu unaya bilmirəm. Yerini rahatlayıb əlindəki qeyd dəftər-çəsinini açır:

- Adın nəydi, qızım?

- Narın.

Həyəcandan üzümün pördüşdüyünü hiss edirəm.

- Neçə yaşın var?

- On doqquz.

- Birinci uşağındı?

- Hə, birincidi.

Özünü soyuqqanlı göstərməyə çalışsa da, daxilən gərgin olduğunu görürəm.

- Abortun necə, olub?

- Yox, yox, olmayıb.

- Yaxşı... Gecə növbədə qalacam. Gələrəm söhbətləşərik.

Gözümü həvəngdəstə kimi döyə-döyə qalırım, - Elə buuuu???

Kök, hündür, qarayanız, gözündə daş-qaşlı eynək olan həkim xanımın qəribə adı var - Qüdrətxanım. Ona müraciət edəndə dilim dolaşır lap - Qüdrətxanım xanım. Palataya girəndə, buranın iy-qoxusu itib-batır. "Sisley" ətrinin iyi özündən qabaq dəhlizdən içəri daxil olur. Özlüyümdə ona qarşı qəribə bir doğmalıq yaranıb. Həm də hökmlüdü, hökmlü qadınları sevirəm.

Gün axşama çatır. Yoldan keçən maşınların səsi də get-gedə azalır. Bəbişlər yan-yana düzülmiş balaca çarpayılarda çoxdan şirin-şirin yatır. Biz də hərə öz çarpayısında uzanıb söhbətləşirik. Burdakı mövzu eynidir: hamı ancaq doğuşdan danışır. Ürənirəm. Vallah, bu söhbətlərdən adamın qarnına təzədən doğuş sancısı dolur. Nənəm deyirdi ki, qadın doğuş vaxtı ölümlə qabaq-qənşər dayanır. O vaxt başa düşmürdüm. İndi-indi anlamağa başlayıram.

Qızlar həmin söhbətlərində, mən də qulağım bunlarda çayımı qurtumlayıram. Ağılımda da budur ki, görərsən, necə olur ana körpəsi uşaq palatasının hansı çarpayısında olur-olsun, o dəqiqə bilir, düz ona doğru gedir? Bu bir parça varlıqla ananın arasındakı canlı bağ - cift kəsildikdən sonra onları bir-birinə bağlayan nə olur axı? Yenə qapı cırıldayır. Qüdrətxanım xanımdı. Gündüzdən demişdi axı, gecə növbəsinə qalacaq. Gəlib yenə mənim yanımda oturur:

- Hə, nə var, nə yox, mamaşalar? Nədən danışsınız? Nə yemisiz, nə içmisiz? Otaqdan sirkə-badımcan iyi gəlir? Utanıb ölmürsüz?! Südünüz iy verəcək, körpə əmməyəcək axı! Min dəfə deyirsən, kar eləmir ki, eləmir də...

Həkim narazı sifətlə başını bulayır.

Yenə başlayırlar arvad-arvad danışmağa da. Bunlara baxanda ətim tökülür. Elə bil qartımış arvaddılar. Axır söhbəti kəsib adını sual edirəm. O da elə bil bu suala o qədər cavab verib ki, lentə yazılmış kimi birnəfəsə cavablayıreee:

- Bilirsən, Narınkam, moya rodnaya, atamın arzusu olub oğlu olsun, adını Qüdrət qoysun. O da qismət olmayıb. Anam po jenski çasti xəstə olub cəmi bir övlad dünyaya gətirib. O da ki, qız, yəni - mən. Atam da arzusu ürəyində qalmasın deyə, adımı Qüdrətxanım qoyub. Çestno qovorya, adımdan xoşum gəlir. Sənin xoşuna gəlmir?

İndi hiss edirəm ki, səsi də kişi səsi kimi qalındı. Amma bariton olmağına baxmayaraq, həzin danışır. Lap doğma adam kimi...

Bayaqdan danışır, gülür. Və birdən söhbətini qəfil kəsib ayağa qalxır, başımın üstünü, nənəm demişkən, "rus Allahı" kimi kəsdirir. Gözlərimi həyəcanla yuxarı qaldırıb udqunuram. Sözlü adama oxşayır. Qalxmağımla

çiyimdən tutub geri oturtmağı bir olur. Qolundakı qızıl bilərziklər bir-birinə toxunub qulağımın dibində cingildəyir. Üzündə zəlzələ sonrası həyəcan tūğyan etdiyini açıq-aşkar görürəm. Narahatlıq məni canavar kimi didir, hələ bir başımın üstündə də ulayır. Gözümü gözündən çəkə bilmirəm. Hiss edirəm ki, gözlərini yayındırır. Hərəkətlərinə diqqət edirəm. Maşın kimi hərəkət edir. Əlini çiyimdən götürüb cibinə soxur. Kağız-kuğuzla dolu ciblərinə, deyəsən, əlləri yerləşmir. Çıxardır və belində cütləyir. Ağzından kəlmə də çıxartmadan o yana-bu yana var-gəl edir. O, var-gəl elədikcə baxışlarım da arxasınca ayaqyalın sürünür. Nədənə bayaqdan dır-dır danışanların hamısı ağzına su alıb oturub. Çarpayılardan arasından pəncərəyə tərəf keçir, həyəətə boylanır. Qaranlıqda nə görür, bilmirəm, amma elə hey baxır. Sonra yüngülcə öskürür.

- Su gətirim sizə?

- Yox, Narın.

Üzünü mən tərəfə çevirmədən sözünü davam edir:

- Evə çatan kimi sahə həkimini çağır, uşağı yaxşı-yaxşı müayinə elətdir.

Bunu deyib pəncərədən aralanır, üzümə baxmadan çarpayılardan arasıyla qapıya sarı addımlayaraq deyir:

- Xoroşo, rodnaya?! Möhkəm ol, səbrli ol. Hər şey yaxşı olacaq. Vot uvideş! Tı je silnaya devuşka!

Sonuncu - "Vot uvideş" sözünü qapının kənarında deyib elə çıxır ki, ona daha artıq sual-zad verməyim. İçimdəki məyusluğum üzümə sızır. Elə bil sifətimdə dərim dartınıb sallanır. Durub palatadan çıxıram. Başmaqlarımı sürükləyə-sürükləyə uşaqların palatasına gedirəm. O qədər körpənin içində görməzə-bilməzə necə düz o yatan çarpayıya yaxınlaşıram, heç özüm də bilmirəm. Balaca, zərif və həm də zəif qollarını yanlara açıb. Elə bil sərçədi. Elə özü də sərçə boydadı, vallah. Həkimin dediklərini fikrimdən atıram. Artıq adını ruhumun hansısa sevgi nöqtəsində "Sərçə" qoyuram. Canımdakı bütün ağrılar uzaqlara çəkilir, ondan aldığı bir nəfəslik qoxlamayla. Bu qoxunun möcüzəsində bayaqdan bəri uzun-uzadı içimi didələyən qorxumu deyim, ya sancımı deyim, nə deyim bilmirəm, o hiss uçub gedir. Bu, nəse qeyri-adi və mənimçün hələ çox yeni bir duyğudu. Balaca, bapbalaca, əl boyda bir məxluq köməksiz qıyıq gözlərini ehmalca açıb-bağlayır, açıb-bağladıqca kirpiklərinin arasında iki mavi göz muncuğu parıldayır, incə dodaqlarını marçıldadır. Biləyində mənim adım, soyadım, onun doğum tarixi, çəkisi, boyunun uzunluğu və "qız" yazılan bildiriş gözümə sataşır. Kövrəlirəm. Öz biləyimə bağlanan belə bir yazını anam indiyə kimi servanın gözündə "Madonna" servizinin çaydanında saxlayır. Bu qədər əziz olmuş demək ki...

* * *

...Həkimlə ilk görüşümüz gözlədiyimdən qat-qat ağır keçir. Sahə həkimi bir xanım-xatın qadındır. Nəse deməyə tərəddüd edir, tora düşmüş quş balası kimi ora-bura vurnuxur. Süzdüyüm çaya da əlini uzatmır. Hövülləndiyimi hiss edirəm. Belə olanda həmişə sir-sifətim pörtür, qızarıram. İçim də tir-tir əsir. Həkim də oturduğu yerdə gah döşəməyə, gah tavana baxır, sonra çevrilib anama baxır. Hər yerə baxır, təkçə mənə baxmır. Durub pəncərədən həyətdəki yaşıllıqda oynayan uşaqlara boylanır. Deyəsən, daha səbrimin qalmadığını başa düşüb, axır ki, dillənmək qərarına gəlir. Yenidən Sərçəyə yaxınlaşıb fonendoskopu qulağına taxır, soyuq gümüşü halqasını onun isti sinəsinə qoyur götürür. Hər dəfə də kirpiklərini

bir-birinə elə kip sızır ki, gözlərinin içi suyla dolsa bir damlası çölə çıxmaz. Fonendoskopun qulaqcığını çıxarıb dəri üzünü səlqiylə yerləşdirir. Onda bu tərkindən bağrım çatlayır, vallah. Hündür, dolu, qısa saçlı, gözlüyü nənəmin gözlüyü kimi lupa şüşəli, əyninə dümağ, kraxmallı xalat geymiş olan həkim artıq çoxdan soyumuş çaydan bir-iki qurtum alır.

- Çayınızı təzələyim?

- Yox, yaxşıdı, - sözünə fasilə verir. Dilxor olduğu bəllidir. - Xəstəxanada sizə heç nə demədilər? - eynəyini çıxarıb qara gözlərini süzdürür.

- Yox, həkim dedi ki, yaxşı-yaxşı müayinə elətdirin.

Çiyinlərimi çəkirəm. Narazı sifət alır.

- Bu "roddom" həkimləri bir söz də deməyə can çəkirlər. Özlərini pis eləmək istəməzlər. Danışın, deyin, ana da işini bilsin də. Asan yolunu tapıblar. Göndərilər sahə həkiminin üstünə ki, danış, özün pis ol, özün ananı birtəhər ovut.

Həkim danışdıqca gözlərimi bərəldib dodaqlarının tərənəşini izləyirəm. Bir əda, bir pafos, bir "söhbətə on kilometr o yandan gəlmə"lər... Ürəyim üzülür, udquna-udquna qalırım. Elə o da udqunur. Elə udqunur ki, tüpürçəyinin boğazından necə keçdiyi rahatca görünür. Tez-tez də salfet götürüb tərini silir. Ay Allah, bu danış b qurtarsaydı, mən dərdimə bir əlac qıldım. Sərçə mızıldamağa başlayır. Əmziyi ağzına salıram, diliylə itələyib çıxarır. Həkim deyir, azca bala batır qoy ağzına. Balın dadı gedən kimi dilinin ucuyla itələyib atır yenə. Qucağıma alıb sakitləşdirirəm. Amma içim şaqqaşaq qaynayan çaydan qapağına dönüb.

- Ay həkim, ürəyim çəkildi. Başa düşürəm ki, deyəcəyiniz hər nədirsə, ağır söhbətdi. Amma inanın, vallah, möhkəm adamam. Danışın, deyin görüm nədi bu uşağın dərdi. Çərlədim axı...

Nəsə bir xəstəlik haqqında danışmağa başlayır. Əvvəl adını "taun"a oxşadıram. Danışdıqlarının taunla heç bir əlaqəsi olmadığından, təkrar xəstəliyin adını soruşuram. "Daun"muş.

- Axı nədi ey, bu zəhrimara qalmış Daun? Eləmi pis xəstəlikdir ki, deməyə ürək eləmirsiniz?

- Demək belə... Xəstəlik genetik xəstəlikdir. X və Y xromosomları...

Beynim qarışır, heç nə anlamıram. Təkcə bunu başa düşürəm ki, xromosomlarda pozğunluqdan irəli gələn nəyinsə nəticəsində nəyinsə əmələ gəlməsidir. Amma həkim elə hey x-dən, y-dən danışır. Bu, mənə x-y koordinat oxunu xatırladır. Beynimdə bir bu impuls gupbuldayır ki, mən böyük bir bəlanın astanasındayam. Və mən təcili nəsə etməliyəm. Çox təcili! Amma nə?! Mən nə etməliyəm? Nə? Nə? Nə???

Həkim gedəndən sonra qalırım əlim ətəyimdən uzun - arzularım, xəyallarım qayalara çırpılıb yerə sərilməmiş, ümidim yerdən-göydən üzülmüş...

Səhəri gün olanları fikrimdə götür-qoy eləyərək otaqda var-gəl edirəm. Öz-özümə danışırım:

- Uşağımı dəyişiblər! Hə! Yüz faiz dəyişiblər!

Dayanıram. Yenə də gözlərimi bir nöqtəyə zilləyib fikrə gedirəm. Qətiyyətlə deyirəm:

- Hə! Dəyişiblər! Mənim uşağım deyil bu! Ola bilməz! Kimindisə qəsdən dəyişib. Həmin gün kimin uşaqları olmuşdu orda? - yadıma salmağa çalışıram. - Hə, Aygünün, Şəhlanın... Görəsən, hansı birininkidi? Gedib orda indi ələmi qatacam bir-birinə! Mənim uşağımı qaytarsınlar! Allah bilir indi kimin evindədir!..

Dəhlizə çıxıram, əlimi atıb şkafdan ayaqqabılarımı çıxarıb yerə atıram. Tələm-tələsik ayağıma keçirirəm. Qapının kilidini açıb çıxanda duruxuram və

məni hönkürtüylə ağlamaq tutur. Bağlayıb qapıya içəri tərəfdən söykənirəm. Özümü aldatdığımın fərqi varıram...

Bir neçə gün havalı gəzib dolanıram. Nə yediyimi bilirəm, nə içdiyimi, nə də danışdığımı. Sakit, dinməz, divarın küncünə ana bətnindəki kimi bükülüb saatlarla otururam. O zahiri susqunluqda içimdə evdəki bütün qab-qacağı sındırır, pərdələrin ucundan dartıb yerə salır, divar kağızlarını cırır, dağların başında yalquzaq kimi ulayıram. Elə ulayıram ki, bir köpəyoğlu qurd da səsimin qorxusundan başını daş altından çıxarmır. Deyəsən, fələk yenə mənle beşdaş oynayır. Amma bu dəfə lap ciddi-ciddi sıxışdırır. Əliboş, ayağı yalınam bu oyunda. Özümü ələ almağa məcburam. Sifətimə şillələri döşəyirəm ki, ayılam, nəse edəm, bir çarə tapam. Ya da bilmirəm nə... Amma yenə özümü divarın küncündə qısılib qalmış tapıram.

...Səhər saat 7-8 arası olar. Günəş payızın qızılı yarpaqlarından süzülüb nazik şüalarla yerə enir. Pəncərədən boylanıram. Elə bil "yapış məndən, günəşə sarıl" deyir. Sərçəni geyindirirəm; Həccdən gələn gözmuncuğunu da, qızıl nalı da papağına sancaqlayıram, qucağıma götürüb həyətə çıxardıram. Şam ağaclarının arasında havalı-havalı hava alırıq. Düşünürəm, düşünürəm, düşünürəm... Bu xəstəliyin nə olduğunu araşdırıb, mübarizə aparmaq qərarına gəlirəm. Arada qonşular gözyaşlıqları veririlər, xoş sözlər oxşar nələrse deyirlər, məsləhətləri də ki öz yerində. O səslərə, sözlərə fikirdən ayrılıram, yenə qayıdıb qaldığım yerdən davam edirəm. Hamıya "sağ ol, çox sağ ol!" deyib yola verirəm, vəssalam. Beynimdəki beynimdə, ürəyimdən də ki qara qanlar axır.

Ertəsi gün... Səhər tezdən şəhərin ən yaxşı həkiminin qəbulunda dayanmışam. Saatlarla qucağımda ağlayan, narahat körpəylə xəstəxana dəhlizində növbəmi gözləyirəm. Burda heç kim heç kimə nəzakət göstərib növbəsini vermir. Heç kim bura bəxtəvərlikdən gəlməyib axı. Problemlərimi kimi bir-birinə keçirilib uzanan parket döşəmənin üstüylə addımladıqca, sayıram: bir, iki, üç, dörd... Bu, mənim əzablı xəstəxana yollarında atdığım ilk addımlardı...

Nahar vaxtını keçirdi. Sərçəni də elə ayaq üstəcə doyuzdururam. Birdən soyadımı eşidirəm. Tibb bacısı qəbula çağırır. Durduğum yerdən elə tələsik fırlanıram ki, ayağım ayağıma dolaşır. Lap hərbcü dönüşüylə dönürəm. Az qalır ki, qucağımda uşaqla bir yerdə ağı üstə yıxılam. Dəhlizdə bir qadın qolumdan yapışib tutur: "Ay bala, ehtiyatlı ol da, əlində körpə var axı..."

Həkim üzündə zərrə qədər də emosiyası dəyişmədən, qarşısındakı gənc və təcrübəsiz bir anaya, yəni mənə acımadan "tut gəldi" deyib döşəyir. Beynimə ağrı-acını zalım elə bil çəkiclə mismarlayır. Elə bilirdim ki, ən böyük acını atam öləndə yaşamışam. Səhv etmişəm. Lap böyük səhv etmişəm. Ağlamaq necə olur, acı çəkmək necə olur indi - bu otağın açılıb-örtüləndə döşəməyə sürtülən qapısından çıxandan sonra, Sərçəmi ürəyimə sıxıb xəstəxanadan ta evəcən, qatarda, avtobusda və son 25-30 addımlıq yolu ayağım burxula-burxula, ağlaya-ağlaya gedəndə anlayıram. Ona baxıram, içim param-parça olur. Onu dünyaya mən gətirmişəm. Mən də hər əzabına qatlanmalıyam. Mən gözümü ondan qaçıрмаğa çalışıram, o isə elə ağıllı və dərin baxışlarla gözlərimi tapıb zillənir ki... Danışır, baxışıyla danışır. Nəse deyir mənə...

Başlayır uzun, yuxusuz, şikayətli gecələr. Az qala, ətrafımda hər kəsi günahkar çıxarmağa çalışıram, çıxarıram da. Az qala, Sumqayıtda maaşının əvəzinə verilmiş xloru, mebel yağını satan xloratanı da dərdimə günahkar çıxarıram. Yıxılmışam. Param-parçayam. Kağız gəmiciklərim xəyal gölməçəmdə gözgöresi islanıb batıb. Üstündəki damalar da suda yayılıb

qarışıb. Hər şeyi inkar edəcək qədər ağılsızam. Bəlkə də, bütün başıma gələnləri qaldıra biləcək qədər güclü deyiləm, böyük deyiləm, çiyinlərim hələ çox bərkiməyib, hələ zərifdi, hələ ki döyənək bağlamayıb...

Fikirdən sir-sifətim də çəkilib. Bütün günü düşünürəm. Düşünüb-düşünüb bir nəticəyə gələ, bir çıxış yolu tapa bilmirəm. Cəmi iki-üç saat yuxu yatıram, yuxuda da elə gündüz beynimdə götür-qoy elədiklərimi görürəm. Qalmışam yuxuyla gerçəkliyin arasında, başımı itirmişəm. Nəyi hara qoyduğumu, kimə nə söz verdiyimi, kimlə nə danışdığımı unuduram. Rəqəmlərlə bağlı heç nə, ümumiyyətlə, yadımda qalmır. Guya bloknota qeyd edirəm ki, unutmuyam. Nə xeyri? Bloknotu da hara qoyduğumu unuduram. Hövüllənirəm, isti basır məni. Boğazım düyün-düyün olur. Heç udquna da bilmirəm, öskürək tutur məni. Elə öskürəyimi yatırmaq üçün ilıq su dolu stəkanı başıma çəkirəm ki, telefona zəng gəlir. Suyu böyük qurtumla tez-tez içib, asta-asta gedib dəstəyi qaldırıram. Elə asta-asta da "alo" deyirəm. Heç bilmirəm qarşı tərəf eşidir, ya eşitmir. Bəlkə də, yuxudayam. Danışa-danışa düşünürəm ki, yuxuda deyiləm ki, görəsən?! O isə danışır. Nə deyirsə, başımın aşağı-yuxarı tərpənişilə təsdiqləyirəm. Guya məni görürdü də! Təkcə sonda "Eşitdim, çox sağ olun!" deyib telefonu harasa atıram. Ayaqlarımı sürüyə-sürüyə yeni resept üzrə aldığı bir torba dərmanı götürüb otaqdan çıxıram. Bu bir torba dərman da Allah bilir hansı aptek işlədənin xeyridi, - düşünürəm. Dəhlizdəki güzgünün yanından keçəndə gözüm sürətəmə sataşır. Çoxdandı özümü görmürəm. Bir addım geri qayıdıb dərmanları əlimdən qoyuram, cizgilərimə diqqət edirəm. Üzümdə qırıq-zad yoxdu, bəs bu qocalıq ruhu nədi sinəmdəki?! Gözlərimin uçurumu o qədər dərin, o qədər bomboşdu ki, boylanmaq istəyənlə olsa, düşər tikə-parça olar. Dişlərimi dəli kimi qıcaıram. Sifətimi bir sağa, bir sola çevirib baxıram. Dişlərim sapsarı və iyrenc görünür. Hələ pis qoxusu da burnuma gəlir. Yadıma düşdü, səhər fırçalamamışam. Nəinki bu səhər, heç dünən də, srağagün də, ta srağagün də. Unutmuşam... Saçımı dolayıb təpəmin tən ortasında qələmlə dündəndən topuz yığmışdım. Açıram. Tellərim bir-birinə dolaşmış, daraq da batmır. İki-üç gündən bəri daramadığım saçımı yola-yola darayıb hörürəm. Dişlərimi fırçalayıb, hələ üstəlik, bir azca ətirlənirəm də. Dodağıma süni gülüş qondurmağa çalışıram. Bir az alınır, bir az yox. Bayaq zəng vuran həkimin sözləri ürəyimdə qaynayır: "Sən özünü did-dağıt, əldən get! Bəs ona yazığın gəlir? Sluşay, xvatit! Nu tak je nelzya! Sən ona lazımsan axı! Başa düşürsən, lazımsan! Nujna ti yey, oçnis! Gücün çatsa, hər şey edərsən, eşidirsən, lazımsan! Nujna ti yey, oçnis! Gücün çatsa, hər şey edərsən, eşidirsən, lazımsan! Bu cür yıxılsan, özünü də məhv edərsən, onu da! Jalko je rebyonoçka! Ona nevinovata! İ ti nevinovata! Klyanus, ti ne vinovata! Xvatit! Eşidirsən məni? Xvatit venit sebya! Bir hə-yox de də, bilim ki, məni eşidirsən!"

* * *

Üç gün əvvəl bir yaşı oldu. Yaşlılarından fərqlənir. Görürəm də, fərqlənir. İndi bədənim yox, ruhum ağrıyır. Kiminin mərhəmətli baxışları, kiminin yuxarıdan aşağı, kiminin bivec baxışlarından incik düşürəm. Hiss etdirmirəm. Danışırım, gülürəm. İnsanların yanından iki addım ayrılıbmış qulağım çalır: "Arsız qızı, arsız!" Neynim, özümü sındırmıram. Çoxu özünü ağıllı göstərməyə, mənə nəse öyrətməyə çalışır. Akademikdilər axı! Bunlar - bu xəstəliklə yaxından-uzaqdan heç bir əlaqəsi olmayan adamlar bilir, mənse bilmirəm! Zəhləm gedir hamısından. Zəh-ləəəəə! Düzü əvvəl-əvvəl belə şeylər mənə çox pis təsir edirdi. Yolda, toyda, avtobusda diqqət

mərkəzində olmaq tənqə gətirirdi. Nə qədər olar axı, eyni suallar, eyni sözlər, eyni istehzalar: Yoldaşınızla qohumsuz? Nəslinizdə beləsi var? Genetik xəstəlikdi də! Geninizdə var ki, bu da belə doğulub! Və s. və i. Hərdən qapı-pəncərəmi kilidləyib evə qapılmaq istəyirdim...

- Səninlə dəqiq qohum deyilik də, həə? İnan ki yorulmuşam bu suala "yox" cavabı verməkdən! O qədər deyiblər ki, artıq özüm-özümdən şübhələnməyə başlamışam.

Diqqətlə üzünə baxıram. Deyəsən, elə bilir ki, dəli olmuşam. Baxır üzümə, heç nə demir.

- Yox, narahat olma. Elə-belə dedim. Məni suallarla bezdirmirlər. Bircə dəfə soruşublar ağılımda qalıb. Hə, boş ver. Hər şey yaxşıdır...

Bu günü həmişəki kimi yola verirəm. Artıq gecə yarından keçir. Qonaq otağında oturub Sərçəni qucağımda yatızdırıram. Gündüz aramızdakı söhbəti, mənə baxmağını xatırlayıram. Dərindən ah çəkirəm. Bilirəm, o da çox fikir edir. Amma kişilər başqa cür qəbul edir dərd-səri, biz başqa cür. Xüsusən də, söhbət övladdan gedirsə. Məcburam onun yanında çox dərinə getməyəm. Son vaxtlarda çox həssas olub. Söz deməli deyil heç. Hər şey əsəbiləşir. Amma bilirəm ki, hamısı bəhanədir. Onun bircə düşündüyü Sərçədi...

Beynimdə qaynayan fikirləri başımdan atmağa çalışıram. Elə yorğunam, elə yorğunam, elə bil min illərdir Nil boyu aşağı-yuxarı köhnə qayıqda avar çəkmişəm. Bir tərəfdən yorğunluq, bir tərəfdən qorxular, bir tərəfdən də canımdakı ağrılar. Elə bir vahimə içindəyəm, çıxa bilmirəm. Elə bir qaranlıq, hər tərəfi hörümçək toruyla süslənmiş, yarasalarla dolu vahiməli mağara labirintinə düşmüşəm, qurtula bilmirəm. Məni gələcəyin dəhşəti, qorxusu bürüyür: Nə olacaq? Necə olacaq? Kimsə demişdi ki, on səkkiz-iyirmi il yaşayırılar cəmi. Canımı üşütmə bürüyür. Necə yəni? On səkkiz il it əzabıyla uşaq böyüt, sonra da qoy torpağın altına?! Onu qəbiristanlıqda soyuq torpaqda yatırıb, evimdə rahat yorğan-döşəkdə necə yataram? Necə orda o ac qala-qala, mənim burda boğazımdan çörək keçər? Boş qalmış çarpayısına necə baxaram? O nəfəs almasa, mən necə nəfəs alaram? Necə yaşayaram? Evimin divarları üstümə uçulmazmı? Yox! Yox! O, mənimçün daha dözülməz olar. Düşündükcə ürəyim ağızımdan çıxır. Bir tərəfdən də həyətdə ulaşan küləyin səsi. Bayaq stolüstü lampanın işığını da azaltmışdım. Otaq alatorandı. Nəfəsini hardasa ciyərimdə ilişib qalıb. Yenə də amansız küləyin ulartısı. Mətbəxdəki divar saatının çikkiltisi o otaqdan bu otağa işıq sürətiylə gəlir beynimə düşür: çik...çik...çik... Əsəblərimi zədələyir bu səs. Durub keçirəm mətbəxə. Eləməyib tənbellik, kətillə çıxıram. Divardan asılmış saati çıxarıram. Arxasından batareyalarını çıxarıb birbaşa zibil qabına tullayıram. Yenidən saati yerinə asıb keçirəm qonaq otağına. Vaxt dördə beş dəqiqə işləmişdə donub qalıb divarda. Külək də küçədə ulayır e, ulayır. Elə bil küləyin balası ölüb. Canıma vicvicə dolur. Beynim qaynayır: necə yəni on səkkiz yaş? Necə yəni öləcək? Necə yəni adi qripdən də keçinə bilər? Necə yəni danışmayacaq, normal adam olmayacaq, başı yaxşı işləməyəcək? Necə yəni, necə?!

Pərdə yelkən kimi qabarıb. Yaxınlaşıb hikkəylə onu yana çəkirəm. Göylərə elə baxıram, elə baxıram, elə bil indicə qara buludlar tən ortadan yana çəkiləcək, Allahı görəcəm! İçim yorğan astarı kimi ağızımdan çölə çıxır. Durmadan pıçılıyla təkrarlayıram: Niyə də, niyə?! İşin-gücün yox idi? Məni niyə bu bəlaya saldın? Niyə də? Niyə mən? Niyə yenə də mən? Yenə gücün mənə yetib, eləmi? Niyə harda pis şey var, mənim ətəyimə tökürsən? Heç mi bu yaratdığıın bəndəyə çıqqılı da olsa yazığın gəlmir? Bax, sən de, nə

edim mən, hə? Nə edim? Haranın göyerməz daşını töküm başıma? Niyə axı yenə mən?! - Hikkəmdən pərdəni geri çəkirəm, - Görmə, Allahım, görmə necə acı çəkdiyimi, görmə! Onsuz da həmişə məni görməzdən gəlmisən... Heç indi də görmə məni!

Divana otururam... Radionu açıb səsini azaldıram. Şövkət oxuyur: "Bir xoş gün görmədim, bil ki dünyada. Ağlaya-ağlaya..." Yenə hönkürtü gəlib boğmalanır boğazımda. Onsuz da öləcəksə, onsuz da tələf olacaqsə, nə mənası var ki, zülm çəkməyimizin? Mən bir cür çəkəcəm, o da bir cür. İynələr, dərmanlar sərçə boyda bədənə nə qədər yeridilər axı?! Bu vaxtacan əzələsinə vurduğum bütün iynələri dərisini büzüb vurmuşam. Canında can da yoxdu... Şövkətsə oxuyur: "ağlaya-ağlaya qaranlıqda mən..." Key kimiyəm. Ancaq mahını, bir də küləyin ulartısını eşidirəm, bir də onu necə əzabdan qurtara biləcəyimi düşünürəm. Necə edim ki, canı inciməsin. Necə edim ki, ağır çəkməsin? Necə edim ki, böyüdükcə yaşlılarından utanmasın? Uşaqlar onu pisikdirməsin? Adamların istehzalı baxışlarından necə qoruyum onu? Bəlkə... Bəlkə, elə indi... Bəlkə, elə indi ölsə, canı dincələr?! On səkkiz yaşına kimi niyə əzab çəksin ki?! O ölsə, mən necə olacam? Üzünə baxıram. Barmaqlarımı quş kimi zərif boğazına yaxınlaşdırıram. Əslində, bircə barmaqıq nəfəsi var. İşarə barmağımın altında nəbzini elə möhkəm duyuram ki. Dup-dup-dup... Artıq bacarmıram. Bu dərdin böyür-başını yığıb-yığışdıra bilmirəm. Gün-gündən ağır gəlir. Bu ağırlığa tab gətirmirəm. Amma özümdən çox ona yazığım gəlir. Beş gün ağlayaram, on gün ağlayaram, lap on beş il ağlayaram. Amma nə o zülm çəkər, nə də mən. Böyüyəndə tələf olsa, məni daha çox yandırar. Qoy elə indi mələk kimi uçuşun getsin. Qanadları əzilməmiş...

Qıyıq gözlərini açıb mənə mehribanca baxır ki: "maa-ma!" Elə bil şeytanın ovsunundan ayılıram. Qorxudan əl-ayağım əsir. Əlimdə saxlaya bilmirəm, tez divana uzadıram ki, düşməsin. Dik ayağa qalxıram. Vahimə içində bir addım geri çəkilirəm. Mən neynirəm?! Var gücümlə qışqırmaq istəyirəm, qışqırığım qəhərlənir qalır ürəyimdə. Kürəyimin ortasından elə bir ağır tutur ki, nəfəs ala bilmirəm. Ölüb-dirilirəm ağrıdan, vahimədən. "Birdən dəli olaram aaa!" - məni qara basmağa başlayır. Əlimdən nə iş desən çıxar. İndi daha özüm özümdən qorxuram. Yox, deyəsən, tam ayılmışam. Demək, insanı öldürməyə vadar edən səbəblər varmış. Heç nə elə-belə baş vermirmiş, heç nə...

Bu qarmaqarışlıqlığın içində bir də baxıram ki, Sərçə divanın dibində əllərini yana atıb mışıl-mışıl yatıb. Aparıb astaca yerinə salıram. Dəhlizə çıxıram. Çıxmağımla da dala qayıtmağım bir olur. Diqqətlə sinəsinə baxıram ki, görünmə nəfəs alır, ya yox. O qədər zərifdi ki, hiss olunmur. Qorxu, həyəcan, dünyada nə pis duyğu var hamısı bir saniyənin içində dünyanın dörd bir yanından yığışib dolur canıma. Əsə-əsə barmaqlarımı burnuna tuturam, - şükür, isti dəyir. Nəfəs alır!

Yenə otaqdan çıxıram. Qonaq otağına keçib döşəmənin tən ortasına sərələniyəm. Bayaq baş verənləri, daha doğrusu, baş verə biləcəkləri bir-bir xatırlayıram. Tez də beynimdən silib yatmaq istəyirəm. Amandı! Heç kim bilməsin. Heç özüm də xatırlamayım daha.

Saat 7-yə 12 dəqiqə işləyir. Mətbəxdəki saat çikkiltisinin eşidilmədiyinə uşaq kimi sevinirəm. Ədyalı üstümə çəkib başımı balişda rahatlamışdım ki, indi də qaratomyuqlar həyətdə civildəməyə başlayır: civ...civ...civ...

Səhər-səhər adı hələ elmə məlum olmayan əhval-ruhiyyəyə oyanıram. Onu elə yanıyuxulu işə yola salıram. Sonra da kompüterin qarşısına keçir, tünd qəhvədən qurtumlaya-qurtumlaya internetdə eşələnirəm, başımın

çatlaması da öz yerində. Demək belə: 18 yaş tendensiyası özünü çoxdan doğrultmayıbmış. Camaat bu xəstəliklə 100 il də yaşayır...

* * *

Sərçəmçün yeni-yeni kitablar alıram. Şekilləri göstərə-göstərə danışırım. Yolda hər şeyin yanında ayaq saxlayıb gördüyümüzün adını, rəngini, necəliyini, nə bilərəmsə deyirəm: Bax, bu ağacdı, bu ağacın gövdəsidi, rəngi qəhvəyidi, bu ağacın yarpağıdı, rəngi yaşıldı. Bu səmadı, bu buluddu, rəngi mavidi. Bu günəşdi, rəngi sarıdı. Bu çiçəkdi, rəngi qırmızıdı, sarıdı, çəhrayıdı... O, indi məni ancaq dinləyir. Həkim də elə demişdi, kitabda da elə yazılmışdı: "Eşitdiklərini sənə dərhal geri qaytarmayacaq! Səbrli ol! De, danış. Bəlkə, bir il, bəlkə, iki il, bəlkə üç, bəlkə də, beş il ancaq dinləyəcək. Dinlədikləri yaddaşına yığılacaq. Axırı bir gün zəhmətinin bəhrəsini görəcəksən! O, sənə bunların hamısını bir-bir qaytaracaq! Təkcə səbr elə və buna inan!" Kor-koranə inanıram...

Həkimlə sonuncu görüşümüzə ona mütləq ünsiyyət lazım olduğunu dedi. Öz yaşdılarından görüb-götürsün deyə, düzgün inkişaf etsin deyə, cəmiyyətə inteqrasiya olunsun deyə, ona bağça lazımdı. Bir də ki, evdə bacıdan, qardaşdan kimsə. Həkim daha bir uşaq dünyaya gətirməyimi təkidlə istəyir.

- Yox, mən istəmirəm. Hələ bilmirəm başıma nə gələcək. Nə olacaq, necə olacaq? Heç olmasa bunu ayağa qoyum, sonra da...

- Səhv edirsən, əzizim. Sənə təcili uşaq lazımdı. Özü də sağlam uşaq. Bir evin içində ona baxıb örnek götürəcək. Diqqət edəcək ona, bacısı, ya qardaşı, fərq etməz, hər nəyi olsa, baxıb, onun kimi olmağa çalışacaq. İynə-dərmandan bu daha çox onu inkişaf etdirəcək. İnan mənə...

- Axı...

- Yaşım yetmişi çoxdan keçib. Sən indi görürsən, mənə görə-görə gəlirəm...

* * *

Yeddi-səkkiz bağça gəzdim, yalvarmadığım bağça müdiri qalmadı. Axır biri insafa gəlib götürdü.

Hər gün müəllimindən özünü necə apardığını soruşuram. O da razılıq edir. Səhəri xoşbəxt açırıq, geyinib-kecinib bağçaya gedirik. Doğrudan da, kollektivə düşmək, uşaqlarla oynamaq, onlardan nəşə görüb-götürmək onunçun çox yaxşı olur.

Ramazın ayıdır. Tezdən sahura durmuşam. Niyət edəndən sonra pərdəni yana çəkirəm. Bu dəfə hikkəsiz. Əlimi önümdə cütləyirəm. Üç il əvvəl özündən özünə şikayət etdiyim Tanrıya şükür edirəm, dua edirəm. Özümə güc-qüvvət, onun üçünsə sağlamlıq istəyirəm, başqa heç nə. Sərçəni qoxlayıb yatıram.

Səhər durub həmişəki kimi onu geyindirirəm. Barmaq uzunluqda saçlarına bəzək vurub bağçaya aparıram. Qapıdan çıxanda müəlliməsi yaxınlaşır.

- Necədi qızım? Sizi incitmir ki?

- Yox, yox, qətiyyətlə.

- Nə yaxşı. Sevindim, - əslində, bilirdim ki, o heç kimi incitməz.

- Məni o biri uşaqlar incidir, o incitmir. Arxayın olun, - deyib üzümə gülümsünür.

Qapıya məni yola salmağa çıxır. Sakitcə cibinə pul qoyuram. Əziyyət çəkir axı. Deyirəm bu başdan "hörmət" edim ki, uşağa yaxşı baxsın. Əlini tutub xahiş edirəm ki, dala qaytarmasın. O da daha sözü uzatmır. Ruhumda bir çiçək xəfifliyi ilə evə qayıdıram.

Günorta saat 2-di. Pəncərələri tez-tez silirəm ki, saat 5-ə kimi işimi bitirim gedim bağçaya; üst-başım da toz içində. Bir əl yaxalanmağa macal tapsaydım, lap əla olardı. Telefona zəng gəlir. Əskini bürmələyib cibimə basıb "Allah xeyirə calasın" deyə-deyə əlimi telefona uzadıram. Gecə də yuxumu qarışdırmışam. Zəng vuran bağça müdiridi. Əhvalım pozulur. Artıq nəse pis şey eşitməyə hazırmış kimi, gözlərimi yumuram. Bir əlim də ürəyimin üstündə:

- Bəli, Sevinc xanım.

- Salam. Xahiş edirəm, bağçaya gələsiz.

Möhkəm narahat oluram. Yəqin, nəse olub. Ağılıma bir saniyənin içində min cür pis şey gəlir. Həyəcan içində soruşuram:

- Qızıma nəse olub? Siz Allah, gizlətməyin, uşağa nəse olub?

Qadın çox rahat səslə cavab verir:

- Yox, yox. Narahat olmayın. Qrupdadı. Oynayır. Amma siz durun indi gəlin. Axşamı gözləməyin.

Məni təkidlə bağçaya çağırırsa, deməli, nəse var.

Evdən necə başılovlu çıxıram, heç özüm də bilmirəm. Pəncərəni bağlamağı da unutmuşam. Qonşu yuxarı mərtəbədən haylayıb "qayidanbaş, sən Allah, mənə bir çörək al", deyəndə başımı qaldırıb baxanda gördüm. Yoldan maşınlar axır, ürəyimdən qara qanlar. Beynimdən olmazın fikirləri keçirə-keçirə bağçaya gedirəm. Açıq çəhrayı rənglə boyanmış otağa daxil oluram. İri pəncərələri var. Jalüzləri kənara çəkilib. Günəş birbaşa otağa düşür. Masadakı şüşədə əks olunur. Divardan neçə diplom asılıb. Təzə mebel, gül-çiçək də öz yerində. İçəri girər-girməz, salamsız-kələmsiz sifətimə şillə kimi sözlər dəyir:

- Sizin uşaq müəlliməni də, uşaqları da incidir. Valideynlərdən xeyli şikayət var. Mənim bağçamda belə... ıııı... belə anormal uşaqlara yer yoxdu, aparın xüsusi təyinatlı bağçaya verin! Başa düşün ki, bağçamda belə uşaq saxlaya bilmərəm!

Bu şillə mənə dəydi və yanağım elə bil ovula-ovula o şilləni vuran barmaqlara rahatlıq yaratmaq üçün yer ayırdı. Üzüm alışdı.

- Axı... O heç kimi... Müəllim də narazı deyil...

Uşağın sənədlərini kobudcasına qoltuğuma dürtür. Bir kəlmə söz deməyə imkan vermədən çölə sarı açılan qapını itələyir:

- Əzizim. Məni düzgün başa düş. İstəmirəm bağçamın adına xələl gəlsin. Hamı narazıdı, hamı! Otaqda otura bilmirəm zənglərin əlindən. Aparın xüsusi təyinatlıya. Mənim bağçam prestijlidi. Məktəbə ağıllı, tərbiyəli, özünü apara bilən uşaqlar göndərirəm burdan. Sizinkisə...

Mədəni surətdə məni burdan qovur. Qrup otağına gəlirəm. Müəlliməni sorğu-suala tuturam, bir kəlmə də dinmir. Təkcə sağollaşdı çıxanda ağlamağından başa düşürəm ki, onluq heç nə yoxdur. "Ağlamayın, sizi anlayıram" - deyirəm, - Siz də bir parça çörəyin qulusuz". Çıxıram, elə çıxıram ki, bəlkə də, izlərim od tutur arxamca pilləkənlərdə.

Bir qolumda Sərçəm, bir qolumda sənədləri, yol boyu ağlayıram. Bir də ayılıram ki, evdəyəm. Heç qonşuya çörək də almamışam. Gecə yarını keçib evdə yula kimi fırlanıram. Yenə gücüm Tanrıya çatır. Pərdəni hikkəylə çəkirəm. Təzəcə sildiyim pəncərədən göylərə - Tanrıya boylanıram. Mən indi haranın daşını toküm başıma, bilmirəm. Axı bağçaya mən onu kefindən

qoymamışdım. Beş-altı saat dincəlməkdən ötrü uşaqlarını bağçaya atan valideynləri düşünüb hər şeyə nifrət edirəm...

Ona heç nə demədim. Elə bilir hər gün Sərçə bağçaya gedir. Desəydim, bilirəm ki, ona çox pis təsir edəcəkdi - çox pis. Odur ki susdum. Yeni bağça tapanda bir şey uydurub deyərəm də. Deyərəm ki, guya bu bağça əvvəlkindən daha yaxşıydı deyə onu bura keçirmişəm. Əşi bir söz tapıb deyərəm də. İndi onun da fikir eləməyini istəmirəm. Əsas bağça tapmaqdı...

O bağça sənin, bu bağça mənim, gəzirəm yenə. O müdirə yalvar, bu müdirə yalvar. Analıq bu imiş demək. Özündən əskik adama belə minnətçi düşmək, yalvarmaq?! Doğru deyirlərmiş ki, övlad adamı düşməni qapısına apararmış!"

Axır ki, bir mərhəmətlisi tapılır.

- Sizə yalvarıram, "yox" deməyə tələsməyin. Məni başa düşməyə çalışın. Bu, bir insan taleyidi. Siz indi mənə "yox" desəz, sizi qınamaram. Amma nolar, deməyin...

Qadın gözlərimin içinə baxır. Hiss edirəm ki, kəsilə-kəsilə qalıb. Axırı birdən deyir:

- Bir həftəlik gətirin. Müəllimlər razı olsalar, mən dünəndən razıyam.

Sərçəm bağçaya gedir. Hər günü onunçün yeni bir səhifədi. Müəllimlər onu elə sevib əzizləyirlər. Başqa anaların adı qarşılacağı xırdaca inkişaf göstəriciləri mənim üçün əməlli-başlı toy-bayramdı. İlk addımları, ilk qığıltıları, ilk sözləri hər biri ayrıca hadisə olur.

Bağça məsələsi həll olundu. Yaşlı, təcrübəli həkimin məsləhətiylə bacısı da yoldadı...

Artıq nəinki bu günümü, gələcəyimi də Sərçəyə uyğun qururam. Xeyli vaxtdı kitablardan da uzaq düşmüşəm... Bu gün oxuyaram, sabah oxuyaram, - deyib, günü-günə satıram. Günləri sata-sata, Sərçəni həkimə, bağçaya, loqoped məşğələsinə apara-apara bir də baxıram ki, sancı məni doğrayır...

Evimizə ikinci uşağın gəlişi Sərçənin əvvəlcə onu kukla bilib gülümsəməsi, sonra körpə ağlayanda qorxub ondan bərk ağlamasıyla yadda qalır...

* * *

Gecədi. Yenə gözümə yuxu getmir. Bu illərcə göz yaşlarımı udmuş balışı nə qədər didişdirmək olar? Nə qədər o özü bu üzə çevrilmək olar? İndi də başqa fikirlər məni didir axı. Bəs turalım illər keçdi, bu balaca qız böyüdü. Bunu bir oğlan sevdi. Qızım da bu oğlanı sevdi. Lap sevgiləri yerə-göyə sığmadı. Valideynləri bildilər ki, bacısı daundu, qorxdular nəvələrində, nəticələrində bunun özünü bürüzə verməsindən. Oğullarına qızımla bacısına görə evlənməyə qadağa qoydular. Bəs onda necə olacaq? İndi də bacısını əzab çəkəcək?! Mən çəkdiyim azmış kimi, bacısıdamı onun qəhrini çəkəcək?! Axı bu haqsızlıqdı! O niyə əzab çəksin, o niyə bədbəxt olsun axı?! Mən onda neyləyəcəyəm?! Təsəlli üçün qızıma hansı sözləri tapıb dilim topuq çala-çala deyəcəyəm?! Of Allah! Dəli olacam, vallah olacam! Bu nisyə dərdlər məni dəli edəcək. Yenə gücüm balışıma çatır. Üzümü ona sıxıb hönkürürəm. Səsimi boğuram...

* * *

"Pulu kassaya ödəyin ki, sənədləşdirmə işlərini tamamlayaq" - demişdi mənə həkim. Getdim, ödəniş etdim, qayıtdım həmin otağa. Mənə uzadılan

sənədi oxuyub imza atmalıydım ki, deyilənlərlə razıyam. Filan, filan, filan şeylər və qəyyumu olduğum uşaq əməliyyatdan sağ çıxmasa, heç nəyə etiraz etməyəcəyəm, buna görə həkimləri məsuliyyətə cəlb etməyəcəyəm və ödənilmiş məbləği geri istəməyəcəyəm. Mən bütün bunlara razılıq əlaməti kimi sənədi imzamları təsdiqləyəndən sonra onu əməliyyat edəcəkdilər. Və mürəkkəb bir əməliyyata övladını ötürəcək bir anaya verilən çəkisi cəmi 3-5 qram olan kağız parçasının real ağırlığı nə qədər idi, görəsən?!

Divarlarında məşhur əsərlərin ucuz surətləri asılmış uzun, dar dəhlizin lap sonunda təkərli xəstəxana koykasının üstündə səhər saat beş radələrində tibb bacısının səsinə ayılıram. Yarıyuxulu harada və niyə olduğumu tam dərk edə bilmirəm. Amma xanımın həyəcanlı səsi, spirt, yod iyi gələn əllərlə çiyinimi silkələyib oyatmağa cəhd göstərməsi nələrisə addaş-buddaş xatırlatmağa başlayır. Birdən dik atılıb qalxıram. Tez tələsik onun dalınca qaçıram. Elə bil mən qabaqda, ayaqlarım dalda gəlir. Liftlə 4-cü mərtəbəyə qalxırıq. 12 saat əvvəl ayrılmışdım burdan. Ağlamaq istəsəm də ağlamamışdım.

Özümü tam toplayıb "Reanimasiya" yazılan qapıya yaxınlaşıram. Tibb bacısı mənə nəsə deyir. Ya yuxulu, ya da ki darmadağın olduğumdan nə dediyini eşitmirəm. Düz girəcəkdə, qapının kandarında ayaq saxlayıram. Sonra qapını itələyib reanimasiyaya girirəm.

Üç çarpayı sağda, üç çarpayı solda. Instinktiv olaraq sola dönürəm, düz çarpayının yanına, eynən doğum evindəki kimi. O, çarpayıda halsız, gözləri yarıqapalı, mələk kimi uzanıb. Saçları balığın üstünə dağılıb. Səhər yığmışdım axı. Yəqin, tibb bacısı açıb. Görəsən, açanda incitməyib ki?! Deyəsən, əhəmiyyətsiz şeyləri düşünürəm. Bir anlıq ürpənirəm. Bəlkə, sağ deyil heç?! Bəlkə, əməliyyat uğursuz keçib?! Bütün bədəni "Siemens" firmasının bahalı aparatının nəzarətindədi. "Düd-düd-düd" gələn səs beynimin tən ortasında bölünüb yarısı sağ, yarısı sol gicgahımdan çıxır. Filmlərdə görmüşəm, o səs gəliрсə, deməli, ürək döyünür. Başının üstündə dayanıb lal-qaya ona baxıram. Yenə sərçəyə bənzəyir. Balaca, köməksiz ətçəbalaya. Əzab çəkirəm, özümü günahkar sayıram. Gözüm əllərimə sataşır. Barmaqlarım əsir. Neyniyim? Hönkürtüylə ağlamaq istəyirəm. Olmaz, bir azdan reanimasiyadan çıxıb aşağı düşəcəyəm. Orda hamı məni gözləyir. Hamı himə bənddi ki, məndən qabaq ağlasın. O da, anam da. Bu qədər adam gözünü mənə dikib...

Mələyin xırıltılı səslə "su... su..." pıçıldaması məni birinci mərtəbədəki doğmalarımın ayırub dördüncü mərtəbəyə, yod, spirt iyi verən, nəfəs aparatlarının səsiylə yüklənmiş reanimasiyaya qaldırır. Amma bu yüksək mərtəbədə özümü torpağın ən dərin qatında yatan ölü kimi hiss edirəm. Hələ sinəmdə sal daş da var. Onun su istəməsiylə boğazından damarına keçirilmiş şnur tərpenməyə başlayır. Əlimdən onun balaca, şəkərburaya oxşayan ayaqlarını sığallamaqdan, öpməkdən başqa heç nə gəlmir...

* * *

Yaşlı həkim düz deyirdi. Sərçə bacısından öyrənir hər şeyi. Onun kimi davranır, onun kimi oturur, onun kimi gəzir, onun kimi yeyir. Bacısı onunçün məktəb kimidi. Bir yerdə oynayırlar, bir yerdə böyüyürlər. Amma kiçik qızımın yanında günahkaram, ona lazımınca vaxt, diqqət ayıra bilmirəm. İstəsəm də alınmır, heç cür alınmır. Ara-sıra onun məndən küsdüyünü qara gözləriylə qucağımda Sərçəni süzməsindən duyuram. Hərdən soruşur məndən: - Məni çox istəmirsən? Heç mənə bacı qədər əzizləmirsən axı.

Deyirəm, qızım, onun qayğıya ehtiyacı var. Bu körpə məni anlayırmış kimi başını tərپətsə də, gözlərindəki küskünlüyün silinmədiyini görürəm.

İkisi üçün də eyni qədər, eyni cür yemək çəkirlər, qarşılına qoyuram. Balaca Sərçəyə daha yaxşısını verdiyimi zənn edir və gözü onun qabında qalır. Üzümü çevirəndə balacanın yeməkləri dəyişdirdiyini eşidirəm.

* * *

Sabah təqvimdə 15 sentyabrdır. Həyatimizin 6 yaşı tamam olmuş bütün uşaqları forma geyinəcək, anaları qızların hörüklərinə ağ lent vuracaq, oğlanların boynuna bayraq şəkilli qalstuk bağlanacaq, məktəbə gedəcəklər. Onlar üçün bu il ilk zəng çalınacaq. Bizsə 7 yaşımızı gözləməliyik. Kədərli əslində. Gözlərim dolur düşündükcə. Amma nə yaxşı ki, ümidim var. Nə yaxşı ki, bir il səbrimi basıb gözləməli olsam da, o biri ilin 15 sentyabrı mənə qızımı birinci sinfə aparmaq sevinci gətirəcək. Nə yaxşı ki, ümid var. Ağlayıram, susuram, ağlayıram, susuram. Ümidimə qısılib yaşayıram...

* * *

Bu illər boyunca gah dindar oldum, gah ateist. Gah Tanrıya sığındım, gah ona nifrət edib özümdəki dözümə güvəndim. Təkcə ölümdən qorxuram - heç vaxt qorxmadığım ölümdən. Mən Sərçəyə lazımam. Onun üçün yaşmalıyam. Taleyin girdabında onu üzə üstə qoyub gedə bilmərəm, bilmərəm! Lap ölsəm, ordakıları dilə tutub Sirat körpüsündən geri dönərəm, onunçün dönərəm. Onun səmaya açılmaq istəyən qanadlarına mən dayaq olmalıyam. İlk uçuşlarında yıxılmalarından mən qorumalıyam. Hər gün, hər dəqiqə, hər saniyə bütün fövqəladə hallara hazır olmalıyam, hazırım da...

Üzümə bağlanan yüzlərcə qara qapılar gördüm. Dəhlizlərin sonunda açılan ağ qapı da gördüm. Sərçəm böyüdükcə geridə qalan illərimdə xəstəxana qoxusu, həkim cibləri, kassa mədaxil qəbzləri, uzun, yorğun yollar, müayinəyə düşmək üçün saatlarla növbələr, kimlərdənsə minnət çəkmələr - həyatın hər cür pis üzünü gördüm. Mən bütün bunları və daha çoxunu zərrə-zərrə, an-an yaşadım. Ancaq onun dünyanın nifrətindən, qəzəbindən, kin-küdurətindən uzaq, saf, mehriban baxışlarında özümü gördüm. Anladım ki, yaxşı, ya pis insan olmağımdan asılı olmayaraq, bütün günahlarımla, savablarımla mən anayam. Və bir onun önündə ən zəif, arxasında ən güclüyəm...

Bu səhər nə vaxtsa fikrimdə qırıb yerə saldığım pərdəmi ehmalca yana çəkdim. Yaz günəşi aləmi isidir, sevgi verir. Pəncərəmin qırağında bala sərçələr yanakı boylanaraq tezdən onlarçün səpələdiyim çörək qırıntılarını tələsik, bir az da xoflu-xoflu dənləyir...

◆ P o e z i y a

Afaq ŞIXLI

QIŞDA QÜRBƏT ŞEİRLƏRİ

BƏXTİMİ YUXUDA GÖRDÜM...

Bu gecə yuxuda gördüm bəxtimi,
Elə gözəl idi, elə maraqlı...
İllərdi yarına həsrətlər kimi
Mən onu gəzirdim əliçıraqlı.

Bəxtim söyləyirdi mənə nələri, -
Qəlbində bir dünya sözü var idi.
Üzündə nə həsrət nişanələri,
Nə də qəribliyin izi var idi.

Asana dönürdü işin çətini
Qara qələmində, ağ xalatında.
Görürdü tanrının səxavətini
Şair qismətində, həkim adında.

Bəyaz ümidləri deyildi yorğun,
Ögeylik ömründən uzaq qaçalı.
Heç nədən gileyi yox idi onun,
Nə də darıxmağa vardı macalı.

Gəzirdi dünyanı qayğısız, azad,
Öpürdü doyunca göy dənizləri.
Ondan uzaq idi, hər şeyə inad,
Sevgidən xəbərsiz sevgi sözləri.

...Oyandım, yox oldu gördüyüm ilğim,
 (Yuxuma gələnlər başıma gəlsə).
 Kimin qismətiydi mən yaşadığım,
 Əgər mənim bəxtim belə gözəlsə?

* * *

Təbiətin dörd yanında
 Bir gözəllik sərgisi var;
 Qayaların şlaləsi,
 Çəmənlərin tər laləsi,
 Bağçaların nərgizi var.

Baxma qürbət elə sarı,
 Hər qəribin Vətən - yarı!
 Həsərət olsa səhraları,
 Ümid dolu dənizi var.

Qoynu dərdin məlhəmidi,
 Şirin arzular cəmidi.
 Bəxt də ömür-gün kimidir -
 Gecəsi var, gündüzü var.

Yaz qismətin var sənin də,
 Sıxılma payız çənində.
 Hər qaranlıq gecənin də
 Sonunda bir dan üzü var.

Afaq, illər kəsib keçib...
 Yellər səndən əsib keçib.
 Ayrılıqımı əzib keçib -
 Könlündə ayaq izi var?..

MƏNİ UNUTMUSAN, NƏDƏNDİ, ALLAH?

Düz otuz sənədi yoxdu cavabım
 "Məni unutmusan, nədəndi, Allah!"
 Qərrib diyarlarda bağlanıb qapım,
 Baxtım da elə o gedəndi, Allah!

Arzum buz bağlayıb şimal qarından,
 Çox olsa, qələmdi sirdaşım mənim.
 Ürəyim bərkiyir çarıqlarından,
 Bir gün çatlayacaq sirr daşım mənim.

Ha düzüb-qoşuram, ömrün ayarı
 Mən deyən həyata yenə bənzəmir.

Ömür sürmək ayrı, gün görmək ayrı...
Gördüyüm hər nəşə, günə bənzəmir.

İşıqı dibinə düşməzmi şamın?
Doğma arıların ögey balıydım;
Alınıb qoynundan ata-anamın
Özgə ocağında "doğulmalıydım".

Sözlə daşımışam aranı dağa,
Boyumu aşıbdı düşüncəm, acım.
Qardaşım olmayıb arxalanmağa,
Bacı tapmamışam qəlbimi açım.

Mən oğul olmuşam qız əvəzinə,
Çəkdiyim çiləyə qismətmi deyək?
Bəlkə yaşanmamış can həvəsinə
Dünyaya yenidən doğulmam gərək?

Bəlkə də etdiyim gileylər günah...
Bu ürək hələ də həyatı sevir!
Lütfünə həsrətəm, nə olar, Allah,
Üzünü bir dəfə mənə də çevir!

ATAMA...

Yenə əvvəlki kimi
sənə şəkil göndərmək,
zəng etmək istəyirəm.
Nəşə bir yeni xəbər,
Ya sadəcə səsinə
Eşitmək istəyirəm.

Əfsus... bir mesaj yazıb
Cavab gözləmək də yox.
Telefon dəstəyinə
"Ay ata" demək də yox.

Saysız səslər içində
Qeyb olub birdən-birə
Əziz bir ata səsi!
Hara zəng edim, Allah,
Varmı, varsa necədi
O dünyanın nömrəsi?!

* * *

Ata evi - yad evi,
Doğma küçə - yad küçə...

İnanmazdım, mənim də
Günüm atasız keçə.

Dünya necə soyuqdu,
Fəsillər dönüb qışa.
Onun yoxluğu ilə
Qəlbim necə barışar?

Yerinin boşluğuna
Alışmaram öluncə.
Mən də atalı idim
Otuz gün bundan öncə.

Dolmuş bulud könlümü
Xatirələr kiridir.
Atasız ev-eşik də
Elə qürbət kimidir!

* * *

Gedərsən, kimsə yox tuta qolundan,
Bəxtin də yorulub yaralı düşər.
Taleyin ulduzu sapar yolundan,
Qismətin özündən aralı düşər.

Adını yazarlar özgə ünvana,
Doğma arzuların gözündə qalar.
Səni öz bətnində saxlayan ana
Alsa, sorağını özgədən alar.

Sevgiylə qanını qanına qatsan
Kimsə sevə-sevə çəkməz adını.
Bilməzsən doğmasan, yoxsa ki, yadsan,
Sənə çox görərlər öz soyadını.

Lap elə uğruna canını versən,
Bir kimsə səninçin keçməz ki candan.
Bir ayrı yerin var, bir ayrı yersən,
Ayrısən dünyaya gəldiyin andan.

Dərdlərin gizlicə işlər dərinə,
Sönərsən qarışıb yağışa, qara.
Düşərsən zamanın elə yerinə -
Nə yaxına yol var, nə uzaqlara.

Qarışıq salınar bəxtində hər şey,
(Neyləsin tufana düşən bir ada?)
Doğmalar da ögey, vətən də ögey,
Daha sığıması yer yox dünyada!

GÖZLƏRİ YOL ÇƏKƏN ADAM

Hər məclisdə, fərq etsəniz
Vardır mütləq beləsi -
Dodağında təbəssümü,
Gözündə qəm kölgəsi.

Ətrafında şənlənərkən
Neçə dostu, tanış,
Uzaqlara dikilər hey
Düşüncəli baxışı...

Hüzün dolu görkəmiylə
Bir tərəfdə dayanar,
Ya da pərdə arxasında
Pəncərədən boylanar.

Dörd yanında olanlardan-
Keçənlərdən bixəbər,
Hardasa öz aləmində
Öz dərdiylə bərabər.

Kimdir onun düşündüyü,
Fikrindəki nədir, nə? -
Bu dünyanın sevincinə
Nədən belə biganə?

Keçmişimi salır yada,
Üzündə bir xəfif nur?
Yoxsa kövrək ürəyində
Yeni şeir doğulur?

Ya da qəlbi nigarandı,
Bir yaxını xəstədir?
Ya uzaqdan gələni var,
Qulaqları səsdədir?

Yoxsa getmir xəyalından
Sevdiyinin surəti?
Dərdi ana həsrətimi,
Yoxsa vətən həsrəti?..

...Gözləri yol çəkən adam
Uzaqlarda dolaşar;
Bəlkə yolun son ucunda
Zülmətlər aydınlaşar.

* * *

Çovğunlar qəlbimdə çıxıb yarışa,
Qərbət dedikləri ölümdən betər!
Qışdan payızayam, payızdan qışa...
Amandı, bir ömrə bu qədər yetər!

Dağın ürək qədər böyüklüyü yox,
Qəlbin var dağ boyda narahatlığı!..
Yarım əsr azmış, əlli sənə - çox...
Yaşaram qəlbimdə söz azadlığı.

Dar günü, sad günü vardır hər kəsin,
Tale karvanları vaxt köçündədir...
Məndən uzaq olan Odlar ölkəsi
Qərrib ürəyimdə nur içindədir!

Açılmır bəxtimin bəyaz yelkəni,
Ayrılmaq ucuzmuş, qovuşmaq baha.
Hardasan, şeirim Ana vətəni?
Uzaq sənsizlikdən usandım daha!..

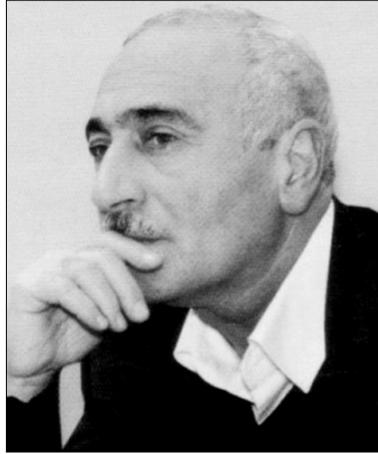
* * *

Bu günlər həmişə dünən olacaq,
Keçmişdən özünü salacaq yada.
Baxma ki, həkimsən, qismətə bir bax,
Həkimə düşəcək yolun arada.

Şair ürəyində yer yox həsədə,
Sağın qar içində, solun çiçəkdir.
Bəxtin indiyədək gətirməsə də
Bilirəm haçansa gətirəcəkdir.

Hər kəsin içində bir qəhrəman var,
Kəs, keç buludların siyah qatını;
Ümidin sönərsə, soyuq adamlar
Yandırar arzusunun qol-qanadını.

Can at ömrün boyu aydınlığa sən,
Çiçəyin də üzü günə sarıdır!
Ürəyinlə birgə uçmağı öyrən,
Azadlıq - insanın qanadlarıdır!

Zirəddin QAFARLI

DOĞRU

Çox tələsdim ilahinin
Yerinə, Göyünə doğru.
Mən borcluyam yaşamağa,
Ay... nə doğru, ay... nə doğru!

Axmışam şlalə kimi,
Tale yox bu tale kimi!
Çox qaçmışam taleyimin
Yazına, yayına doğru.

Ayı, ili verdim bada,
Dərdim var həddən ziyada,
Gedirəm payı-piyada
Ömrün o tayına doğru.

Keçdim dünya kələyindən,-
Xəlbirindən, ələyindən...
Üz tutmuşam gələn gündən
Tanrının payına doğru.

Yönəltmişəm yarı-yarı
Qəlbimdəki arzuları-
Gündüzün Gün-ünə sarı,
Gecənin Ay-ına doğru.

YAŞAMAQ

Gedib elə sonsuzluqda qalardım,
Beynimizə hardan düşüb yaşamaq?!

Udmaq olmur hər yalanı, nahaqqı,
Ölümdən də pisdir susub yaşamaq!

Bir də gördün görünməz də göründü,
Başımıza nələr gəlir gör indi?!
Nə olsa da, dünya elə şirindi,
Olmur axı, ondan kəsüb yaşamaq!

Ay Zirəddin, zilə qalxma, düş bəri,
Bu həyata biz olmuşuq müştəri...
Bir oyundur bu dünyanın işləri,
Çətiniymiş başa düşüb yaşamaq.

TOVUZDA

Bir eşq, bir məhəbbət ocağı yanar,
Bülbüllər yurd-yuva salar Tovuzda.
Bütün havaların içindən keçib
Aşıqlar "Dilqəmi" çalar Tovuzda.

Unutmaz heç nəyi qədir bilən kəs,
Deməz gəldi filan, getdi filankəs,
Vurular bu yerə qonaq gələn kəs,
Getsə də, ürəyi qalar Tovuzda.

Burda bu elin də öz adəti var,
Dostu var, o dosta sədaqəti var,
İsrayıl, Pakizə məhəbbəti var,
Bilənlər xəyala dalar Tovuzda.

Çəkilər başından qəmlər, qüssələr,
Onun hər bəndinə yenilik gələr,
Eşqi ulduzlara doğru yüksələr,-
Zirəddin bir ilham alar Tovuzda.

CANIM

Yerini, yurdunu tanımayanda
Adam adamlıqdan gen düşür, canım.
Qayğısız, qulluqsuz qalırsa əgər
Ağacda meyvə də bürüşür, canım!

Heç vaxt bel bağlama eldən seçkinə,
Pis gün göstərməsin Allah heç kimə!
Yaşayıb gedirik Allah eşqinə,
Bu baxta, qismətə min şükür, canım!

Yol vermə həddini kimsə aşanda,
Başa çəkilərsən toyda, nişanda.

Fikir ver, ləpələr aşıb-daşanda,
Göldə sonalar da hürküşür canım!

Həmişə xainin çıxar əngəli,
Zirəddin dost olub, dosta tən gəlir,
Nadanın yoluna duman, çən gəlir,-
Aqilin yoluna gün düşür, canım!

MƏN NİYƏ TƏKƏM...

Dünyanı başına götürənlər var,
Mənim bu dünyanı başım götürmür,
Bu köçü aparıb-gətirənlər var,-
Atları kişnəmir, itləri hürmür.
Bu Yurdda mən niyə təkəm, Allahım?!

Yaman darıxıram, yoxdu heç kəsim,
Əllərim çatmayır heç yana daha!
Qısalıb yollarım, kəsilib səsim,
Qalmışam utana-utana daha,
Bu Yurdda mən niyə təkəm, Allahım?!

Sənin Gündüzün var, sənin Gecən var,
Gündüzün Gecənlə girib yarışa.
Yanımdan o qədər gəlib keçən var,
Bu ömür mənimlə çətin barışa,-
Bu Yurdda mən niyə təkəm, Allahım?!

Bir ağac gül açır, bir çiçək solur,
Dupduru bulaqlar bulanıb gedir.
Bir yerə qar yağır, bir yerə dolu,
Dörd yanıma başıma dolanıb gedir,-
Bu Yurdda mən niyə təkəm, Allahım?!

Səndən ayrılmışam Səndən olaraq,
Yolu yox qayıdıb Sənə dönməyin.
Özün Təksən axı, bəndən olaraq
Səndənmi başladı bu təklənməyim?!
Bu Yurdda mən niyə təkəm, Allahım?!

ONU

Yaman çox oynadın ürəyimlə sən,
Ac qoydun bir şirin sözünə Onu.
Durub birdən-birə acığa düşdün,
Atdın ocaqların közünə Onu.

Olmayıb nə bir dərd-qada sənintək,
Nə olar, bir sevinc dada sənintək!

Sevilmək istəyir O da sənintək,
Qat bu məhəbbətin gözüne Onu!

Qayıt bir Məzhəbə, qayıt bir Dinə!
Bir günə qoymusan Onu, bir günə...
Alışdır özünə, öyrət özünə,
Salma o çöllərin düzünə onu!

Bu ürək görəni bir dağ görməyib,
Heç yerdə bir isti ocaq görməyib,
Onsuz da ömründə qucaq görməyib,-
Götür heç olmasa dizinə Onu!

Gözlərim yol çəkir, ürəyim kədər,
Mən səni sevirəm ürəyim qədər.-
Zirəddinəm, tez-tez ürəyim gedər,
Qaytara bilmədin özünə Onu.

"TÜSTÜ VAR OCAQ SÖNDÜRƏR"

Hacı Cəfər Quliyeva

Siqaret çəkirdim, atmışam onu,
Bilirəm nələrdi siqaretdəki...
İndi çəkməsəm də, çəkən dostlara
Baxıb odlanıram siqaret təki.

Getdi, dönən deyil bir də o vaxtlar,
Azar bizi haqlar, dərd bizi haqlar,
Bir vaxt müəllimdən qorxan uşaqlar
İndi müəllimlə siqaret çəkir.

Ayaqlar tutulur, qollar bükülür,
Baxıb dost-düşmən də qıraqdan gülür,
Zəhrimar tökülür, zəhər tökülür
Kir yağır aləmə siqaretdən, kir!

Ay dostlar, bu ömrü verməyin bada!
Heç kəs əl açmasın qohuma, yada,
Yeyib-içdiyini bu gen dünyada
Adamın burnundan siqaret tökür.

Zirəddin, yaxşı ki, gözlərin toxdu,
Axı neynəyəsən çəkəni çoxdu?!
Hara üz tutursa, əlacı yoxdu,-
Çəkənin içini siqaret sökür.

Nazir RÜSTƏM

Mənə qəmli nəğmə oxu -
Ağlat məni, çıxım gedim.
Oxu, kəlmə-kəlmə oxu -
Aldat məni, çıxım gedim.

Sirri var dağın-daşın da,
Buludun da, yağışın da.
Ağla gözünün yaşında
Ovut məni, çıxım gedim.

Bu ayrılıq birdən gəldi,
Yeridi, hər yerdən gəldi,
Göydən gəldi, yerdən gəldi -
Unut məni, çıxım gedim.

Bu nəğməni kim oxudu?
Bu ilməni kim toxudu?
Deyirsən bu bir yuxudu -
Oyat məni, çıxım gedim.

* * *

Sənsizlikdə itirdim
Sevdiyim bu şəhəri.
Kaş getməyəydin, mən də
Yazmayaydım bu şeiri.

Getdin, hər addımından
Bir xatirə iz qaldı,
Bir də bu qəmli sahil,
Bu dalğın dəniz qaldı.

Getdin, incidi göylər,
Buludları ağladı,
Yağışlar elə yağdı,
Yollarımı bağladı.

Ayaq qoyduğun yerlər
İndi dil-dil ağlayır,
Ürəyim tab gətirmir,
Nisgil-nisgil ağlayır.

Necə sevərdim bilsən
Səninlə bu şəhəri.
Kaş yanımda olaydın,
Yazmayaydım bu şeiri.

* * *

Heyif ötən günlərə...
Bir də çətin qayıda.
Ötürdük bu baharı,
Qurtardıq bu yayı da.

Həsrət qaldıq dənizə,
Sahilə də, suya da...
Uçub görünməz oldu
Ağappaq qağayı da.

Qoşa baxardıq suda
Nazlanan o aya da...
Heyif, bu yay da bitdi,
Heyif, çətin qayıda.

Sən də getdin yay kimi,
Üşüdüm sənsiz, gülüm.
Bizsiz qəribsəyibdi,
Darıxır dəniz, gülüm.

* * *

Ya gün olsun, ya da yağış,
Ya yay olsun, ya da ki qış...
Yeri-göyü naxış-naxış
Çəkirəm bir ağ varağa.

Torpaq altda itən kimi,
Boy çıxarıb bitən kimi,

Dərdi cücərdib dən kimi
Əkirəm bir ağ varağa.

Yol gedirəm ölümümlə,
Kədərimlə, dərd-qəmimlə.
Söykəndiyim qələmimlə
Çökürəm bir ağ varağa.

Yollar yorur dizlərimi,
İllər silir izlərimi.
Sənsizlikdə gözlərimi
Tikirəm bir ağ varağa.

BƏNÖVŞƏ

Rəngini göydən alıb,
Yolum üstə bitərsən.
Beş-on gün qonaq qalıb,
Nağıl olub bitərsən.

Baxışda kəlmə kimi,
Naxışda ilmə kimi,
Kədərli nəgmə kimi
Yavaş-yavaş itərsən.

Yenə şimşəklər çaxar,
Yenə yağışlar yağar,
Yenə evimi yıxar,
Yenə çıxıb gedərsən.

NAĞIL

Payızın nəfəsi üşütdü yayı,
Qapqara buludlar bağladı Ayı...
Bir qəmli vağzalı apardı səni,
Canımdan, qanımdan qopardı səni.
Sən getdin... getdiyini yollar ağladı,
Sənəmə qısılı qollar ağladı...
Ağladı dodaqlar, ağladı dillər,
Əlində titrədi, güllər ağladı.
Kaman elə dindi, yandı telləri,
Sonrası perikmiş göllər ağladı...
Göydə ulduzlar da yox oldu, itdi...
Bir sevgi nağılı yarıda bitdi.

◆ Əhməd Ağaoğlu - 150

TÜRKİYƏNİ DUYGULANDIRAN ÖLÜM*

**Əhməd Ağaoğlunun vəfatının
80 illiyi münasibəti ilə**

Bu il XX əsr Azərbaycan mədəniyyəti və ictimai fikrinin türk dünyasına bəxş etdiyi görkəmli şəxsiyyətlərdən birinin - Əhməd Ağaoğlunun anadan olmasının 150, vəfatının 80 illiyi tamam olur.

Əhməd bəy 1939-cu il mayın 19-da İstanbulda, şəhərin Nişandaşı səmtində yerləşən mülkündə, övladlarının və yaxınlarının əhatəsində dünyaya gözlərini yummuşdu. Parisdə, Sorbonna universitetindəki altı illik tələbəlik dövrünü və Malta adasında iki illik sürgün həyatını çıxmaq şərti ilə 70 illik ömrünün qalan hissəsinin demək olar ki, tən yarısını ana vətəni Azərbaycanda, digər hissəsini isə fikir və ideyalarının vətəni Türkiyədə - həm Osmanlı imperatorluğunda, həm də Cümhuriyyət Türkiyəsində keçirmişdi.

Mübaligəsiz demək olar ki, 1930-cu illərin sonunda Əhməd Ağaoğlunun ölümü Türkiyənin ictimai, mədəni və mənəvi həyatında böyük Atatürkün vəfatından sonra geniş səs-səda və yangı doğuran itkilərdən biri olmuşdu.

Əhməd bəy dünyadan köçəndə Türkiyədə hakimiyyət sükanı ölkənin siyasi tarixində "ikinci adam" kimi tanınan İsmət İnönünün əlində idi. Atatürkdən fərqli olaraq, onu Əhməd Ağaoğlunun dostu adlandırmaq çətin idi. Cümhuriyyətin ilk illərindən başlayaraq, Əhməd bəy müxtəlif ictimai və mənəvi-əxlaqi məsələlər - xüsusən də cəmiyyət həyatında demokratiya, mətbuatın rolu, liberal dəyərlər, siyasi plüralizm və s. ilə bağlı İsmət paşa ilə polemika aparmış, ona açıq etiraz bildirməkdən çəkinməmişdi. İnönü mübariz təbiətli, inandığı həqiqətlər yolunda ölümdən belə qorxmayan Əhməd bəyi sevmədiyini gizlətmirdi. Soyuq münasibətini bəzən hətta şəxsi-aile müstəvisinə də keçirirdi.

Bu amil nəzərə alınarsa, dövlət səviyyəsində türk mədəniyyətinin məruz qaldığı itkiyə ciddi reaksiya veriləcəyini gözləmək sadələvhlik olardı.

Hökumətin sükutuna rəğmən, Əhməd bəyin ölüm xəbəri cəmiyyəti silkələmiş, onun çağdaş Türkiyənin ədəbi-mədəni və mənəvi varlığında nə qədər önəmli sima olması faktını ortaya qoymuşdu. Həqiqətən də, sağ, yaxud sol təmayüllərə meyil göstərmələrindən asılı olmayaraq, əksər ədəbiyyat, mətbuat və sənət adamlarının bir səsle "ustad" adlandırdığı Əhməd Ağaoğlu həyatının

* Əvvəli ötən sayımızda

son günlərinə qədər türk fikir və düşüncə tarixində öz öncül mövqeyini qoruyub saxlaya bilmişdi. Təsadüfi deyil ki, onun ölümünün ardından ictimai fikirdə “Türkiyədə intellektual toplantıların keçirildiyi yeganə evin qapıları da bağlandı”, “Səhranın ortasında tək-tük vahələr halında elm və sənət mühitləri qalmışdısa, onlardan biri də Ağaoğlunun İstanbuldakı evi idi” - tipli təəssüf və yangı dolu səmimi etiraflar səslənmişdi.

Əhməd bəyin ölüm xəbəri yayılınca zamanın İstanbul valisi olan Kərkük azərbaycanlısı, tanınmış türk siyasi və dövlət xadimi Lütfi Kirdar (1887-1961) dəfn mərasiminə rəhbərliyi öz üzərinə götürmüşdü. İstanbulun tarixi Təşviqiyyə camisində qılınan cənazə namazından sonra mərhum Feriköy məzarlığında, altı il əvvəl haqq dərğahına qovuşmuş həyat yoldaşı Sitarə xanımın yanında dəfn edilmişdi. Dəfndə vali Lütfi Kirdar, Əhməd bəyin Malta sürgünündən bəri dostluq əlaqələri saxladığı, Sərbəst Firqə quruculuğunda birgə çalışdığı keçmiş baş nazir və keçmiş TBMM başqanı Fəthi Okyar, Türkiyə Böyük Millət Məclisinin üzvləri, çoxlu sayda ziyalılar, mətbuat nümayəndələri, universitet mənsubları, hərbcilər iştirak edirdilər. İstanbuldakı Çapa Qız Müəllim məktəbinin müəllim və tələbələri də tam tərkibdə dəfn mərasiminə qatılanlar arasında idi.

Təzə məzar önündə keçirilən mitinqdə Fəthi Okyar, yazıçı Pəyami Səfa, İsmayıl Həbib, Əhməd bəyin soydaşı, tanınmış türkoloq-alim, professor Əhməd Cəfəroğlu, Camal İzmirli vida nitqi söyləmişdilər.

Əhməd Ağaoğlunun vəfatının ertəsi günündən başlayaraq, demək olar ki, qırx mərasiminə qədər Türkiyənin istər mərkəzi, istərsə də əyalət qəzetləri öz səhifələrində türk ictimai fikrinə və mədəniyyətinə üz vermiş böyük itki ilə bağlı onlarla vida yazısı, məqalə, xatirə və s. çap etmişdi. Onların müəllifləri ölkənin tanınmış yazıçıları, jurnalistləri, görkəmli fikir adamları idilər. Müəlliflər arasında Əhməd Ağaoğlunun rəhbərliyi altında çalışmış mətbuat xadimləri, Ankara Hüquq Məktəbində və İstanbul Darülfünununda dərs dediyi keçmiş tələbələri, müxtəlif vəsilələrlə tanış olduğu fərqli peşə sahibləri vardı. Türkiyənin çeşidli guşələrində yaşayan, bəziləri hətta biri digəri ilə tanış olmayan bu adamları birləşdirən ümumi hiss türk dünyasının öndər insanlarından birinin itkisindən doğan təəssüf və kədər idi. Onlar Əhməd Ağaoğlunun şəxsiyyətinə, fəaliyyətinə, xalqın fikir və mədəniyyət tarixində yerinə və irsinə münasibətdə türk cəmiyyətində nadir təsadüf olunan şükran dolu bir mütəşəkkillik nümayiş etdirmişdilər.

Vida yazıları bir insan, dost, müəllim, alim, ictimai xadim, siyasətçi, hüquqşünas, qəzetçi, dövrünün böyük milliyyətçisi və türkçüsü kimi Əhməd Ağaoğlunun şəxsiyyətini müxtəlif rakurslardan açır, xəsis, lakin dəqiq ştrixlərlə onun mürəkkəb həyat epopeyasının ayrı-ayrı səhifələrini göz önündə canlandırır.

Maraqlıdır ki, Əhməd bəy haqqında yazanlar, xatirələrini bölüşənlər, böyük ürəklə səmimi söz söyləyənlər yalnız onun hörmət və etimadını qazanmış yaxın dostları deyildilər. Azərbaycanlı mütəfəkkirin polemika apardığı, bəzən kəskin tənqid etdiyi, ünvanlarına sərt sözlər söylədiyi “əks cəbhənin” ziyalıları da itkinin ağırlığına dostlardan az yanmırdılar. Məsələn, Əhməd Ağaoğlu XX əsr türk fikir həyatının ünlü simalarından olan tarixçi, filosof, iqtisadçı Şevket Süreyya Aydemirin türk inqilabı ilə bağlı fikirlərinin ən kəskin tənqidçisi idi. “Dövlət və fərd” əsərində Aydemirin konsepsiyasının daşını daş üstündə qoymamışdı. Amma bu Şevket Süreyya bəyə böyük həmkarının ölümü ilə bağlı ən təsirli vida sözlərini söyləməyə mane olmamışdı. Yaxud digər müəllifin - tanınmış türk qadın yazıçısı Şükufə Nihalın əri Əhməd Həmdi Başar dəfələrlə Ağaoğlunun kəskin, hətta amansız tənqidlərinə məruz qalmışdı. Amma bu

təsadüfdə də şəxsi incikliklər böyüklük və insanlıq etirafının qarşısında maneəyə çevrilə bilməmişdi.

Çoxsaylı müəlliflər arasında üç nəfəri xüsusi fərqləndirmək lazımdır. Onlar 1920-ci il bolşevik işğalından sonra Azərbaycandan uzaqlarda mühacir həyatı keçirməyə məcbur olmuşdular. Söhbət özlərini müəyyən mənada Ağaoğlu məktəbinin yetirmələri və davamçıları sayan soydaşlarından - Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Mirzə Bala Məmmədzadə və Əhməd Cəfəroğludan gedir.

Bəlli səbəblərdən ən çətin zamanlarda ölkəsinin düşünən beyni, danışan dili, vuran əli kimi milli maraqların keşiyində mətanətlə dayanmış Əhməd Ağaoğlunun ölümü vətəni Azərbaycanda məcburi sükutla qarşılanmışdı. Ağır itki barədə mətbuatda, bir sətirlə də olsun, məlumat verilməsinə lüzum görülməmişdi. Amma M.Ə.Rəsulzadə ilə M.B.Məmmədzadə Varşavadan, Ə.Cəfəroğlu isə İstanbuldan səslərini ucaltmaqla haqsız sükutu pozmuşdular. Onların sayəsində Azərbaycan da Anadolu türklüyünün nümayəndələri ilə birlikdə yetişdirdiyi böyük insanın məzarı başında dayanmış, vəfatından duyduğu kədəri və təəssüfünü dilə gətirə bilmişdi.

1908-ci ildən Türkiyədə yaşayan, Osmanlı imperatorluğu və Cümhuriyyət Türkiyəsinin mədəni-siyasi həyatında diqqətəlayiq rol oynayan Əhməd Ağaoğlu bəlli səbəblər üzündən siyasi mühacir soydaşları ilə arada müəyyən məsafə saxlamalı olmuşdu. Amma buna baxmayaraq, Əhməd bəy siyasi mühacirətin yalnız gənc nümayəndələrinin deyil, hələ 1905-ci ildən etibarən yaxından tanıdığı, əməkdaşlıq etdiyi Məhəmməd Əminin nəzərində də böyük türkçü, milliyyətçi, əyilməz mübarizə adamı - bir sözlə, Ustad idi. Hətta Cümhuriyyətin taleyi ilə bağlı 1918-ci ilin iyununda aralarında yaranmış gərgin fikir və mövqe ixtilafı da bu münasibətlərə kölgə sala bilməmişdi. Ə.Ağaoğlunun vəfat etdiyi günlərdə yazdığı məqalə ilə M.Ə.Rəsulzadə təkcə Ustadın böyüklüyünü deyil, özünün nəcibliyini, milli ideallara sonsuz bağlılığını da göstərmişdi.

Məşhur məsələdə deyildiyi kimi, “görünən dağa nə bələdçi?” Bu mənada Əhməd bəy haqqında aşağıda tanış olacağınız məqalə və esseləri ayrı-ayrılıqda təhlil edib dəyərləndirməyə xüsusi ehtiyac görmürük. Əslində, onların ən yaxşı təqdimatı müəlliflərin və mətnlərin adları, onların ifadə etdikləri fikir və duyğulardır. Yazılanlar və deyilənlər isə, istisnasız şəkildə təkcə böyük mübarizə və fikir adamı, sonuncu türk ensiklopedistlərindən biri adlanmağa layiq olan Əhməd Ağaoğlu barədə deyil, müəlliflərin özləri haqda da dolğun təsəvvür yaradır.

Atasının ölümü ilə əlaqədar türk mətbuatında dərc olunan məqalələri ilk dəfə oğlu, müasir türk ədəbiyyatının, türk ictimai-siyasi fikrinin tanınmış nümayəndələrindən biri, yazıçı və dövlət xadimi Səməd Ağaoğlu (1909-1984) toplamış və 1940-cı ildə Ankarada “Babamdan hatıralar” kitabında çap etdirmişdi.

Həmin yazılar arasından seçdiyim bəzi nümunələri dilimizə uyğunlaşdırıb hörmətli “Azərbaycan” jurnalının oxucularına təqdim edirəm. Mətnlər olduğu kimi, ara-sıra gözə dəyən bəzi faktiki yanlışlıq və fərqliliklər islah edilmədən, bu və ya digər məsələ ətrafında müəlliflərlə polemika açılmadan verilib.

Hər bir yazının çıxarışında məqalə müəllifi haqqında verilən qısa bioqrafik qeydlər mənimdir.

Vilayət QULİYEV

Əhməd Cəfəroğlu

Əhməd Cəfəroğlu (1899-1975) - Azərbaycan əsilli tanınmış türkoloq, İstanbul Universitetinin professoru və universitet yanında fəaliyyət göstərən Türkiyyat İnstitutunun direktoru. 1932-1934-cü illərdə İstanbulda dövrün mühüm azərbaycanşünaslıq nəşrlərindən biri sayılan "Azərbaycan Yurd Bilgisi" jurnalını nəşr etmişdi. Elmi yaradıcılığında Azərbaycan dili, folkloru, klassik və müasir ədəbiyyatının tədqiqi əsas yer tuturdu.

BİR ÖRNƏK İNSAN

Siyasi rejim fərqlərinə və dəyişikliklərə rəğmən, yarım əsrə yaxın müddətdə türkçülüynün inkişafına ən çox xidmət edənlərdən biri də Ağaoğlu Əhməd bəy olmuşdu. Azəri mətbuatı bu qəbildən olan münəvvər insanlara "millət xadimi" adı vermişdi. Bizim günlərə qədər həmin şərəfli ada layiq görülən üç əsas Azəri mütəfəkkirini tanıyıraq. Onlardan birincisi milli hüduqlar (Türkiyə Cümhuriyyəti sərhədləri nəzərdə tutulur -V.Q.) xaricindəki türklərin ilk qəzetçisi Zərdabi, ikincisi ilk türk əlifba islahatçısı Mirzə Fətəli Axundzadə, nəhayət, üçüncüsü mərhum Ağaoğlu Əhməd bəydir. O, mənsub olduğu millət xadimləri məktəbinin ən fəal, ən öncül nümayəndəsi idi. Sələflərin başladığı işləri qismən təkmilləşdirib, qismən də ana yurddakı xələflərin öhdəsinə buraxıb Türkiyəyə mühacir etmiş və daha geniş sahədə çalışmağa başlamışdı. Məncə, Ağaoğlunun bu iki türk məmləkətindəki fəaliyyətini biri-birindən fərqləndirmək lazımdır. Çünki mərhum Azərilərin nəzərində başqa, Türkiyə mətbuatında isə, tamamilə fərqli nöqtələrdən tanınmaqdadır. Əvvəla, Azəri mühiti ustadın Türkiyədəki fəaliyyətini müəyyən qədər təqib etdiyi halda, Türkiyə mühiti onun Azəri türkləri arasındakı işlərindən tam xəbərsizdir. Ona görə də Əhməd bəyi daha çox doğulduğu ölkədə göstərdiyi fəaliyyət baxımından təhlil etmək lazımdır.

Əhməd bəy heç vaxt heç bir təhlükə xofundan qorxub çəkinməmişdi. Azərbaycandakı fəal həyatı əvvəldən sona qədər mübarizə və mücadilələrdə keçmişdi. Gördüyü və qarşılaşdığı düşmənlərin üzərinə hücumu keçmiş, Azəri həyatının bütün nöqsanlarını birbəbir açıb ortalığa qoymuş, cəhalətlə mübarizə aparmış, xocasını, axundunu, mollasını tənqid və istehza hədəfinə çevirmişdi. Lazım olan yerdə türklük, lazım olan yerdə islamlıq libasına bürünmüş, Azəri türkünün inkişaf və tərəqqisi üçün qılıncının iki tərəfindən də ustalıqla yararlanmışdı. Müdaxilə etmədiyi, iç üzünü açmadığı heç bir xəstə mühit qalmamışdı. Bəzilərinə mətbuat vasitəsi ilə, bəzilərinə xoş söz və öyüd-nəsihətlərlə, bəzilərinə isə, qurucusu olduğu Difai partiyasının zoru ilə, güc və qüvvə vasitəsi ilə xitab edərək, carçısı olduğu sağlam fikirləri onların arasında yaymışdı. Müxtəlif cəmiyyətlər qurmuş, maarif işlərinə müdaxilə etmiş, ən böyük dəyəri isə, Azərbaycan mətbuatının inkişafına və qüvvətlənməsinə verdiyi xidmətlərdə tapmışdı. Mərhum ilk Azərbaycan qəzetçisi və ilk qəzetin qurucusu olmasa da, Azərbaycan mətbuatının ustadı adını qazanmağa haqq etmişdi. Çünki bundan təqribən altmış il əvvəl Azərbaycanda ilk dəfə Zərdabi tərəfindən "Əkinçi" adlı bir qəzetin əsası qoyulmuşdusa da, həmin qəzet təxminən iki illik mövcudluqdan sonra qapanmış və heç bir mühərrir yetişdirmədiyindən, 1905-ci ilə qədər yeni Azəri qəzetinin doğuluşuna valideynlik edə bilməmişdi. Yalnız 1905-ci ildə ikinci sırada böyük zəhmətləri keçən Azəri qəzetçiləri kimi Hüseynzadə Əli bəylə Ağaoğlu Əhməd bəy meydana atılmışdılar. Bir müddət bu iki qiymətli insan bir-birlərindən ayrılmamış, biri digərini tamamlamağa çalışmışdı. Lakin xarakterlə-

rindəki fərqlər bir illik müştərək çalışmalardan sonra yaxın dost olan iki Azəri millət xadiminin yollarını ayırmış, illər sonra yenidən hər ikisini təkrar, amma bu dəfə artıq İstanbulda başqa bir fəaliyyət meydanında birləşdirmişdi.

Mərhum Ağaoğlu Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində ilk təhsilini alıb islam tərbiyəsi gördükdən sonra müasir Qərb təhsilini Fransada tamamlamışdı. Parisdən vətəninə döndüyü zaman Mirzə Fətəlidən sonra İstanbula uğrayan ikinci Azəri mütəfəkkiri olmuşdu. Türkiyənin o zamankı münəvvərləri ilə təmas qurmuşdu. Lakin buna baxmayaraq, ilk fəaliyyət səhnəsi kimi Bakı şəhərini seçmişdi.

Bakı o dövrdə Azərbaycanın iqtisadi və fikir mərkəzi idi. Yerli erməni və rus mətbuatı bütün Qafqaza buradan xitab edirdi. Türklərdən başqa hər millətin öz vətəndaşları ilə ana dilində ünsiyyət qurmaq üçün mətbuatı vardı. Yalnız türklərin özlərinə olub-keçənləri anladacaq bir fikir yayıcıları yox idi. Bu çatışmazlığı gören Ağaoğlu ilk və ən mühüm fəaliyyət sahəsi kimi qəzetçilik həyatına atıldı. Məsləkdaşı Əli bəy Hüseynzadə ilə birlikdə 1905-ci ildə "Həyat" adlı qəzet çıxarmağa başladılar. Tezliklə "Həyat" Ağaoğlu üçün arzusunda olduğu sağlam həyat qaynağına çevrildi. Türkləri dilsiz-ağızsız görməyə alışmış erməni mətbuatı yeni türk qəzetini müdhiş bir tənqid və nifrətlə qarşıladı. İlk mərhələdə daha çox türkü türke və Qafqazdakı qonşulara tanımaq qayəsi güdən "Həyat" dərhal bu yeni düşmən fikir cəbhəsi ilə qarşı-qarşıya gəlib savaş verməli oldu. Həmin dövrə qədər türklərin xalqa xitab vasitəsi olmadığından, qüvvətli mətbuata malik erməni ictimai fikri təsir gücünü əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirə bilmişdi. Erməni qəzetləri bütün Qafqaz ticarətini əllərində saxlayan türkləri qeyri-insani sifətlərlə vəsf edərək onları ruslara ilk növbədə mədəniyyətdən uzaq və insani keyfiyyətlərdən məhrum "sürü" kimi tanımaqdan çəkinmirdi. "Həyat" bu fitnə-fəsad dolu əməlləri puça çıxaran ən qüvvətli vasitə olduğundan, onun nəşri erməni mətbuatı tərəfindən çox qəzəbli şəkildə qarşılandı. Bu səbəbdən də ermənilər hər vasitə ilə rus hökumətinə qəzetin bədxah niyyətlə meydana çıxması fikrini aşılamağa başladılar. Onların iddiasına görə, "Həyat" Qafqazda müstəqil islam dövlətinin qurulmasına zəmin hazırlamaq məqsədi ilə təsis edilmişdi. Halbuki, qəzet gerçəkdən belə niyyət güdmürdü. Türklüyün təhqir olunmasına dözməyən Ağaoğlu dərhal "Həyat"ın 15-ci sayında erməni mətbuatına son dərəcə sərt cavab vermişdi. Həmin yazı redaktorun bu qəbildən ilk çıxışı idi. Artıq Ağaoğlunun xarakterinə uyğun gələn və tənqidi münasibətini bildirməsinə imkan verən bir qapı açılmışdı. Mərhum məqaləsi ilə kimliyini bəlli etmiş, yetkin qəzetçi və çevrəsinə çoxsaylı tərəfdarlar toplamaq qüdrətinə malik ictimai xadim olduğunu ortaya qoymuşdu.

"Böhtan, yaxud iftiranın sonu" adlanan məqalənin bəzi yerlərini aşağıda olduğu kimi, eynən verirəm:

"Lakin bunların cümləsindən daha artıq iki erməni qəzetinin tutduğu mövqedir. Əvvəlcəsi "Tifliski listok" qəzetidir ki, "Həyat" haqqında yazır:

"Əhməd Ağayevin təhti-himayəsindəki "Həyat" qəzeti islam birliyi fikrini təbliği üçün təzə və qüvvətli vasitədir. Müstəqil bir islam hökumətinin təşkili fikrini Qafqaz müsəlmanları arasında yaymaq qəzetin əsas məqsədidir. O, yer üzündə islamdan başqa heç bir şey görmür. "Həyat"ın əqidəsinə görə, mədəniyyət və insaniyyət sadəcə türk-tatar, yeni müsəlman olmaqdan ibarətdir. Hər kəs müsəlman deyilsə, türk-tatar deyilsə, deməli, insan deyildir".

Digər erməni qəzeti "Mşak" isə öz səhifələrində bu dəfə "Həyat"a qarşı erməni dilində çeşidli iftiralara yer verməkdən çəkinməmişdi. Ağaoğlu hər iki qəzetə xitabən 1905-ci ildə belə cavab vermişdi:

"Bu yazılardan məqsəd nədir? Müsəlmanların gözlərini açan, onların dərdinə qalan, yol göstərən "Həyat"ı məmatla (ölümlə-V.Q.) əvəz etmək! Səkkiz yüz min erməninin on beş-iyirmi müxtəlif qəzeti çıxdığı halda, otuz

milyon Rusiya müsəlmanının gerek bir qəzeti də olmasın, gerek müsəlmanlar hər şeydən məhrum qalsınlar! Ermənilərin məqsədi budur. Göründüyü kimi, onlar "Həyat"ın qəsdinə durublar və məqsədlərinə nail olmaq yolunda heç bir vasitədən çəkinməyəcəklər. Böhtan, iftira, bihəyalıq, binamusluq - hər nə bacarırlarsa, edəcəklər".

Erməni mətbuatı ilə başlayan münaqişə və mücadilə tədricən Ağaoğlunu qüdrətli qəzetçi səviyyəsinə yüksəltdi. O, bir tərəfdən, türkləri Qafqazın digər millətləri qarşısında müdafiə edərkən, digər tərəfdən də, yerli türk əhalini birlik və bərabərliyə çağırırdı. Böyük sərvətə sahib Bakı zənginlərini xalqına və ziyalılarına maddi yardım göstərməyə səsleyirdi. Onun fikrincə, türk camilərinin, mədrəsə və məktəblərinin yaranmasını ancaq türk zənginlərinin köməyi ilə gerçəyə çevirmək olardı. Bu mənada dil tapılması lazım gələn qüvvə ancaq zənginlər idi. Odur ki, Ağaoğlu lazım bildiyi məqamlarda onların heysiyyətini oxşamaqdan da çəkinmirdi. 1906-cı ildə özünün "İrşad" qəzetinin 120-ci sayında yazırdı:

"Bakı isə fəxri-millətimizdir və hər bir xeyirli və millətə nəfi olan kömək və ehsandan müzaiqə etməyən Hacı Zeynalabdin kiseyi-səxavətini açıb mədrəsəyə beş min manat bəzli-himmət edib gələcəkdə də ruhani köməyini vəd etmişdir".

Fəqət, Ağaoğlunun qələminə tam güvənmək olmazdı. O, yerinə görə əhalinin bir təbəqəsini təriflərkən, başqa bir mühüm məsələdən çıxış edib eyni təbəqəni az sonra şiddətli tənqid atəşinə də tuta bilirdi. Onun qələminin hədəfinə ən çox tuş gələn ruhanilər idi. Ruhanilər Azəri türklərinə ictimai həyatın zövqünü daddırmaq istəyən millət xadimlərini özlərinə ən qəddar düşmən sayırdılar. Onlar Ağaoğlunun mənsub olduğu ziyalı nəsildən bir çoxlarının başını yemiş, Azəri mühitinə xeyli sarsıdıcı zərbələr vurmuşdular. Bu səbəbdən də Mirzə Fətəli Axundzadə, şair Sabir və Ağaoğlu da ruhanilərə amansız düşmən nəzəri ilə baxırdılar. Ağaoğlu onlarla mübarizə apararkən dini təəssübkeşlik nəticəsində başını itirmiş müəyyən bir əhali qrupu ilə də qarşılaşmağa məcbur idi. Ruhdan düşməyin nə olduğunu bilməyən mərhum 1908-ci il inqilabına qədər mücadiləsinə təkbaşına davam etdi. Sonda isə, mühacir kimi Türkiyəyə gəlib, başladığı mübarizəni davam etdirməyi xələflərinin öhdəsinə buraxdı. Digər tərəfdən, vəziyyət də Azərilərin xeyrinə işləməkdə davam edirdi. Zaman artıq yeni mübarizə adamları və fikir mücadiləçiləri yetirmişdi ki, tarix onların bar və bəhər gətirməsində Ağaoğlunun xidmətlərinə, heç şübhəsiz, ən əhəmiyyətli bir mövqə verməkdən geri durmayacaqdır.

Bir il "Həyat"da çalışandan sonra Ağaoğlu 1906-cı ildən müstəqil şəkildə "İqbal" ("İrşad" olmalıdır - V.Q.) qəzetini çıxarmağa başlamışdı. Beləliklə də, o dövrdə Azərbaycanda artıq türkçə nəşr olunan iki qəzet vardı. "İrşad" mövcudluğunu üç il davam etdirdi və Ağaoğlunun İstanbula mühacirəti ilə fəaliyyətinə son qoydu. Təəssüf ki, ustadın ölümü artıq tarixə qovuşmuş bu xatirələri bir daha dərin hüznə yada salmağa məcbur etdi. Can və könül Azərbaycanın o çağlardakı tarixini həmin günləri yaşayanların öz dilindən eşitmək istərdi... Hələlik isə, yeganə təsəllimiz ustadın övladları üçün qoyub getdiyi qiymətli xatirələrdir. Təkcə mən deyil, bütün Azərilər bu xatirələrin nəşrini onun övladlarından tələb etməyə haqlıdırlar. Yalnız onlar işıq üzü gördüyü zaman mərhum Ağaoğlu da ölməz bir ideal kimi ürəklərimizdə daim yaşayacaqdır.

"Oluş", 11.06.1939-cu il

Haqqı Süha Sezgin

Haqqı Süha Sezgin (1895-1963) - türk yazıçısı, jurnalist. Dövri mətbuatda çap olunmuş məqalələrində Qurtuluş Savaşının atəşin tərəfdarlarından biri kimi çıxış edirdi. Dostoyevskinin romanlarının (fransız dilindən) Türkiyədə ilk tərcüməçisi kimi tanınır. Eyni zamanda, orijinal hekayələrin və bir romanın müəllifidir.

AĞAOĞLU

Düənən torpağa gömdüyümüz Ağaoğlu Əhməd qısa insan ömrünə tarix genişliyi verən şəxsiyyətlərdən idi. Onunla birlikdə bütöv bir dövrü də itirdik. Gördüyü işləri, fəth etdiyi millətə xidmət zirvələrini yazıb bitirməyə qalın bir kitab lazımdır. Belə kitab isə, çox asan yazıla bilməz.

Ağaoğlu Əhmədin ölümü ilə üç varlığı birdən qeyb etmiş olduq. Ayrılıqda hər biri böyük dəyərlərə malik üç varlığı...

Moskva çarlığının idarəçiliyi altındakı türkcü Ağaoğlu, türkcülüyü ucbatından yerini-yurdunu qoyub Türkiyəyə köç etməyə məcbur qalan Ağaoğlu və nəhayət, Türkiyədəki Ağaoğlu.

Yad sərhədlər daxilində, yad süngülərin kölgəsi altında Türk birliyi ideyasını fikirdən əmələ çevirmək çox çətin və qorxulu iş idi. Ağaoğlu heç zaman ruhdan düşmədən bu işi görmüşdü.

Türkiyədə tribunluğu ilə dilini, məqalələri ilə qələmini, darülfünun kürsüsündə elmini türkcülüyü səfərbərliyə almaq, bir bayraq altına gətirmək uğrunda mübarizəyə sərf etmişdi.

Hər ziyalı vətən qarşısındakı borcunu onun qədər qətiyyət, bacarıq, ardicilliq və cəsərlə yerinə yetirmiş olsaydı, bu gün fikir dünyamızdakı bəhərsizliyin bir tarix kabusu olmaqdan başqa anlamı qalmazdı.

Ağaoğlu fransızların "ensiklopedik" adlandırdıqları şəxsiyyətlərdən idi. Tarixə çevrilən, dünyada iz buraxan az və ya çox əhəmiyyətli elə bir cərəyan, elə bir hadisə yoxdur ki, Ağaoğlunun tədqiqlərindən kənarda qalmış olsun! Böyük və əhatəli bir zəka sahibi idi. Araşdırdığı hər məsələni dərinə-dərinə təsnif edir, ardicilliqla sıralayır, bir çox hallarda tərkib hissələrinə qədər gedib çıxırdı.

Hələ darülfünunda çalışdığı dövrdə hazırladığı "Türk hüquq tarixi" adlı dərş qeydləri sözün həqiqi mənasında tam orijinal əsər idi. Təəssüf ki, bu gözəl və qiymətli araşdırma hələ də yalnız tələbə mühitində qalmaqdadır.

Onun sevdiyim, daim hörmətlə andığım bir üstünlüyü də inanclarını müdafiə etdiyi zaman göstərdiyi prinsiplilik idi. Qarşısında kim olursa-olsun, prinsipini fəda etməz, sona qədər dirəniş göstərərdi. Hətta bu səbat yolunun sonunda bir dar ağacının sabunlanmış ipi sallansa belə...

Elmə və fikir həyatına iman gətirmişdi. İnanclarının müqəddəsliyinə heç vaxt zərre qədər də ləkə salmaz, bildiyini açıq söyləməkdən çəkinməzdi.

Bütün bu xüsusiyyətlərini ömrünün sonuna qədər bir dəqiqə gecikdirmədən, təxirə salmadan daim ortaya qoydu. Qocalıq, xəstəlik vücudunu sarsa da, fəqət, beyninə əl uzada bilməmişdi. Bir ay bundan əvvələ qədər xəstə yatağında qələmə aldıqlarını oxuyurduq. O yazılarda həyatının sonuna gəlib çatmış yaşlı bir adamın şikayətləri deyil, ən gənc, ən coşqun bir fikir qəhrəmanının həyəcanı vardı. Aramızdan ayrılmasına ən çox da bu səbəbdən yanırım. Rəhmət onun ən təbii olan haqqıdır. Tək Allahdan özümüzə də səbir diləyirəm.

"Vakit", 21. 05. 1939-cu il.

Mirzə Bala

Mirzə Bala Məhəmmədzadə (1898-1959) - Azərbaycan siyasi mühacirətinin fəal nümayəndələrindən biri, Müsavat partiyasının ikinci başqanı. Publisist, dramaturq, tarixçi kimi hərtərəfli fəaliyyət göstərmişdir. İndiyə qədər fəaliyyət göstərən Azərbaycan Kültür Dərnəyinin yaradılmasında böyük rolu olmuşdur. Azərbaycanda milli hərəkatın və Müsavat partiyasının ilk tədqiqatçılarından biri sayılır.

AĞAOĞLU ƏHMƏD BƏY

Mayın 19-da Ağaoğlu Əhməd bəy İstanbulda 70 yaşında ikən gözlərini dünyaya əbədi yumdu. Həyatının son günlərinə qədər düşünmək, yaratmaq, yazmaq qabiliyyətini itirməyən, enerjisini tükətməyən Əhməd bəy Azərbaycanın türklüyün xidmətinə verdiyi böyük şəxsiyyətlərimizdən biri idi.

Ölümündən on bir il əvvəl, "Türk ocaqları"nın 1928-ci ildə nəşr etdiyi "Türk ili"ndə məşhur Akçuraoğlu Yusif bəy onun indiyə qədər heç yerdə işıq üzü görməyən tərcümeyi-halından faydalanmışdı. Bir müddət sonra isə, özünün verdiyi materiallar əsasında hazırlanan bioqrafiyası "Məşhur adamlar ensiklopediyası" seriyasından nəşr olunmuşdu.

Bir-iki digər məxəzi də əsas alaraq, Azərbaycandakı fəaliyyətinə dair bəzi məqamları aydınlaşdırmaq surəti ilə mərhumun müxtəsər tərcümeyi-halını aşağıdakı şəkildə xülasə etmək mümkündür:

Ağaoğlu Əhməd bəy 1869-cu ildə Azərbaycanın Şuşa şəhərində anadan olmuşdu. İlk və orta təhsilini Şuşa gimnaziyasında almış, eyni zamanda evdə fars və ərəb dillərini öyrənmişdi.

1888-ci ildə gimnaziyanı başa vuraraq Peterburqa gedib Politeknik İnstitutda daxil olmuşdusa da, səhhəti imkan vermədiyindən təhsilini yarımcıq buraxıb məmləkətə dönmüşdü. Sağalandan sonra Parisə yollanaraq 1889-cu ildən etibarən Sorbonna universitetinin tarix və filologiya şöbəsinin məşğələlərinə davam etmiş, eyni zamanda hüquq fakültəsində də təhsil almışdı.

Hələ Fransada tələbə ikən Parisin "Nouvelle Revue" və "Revue Bleu" kimi dərgilərində Şərqə dair yazılarla çıxış etməyə başlamışdı. Bununla bir sırada Tiflisdə rusca çıxan "Kavkaz" qəzetinə də məqalələr göndərmişdi. 1892-ci ildə Şərqsünaşların Londonda keçirilən konqresinə qatılaraq şiə məzhəbinin mənşələrinə dair məruzə etmişdir.

Əhməd bəyin bu tədqiqləri Kembric universiteti tərəfindən nəşr olunub.

Əhməd bəy 1894-cü ildə ali təhsilini tamamlayıb Azərbaycana dönmüş, öncə Tiflisdə, ardınca Şuşada, axırda isə Bakıda müəllimlik və qəzetçilik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdu. Həmin vaxtdan etibarən o, Həsən bəy Zərdabi, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Əli bəy Hüseynzadə, Şahtaxtılı Məhəmməd ağa və digərləri ilə birlikdə milli oyanış hərəkatında yaxından iştirak etmişdi.

Bakı milyonçusu Hacı Zeynalabdin Tağıyevin maddi və mənəvi yardımları ilə türk əhalisinin haqlarını rus hakimiyyəti qarşısında müdafiə məqsədi ilə rus dilində "Kaspi" adlı qəzet təsis olunmuş, Əhməd bəy də həmin qəzetdə Topçubaşov ilə birlikdə çalışmağa başlamışdı. Eyni zamanda Məhəmməd ağa Şahtaxtılının nəşirliyi ilə Tiflisdə çıxan türkcə "Şərqi-rus" qəzeti Bakıya köçürülərək Əhməd bəyin iştirakı ilə nəşrinə davam etmişdi.

1904-cü ildə başlanan rus-yapon müharibəsi çar hakimiyyətinin təməlini sarsıtmışdı. Nəticədə çarın imzaladığı bir fərmanla konstitusiyalı idarəçiliyin

yaradılmasına razılıq verilmişdi. Bu nisbi azadlıqdan yararlanan Azərbaycan ziyalıları türkcə qəzet təsisinə, məktəb, xeyriyyə cəmiyyəti və digər milli mədəniyyət müəssisələrinin təşkilinə müvəffəq olmuşdular.

Həsən bəy Zərdabinin 1875-ci ildə nəşrə başlayıb 1877-ci ildə bağlanan və ilk türkcə qəzet olan "Əkinçi"sindən sonra Ünsizadə qardaşlarının "Ziyayi-Qafqaziyyə", "Kəşkül" kimi qəzet və məcmuələri, habelə Məhəmməd ağa Şahaxtının "Şərqi-rus"u gözlənilən və arzu olunan faydanı gətirmədiklərindən, uzun müddət yaşaya bilməmişdilər.

XIX əsrin sonu -XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan tarixinin ən qaranlıq dövrü adlandırılı bilər. Həmin dövrdə bütün Rusiya imperiyasında İsmayıl bəy Qaspralının "Tərcüman"ından başqa digər mətbu nəşr yox idi. O da həftədə bir dəfə yarı türkcə, yarı rusca çıxan kiçik formatlı bir qəzet idi.

1902-ci ildə Əhməd bəyin tələqləri ilə Hacı Zeynalabdin rus hökumətindən türkcə qəzet nəşri üçün icazə qoparmağa çalışsa da, istəyinə müvəffəq olmamışdı.

Yalnız 1905-ci il inqilabından sonra müsaidə almaq mümkün olmuşdu.

Əsasını Həsən bəy Zərdabinin 1875-ci ildə qoyduğu türk qəzetçiliyi ənənələri yenidən canlanmış, onun özünün də təsisçi kimi iştirak etdiyi "Həyat" adlı gündəlik qəzet çıxmağa başlamışdı. Bununla da Azərbaycan milli oyanış hərəkatı ikinci mərhələsinə qədəm qoymuşdu. Bəhs olunan dövrün əsas rəhbərləri Ağaoğlu Əhməd bəy, Əli bəy Hüseynzadə və Əlimərdan bəy Topçubaşı kimi şəxsiyyətlər idi.

Əhməd bəy bir il "Həyat"da çalışandan sonra müstəqil şəkildə "İrşad" qəzetini çıxarmışdı. Sonra isə Bakı zənginlərindən Murtuza Muxtar bəyin yardımları ilə "Tərəqqi"ni təsis etmişdi. Əhməd bəy həm də "Difai" adlı siyasi bir cəmiyyət qurub türk xalqının hüquqlarının müdafiəsi işinə girişmişdi.

1909-cu ildən Əhməd bəy artıq Türkiyədədir.

İlk vaxtlar maarif müfəttişi və Süleymaniyyə kitabxanasının müdürüdür. Eyni zamanda fransız dilli "Jeune Turc" qəzetində çalışır. Az sonra "Tərcüman-həqiqət" qəzetinin baş redaktorluğuna dəvət alır. Nəhayət, təməli Əhməd bəyin evində qoyulan "Türk yurdu" məcmuəsinin əsas müəlliflərindən biri kimi tanınır.

1909-cu ilin oktyabrında İstanbul darülfünununun rus dili müəllimi, yenə eyni ildə burada təsis olunan türk-monqol tarixi kürsüsünün müdərri təyin olunur.

1912-ci ildə İttihad və Tərəqqi partiyası ümumi məclis üzvlüyünə gətirilir və Karahisar məbusu kimi Məclisi-Məbusana daxil olur.

Ümumi hərbi sonu ortaya çıxan böyük Rusiya inqilabı və inqilab əsnasında get-gedə dərinləşərək qüvvələnən milli hərəkatlar Rusiya çarlığının müqəddəratını həll etməyə başlayırdı. Millətlər bir-birinin ardınca öz istiqlalını elan edir, nəticədə Rusiya çökür, dağılır, parçalanırdı. Hərəkatda həmin dövrə qədər Rusiya əsiri olmuş türklərin rolu mühüm idi. Hələ inqilabın ilk aylarında rəsmi konqreslərində (1917-ci ilin mayında Moskvada keçirilən konqres) qəti qərarlarını verən rus əsiri türklər müstəqil milli dövlət qurmaq yolunda əzmkarlıq göstərirdilər.

Rusiya imperatorluğunun o zaman 21 milyon kvadrat kilometrədən artıq olan ərazisinin 15-16 milyon kvadrat-kilometri türklərin tarixi torpaqları, ana vətənləri idi. Üstəlik, imperatorluğun ən zəngin əraziləri sayılırdı.

Türk xalqlarının imperiyadan qopub ayrılması Rusiya adlı millətlər zindanını xəritədən silmiş olacaqdı. Yəni Rusiyanın Osmanlı imperatorluğunun başına açmaq istədiyi oyun onun öz başına gələcəkdi.

Bu hərəkatda Əhməd bəyin vətəni Azərbaycanı ən ön sırada görürük. Lakin hərəkatı idarə edənlər arasında onun adı yoxdur.

Əvəzində isə, Əhməd bəy 1918-ci ildə inqilab edib milli müstəqilliyinə qovuşmaq istəyən Azərbaycanın yardımına qoşan qəhrəman türk ordusu koman-

danlığı yanında “dövləti-şahanənin siyasi müşaviridir”. Bu rəsmi sifətlə qısa müddət Azərbaycanda qalandan sonra yenidən İstanbula qayıdır. 1919-cu ildən 1921-ci ilə qədər Maltada ingilis əsarətində olur. 1921-ci ildən etibarən Ankaradadır. Ankarada ilk öncə Mətbuat Ümum müdiri, eyni zamanda hökumətin rəsmi orqanı sayılan “Hakimiyyəti-milliyə” qəzetinin baş redaktorudur. Atatürkün zəfərindən sonra məbus seçilmiş, Ankara Hüquq məktəbində hüququn əsasları müdərrişi təyin olunmuşdur. 1931-ci ilə qədər bu vəzifədə qalan, həm də mətbuata biri-birinin ardınca yazılar yazan Əhməd Ağaoğlu 1931-ci ildən sonra İstanbul Darülfünununda hüquq müdərrişliyi etməkdədir.

Mərhum bir çox məcmuələrdə türkçə, rusca, fransızca sayı bilinməyən məqalələrindən başqa, özündən sonra aşağıdakı əsərləri qoyub getmişdir:

1. *İslamiyyətə görə və islamiyyətdə qadın*; 2. *İslam və Axund*; 3. *Üç mədəniyyət*; 4. *Təşkilati-əsaslıya qanununun şərh*; 5. *Hüquqi-əsaslıya nəzəriyyəsi*; 6. *Sərbəst insanlar ölkəsində*; 7. *Təşkilati-əsaslıya qanununun tarixçəsi*; 8. *Hüquq tarixi (1-ci cild)*; 9. *Dövlət və fərd*; 10. *İranda on beş əsrdən bəri türk hakimiyyəti*; 11. *Etrusk mədəniyyəti*; 12. *İlk Roma ailəsi ilə türk ailəsi arasında müqayisə*.

Bir çoxu hələ də əlyazması halında qalan bu qiymətli əsərlərin ən yaxın zamanda nəşrini arzulamaqla bir sırada, mərhumun digər məqalə və etüdlərinin də toplanıb kitab şəklində çap edilməsini ustadın xatirəsini əbədiləşdirmək və fikir tariximizə xidmət göstərmək baxımından çox əhəmiyyətli sayırıq.

Əhməd bəy 1894-cü ildən 1908-ci ilin sonlarına qədər, yəni 14 il Azərbaycanda, 1919-cu ildən 1939-cu ilə qədər, yəni 30 il Türkiyədə yaşayıb yaratmış, həyatını ümum türklüyə həsr etmiş bir şəxsiyyət olduğu üçün onun xatirəsinin əbədiləşdirilməsi də hər kəsin üzərinə düşən bir vəzifədir.

“Xalq”, may, 1939-cu il.

Səbiyə Zəkəriyyə Sertel

Səbiyə Sertel (1895-1968) - türk qadın jurnalisti, yazıçı. Türkiyədə solçu mətbuatın tanınmış simalarından Mehmet Zəkəriyyə Sertelin xanımı. “Rəsimli Ay”, “Tan” kimi solçu qəzetlərin qurucularından və fəal yazarlarından biri idi. 1945-ci ildə əri ilə birlikdə Türkiyədən mühacirət etmiş, Paris, Budapeşt, Moskva və Bakıda yaşamış, burada da vəfat etmişdi. Məzarı Fəxri xiyabanda yerləşir.

AĞAOĞLU

Ağaoğlu Əhmədi tək bir kəlmə ilə ifadə etmək zərurəti yaransa, “İnsan” sözü onun üzərinə biçilən ən yaxşı libas olardı. Ağaoğlunun yetmiş illik həyatı dövründə varlığını oluşturan fikirləri, hissləri, qənaətləri, böyük enerjisi sadə sözlərlə doldurmaq istədiyim bu kiçik sütuna əsla sığışmaz. Lakin fikrimcə, onun ən seçkin səciyyəsi insanlığı, hür və həqiqi insanlığa olan eşqi və həsrəti idi.

Ən böyük zövq duyduğu intellektual həyatda və mücadilədə bir qənaət, bir ideal olaraq mənimsədiyi demokratiyanı həyatının son dəqiqələrinə qədər sarsılmadan müdafiə etdi. Eyni zamanda, qənaətinə zidd fikirlərə qarşı təmkinli münasibət də heç zaman əlindən buraxmadığı bir ölçü vahidi oldu.

Ağaoğlu insanlar üçün Yer üzərində utopik bir cənnət - biri-birinə pislik etməyən, bir-biri üçün yaşayan, hər kəsin biri-digərinə fəzilət bağları ilə bağlılıqları bir aləm yaranmasını istəyirdi. Onun bütün həyatı həmin aləmin həsrəti ilə keçmişdi. Yer üzünü bürüyən naqis ehtiraslara, didişmələrə bəslədiyi kini daim içində daşımış, həyatının son dəqiqələrinə qədər qələmini və dilini qəlbinin bütün həyəcan və enerjisi ilə amallarının müdafiəsinə həsr etmişdi.

Ağaoğlu, özünün də dediyi kimi, həyatın yetmiş illik pərdəsi endiyi zaman arxasında, bir saniyə də fikirləri uğrunda fədakarlıqdan çəkinməyən, bir saniyə də prinsiplərini maddi mənfəətlərə dəyişməyən, heç nəyə boyun əymədən fənaya qovuşan mükəmməl bir insan buraxmışdı.

Yüksək xarakter və əxlaqın müdafiəçisi olan Ağaoğlu iyrenc mənfəətlərin qarşısında idealını könlündə sapsağlam daşımış insan kimi vicdan sakitliyi ilə bu fani dünyaya vida etmiş bəxtiyar bir ölüdür.

Biz qiymətli bir intellektual və böyük bir insan itirdik.

“Tan”, 21.05. 1939-cu il

Məmməd Əmin RƏSULZADƏ

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə (1884-1955) - Azərbaycan milli hərəkatının öndəri, Azərbaycan Cümhuriyyətinin ideoloqu və qurucularından biri. İctimai-siyasi xadim və publisist. 1920-ci ildən sonra Azərbaycan siyasi mühacirətinin tanınmış liderlərindən biri. Əhməd bəylə tanışlığı 1905-ci ildə, “Həyat” qəzetinin nəşri dövründən başlamışdı. Azərbaycan Cümhuriyyətinin mövcudluğu və siyasi kursu ilə bağlı 1918-ci ilin iyununda aralarında ziddiyyət və fikir ayrılığı yaransa da, Əhməd bəyin həyatının sonuna qədər türk birliyi ideyası zəminində qarşılıqlı münasibət və əməkdaşlıqları davam etmişdir.

AĞAOĞLU ƏHMƏD

Ağaoğlu Əhməd bəyin şəxsində türk dünyası məşhur mütəfəkkir və mühərrirlərindən birini qeyb etdi.

Türk dünyasında türkçülük cərəyanının Ziya Göyalp, Yusif Akçura kimi ünlü simaları ilə bir sırada Ağaoğlu Əhməd bəyin adını bilməyən tək bir fikir adamı da yoxdur. Türkiyənin “gənc türklər” inqilabından bəri keçirdiyi otuz illik təlatümlü həyatında Ağaoğlunun fikir, mətbuat və siyasət sahəsində oynadığı hərəketli rol vəfatı münasibəti ilə meydana çıxan yazılarda öz əksini tapıb. Özünəməxsus hərəketli mücadilə və fikir toqquşmaları ilə Türkiyəyə idealist Avropa düşüncə tərzini və qəzetçilik ənənələrini gətirdiyinə görə, yaxınları və dostları arasında “ustad” kimi nüfuz qazanan Əhməd bəyin ölkənin mədəni-mənəvi həyatındakı yerini təsbit etmək üçün Malta əsarəti dövründə qələmə aldığı “Üç mədəniyyət” risaləsinə müraciət etmək kifayətdir. Osmanlı imperiyasının hərbi-ümumidə (Birinci Dünya müharibəsi nəzərdə tutulur -V.Q.) uğradığı dəhşətli məğlubiyyət Əhməd bəyi uzun illərdən bəri beynində daşdığı düşüncə və mülahizələri müəyyən sistem halına salmağa təşviq etmişdi. Uzaq Şərqi-Budda mədəniyyəti kimi Yaxın Şərqi-İslam mədəniyyətinin də Qərb mədəniyyətinə qarşı mübarizədə tam məğlub olduğunu özünəməxsus kəskin dillə yazıb ortaya qoyan Əhməd bəy bu risaləsində qarşımıza təəssübkeş bir qərblilik sifətində çıxmaqdadır.

Soydaşları 1894-cü ildə Fransada təhsilini başa vurub Qafqaza dönən Əhməd bəyə əbəs yerə “firəng Əhməd” ləqəbi verməmişdilər. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, bu ləqəb onun adına sadəcə “Firəngistanda” təhsil aldığına görə deyil, daha çox fransız fikir və ideallarını müsəlman məmləkətində yaymaq məsələsində göstərdiyi fəaliyyətə görə əlavə edilmişdi. Bu arada rus və türk dillərində yazdığı əsərlərə istinadən biz Əhməd bəyi, bir tərəfdən, müsəlman qadınlarının məruz qaldıqları dözülməz vəziyyətə, digər tərəfdən isə, islam dünyasının mənəvi tənəzzülünə və daxildən çürüməsinə səbəb olan din xadimlərinə qarşı bir hərəkət başladığını görürük.

Əhməd bəyin bu tipli hərəkətlər əsnasında həmişə səfərbər olan “firəngliyi” yuxarıda adını çəkdiyim “Üç mədəniyyət” əsərində özünü daha mükəmməl şəkildə ortaya qoyulmuş, müəllifin bütün həyatı boyu əldə rəhbər tutduğu ideologiyanın sistemli ifadəsi kimi meydana çıxmışdı.

Həyatının sonlarında ümumən türkçü və türkiyəçi kimi tanınan Ağaoğlu, mürəkkəb ömür yoluna mənsub olduğu nəslin əksər nümayəndələri kimi, özündə daha çox islam birliyi ideyası daşıyan milliyətçi kimi qədəm qoymuşdu.

Azərbaycanın Qarabağ mahalında, patriarxal bir ailə mühitində islami tərbiyə gören Əhməd bəy Parisdə prinsipləri əsasında təhsil aldığı Qərb metodu və yiyələndiyi liberal fikirlərlə məmləkətinə dönəndən az sonra mühüm bir tarixi hərəkətdən təsirlənməyə başlamışdı. Yaponiyanın Port-Arturdakı qələbəsi çarizmin qorxu saçan maskasını qoparıb atmışdı. Artıq yalnız Rusiya deyil, İran və Türkiyə də ölkə daxilində islahat və hürriyyət tələbi ilə çalxalanmaqda idi. Bütün Rusiya müsəlmanları kimi, Qafqaz müsəlmanları üçün də bu proses milli və siyasi oyanış dövrünün başlanmasına işarə idi.

Çox keçmədi, Rusiyada 1905-ci il inqilabı başlandı. Qafqaz müsəlmanları arasında da geniş nəşriyyat fəaliyyəti və təşkilati işlər görmək imkanı yarandı.

Həmin vaxta qədər ciddi senzura nəzarəti altında, saysız-hesabsız çətinliklər bahasına meydana çıxan türkçə bəzi nəşrlər istisna olmaqla, yalnız rusca yazıb yaratmaq məcburiyyətində qalan Əhməd bəy bir an da tərəddüd hissi keçirmədən milli mücadilə cəbhəsinə atıldı. 1904-1910-cu illəri əhatə edən dövrdə “Həyat”, “İrşad” və “Tərəqqi” kimi gündəlik türkçə qəzetlərdə onun qələmi ilə verdiyi mücadilə Azərbaycan istiqlalı və Azərbaycan dövlətçiliyi yolunda başlanan milli oyanış hərəkətimizin ən canlı və coşqun bir dövrünü təşkil etməkdədir.

Yuxarıda sadalanan qəzetlərin adlarından da görüldüyü kimi, bu dövrdəki nəşriyyat işləri və siyasi fəaliyyət səmərəli proqram və milli məramı aydın olan mübarizə üsulundan daha çox, müsəlman əfkari-ümumiyyəsinə həyat uğrunda mübarizəyə səsləyən, gələcək tərəqqi yolunu aydınlaşdırmağı qarşısına məqsəd qoyan siyasi və elmi oyanış təbliğatı xarakteri daşıyırdı. Bugünkü azərbaycançılıq davası bir yana qalsın, hətta türkçülüynün ümumi şəkildə izah və şərhinə də o dövrün mətbuatında çox az təsadüf olunur. Türk təbiri ilə müsəlman sözü şəxsən Əhməd bəyin özünün məqalələrində də hələ bugünkü təsnifini tapa bilməmişdi. Amma bütün bunlara baxmayaraq, Ağaoğlu Əhməd bəyin o zamanlı fəaliyyəti Azərbaycanın milli oyanış tarixində özünəməxsus bir hadisə idi.

Yalnız Qafqaz müsəlmanları və bütün Rusiyanın türk-tatarlarının məsələləri ilə deyil, qonşu İran və Türkiyədə cərəyan edən hadisələrlə də yaxından və canı-dildən maraqlanan Əhməd bəy sadəcə bir qəzetçi deyildir. O, eyni zamanda ictimai xadim, maarifçi, siyasətçi və inqilabçıdır.

Əhməd bəy hər zaman doğma xalqının geriliyinə qarşı mübarizə edirdi. “Firəngsayağı fikirləri” ilə özünü təəssübkeş mollaların lənət və təkfiirlərinin hədəfinə çevirirdi. Belə bir adam həm də “müsəlmanları hökumətə qarşı mücadiləyə təhrik” ittihamı ilə təqiblərə məruz qalırdı. Eyni zamanda, Bakı kimi amerikasayağı bir şəhərdə üz-üzə gələn fərqli nüfuz və rəqabət meyillərini dəf edərək, yaranmaqda olan milli iqtisadi gerçəkliyin həyatı mənafeələrini qoruduğu üçün,

müxalif düşüncə sahiblərinin şiddətli təqib və hücumlarına sinə gərməli olurdu. Bütün bunlarla yanaşı, hətta öz millətinin hacılarına da qıyan yabançı komitələrlə əlbir olub, çar məmurlarına qarşı gizli terror təşkilatı yaratmaq işində iştirakdan da çəkinmirdi. Geniş fəaliyyəti sırasında Əhməd bəy bir də hər zaman müsəlman əhalinin hüquqlarını rəsmi rus qurumlarının basqılarından qoruyan seçkin şəxslərdən biri olmuşdu. Rus mətbuatının səhifələrində Qafqaz müsəlmanlarını daim müdafiə etmək vəzifəsi də sanki tək-cə onun boyuna biçilmişdi.

Rusiya türk və müsəlmanları arasında mədəniyyətə və tərəqqiyə doğru hər bir hərəketi "ittihadi-islam təhlükəsi" şəklində göstərməklə "liberal" rus ictimai fikrini bu "mürtəce" cərəyana qarşı ayağa qaldırmaq taktikası yürüdən düşmən qüvvələrin öz təbliğatlarında hər vasitə ilə qaraladıqları, ən çox vurduqları və saysız-hesabsız ittihamlara hədəf aldıkları yeganə şəxs yenə də Ağaoğlu Əhməd bəy idi.

Onunla əməkdaşlıq edən, necə qəhrəmancasına çalışıb-vuruşmasına yaxından bələd olan bir adam kimi, tam əminliklə deyə bilərəm ki, o dövrdə, o odlu-alovlu illərdə (XX əsrin ilk onilliyi - Birinci rus inqilabı və Stolpın irticası nəzərdə tutulur - V.Q.) heç kəs Ağaoğlu Əhməd bəy qədər milli hərəkat və milli dava cəbhəsinin ön atəş xəttində olmamışdı.

1910-cu ildə Türkiyəyə mühacirətindən sonra İstanbuldan Bakı qəzetlərinə məqalələr göndərmək yolu ilə də olsa, Qafqaz mühiti ilə mənəvi əlaqəsini müntəzəm şəkildə davam etdirən Əhməd bəy ümumi hərbin başlanması nəticəsində bu əlaqəni də kəsmək məcburiyyətində qalmışdı.

Rusiyada yenidən azadlıq hərəkatı başladı. Qafqaz millətləri də öz müstəqilliklərini elan etdilər. Azərbaycan Cümhuriyyəti təşəkkül tapdı. Bu təşəkkül prosesində Əhməd bəyin rolu ikinci dərəcəli və epizodikdir. Azərbaycanın sülh heyətinin nümayəndəsi kimi Bakıdan Parisə getdiyi zaman İstanbulda ingilislər tərəfindən həbs edilib Malta adasına sürgün olunmuşdu.

Sonrası artıq məlumdur. Əhməd bəy yenidən Türkiyənin xidmətindədir. Mətbuati-ümumi müdiridir. "Hakimiyyəti-milliyə" qəzetinin baş yazarıdır. Türkiyə Böyük Millət Məclisinin üzvüdür. Tutduğu bu vəzifələr məlum səbəblərə görə ona Azərbaycan davası ilə yaxından maraqlanmağa imkan vermir. Əslində, bu dava ayrıca bir məsələ olaraq həmin dövrdə onu fəal şəkildə çox da məşğul etməmişdi. Bu baxımdan da biz, istiqlalçılıq dövründən əvvəl ümummüsəlman və türk hərəkatı şəklində meydana çıxan milli oyanış həmləmizdə yanar bir vulkan kimi odu, alovu ilə hər tərəfi qarşalayıb-yaxan bu mücahidi qırmızı rüslərə qarşı apardığımız indiki mübarizədə artıq nisbətən sönmüş və hərəkətsiz görürük. Lakin ustadın hamımızı böyük bir təsir altında buraxan ölümü qarşısında Azərbaycan umu-küsüsündən söz açmaq niyyətində deyilik.

Onun xalis fransız məktəbinin bəhrəsi olan liberalizm düşüncəsi ilə mübahisəyə girişmək məqbul görünə bilər. Lakin milliyət, hürriyyət və insan şərəfinə verdiyi yüksək dəyəri ən uca bir hiss kimi qəbul etmək lazımdır. Hələ ürəyinin dərinliklərindəki müqəddəs arzu ilə yetmiş illik həyatının son gününə qədər sönməyən atəşlə od tutub yanan və ətrafa nur səpələyən qələmini dəyərsizləşdirməyə, hörmətdən salmağa kimdə cəsəret tapıla bilər?

Əhməd bəyin şəxsinde biz türk təkəkkür və mətbuat həyatının çox diri və həyəcanlı simasını, Avropa qəzetçiliyinin Şərqdəki çox qiymətli bir təmsilçisini və Yaxın Şərqi avropalılılaşma, qərbləşmə tarixinin ən səmimi ideoloqunu itirdik.

Bu acı itki qarşısında yuxarıda qeyd etdiyim böyük xüsusiyyətləri təqdir edən hər kəsin duyduğu acı təəssürü biz bütün başqa cəhətlərlə birlikdə həm də Ustadın Azərbaycan intibahına verdiyi unudulmaz xidmətlərin şəxsən şahidi olmuş bir vətəndaş kimi bölüşməyi özümüzə borc hesab edirik.

"Xalq" qəzeti, May, 1939.

Hıfzı Oğuz Bekata

Hıfzı Oğuz Bekata (1911-1995) - müasir türk şairi və dövlət xadimi. İki dəfə millət vəkili seçilmiş, baş nazir müavini, daxili işlər naziri, milli müdafiə nazirinin müavini kimi müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdı. Şeirləri ilə bir sırada Türkiyənin ictimai həyatına, iqtisadi inkişafına və daxili siyasətinə dair bir sıra əsərlərin müəllifidir.

AĞAOĞLU - ÜSTÜN ADAM

Bir neçə gün əvvəl ölümü ilə içimizi sızladan möhtərəm və dəyərli xocamız Əhməd Ağaoğlu böyük ölçülərə gələn bir insan idi.

Geniş miqyaslı idrakın və sağlam xarakterin sahibi olan Əhməd bəy həyatda son nəfəsinə qədər özünə yaraşan bir şəkildə seçkin xüsusiyyətlərin adamı kimi qaldı. Bu etibarladır ki, insanı "vicdanlı bir makina" kimi vəsf edən son sözləri ilə də tam bir vicdan rahatlığı ilə gözlərini fani aləmə qapayaraq əsil insan mükəmməlliyini və özünə inamı ortaya qoydu.

Bütün həyatı boyu vüqarından uzaq düşməyən bir insan ölüm yatağında da vüqarla uyuyur. Nə xoşbəxt bir ölüm!

Əhməd Ağaoğlu böyük bir türkçü, yenilməz bir milliyətçi və demokrat idi. Və demokratiyanı da həmişə milliyətçiliyin mütləq şərti kimi qəbul edirdi.

Demokratiyanın ən mühüm şərti vətəndaşın rəqabət haqqının tanınması olduğuna görə, milliyətçi prinsiplərə istinad edən hər dövlətin bu haqqı tanımaqla bir sırada, ona əməldə də hörmət qoyduğunu gerçək şəkildə göstərməsini istəyirdi.

Beləliklə, Ağaoğlu Əhmədin milliyətçiliklə fərdi hüriyyəti bərabər tutulması və biri-birindən fərqləndirilməməsi inancına dayanmasının səbəbini biz də bu nöqtəyi-nəzərdə anlamış oluruq.

Ağaoğlu bütün həyatı boyu bir barmaq da geri çəkilmədən müdafiə etdiyi demokratiya davasına 1789-cu il fransız inqilabının meydana çıxardığı hadisə kimi deyil, bəlkə daha çox hər zaman və hər yerdə ideal xalq idarəçiliyinin ancaq bu yolla gerçəkləşəcəyinə inanması səbəbindən ürəkdən bağlı idi.

İnandığı fikir uğrunda son ana qədər qətiyyətlə heç bir xarakter zəifliyi göstərmədən mübarizə aparmağı bacaran insanlara həyatda az-az rast gəlirik. Ağaoğlu bu xüsusiyyətə də ilk gəncliyindən başlayaraq həyatının sonuna qədər məmləkət miqyasında bir örnək olmuşdur.

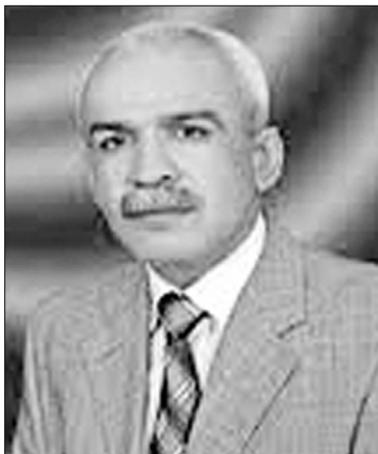
Ağaoğlunun o qədər də xoş gün gördüyünü zənn etmirəm. Lakin rahat və vüqarlı bir şəkildə öldü.

Fəzilətli bir mübarizə adamı üçün çox xoşbəxt sonluqdur.

Xatirəsini daim hörmətlə yad etmək hamımızın əbədi bir vicdan borcudur.

"Cığır", iyun, 1930-cu il

◆ P o e z i y a

Fəxrəddin ƏSƏD

* * *

Dizinə baş qoymuşam,
haqq qarısı yaxında.
yəqin müjdə gətirib
qarışqa var yaxanda.

saçların dağıldıqca
sərxoşdan sərxoş könlüm.
sinəndəki qarışqa
və mən xoşbəxtəm, gülüm.

ay çəkildi buluda,
verdik nəfəs-nəfəsə.
divara kölgə düşdü
nəsə dedin sən, nəsə.

* * *

Könlüm əsirdi, əsir
xəyalların əlində.
uğursuz eşq çırpınır
ürəyimin telində.

yenə də bir nal səsi
asılibdi gecədən.

dünən gördüyüm yuxu
gəlib keçir küçədən.

innən belə alışmaz
qürbətın havasına-
ürəyim əmanətdi
bir bülbül yuvasına.

* * *

Bir əlində yaylığı,
bir əlində güyümü,
yolu burdan keçənim,
bu köy sənın köyünmü?

sən bir qar dənəciyi,-
isti əlimə aldım.
qar da qış yuxusuymuş,
mənə soyuğu qaldı.

yuxuymuş hər şey, yuxu,
biz yuxuya dalmışdıq.
gör harda biz harada
yolumuzdan qalmışdıq.

hər şeyi gözə alıb
uzatmışdın əlini.
qara sevdalım mənım,
heç saymadın ölümü...

* * *

Mənım ulduzum söndü,
sönüb getdi bu axşam.
yeganə şahidimdi
pəncərədə yanan şam.

pəncərə şüşəsində
ayın titrək şöləsi.
səni gözləyirdim mən
içimə çəkib səsi.

bu gecə səhərəcən
ulduzlar yas saxladı.
sən gedən yola baxıb
şam ağladı, ağladı.

* * *

Dolanar bu şəhəri
dolanar küçə-küçə.
mürgüləməz xəyallar,
xatirələr bu gecə.

sən hardasan bir dənəm,
niyə susursan bilsəm?
qürbət yolçusu kimi
aramır məni kimsə.

ay da xəbər tutmadı
xəyal çəkib aparır.
məni məndən cəhənnəm
məni səndən qoparır.

* * *

Yenə duyğuların caynağındayam
bütün xəyallarım gedib boşuna.
mən niyə aldandım, niyə, bilmirəm
mən niyə aldandım o göz yaşına.

sükutun səsindən diksinir deyən
təqvimin yarpağı düşür çiynimə.
sanki bir xəyaldı qışqırıram mən
mənim xatirəmi əzib çeynəmə.

ömür-gün elə bil muncuq sapıdı
bir-bir yığdıqlarım baş daşı kimi.
qəfil parıldayıb qəfil də sönür
uzaq xatirələr göz yaş kimi.

* * *

Balsız qalan boş pətəyəm,
"arım Bağdaddan gəlmədi".
bir ömürdü, bir ömürdü
könlümün gözü gülmədi.

bir tel vardı toxuduğum,
bir göz vardı oxuduğum,
mənim burda toxuduğum,
sözlərim ilmə-ilmədi.

gəmitək oturub saya,
günlərimi saya-saya,

baxıb ha qışqırdım aya,
nə ay, nə Xaliq bilmədi!

* * *

Üfüqlərdən o yana qara-qara nöqtə var,
o nöqtədən o yana yenə qara nöqtələr.
mən axı gedəcəkdim çatmaq üçün oraya,
məni yoldan eylədi ətiriylə iydələr.

ax o ətir-qoxular, çiçəklər üzüb gəlir,
bir-bir qoxlamaq olmur, yol uzaq hava da boz...
uzaqda haray səsi, qəfil ildırım çaxır,
İlahi, çözəmmirəm, gəl özün bu sirri çöz!

ildırım çaxıb keçir, üfüqlər şəfəq saçır,
baxıram əllərimdə yenə o doğma tellər.
Öpüb oxşayır məni, saçıma sığal çəkir,
qəribsəyib deyəsən sahildən əsən yellər.

hələ ki, yol uzanır, üfüqlər də nur saçır,
hələ ki, o uzaqda arzular çiçək açır;
mən axı illər boyu oraya can atmışam
o nağılla oyanıb, o nağılla yatmışam!

* * *

Yasəmən qoxulu may axşamları:
xəyallar elə bil karvan köçüdü.
xəyallar, xəyallar başdan-ayağa
gerçəklə yuxunun bir qıl keçidi.

bilirsənmi nələr gəldi ağılıma,-
səhər pəncərəmdə qoca yasəmən,
başını söykəyib soyuq şüşəyə
pöhrə yarpaqları solunca həməni.

meşədə yolunu azmış yolçudu
boğuş, xırıltılı küləyin səsi.
eh nələr nələri salır yadıma
yalqızlıq içində axşam qüssəsi...

* * *

Gecələr pəncərəmdə
ağlayır bəyaz kölgə,
heç nə gəlmir ağılıma
və heç kim - səndən özgə.

nə dilədim Tanrıdan
bir-bir getdi boşuna,
daha heç kim inanmır
axan o göz yaşına.

Sənə gəl deyəmmirəm,
məni çoxmu gözlədin?
payız arxamca düşüb
səni harda gizlədim?!

* * *

Bir gecə yol gedəsən,
dörd yol çıxma qarşına.
könlüm, mənə nə gəlsə
səndən gəlir başıma.

bəyaz, sarı, qırmızı,-
çınqılıdır bu yollar,
hara aparır məni
sirlə dolu xəyallar?

Allahım, çox uzaqımı
axtardığım dünyalar?
Toğrulun rəsmindəki
nar rəngdədir rüyalar.

Ruzbeh MƏMMƏD

DUA AYƏLƏRİ

I

üç dəfə Allaha dua etdim:
azan səsinə görə,
rəsulallaha görə,
bir də ən axırını adamı bağışladığına görə...

II

üç dəfə Allaha dua etdim:
dedim ki, ilahi göyərçin qanadlarına,
payızdan qopan yarpaqlara,
balaca qızcıgazın göz yaşlarına bağışla bu yer kürəsini.

III

üç dəfə Allaha dua etdim:
dedim ki, ilahi, heç vaxt gözlərimizi uzaqlara
heç vaxt əllərimizi uşaqlara
heç vaxt nəfsimizi insanlara möhtac etmə

sonra ağladım...

IV

bir gün minarədən gələn azan səsinə
qoşuldum,
əllərimi qaldırıb dedim; məni yoxdan yaratmışan,
məni yoxdan yox elə...

V

anamın mübarək əllərinə görə
sənə həmişə diz çökəcəm, Rəbbim;
anamın əllərindən gözəl hədiyyə ola bilməzdi mənə

VI

gecədən keçmişdi mən ayılıb pəncərədən baxanda
qaranlıq gecəyə, ağappaq göyə baxıb utandım
mən heç nə yarada bilmərəm, Rəbbim,
hər şeyin gözəli sənə məxsusdu...

VII

bir qoca kişi
gözlərinə eynəyi keçirib ağlayırdı
deyirdi ki, məni bundan da balaca
uşaq eləmədin öldür, ilahi...

EYNƏKDƏN GÖRÜNƏN HƏYAT

Pəncərə önündə dayandı qarı
Baxdı eynəyindən bulud göylərə.
Boylandı içəri, süzdü otağı,
Gördü ağrıları dağılıb yerə...

Yeridi dizindən kəsildi taqət
Nəsə düz deyilmiş həyatın işi.
Dodağı altında deyindi qarı
Allah öldürəydi kaş bu "itmiş".

Qarğışlar dalbadal otağa yağdı
Tozlu divarlarda şəkil ağladı.
Bükdüyü boğcanın üstünü aşdı
Lənət gəlsin eh, yağış da damıb...

Nəsə ürəyindən keçdi min kədər
Yadına düşdükcə xatirə bir-bir.
Mən indi dünyada yoxam bəlkə də
Mən axı ölmüşəm məni kim bilir...

Bu ki, ömür deyil, bu ki, gün deyil
Bu ki, ölməməkçün yaşamaqdı ki...
Bir qadın bəxtini yığıb bir yerə
Bir şəkil keçmişə daşımaqdı ki...

Üzündə bir qədər kədər göründü
Qarğışlar, nanələr yerlə bir oldu.
O gecə bətnindən onu tərk edən
Baxdı neçə-neçə uşaq doğuldu...

Hamı tərk elədi, qadın əllərin
Birdən doğulanlar çəkildi yoxa..
Bütün gözəlliklər endi üzündən
İlahi, mən nə vaxt görəcəm yoxam

Pəncərə önündə dayandı qarı
Baxdı eynəyindən bulud göylərə.
Gördü ki, boş otaq, bir də şəkildir,
Gördü ağırları dağılıb yerə...

* * *

Axşam olur, günəş batır şəhərdə
At oynadır küçədəki qaranlıq.
Pəncərədən şəkil düşür otağa
Darıxıram evdə iki adamlıq...

Qonşu arvad səs eləyir ərinə
Diksiniyəm, ayılıram bu səsə.
İndi məni qorxudur elə hər şey;
İndi məni üzür, qızım, hər nəşə...

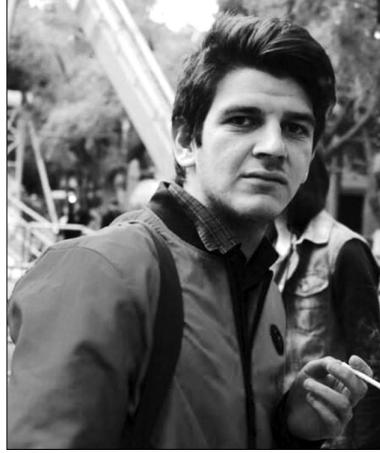
Qarşıdan da payız gəlir üstəlik
Doğum günüm, ölüm günüm yaxındı.
Sən gedəli əlim yatmır heç nəyə
Heç kim ilə edəmmirəm yaxınlıq...

Onda sən də, balacaydın, uşaqdın,
İndi necə, böyüdümü əllərin,
İndi necə, böyüdümü əlcəyin?

Yəqin indi məktub yaza bilirsən
Yəqin indi cümlələrin oxunur
Allah haqqı dediyin o sözlər heç;
Demədiyin sözlər mənə toxunur.

Heç olmasa bu payızda xatırla,
Heç olmasa bir payızlıq xatırla
Hər şey, hər şey qoyduğundan betərdi
Sən gedəli, ölüm kimi həyatdı
Sən gedəli,
Sən gedəli darıxmalı həyatdı...

Ələsgər ƏHMƏD

LALIN ZÜMZÜMƏSİ

Hər şeyin ortası mərkəzi deyil
 Görüşməmək-
 Kənar şəxslərin müdaxiləsindən başlayır
 Səsindəki sevgini unutmaq-
 Zənglərin fasiləsindən başlayır.
 Sonra bütün əllər ortalıqda qalır,
 Hərəsinə bir qayıtmaq duası yazırlar

Vəə...
 Barmaqların üşüyəndə anlayırsan ki,
 Əlləri göyə qaldırmaq
 Ayaqları geri qaytarmağın özü deyil

Səni unutmağım - kəpənək ömrü
 Getməyini xatırlamağım - balıq yaddaşdı
 Gözlərim
 getdiyini yolun işarələrini görmür
 Yolüstü, başıma daş salmışan
 Onun da bir suyu məzar daşdı

Köhnə şəkillərin
 Arxa fonlarından boylanır xatirələr,
 Hərəməz fərqli dildə gülümsəyirik,
 Eyni partanın arxasında canımız sıxılır.
 Tərslikdən də, hər dəfə
 Tələbəninin gecikib,
 yaza bilmədiyi yerdən oxunur
 Ayrılmamaq haqda deyilən bütün mühazirələr

Avtobus gözlədiyimiz dayanacaqda da,
Gəlməyəcəyin elan kimi yapışdırılıb.
Hər axşam evə
eyni bəhanə ilə gecikirdik,
Həminki dayanacaqdayam
Səni başqa avtobus aparsa da,
İndi gecikəcəyim ev də yoxdu
Varsa da, gecikən avtobuslar yığışdırılıb.

Toqquşduğumuz mağazanı xatırladım,
Elə bildim
Yenə bir uşaq
əllərini çırpa-çırpa
Vərəqlərini yığmağıma baxır

Reklam tablosunda - "Siz nə geyinsəz yaraşar"
yazılmışdı
Sən qayıtmamağı,
Mənsə, gözləməyi geyinmişəm
Heç biri də yaraşmır axı....

RƏSSAM

Şəkillərə daşdığı adamların
Bir neçəsi yaşayır, bir neçəsi ölüdür
Sənin ruhun boyayla sevgilidir
Bilirsən ki
Şəkillərdən heç kim yoxa çıxmıyacaq
Budur əsas məsələ
Nazim Hikmət yanılır:
Qaranlıqlar aydınlığa çıxmıyacaq
yansaq belə
Yanmaqdan götür, həmin qaranlığa işıq çək
Tablolarda boş qalan beşiklərə uşaq çək

Mən bir dəfə demişdim
Fırçaların su qabında intiharı rəngbərəng
Şəkildəki şairlərin şeirlərindən qəşəng
Sənin vaxt itirməyin
Bir də de ki,
"Şərab şüşələrini sərxoş gətirməyin"
Vallah başqa nə deyim?
Şəkil çəkən qadına
1-2 boya şeir düşür şəkil istedadına

Rəssam, bilirsən də
Həyat kimi rəsm də ağ vərəqdən başlar
Sonra onu bitirməyə hövsələ

Personajlar, quaşlar
 Və. sairə
 Hər rəssam bir ümid yeri
 Hər rəsm bir xatirə
 Bəyənmemək mümkün deyil, hər şey yerli-yerində
 Bütün sərxoş dahiləri yaşadırısan
 Şərab şüşələrində

Elə sən də şair ruhlu adamsan
 Biz yazıqlar
 Şəkil kimi qadınların yoxluğuna içirik
 Tərifin də yaxşısını seçirik
 Bir gün əl işlərindən qurulacaq tamaşa
 Bizlər ölüb gedəcəyik, sən yaşa
 Sənin neçə uğurun, şəkillərin olacaq
 Darıxma e
 Çəkdiyən bir zirvədə mütləq yerin olacaq

Yenə metro çıxışında gözləyəcəm
 Yenə gecikəcəksən
 Bəlkə mənim şəklimi öləndə çəkəcəksən
 Rəssam, bəxtin gətirib
 Təbiət gözəlliyin yansıdıb əllərinə
 Çəkməsən də
 Səni bağışlayıram bütün şəkillərinə

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2019-cu İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

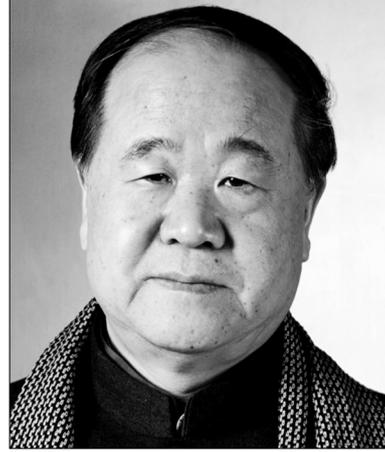
illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

◆ Yeni tərcümələr

Mo YAN

BİBİMİN QİYMƏTLİ BIÇAĞI

Əsil adı Guan Mo Ye olan məşhur Çin yazıçısı Moyan 1955-ci ildə Çinin Şandong əyalətinin Gaomi regionunda anadan olmuşdur. 2012-ci il ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Doğulub boyabaşa çatdığı kənddə baş verən hadisələri ən sadə xalq dilinin şivələri ilə boyayıb, eyni zamanda, Çin dilinin yerli dialektoloji leksikonundan bol istifadə etməklə, özü demişkən, “əhvalat danışmaq” Mo Yan nəsrinin ən böyük xüsusiyyətlərindəndir.

Ən məşhur əsəri olan “Qırmızı darı tarlaları” romanı əsasında film çəkilmişdir. Yazıçı indiyə qədər 11 roman, 27 povest və onlarla hekayə yazmışdır. 2012-ci ildə Nobel mükafatı Komitəsi xalq nağıllarını, tarixi və müasir hallüsinasiya realizmini bir-biri ilə vəhdətdə göstərdiyinə görə, Mo Yanı ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görmüşdür. Bununla Mo Yan ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatı alan ilk çinli kimi tarixə düşmüşdür.

* * *

**Anacan, ay anacan,
Məni kimə ərə versən ver amma,
Verginən dəmirçidən savay.
Onların dırnağı kirli,
Gözləri yaşla dolu hər biri.**

(Xalq mahnısı)

Mən hələ də bu xalq mahnısının mənasını başa düşə bilmirəm. “Məni kimə ərə versən ver...”, kəndliyə də ərə getmək olar, dilənçinin birinə də ərə getmək olar, görəsən, qatilə də ərə getmək olarmı? Belə görünür, olar. Ancaq nə olur-olsun, dəmirçiyə ərə getmək olmaz. Kənd iqtisadiyyatını nəzərə alsaq, dəmirçinin vəziyyəti adi kəndlinin vəziyyətindən bir qədər yaxşı olur; onlar kəndli fermerlərdən daha çox qazanırlar, eyni zamanda, kəndlilər arasında böyük hörmət sahibi olurlar. Görəsən, bu xalq mahnısını ilk dəfə oxuyan qız nə üçün dəmirçilərdən bu qədər qorxub - əlbəttə, bu, qorxu olmaya

da bilər, "Onların dırnağının içi kirli", görünür, mahnını oxuyan dəmirçinin təmizliyə riayət etməməsindən ehtiyatlanır; "Gözləri yaşla dolu hər biri", bu cümləni anlamaq daha çətin, adətən, deyəndə ki, dəliqanlı cavanın gözləri yaşarib - dəmirçinin gözü yaşarib, bu, bir növ, bədii təsvirdir, adamda müxtəlif fikirlər yarada bilər, qız gözü yaşlı oğlanın halına acıya da bilər və hətta onu sevə də bilər. Amma bu mahnını ilk dəfə oxuyan qız bunu dəmirçiye ərə getməmək üçün səbəb kimi göstərib. Ona görə də mən hesab edirəm ki, bu mahnının arxasında mütləq mürəkkəb romantik bir hekayə gizlənir.

Mənim bu hekayəni özümdən quraşdırıb nəticə çıxarmaq fikrim yoxdur.

Mən inanmaq istəyirəm ki, bu mahnıdakı sözlər qəfiyə xatirinə deyilib.

Mən bu xalq mahnısını qonşumuz Sun bibinin dilindən eşitmişəm. Bizlərdə ma nənə mənasına gəlir, amma mama ana mənası verir. Ağ saçlı Sun bibi nənəm yerindədir. Atamla anam onu "bibi" deyə çağırırdılar. Mən bilmirəm onların nəslilə bizim nəsil arasında neçə dönmə əvvəl hansı əlaqə olub, amma Sun bibi mənim uşaqlıq xatirəmə çox mühüm bir adam kimi daxil olub.

Mən onun ərinə görməmişəm. Amma şübhə yoxdur ki, onun nə vaxtsa əri olub, çünki iki oğlu var. Mən onun oğullarını da görməmişəm, yalnız böyük oğlunun iki qızını və kiçik oğlunun bir qızını görmüşəm. Bu üç qızın yaş fərqi az idi, hər üçü mənim və böyük bacımın uşaqlıq dövrünün əyləncə yoldaşları idi.

Sun bibinin üçotaqlı daxmasının giriş qapısı yox idi, həyətinin alçaq hasarının üstündə isə yabanı ot-ələf bitmişdi. Evinin arxasında sofora ağacları vardı, ağacları çiçəkləyəndə ətri evimizə gəlib çatırdı; güllərin töküldüyü fəsilə evinin damı ağ örpəyə bürünürdü. Mən onların həyətinə bitən sofora ağacının gülündən yemişəm, şipşirin dadı var, çox yedikcə adamın ağzını büzür. Keçən illərin birində bibim məni evinə kalış unu ilə qarışdırılaraq buxara verilmiş sofora gülü yeməyə dəvət etmişdi, yeyəndə adamın ağzında yapışqan və sürüşkən bir hissə yaradırdı. Bir vaxtlar onun həyətinə bir nar ağacı var idi, çiçəkləri qıpqırmızı alova bənzəyirdi, o ağac mənə çox güclü təəssürat oyatmışdı. O nar ağacı, demək olar ki, gül açırdı, amma bar vermirdi. Bibimin həyətinin hasarı boyunca süsən kolları bitmişdi. O, bir növ, yarpaqları uzun, bənövşəyi və ağ gülləri olan uzunömürlü kol bitkisidir, yarpaqları elastik, amma sınımadır, kəsib gün altında qurutduqdan sonra adətən qəssablara etə qatmaq üçün satılır.

Sun bibi tənəkə çəkirdi. Tənəkəsinin başlığı sarı misdən, çubuq hissəsi zolaqlı bambukdan, müştüyü isə yəşəm daşından idi. Dediyinə görə, yəşəm daşından olan müştüyü çox bahalı imiş. Onu da deyirdi ki, yəşəm daşı insanın həyatını xilas etməyə qadirdir, məsələn, adam yüksəklikdən yıxılanda üstündə yəşəm daşının olması kifayətdir ki, bədəninə bir cızıq belə düşməsin, amma daşın üstündə çat yaranır. Ona görə bu daş adamı ancaq bir dəfə xilas edə bilər. Sun bibi danışanda azı dişləri ilə yəşəm daşından olan müştüyünü çeynəyirdi.

Onun Da Lan, Ar Lan, San Lan adlı üç qız nəvəsi indi ana olmuşdular.

O vaxtlar mən və böyük bacım Lan bacıları ilə birgə qonşu kəndə Çin operalarına baxmağa gedərdik. Onların nənəsi - Sun xala həmişə nəvələrinin bizə qoşulub getməsinə həvəslə razılıq verərdi.

Yadıma gəlir; onların evi çox qaranlıq idi, kərpic və palçıqdan hörülmüş çarpayıların üstündə və döşəmədə bir taya qara qutu vardı, amma qutularda nə vardı, bilmirdim, bunu heç fikirləşməmişdim. Bir gün biz qonşu kəndə Çin operasına getmişdik, operanın adı deyəsən "Luoşanci" idi, ya da ki "Lonqinqmien", dəqiq yadımda deyil. Qayıdanda Sun bibi operada gördüklərimizi ona danışmağımızı istədi, biz hamımız dil-boğaza qoymadan nə gəldi danışdıq, onu bilirdim ki, başa düşülsə heç nə danışmadıq. Sun bibi, tənəkəsi ağzında, sakitcə bizə qulaq asırdı, sonra o da bizə, ən çoxu öz-özünə

dəmirçiyə ərə getmək istəməyən qızın mahnısını zümzümə etdi. Biz gülməkdən uğunub getdik. Yadıma gəlir bacımla mən dedik ki, bibinin səsi çox gözəldir.

O vaxtı kənddə uşaqlar arasında yayılmış bir nəğmə yadıma düşdü:

**Quzeydən güneyə basan
Sungildə var üç Lan
Da Lan ağlağan
Ar Lan çoxyeyən
San Lan hey susan**

Bu, tipik bir uşaq nəğməsidir. Amma bu nəğmənin bir uşaq təxəyyülünün məhsulu olmasını demək çətinidir, çünki bu sözlərlə Lan bacılarının xarakterləri tamamilə düzgün təsvir olunmuşdu, uşaqlarda belə yaradıcı qabiliyyət ola bilərmi? Üç bacının biri at ilindən, biri qoyun ilindən, biri də meymun ilindən idi, böyüdükcə bilmək olmurdu hansı böyük bacıdır, hansı balaca. Hər üçü gözəlimli idi, San Lan daha gözəl idi, amma lal idi. Ar Lan acgöz idi, dili ilə dodaqlarını yalamağı sevirdi. Da Lan hamıdan böyük olsa da, kiçik bacıları onu tez-tez ağladırı, ona görə o, daha çox kiçik bacıya oxşayırdı.

Bu üç bacı arasında mən ən çox ağlağan Da Lanı xoşlayırdım. Bəlkə də bu sevgi mənim də ağlağan olmağımdan irəli gəlir. Ən zəhləm gedəni San Lan idi, ona görə yox ki, lal idi, ona görə ki, ətrafımda hamı - San Lanı sənə arvad edəcəklər - deyə məni cıradırdılar. Mən isə deyirdim ki, ondan zəhləm gedir! Lalı neynirəm! Amma əvvəllər San Landan çox xoşlanırdım, o vaxtlar düşünürdüm ki, özünə arvad tapmaq çox xoşagəlməz və eybəcər bir işdir. Həm də, ola bilsin, bu, ürəyimdə böyüyüb boya-başa çatmaq qorxusunun yaratdığı bir əndişə idi.

Biz on yeddi-on səkkiz yaşına çatanda birdən-birə bir-birimizdən uzaqlaşdıq, bacım onlara oynamağa gedirdi, amma mən getmirdim. Bir dəfə gördüm ki, Sun bibi həyatımızda atamla söhbət edir, gözlənilmədən ürəyim döyünməyə başladı, fikirləşdim: Sun bibi gəlib ki, bu üç bacıdan birini mənə ərə versin. Bacıların hərəsinin öz xasiyyəti vardı, amma San Lan laldır, danışa bilmir, nə olursa-olsun, bu, özlüyündə böyük bir çatışmazlıqdır, ona görə San Lanın üzərindən xətt çəkirəm. Ar Lan acıldır, söyüş söyəndə ağız tərəvəz kəsən bıçaqdan iti işləyir, onu da istəmirəm; yenə də Da Lan yaxşı. Da Lanın hörükləri uzundur, xasiyyəti yumşaqdır, ən yaxşısı elə odur. Həmin gün atam ağac mişarlaya-mişarlaya Sun bibi ilə danışırı. İsti havada mişarın dışından çıxan qırıntılar qızılı rəngdə görünürdü, atamın üzündən tər damcıları axırdı, Sun bibi atamla xeyli çənə döyəndən sonra çıxıb getdi. Mən çölə çıxanda hiss etdim ki, atamın mənə çevrilmiş baxışları əvvəlkindən fərqlidir.

Səhəri gün üzümə bir neçə qırmızı sızanaq çıxmışdı, atam soyuq tərdə dedi: "Mənasız fikirləri ağına getirmə".

Atamın sözləri ürəyimə soyuq su kimi yayıldı, çox utandım və özümü alçalmış hiss etdim.

Bir neçə il keçdi, Da Lan özünə ər evi tapdı, onun ardınca Ar Lan və San Lan da ərə getdilər.

İndi isə dəmirçinin hekayəti gözlərim özünə gəldi.

Məhsul yığımı ərəfəsi bizim Qaomi Donqbey kəndinin ən gözəl vaxtıdır. Bu vaxtlar yazın son günləridir, yayın hərarəti hiss olunur, süsən ətri sünbül qoxusuna qarışır, cənub küləyinin hərarəti günəşin şəfəqi ilə təmasa girir, qurbağaların qurultusu cücələrin civiltisinə qarışır. Bu fəsil heyvanların cütləşdiyi fəsildir, bu fəsil küçələri dolduran uşaqların atılıb-düşüb oynadığı fəsildir. Hər il bu vaxtı o üç dəmirçi küçəmizin başında görünürdü.

Dəmirçilər Ganqçyu kəndindən gəlirlər, özlərinə məxsus ləhcələri var, bizimkindən fərqlidir, amma nə onlar bizi başa düşməkdə, nə də bizim onları

başla düşməyimizdə heç bir çətinlik yoxdur. Dəmirçilərin kürəsi Laovanın həyətinin divarının yanında idi, burda boş bir meydan vardı, istehsalçı briqadanın üzvləri adətən burda tədbirlər keçirirdilər. Meydanın başında daş dəyirman quraşdırılmışdı, dəyirmanın çarxı gün ərzində bir dəqiqə də olsun dayanmadan çaqılıtsından qulaq tutulan səslə işləyirdi, dəyirman kəndlilərin əsas ərzağını - qurudulmuş şirin kartofu üyüdüdü. Divar dibində bir söyüd ağacı bitmişdi, söyüdü budağından dəmir zəng asılmışdı, çox balaca, dəmirdən tökülmüş bir zəng, bu zəngdən çıxan səs istənilən an istehsalçıları haraylayıb bir yerə yığa bilərdi. Dəmirçi sobası üçün bura ən münasib yer idi.

Dəmirçilərin başçısı Han soyadlı köhnə ustaya hamı Lao Han deyirdi; çəkcik vuranın da soyadı Han idi, Lao Hanın qardaşı oğlu idi, hamı onu Syao Han deyər çağırırdı; o biri çəkcik vuran həm də körükçü idi, bu bəstəboy, kök kişini camaat Lao San deyər çağırırdı, onun da soyadı bilmirəm nədir. Arıq və hündür olan Lao Hanın boğazı da uzun idi, sifətindəki qırıqlar həm dərin, həm də yaman çox idi, keçəl ustanın gözləri həmişə yaşarmış halda olurdu. Syao Hanın da boyu hündür idi, amma əmisindən daha boy-buxunlu görünürdü. Mən dəmir döyənələr haqqında hekayə yazarkən ağılıma tez-tez Syao Hanın siması gəlirdi, ona görə demək olar ki, o hekayədə balaca dəmirçi obrazı Syao Hanın simasında yaranmışdır.

Açıqı, həmin vaxtlar kənd camaatı çox kasıb yaşayırdı. Amma indi düşünürəm ki, mən o vaxt indikindən daha xoşbəxt idim. Doyunca yeməyimiz, isti pal-tarımız olmasa da, indiki tox qarın, zəngin libasımızla müqayisədə o vaxt həyatdan daha çox zövq alırdıq, mübarizə əzmimiz daha güclü idi; indi həqiqətən sonumuz gəlib çatıb, həyata olan bütün ümidləri qırılan birsinə çevrilmişik, ağrısı olmayıb yalandan zarıyan heyvana çevrilmişik. Keçmişə xatırlamaq həm çox maraqlı bir məşğuliyyətdir, həm də bəlkə bədənimizi artıq piydən azad etməyə yardım edər.

O vaxt bir neçə isti şirin kartofdan yeyib, duza qoyulmuş turpdan dişimizə çəkəndən sonra qaçıb gedib dəmirçilərin işinə tamaşa edərdik. Dəmirçilər çox tezdən qalxardılar, biz çox vaxt onların dəmir döyməyinə günortalar baxardıq; axşamlar gedib baxdığımız da olub. O vaxtlar günorta adətən hava isti olurdu, günəş şüası bizim pambıq gödəkçəmizə dolub bizi yandırır. Kündə-bucaqda itlər bir-biri ilə cütləşirdi, biz də palçıq divarın dibində oturub özümüzü günə verirdik. Ganq Laosanın evindəki arı pətəyindən çıxan arılar süsən güllərinin şirəsini tələsik canlarına çəkirdilər. Gang Laosanın arvadı cüzamdan əziyyət çəkirdi, uzun illər idi ki evdən bayıra çıxmırdı, bu bizə çox sirli və qorxunc gəlirdi. Gang Laosan briqadanın heyvanlarına baxırdı, yüksək natiqlik qabiliyyəti olan, şən zarafatlı ilə adamı ürəyi gedənə qədər güldürməyi bacaran sısqa bir qoca idi. Onun oğlu Ganq Dali mənim böyük qardaşımın dostu idi, boylu-buxunlu, qara dərilili cavandı, sanki canlı bir dəmir qülləyə bənzəyirdi. Mən ona pərəstiş edirdim. Təsəvvür edə bilmirdim ki, cüzam xəstəsi olan o qadın belə cüssəli oğlu necə dünyaya gətirə bilər. Ganq Daliyə atasının yumoristik xarakteri keçmişdi, kənddəki oğlanların əksəriyyəti böyük həvəslə onunla mal otarmağa, ot biçməyə gedirdilər, o, bizə qovun, innab oğurlamaqda, balıq tutmaqda, üzməkdə, dalaşmaqda, yolun ortasında dərə qazmaq, pambıq sahəsini mürdarlamaq, ibtidai məktəbdə dərslərə mane olmaq, uzunsaç müəllimi sinif otağından çıxarıb şalvarını aşağı çəkməkdə... başçılıq edirdi. Bir dəfə atam məni və böyük qardaşımı Ganq Dali ilə oynamağımıza qadağa qoyaraq ciddi tənbeh etmişdi. Atam deyirdi: "Siz cüzam xəstəliyinə yoluxmaqdan qorxmursunuz, bəs onunla birlikdə cinayət törədib həbsxanaya düşməkdən də qorxmursunuz?" Atamızın sözü bizi dəhşətə gətirdi, amma yenə də Ganq Dali ilə vaxt keçirməyə davam edirdik. Bizi özüylə ot biçməyə aparmamışdan əvvəl buğda qovururdu, təzə yığılmış buğdanı odun üstündə qarsıdib ütürdü, əli ilə

ovub qabıqdan çıxarırdı, alaçiy vəziyyətdə bol şirəli, təravətli dadı olurdu, buğda olmayanda qarğıdalı qovururdu, şirin kartofu oda verirdi, paxla qovururdu, yediyimizi yeyir, yerdə qalanını aparırdıq evə.

Sözün düzü, bu elə bir fəsildir ki, oğurlamağa fərli-başlı məhsul da olmur, çeyirtkə tutur, bişirib yeyirdik, balıq tuturduq, istənilən halda, Ganq Dali ilə ot biçməyə gedirdiksə, ac qarnımızı doymağa nə isə tapılırdı. Ganq Dalinin belində həmişə yağlı kağıza bükülmüş kibrit qutusu olurdu, bir dəfə kibriti suda islanmışdı, o da ayaqqabısının altı ilə qamış dəstəsini sürərək od qaladı, paxla qovurub yedik. Düşünürəm ki, bizim vaxtından əvvəl yetkinlik dövrünə qədəm qoymağımızda bu cür həyat tərzinin, bu cür çölçülüynün bir əlaqəsi olmamış deyil. Ganq Dali bizə hər gün yeni bir rəvayət danışardı, bu rəvayətlərdə mifik obrazlar, Şərq cəngavərləri, cinlər-əcinnələr vardı. Onun hər bir rəvayəti təsirli idi, adma elə gəlirdi ki, rəvayətdə baş verənləri gözləri ilə görüb.

Bir dəfə Ganq Dali mənə qiymətli bıçaqla bağlı bir əhvalat danışmışdı, bu əhvalat mənə çox güclü təsir etdi. Deyirdi ki, əsil bıçaq əriştə kimi elə elastik olmalıdır ki, kəmər kimi belə bağlamaq mümkün olsun. Həm də deyirdi ki, o bıçaqla adamı kəsəndə qan çıxmır, yüksək dəqiqliklə kəsməlidir, tiyəsi sarımsaq yarpağı kimi dairəvi olmalıdır. Ganq Dalinin ən möhtəşəm anı o ilin "Bir May" idman yarışları vaxtı idi. O vaxtı mən artıq məktəbə gedirdim. Kəndimizdə cəmi bir ibtidai məktəb vardı, məktəbdə bir neçə güclü idman müəllimi çalışırdı, hər il, bir qayda olaraq, "Bir May" idman yarışları keçirilirdi; ətraf kəndlərin müəllim və şagirdləri yarışlarda iştirak etməyə gəlirdilər. İdman növləri çox idi: basketbol, stolüstü tennis, qaçış, uzaq məsafəyə tullanmaq, hündürə tullanmaq. Hündürə tullanmaq yarışını gəndin bütün camaatı meydançada var-gəl edirdi. Ganq Dali də orada idi, qardaşım ilə birgə dayanmışdılar, elə hey hay-küy salıb qanqaraçılıq yaradırdılar, o vaxt qardaşım artıq məktəbə getmirdi. Bir neçə kişi müəllim yüz əlli santimetrlik baryeri aşib tullana bildi, bundan hündür heç kim tullana bilmədi; Ganq müəllim bəxtini sınaqda, amma bambuk baryerə dəydi, baryer çıxıb kənara düşdü, adamlar yerinə basdırdılar; bu səfər Ken müəllim hücumu keçdi, baryer ayaqlarının arasında qaldı, camaat baryeri yenə basdırdı. Li müəllim yaxınlaşıb dedi: "Yaxşı, qurtarın, kifayətdir, artıq məktəbimizin rekordunu qırmırsız". Ken müəllim bu sözə məhəl qoymadı, bambuk baryeri yüz altmış santimetrlik hündürlüyə qoydu, və dedi ki, icazə verin bir daha tullanım. Ken müəllim belini rahatlayıb ayağını ovxaladı və ciddi bir görkəm aldı. Bu an Ganq Dali camaatın arasından çıxıb hayqıraraq iti addımlarla irəli atıldı, baryerin üstündən tullanıb yerdə mayallaq aşdı. Ayağa sıçrayıb şalvarının torpağını təmizləyə-təmizləyə üzünü müəllimlərə tutub - siz boş yerə o kökəldəndən yemirsiniz, mənim kimi adi şirin kartofu yeyəndən hündürə tullana bilmirsiniz - dedi. Camaatın ürəyi getdi gülməkdən, məktəblilər də doyunca güldülər. Müəllimlərimiz isə pərt oldular, sifətləri qızardı. Sınıf rəhbərimiz ucaboy Ganq müəllim şəhərimizin uşu komandasında təlim keçmişdi, adətən, hər gün səhər tezdən çayın sahilində tayçı (Çin milli idman növü, ruhən sağlamlaşmaq və enerji yığmaq məqsədi ilə edilən hərəkətlər) ilə məşğul olurdu, həmin an o, yumruğunu sıxıb Ganq Daliyə yaxınlaşmağa başladı. Kənd camaatı görəndə ki vəziyyət gərgindir, bir neçə yaşlı kişi müəllimi tutub - Ganq müəllim, Ganq müəllim, özünü bu vəhşi ilə eyni səviyyəyə salma - deyərək onu saxladılar. Ganq müəllim iki əli ilə onları bir kənara itələdi. Mən Ganq Dali üçün həyəcan keçirirdim, eyni zamanda, qardaşım üçün narahat idim, çünki qardaşımı məktəbdən qovan elə Ganq müəllim idi, indi də Ganq Dali ilə yanaşı dayanmışdı, deyərdin ki bunlar eyni bezin qırağıdır. Ganq Dali də həyəcanlı idi, sifəti qızarmışdı, Ganq müəllim onun sinəsinə birinci zərbəni endirəndə başını aşağı salıb bir anlıq inildədi. Ganq müəllimə ikinci zərbəni endirməyə imkan vermədi, sanki vəhşi itə döndü, müəllimi iki əli ilə qucaqlayıb bir dövrə vurandan sonra çiyinin üstündən geriyyətə atdı.

Müəllim üzüyuxarı uzanmış vəziyyətdə qaldı, deyəsən, yaman pis dəymişdi yerə. Kənd camaatı müəllimi dövrəyə aldılar və qaldıraraq apardılar. Bu hadisə kənddə böyük sensasiyaya səbəb oldu, Ganq Dalinin nüfuzu artdı, bundan sonra o, işçi qüvvəsi sinfinə daxil oldu, bir daha bizim kimi uşaqlara qoşulmadı. Amma mənim ona olan rəğbətim gün-gündən artı və bu gün də qalmaqdadır. Ganq Dalidən daha çox yazmaq olar...

Biz həm dəmirçilərin dəmir döyməyinə tamaşa edir, həm də Ganq Laosanın rəvayətlərinə qulaq asırıq. Yadımdadır, Ganq Laosan deyirdi ki, Lao Vanın arvadı çox xəsis adamdır, bir dəfə bunu həтта onun üzünə də deyib ki, siz öz nəcisinizi suda bir neçə dəfə yuyursuz ki, baxasız düydən-zaddan nə qalıb yeyilməli. Lao Vanın arvadı da onu yaxşıca söyüb, deyib ki, səni görüm it kimi gəbərəsən. Ganq Laosan cavabında deyib ki, bəs mən ölsəm, səni kim sancacaq? Ganq Laosan danışırdı ki, indiki adamlarda güc yoxdur, on illər əvvəl o, gözləriylə görüb ki, bir nəfər yüz kiloqramlarla ölçülən sumbata çarxını qaldıraraq ağacın budaqları arasına qoyub. O vaxt fısıldayaraq burnunda danışan komandir Vanq Kı könnüllü olaraq orduya qoşulmuşdu, həmişə kəmərinə çıxarıb vurmaq üçün adamları seçərdi, bir dəfə Ar Lanı seçibmiş, çünki o, alayın turpunu oğurlayıbmış. Sun bibi Van Kının qarşısına gələrək - Komandir Vanq, ehtiyatlı ol, yoxsa biləyin burxular - deyib.

Gəlin, dəmirçilərdən danışaq. Soba alovlanır, Lao San və Syao Han çılpacaq olardılar, yaxalarına yağdan çirklənmiş əski önlük taxardılar, önlüyün üstü dəmirədən çıxan qığılcım sıçramasından yaranan deşiklərlə dolu olardı. Lao San və Syao Hanın dirseklərindəki əzələlər elə bil laybalay düzölmüşdü, hiss olunurdu ki, qüvvətlidirlər. Lao Han əyninə kobud parçadan tikilmiş xələt geyinirdi, qəddi bükölmüşdü, hərdən də öskürərdi.

Buğda bir göz qırpımında yetişdi, fermerlər döyməyə əsasən oraq gətirirdi, toxa və különg gətirən də var idi. Özüne təzə əşya düzöldən də var idi, evlərinədən ya dəmir gətirdilər, ya da köhnə dəmir əşya gətirib yeni nəşə düzöldürdülər. Yadıma gəlir, bir dəfə kənddən bir qoca baltasının dəmir başlığını təzələmək istəyirdi, Lao Han əlinə açıq rəngdə bir dəmir parçası alıb dedi, qardaş, mən bu Baylien (Qədim Çində dəfələrlə əridilib döyölə bilən keyfiyyətli dəmir növü) damirindən sənə balta başlığı düzöldəcəm ki, baltan daha iti olsun. Ganq Laosan anbardardan bir qədər dəmir alıb gətirmişdi dəmirçilərə ki, onun üçün paxla kökəsini kəsmək üçün cüt qulplu bıçaq düzölsinlər. Paxla kökəsi zolaq-zolaq kəsilir, suyu sıxılır, ata, qatıra içirdilirdi. Yumru kökələrini düzür, iki əllə bıçaqdan yapışıb aramla kəsirən.

Axşam vaxtı dəmir döymək gündüz vaxtından daha maraqlıdır. Qırpırmızı alovun dilimləri dəmirçilərin üzündə əks olunurdu, eynən məbəddəki qızıl buddaların üzü kimi. Lao Han əlindəki maşa ilə odun üzərindəki dəmir parçasını çevirirdi, dəmir yandıqca həm yumşalır, həm də ağarırdı, kömür alovunun parlaqlığı daha qırmızı idi. Lao Sanın köryü fısıldayırdı. Dəmir hazır olandan sonra Lao Han onu sobadan çıxarıb zindanın üstünə qoyurdu, əvvəlcə balaca çəkişlə döyürdü, dəmirədən çıxan qığılcımlar ətrafa sıçrayırdı, Syao Han əlində on səkkiz funtluq çəkişlə növbəsini gözləyirdi. Bir dəfə o çəkici qaldırmağa cəhd etmişəm, həqiqətən çox ağırdır. Çəkicin sapı nisbətən elastik taxtadan düzöldü, qaldıranda əldə yellənir, belə bir çəkiclə işləmək yaxşı bir metoddur. Syao Han əmisinin işarəsindən sonra ayaqlarını aralayıb çəkici var gücü ilə dəmirin üzərinə endirdi. O, çəkici başının üstünə qaldıraraq qolunun var gücü ilə vururdu, çəkici hava viyılıtsı müşayiət edirdi, dəmirə dəyəndə əks-sədası o qədər də çox gəlmirdi, amma dəmir xəmir kimi yayılırdı, yastılanırdı. Syao Han dəmiri döyəndə hiss olunurdu ki, işinin əsil ustasıdır, sanki gözlərini bağlasa da, dəmiri döyə bilər, dəmirin danqılıtsı adamda vahimə hissi yaradırdı. Dəmir döymək üçün güclü olmaq vacibdir, dəmirçi sənəti çox yorucu bir

sənətdir, amma dəmirçilərdən çox az tər çıxır, ağıl dəryası Ganq Laosan danışdı: "Təri çıxan dəmirçi yaxşı dəmirçi deyil". Lao San hərdən gah kürəyin qulpundan yapışırdı, gah da çəkicə keçirdi, amma bir az naşı idi, xüsusilə Syao Hanla müqayisə edəndə bu daha aydın nəzərə çarpırdı. Soyutma işi möcüzəli görünürdü, mən "Şəffaf qırmızı turp" hekayəmdə dəmirin soyudulması ilə bağlı yazmışam, tənqidçi Li Tuo deyirdi ki, o, həyatının yarısını istilik avadanlığının istismarı ilə məşğul olub, mənim hekayəmdə isti dəmirin soyudulma prosesi haqqında yazdıqlarım cızmaqaradan başqa bir şey deyil. Mən yazmışdım ki, dəmir soyudularkən suyun temperaturu çox vacibdir, şagird metodu gizlincə öyrənmək üçün əlini ustanın hazırladığı suya salır, usta isə qızmış zindanın üstündə şagirdin əlini yandırır və bununla da şagirdin sonu çatır. "Burda qeyri-adi heç nə yoxdur" - Li Tuo deyirdi. Ganq Lao Sanın bizə danışdığı isə lap mənasız idi, deyilənə görə, bir çinli dəmirçi yapon dəmirçinin yanında şagirdlik edirmiş, şagird bircə soyutma üsulunu bilmirmiş, ona görə də, düzəltdiyi bıçaqlar yaponunku qədər iti olmurmuş. Bir dəfə soyutma prosesində çinli əlini suya salıb ki suyun temperaturunu yoxlasın, yapon isə bunu gören kimi bir həmlə ilə çinlinin qolunu bıçaqla kəsib atıb suya. Mən bu hekayəni Li Tuoya danışanda o dedi ki, bu bir əfsanədir.

Soyutma işi zamanı su bol olurdu, cızıltı səsi də gəlirdi. Əgər məişət bıçağı döyürsənsə, soyutmadan sonra bıçağı daşın üstündə itiləmək lazımdır. Daşda itiləmək işini də Syao Han görürdü. Uzunsov, böyük bir daş qoymuşdular nəhəng taxta kətilin üstünə, bıçaq məngənə ilə bərkidilmişdi, Syao Han ayaqlarını daha da geniş açıb belini əyərək, bir əli ilə daşın üzərinə su sıçradıb xışxaxışla bıçağı parıldadırdı. Kimsə soruşdu: "Hazırdımı?" Syao Han dinmədən bilək qalınlıqda bir taxta parçası tapıb kətilin üstünə qoydu və bıçaqla taxtaya bir zərbə endirdi, taxta iki yerə parçalandı. "İndi özün də, hazırdır, yoxsa yox" - deyə Syao Han cavab verdi. Babamın dediyinə görə, onların bıçağı o qədər də iti olmurdu, dəmir döyməkləri də bir şey deyildi, taxtanın ikiye bölünməsi isə sırf Syao Hanın zərbəsinin qüvvətli olmasındandı.

O gün gördüm ki, Syao Han sobanın yanında xəmirdən kökə hazırlayırdı, bu, qarğıdalı unundan düzəldilmiş xəmir idi. Syao Hanın dəmir döyməyinə söz yox, amma kökə hazırlaya bilmirdi, böyük əlləri ilə xəmiri inək təzəyi kimi əzirdi, sonra dəmir qazanın dibinə yapışdırırdı. Onlar gündə iki dəfə yeyirdilər, üç nəfərə birdəfəyə beş cin (Çində çəki ölçü vahidi, 1 cin=500 qram) kökə yeyirdilər, iştahları yaman böyük idi. Hərdənbir neçə cin yağlı ət və böyrək də alırdılar, qaynadıb yeyirdilər, qırmızımtıl-ağımtıl rəngli əti kömür odunda bişirdikdən sonra ləzzətini göstərirdi, ətin hədsiz xoş rayihəsi olurdu, bu rayihə məni hədsiz məst edirdi. Ar Lan deyirdi ki, böyüyəndə mütləq dəmirçiyə ərə gedəcək, qarğıdalı piroqu, yağlı ət yeyəcək. Biz də soruşurduq, bəs nənən oxumur ki kimə ərə gedirəmsə, gedim, dəmirçidən başqa? Ar San isə cavabında - oxuyan oxusun, ərə gedən ərə getsin - deyirdi.

Bir müddət Da Lan ilə Ar Lan dəmirçilərə sanki bağlanmışdılar, bacımla mən getməyəndə belə, onlar dəmirçilərin yanına gedirdilər. Sonradan Da Lanın dediyinə görə, Sun bibi onları məcbur edirmiş ki, gedib baxsınlar hansı dəmirçinin qabiliyyəti daha yaxşıdır. Da Lan və Ar Lan evə qayıdanda dəmirçilərin bişirdiyi buxar kökəsini o ki var tərifləyirdilər. Ar Lan özü gedib onlardan kökə alırdı, camaat danışdı ki, bu ləçər yaman acgözdür. Syao Han alicənablıqla gülümseyirdi, yanmış əli ilə buxar kökəsini günəbaxan yarpağına büküb Ar Lanın ovcuna basardı. Ar Lan həm də danışdı ki, Syao Hanın sinəsində qara tükələr var. Bunu deyib xısın-xısın gülərdi.

Buddanın doğum günü maraqlı hadisə baş verdi, həmin gün toplantı idi. hamı bizim küçənin başına toplaşmışdı, adam çox idi, dəmirçi sobasının ətrafı camaatın səs-küyünə bürünmüşdü.

Sun bibi belini əyə-əyə gəldi, əyninə yuyulub kraxmallanmış əydemli xalat geymişdi, bəyaz saçlarını səliqə ilə daramışdı, başının arxasına bənövşəyi çayırçıçəyi taxmışdı, həm iblisə bənzəyirdi, həm də küpəgirən qarıya. Camaat ona baxıb gülürdü. O isə heç qımıldanmırdı da, sifəti tərənəmz idi, ciddi görkəmi vardı. Lan bacıları da onun arxasınca düşmüşdülər. Üçü də təzə paltar geymişdi, gözətçi əsgərə bənzəyirdilər. Ganq Laosan Sun bibidən soruşdu ki, bu gün ona nə olub? Ovsunlanıb, yoxsa cin vurub? Mən Da Lan, Ar Lan, San Landan soruşdum ki nə baş verir? Onlar mənə əhəmiyyət vermədilər. San Lan laldır-kardır, məni saymasa da olar; Ar Lan mənimlə düz gəlmiş; məni saymırsa, o da olar; amma Da Lan niyə məni saymadı? Keçən gün mən sənənlə öz konfetimi bölüşdüm, hələ sən mənə yançaqlarını sığallamağa da icazə verdin. Çox hirsəndim.

Gəlib dayandıqlar sobanın qarşısında, dəmirçilər əllərindəki işi dayandırmalı oldular, havası vurulmayan odun alovları yavaşdı, qara tüstü ətrafı bürüdü, elə bil alov dilimləri əriyib qurtarırdı.

Sun bibi soyuq ədayla soruşdu: "Usta, bıçaq düzəldə bilərsən?"

Lao Han soruşdu: "Hansı bıçaqdan istəyirdən?"

Sun bibi qoynundan dördtərəfli gümüş-boz rəngli dəmir parçası çıxardı, dəmirçilərə ötürdü. Lao Han dəmiri əlinə aldı, o tərəf- bu tərəfə çevirib diqqətlə baxdı, mısmırığını sallayaraq: - Bundan nə bıçaq düzəltmək istəyirsən? - soruşdu.

Sun bibi belindən gümüş kimi parıldayan daha bir bıçaq çıxardı, elə bil bir parça ipək çıxardı, Lao Hana ötürdü. Lao Han bıçağı almağa cəsarət etmədi, gümüşü-boza çalan dəmiri iki əlinin üstünə qoyub Sun bibinin qarşısına gəldi, belini əyərək könülsüz halda dilləndi: "Hörmətli xanım, mən kobud bir dəmirçiyəm, kürək, külüng, qarmaq düzəldirəm, bir qarın kökə yedim, bəsimdir, xahiş edirəm əşyanızı geri alın."

Sun bibi bıçağı əydi və belinə taxıb dəmiri almaq üçün əlini uzatdı, dəmiri qaytarıb qoynuna qoydu və dedi: "Yaxşı dəmirçilər hamısı gəbərib görəsən?"

Bunu deyib çevrilib getdi, Lan bacıları da onun arxasınca.

Sun bibinin onurğası əyri-üyrü idi, qısa ayaqları vardı, yolu səndələyərək yeriyirdi, sanki külək vursaydı, yığılardı. Nəvələri isə, nənələrindən fərqli olaraq, həmin gün günəş şəfəqləri altında üç səhləb çiçəyinə bənzəyirdi, kübar qadınlar kimi əsrarəngiz ətirilərini ətrafa yayırdılar.

Dəmirçilər həmin gün axşam şələ-külələrini yığıb çıxıb getdilər, bir daha geri qayıtmadılar.

Bir neçə il sonra Sun bibi vəfat etdi, Lan bacıları da ərə getdilər. Lal San Lan Ganq Daliyə ərə getdi; yaşlı idilər. O yumşaq bıçaqdan xəbərim olmadı. Ganq Laosan deyirdi ki, o, Birma bıçağı idi, adamı kəssən, qan çıxmazmış, tük qədər nazik və iti olan bu bıçağı adı dəmirçi necə düzəltsin? Eşitdiyimə görə, bu bıçaq San Lana cehiz kimi verilmişdi, təzə evinə aparandan sonra ən əziz əşya kimi qoruyub saxlayıb, bir neçə il sonra üzə çıxarıb mətbəxdə istifadə edib. Bəzən ət doğrayıb, bəzən tərəvəz. San Lanın və Ganq Dalinin oğlunun dediyinə görə, o bıçaq, baxmayaraq ki çox iti, eyni zamanda, yüngül və yumşaq olub, istifadəsi rahat olub, ondansa ikiqəpiklik tərəvəz bıçağı ələ daha rahat yatır.

Çin dilindən tərcümə etdi: Aqşin ƏLİYEV

Uluqbəy ESDÖVLƏT

Qazaxıstan

DİK TUT BAŞINI!

Paytaxtım, sən qaldır başını kənd-kənd,
 Susma, yumruq altda əzilən başlar
 Görəsən nə zaman baş qaldıracaq?!
 Əyilir hər zaman köksüz ağaclar,
 Tez düşər yerində olmayan daşlar.

Sən qaldır başını,
 Düzəlt qəddini,
 Qazan bu millətin hüriyyətini.
 Azadlıq verilmir boyun əyməklə.
 Ortada qalarsan əl meymunutək,
 Qamətin düzəlməz xoş söz deməklə.

Sən qaldır başını canım qardaşım!
 Yer yox yer üzündə başı boşlara.
 Başın daşdan-daşa dəysə də belə
 Azadlıq yolunda yolunu ara.

Çalış ağası ol öz torpağının,
 Nə çıxar boş yerə təlaş etməkdən.
 Namusun, arınla dik tut başını,
 Azad ol!
 Cərgədə dik tut başını,
 Nə çıxar kölgədə baş girləməkdən.

Çəkinmə, hər zaman qaldır başını,
 Azadlıq - millətin başının tacı...

Hər yerdə azadlıq nəğmələrini
Gur səslə oxu!...
Ağlı olanın əyilməz başı.

Bu yol haqq yoludur,
Qaldır başını.
Bir zaman kiminsə dodaqlarında
Azadlıq nəğməsi yarımçıq qalıb.
Oxu o nəğmənin davamını sən,
Parlasın göylərdə qılınc kimi Ay.
Yadlara bildir həddini.
Bu millət başsızdır deməsin kimsə...
Sən qaldır başını,
Dik tut qəddini!

YEM TORBASI

Bir az üzüm suyu
qatdıq yeminə,
Gör necə dəyişdi
yorğa yerisi -
Dörd nala çapsa,
Heç bir at çatmaz yelinə.
O kimdir mərc gəlir
At yarışından?
Bu ata nə var ki,
Başına taxılan yem torbasını
Çıxarmaz heç vaxt başından.

Varsa yem torbası,
çapmağa nə var...
Küləklər əssə də
başının üstdən.
Yarışa çıxanda
Tapılar qatırtək
heyranları da.
Geridə buraxar
Yorğa atları.
Baxmaz arxasına,
Arxada qoyar
Ona həsəd çəkən
heyvanları da...

Başqa bir istəyi,
niyyəti yoxdur.
Təki yem torbası
boşalsın, dolsun.
Atın nə vecinə,

dünya dağılsın-
çıxarmaz başından
yem torbasını.

Hələ qulan ikən
Boğublar səsinə, kişnərtisini
Hərdən şahə qalmaq həvəsini də...
At ömrü yaşanır
Çöldə, axurda...
Di gəl ki qurtara bilmir canını
Yem davasından.
İllər ötüb keçir,
Axır su kimi...
Başını bulayır,
Baxır dünyaya,
Bu atın başına
Görən nə gələr
Başını çıxarsa
Yem torbasından ?!

ŞÜAR KİMİ...

Özümüz də bilmədən
Yazılan şüarları
Quran ayəsi bilmişik
uşaqlıq illərində -
Kəsir önümüzü xətdələrimiz,
Doğru yaşamadıq biçilən ömrü.
Beləcə, elə bizim kimi
Ömür sürdü atalarımız.

Həyatda doğru yaşamağı
Öyrətmədi kimsə bizə...
Dünya dediyin
Dəyişdi dönə-dönə...
Necə keçər həyatın,
Bir dönüb baxsana dünənə,
Doğru seçim olmasa ...
Çökdü bünövrəsi yenə aləmin...
Uçub getdi boş kəlmələr,
Puç oldu verilən vədlər.

Yeni il başladı "ah" çəkməklə,
Üşüdü ayaqlarımız.
Topa-topa qar yığını
Bağlayıb qapımızı.
Durmada əs,
Külək sərsəri,

Kim bilir,
Bəlkə sən düzətdin
Ömür yolundakı əyintiləri...

HAVASIZLIQ

Nədir bu havasızlıq?
Təlaş etmə boş-boşuna.
Nə bilmişdin bəs...
Nədir bu boğanaq,
Nədir boğulmaq?
Nə imiş bir udum hava,
Çəkilən nəfəs...
Təmizləyin havanı,
Nə çıxar boş-boşuna
Vəd verməkdən,

Nədir bu havasızlıq?
Boğulduq artıq...
Beynimizə hücum çəkən
Təhlükəli fikirlər...
Dar düşüncəli kəsləri
əyləncəyə sürüklər...
Tut yeyən bülbül kimi
Bağlanıb dilim-ağzım.
Xəbərim yox, nə bilim.
Dilin nə günahı -
Sən demə, boğulub ağzımda dilim.
Əl-ələ verib təmizləyək
Fikirdəki havanı...
Nədir bu kirli havasızlıq?
Bir az da həyasızlıq?
Havasız...
Hava...

NAZ-QƏMZƏ

Güləndə o qızın
Batır yanağı...
İtib batıram mən də...
Saldı məni tilsimə.
ərşə çıkdı yuxumu,
Naz-qəməzə dediyin bumu?
Düşdüm onun sehrinə...
Nazın bələdçi oldu
Bu sevgi şeirimə.

Gözlərin saf bulaqdı,
Suyunda hüzn varmı?
İçsəm, söndürəmi
Könlümdəki atəşi?

Unutmaq çətin işdir
Üzündəki gülüşü...

Nə suçu naz-qəmzənin?
Qalım sənin könlündə...
Necə dözsən dərdə?
Bəri başdan tapşırım,
Qoy məni dəfn etsinlər
Yanağın batan yerdə...

SALAVAT

İsitməyən soyuğa,
Əriməyən buzlara,
Üzü qara torpağa,
Tükənməyən yollara,
Taqətdən düşən ayağa -
Salavat.

Salınsa da zindana,
Hər əzaba qatlandı.
İnadından dönmədi,
Atdan düşüb atlandı,
Başqa yola sapmadı,
Bir yönə çapan atlı
Heç pozmadı andını...
Salavat.

Qılgılımdım - atəş olduq,
Kömür idik - köz olduq,
Dəmir idik - mərmə olduq.
Azadlıq nəğməsini
Pıçıltıyla söyləsək də,
Sonda cümlə - söz olduq,
Gördük bu eşq ilə
Ədaləti,
Ədavəti...
Salavat...

Həm az olduq, həm çox olduq,
Həm ac olduq, həm tox olduq,
Həm var olduq, həm yox olduq-
Yenə vara min şükür...

Söylənmədi nəğməmiz,
Kəsmədi ki, aqlımız,
Hey üşüdü canımız,
Tükənmədi qanımız -
Sonunda qaldıq mı
Salamat?..
Buna da bir Salavat...

Əyilməyən başımız,
 Taxılmayan tacımız,
 Boş qaldımı taxtımız?
 Kimə nəşib olacaq?
 Ya qismət...
 Tək Allaha əmanət...

DİŞ SIXMAQ

Dişimi sıxıram...
 Bilirəm
 qışın gələcəyini,
 Dünyanı əzabından
 Qurtarmaq gəlməz əlindən,
 Versən də əl-ələ...
 Bir əlac tapmadım
 Vaxtsiz əcələ.
 Dişimi sıxıram...

Bilirəm, gücün gerçəkliyini,
 Kainat böyükdür,
 Dünya böyükdür,
 Mən isə kiçik...
 Fəqət mən böyük rüyalar gördüm,
 Dişimi sıxaraq,
 Əl uzatdım ulduzlara,
 Gördüm ki, onlardan biriyəm
 Düşmüşəm yerə.
 Yuvasını tapmırsa,
 Dönəndə köçəri quş,
 Əriməyə üz tutsa da qış,
 Böyümədi keçən sənə
 əkdiyən ağac -
 Dişini sıxmaqdan başqa
 Varmı bir əlac?

Dişini sıxarsan qəzəbindən,
 Bir şey gəlməz əlindən,
 Qurtara bilməzsən
 Dünyanın əzabından.
 Bu zamana çarə yox,
 Çarəsiz halda
 Vurulmaq istəməsən də,
 Düşərsən üzüqoyulu...
 Ürəyin doludur,
 Gözlərin dolu -
 Dişini sıxarsan...

Çoxdan üzüb getmiş
 Minməli olduğun gəmi,

Nə yapışmısan dalğaların yedəyindən,
 Yarımçıq buraxma mübarizəni,
 Kənara at qüssəni, qəmi.
 Budur,
 Bahara təslim oldu qarlı qış,
 İnsan yaranmışıq,
 Deyilik vəhşi.
 Bəlkə son nəfəsdə
 Sıxmaq üçün
 Verilib insana
 Otuz iki dişi...

SADƏCƏ...

Sadəcə,
 Sənmisən, qardaşım,
 eşq əlindən divanə,
 qəm yükünü daşıyan,
 hicrandan şəfa uman?

Sadəcə sənmisən
 Gündə yüz kərə ölüb-dirilən,
 Sevgiyə qul olan,
 Özündən keçən,
 Yanıb kül olan?

Sadəcə sənmisən
 Eşq şərbətindən
 İçib sərxoş olan,
 Divanələrə
 yar-yoldaş olan?
 Dinlə,
 Mən deyim bir söz də -
 Şirazidən çıxmışığıq biz də...

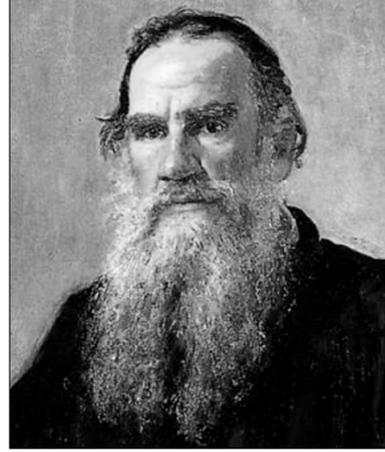
TÜRKÜSTAN MARŞI

Türk milləti, qalx ayağa, dimdik dur...
 Diz çökənin nə əvvəli, nə sonu.
 Əlbir olmaq zamanıdır türklərin,
 Birlik olsa, möhnət olmaz, bil bunu.

Ata yurdun - Altayın var arxada,
 Bir yürüş var, addım-addım, əl-ələ.
 Türk milləti, birləşin
 Ümid ilə, inam ilə sabaha...
 Belə fürsət ələ düşməz bir daha...

Tərcümə edən
Akiş ƏHMƏDGİL

LEV TOLSTOY VƏ SOFYA BERSİN MƏHƏBBƏT TARİXÇƏSİ

Bu fotonun tarixçəsini rus tədqiqatçıları açıb-ağartmağı çox sevmirlər: Başında ağ şal olan yaşlı qadın özgə evin pəncərəsindən içəri baxır. O evdə onun əri can verir. Onu içəri buraxmırlar. Xəstə hələ özündə olanda qadın pəncərənin altında durub ağlayırdı...

Bu qadın böyük rus yazıçısı Lev Nikolayeviç Tolstoyun 48 illik həyat yoldaşı Sofya Andreyevna idi. Dünyanın onların münasibətlərinə olan marağı hələ də ölməyib. Bu cütlüyü hələ də müzakirə edirlər, onların haqqında cürbəcür fərziyyələr, əfsanələr, şayiələr dolaşır. Bəlkə də ədəbiyyat tarixində heç bir cütlüyə bu qədər maraq olmayıb. Gerçəklik və irrealıq, məişət və xəyallar arasında keçib onların ailə həyatı. Bəs, Tolstoyla həyat yoldaşının ailə qovğalarında kim haqlı idi? Bu sualın cavabı yoxdur. Çünki hər birinn öz həqiqəti vardı...

QRAF

Lev Nikolayeviç Tolstoy 28 avqust 1828-ci ildə Yasnaya Polyanada doğulmuşdu. Ən nəcib ailələrin genlərini daşıyan Tolstoyun şəcərə ağacının kökləri Trubeski və Qolisinlərə, Volkonski və Odoyevskilərə gedib çıxırdı.

Lev Nikolayeviçin atası böyük sərvətin tək varisi olan yaşlı ötmüş Mariya Volkonskiylə sevmədən ailə qurmuşdu, amma sonradan aralarında məhəbbət yaranmışdı.

Lev hələ balaca olanda anası vəfat edir. Uşaqların tərbiyəsiylə xalalar məşğul olur. Onlar mərhum Mariyanın mələk kimi bir qadın olduğunu, uşaqların qayğısını çəkdiyini, xidmətçilərlə əsil xanımyana rəftarını və ərinin ona necə bağlı olduğunu Levə nağıl etmişdilər. Anasının həyatı nağıla bənzəyirdi, amma Lev bu nağıla inanmaq istəyirdi. Onun təsəvvüründə ideal qadın obrazı belə canlanmışdı: anası Mariya kimi zəhmətkeş, dürüst, sədaqətli, fədakar bir qadın.

İdeal qadın axtarırları ağır yük kimi onun üstünə çökmüşdü. Getdikcə onun qadınlara olan meyli güclənir, hətta zərərli vərdişə çevrilirdi. Həyatındakı ilk qadın yüngül əxlaqlı biri idi. Onunla tanışlıq mənəvi travmaya səbəb olmuşdu.

Sonralar Lev gündəliyində yazırdı: “Mən aktı icra etdim və sonra o qadının yatağının başında durub ağladım”.

14 yaşında o, evlərindəki qulluqçu qızı tovlayır; ona qarşı sevgiyə bənzər hisslər bəslədiyini düşünürdü. Sonralar bu hisslər “Dirilmə” əsərində Katyuşayla bağlı səhnələrdə əksini tapır.

Lev Tolstoyun bütün gəncliyi öz qüsurları, nöqsanları ilə mübarizədə keçir. O, öz davranışı üçün ciddi qaydalar təyin edir və onlara əməl etməyə çalışır. Amma şəhvet hissini önündə aciz idi. Ola bilsin, onun gündəlikləri olmasaydı, qadınlara olan düşkünlüyü sirr kimi qalacaqdı. Amma yazıcının çoxsaylı qələbələrini gündəliyində qeyd etməsi kimi bir vərdişi vardı.

Evlənməyə qərar verəndə 34 yaşındaydı. Qədim zadəgan nəsliyin nümayəndəsi olan qraf Lev Tolstoy həmin vaxta qədər artıq hərbi, pedaqoji karyera etməyə macal tapmışdı, məşhur yazıçıydı. O, doğrudan da dahi analitik idi, ona görə həyat yoldaşının seçimində də diqqətli olmağa qərar verir.

Böyük həyat təcrübəsindən bilirdi ki, hər hansı gözəl qadın kişini özünə məftun edə bilər. Ona görə təmkinli davranmaq və təsir altına düşməmək lazım idi. Gələcək xanımının ailəsi, doğulduğu mühit də onun üçün önəmli idi.

Tolstoyun ilk gəncliyi kübar həyatın burulğanlarında keçmişdi, ona görə namizədlər siyahısından erköyün, şiltaq aristokrat qızları və yüksək zümrenin dəb düşkünlərini çıxarır. O, əsasən, varlı və məşhur deyil, mehriban və xoşbəxt ailələrin qızlarına nəzər yetirirdi.

O, Bersov ailəsi ilə hələ Qafqaza səyahət etməzdən əvvəl tanışlıq qurmuşdu. Moskva saray kontorunun həkimi Aleksandr Bersov və arvadı Lyubov Bersin üç qızı vardı. Onlar Moskvada, Kremldəki mənzillərində yaşayırdılar, amma tez-tez Yasnaya Polyananın yaxınlığındakı malikanələrinə baş çəkirdilər. Lyubov Aleksandrovna Tolstoyun bacısı Mariyayla rəfiqə idi. Lyubovun qardaşı isə, qrafın özü ilə dostluq edirdi.

Sofyanı və bacılarını Tolstoy hələ onlar uşaqkən görmüşdü. Yasnaya Polyana və Moskvada birlikdə çox vaxt keçirirdilər, fortepianoda çalır, oxuyur, hətta opera teatrı təşkil edirdilər.

Qızlara anaları hələ uşaqlıqdan ədəbiyyata sevgi aşılamışdı. İlk dərslərini evdə müəlliməyə və tələbələrə alan Sofya Moskva Universitetində təhsil almışdı. Bundan başqa, gələcək qrafına kiçik hekayələr yazır və gündəlik tuturdu. Sonralar onun gündəlikləri memuar janrının ən dəyərli nüsxələrindən biri hesab olunacaqdı.

SEVGİ

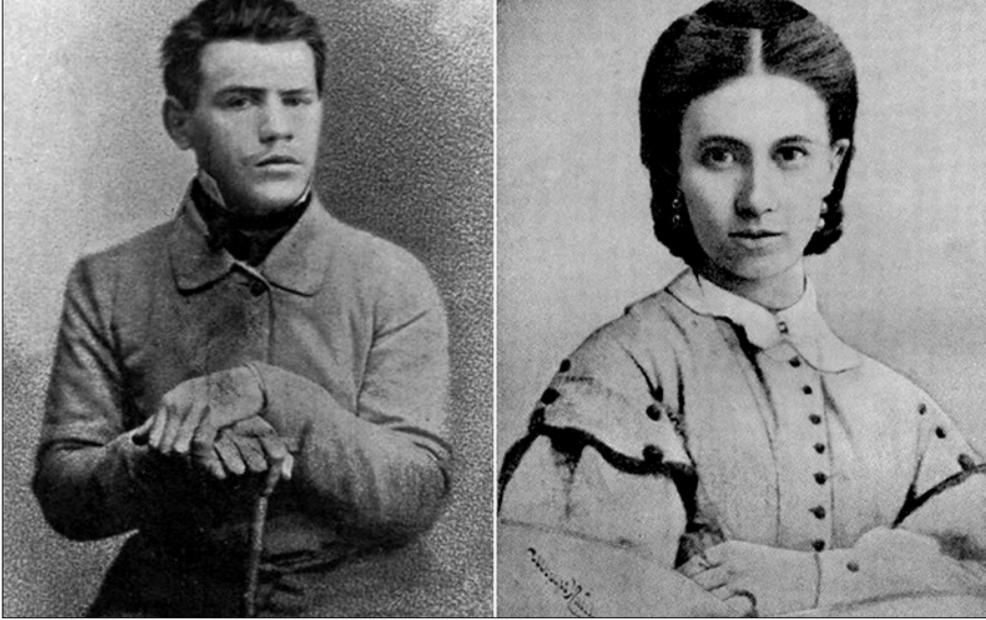
Bir neçə ildən sonra Moskvaya qayıdan Lev Nikolayeviç Tolstoy heyrətini bəzəyə bilmir. Onun uşaqkən gördüyü qızçıqlar - Liza, Sofya və Tanya ərğən qızlara çevrilmişdilər. Sofya Lev Nikolayeviçin daha çox xoşuna gəlir.

Ailələr əvvəlki səmimiyyətlə dostluq edir, maraqlarını paylaşır. Aleksandr Bers, nədənsə, Lev Nikolayeviçin evin böyük qızı Yelizavetaya elçi düşəcəyini düşünürdü. Tolstoyun özü də qərar verməyə tərəddüd edirdi. Amma 1862-ci ilin avqustunda Bers ailəsi ilə Yasnaya Polyana gəzintisindən sonra tam qərarını verir. Sofya onu səmimiyyəti, sadəliyi, aydın mühakimələri ilə valeh edir.

Onlar müvəqqəti ayrılırlar. Bir neçə gündən sonra Tolstoy Berslərin mülkünə, İvitsiya gəlir və Berslərin təşkil etdiyi bala qatılır. Sofya elə gözəl rəqs edirdi ki, Tolstoy ona bir daha aşiq olur. Bir neçə ildən sonra yazıçı “Hərb və sülh” romanında Nataşa Rostovanın baldakı rəqsini təsvir edərkən Sofyaya olan hisslərini qələmə alacaqdı...

Tolstoy həm sevir, həm də əzab çəkirdi. Ona elə gəlirdi ki, bu xoşbəxtliyə layiq deyil. 1862-ci il sentyabrın 16-da rəsmi elçilikdən əvvəl Sofyaya məktub göndərir:

“Xahiş edirəm, mənimlə dürüst olun, siz, həqiqətən, mənim arvadım olmaq istəyirsinizmi? Əgər bunu ürəkdən istəyirsinizsə, cəsarətlə “hə” deyın. Əgər az da olsa, şübhələriniz varsa, təklifimi rədd edin. Allah xatirinə, ürəyinizin səsinə

qulaq asın. Rədd cavabı almaq mənim üçün ağır olacaq, amma mən onu öncədən görə bilərəm və bu yükü daşımaq mənə çətin olmayacaq. Sevilməyən er olmaq ağrısı isə, daha dəhşətlidir, mən bunun öhdəsindən heç cür gələ bilmərəm”.

Sofya dərhal razılıq verir. Gələcək arvadı ilə arasında heç bir sirrin olmasını istəməyən Tolstoy gündəliyini oxumaq üçün Sofyaya verir. Nişanlısının coşqun keçmişi, qumar oyunları, çoxsaylı məhəbbət macəraları, ehtiraslı əyləncələri, eləcə də ondan uşaq gözləyən kəndli qızı Aksinya ilə əlaqələrini öyrənən Sofya şoka düşür. Amma hisslərini biruzə verməməyə çalışır.

Tolstoy daha vaxt itirmək istəmədi, nikahın mümkün qədər tez olması üçün təkid edirdi. O, aradığı ideal qadını tapmışdı: sevgi dolu, qayğıkeş, ağıllı, sadə... Sofya, eyni zamanda, ədəbiyyatın gözəlliyini anlayır və Tolstoyun istedadını dəyərləndirə bildirdi.

Üstəlik, 18 yaşlı şəhərli qız Yasnaya Polyanada ərinin yanında olmaq üçün şəhər həyatından, kübar aləmin şıq ziyafətlərindən, dəbdəbəli, gözəl libaslardan imtina edir. Sofya təsərrüfatla bağlı qayğıları da öz üzərinə götürür, hərçənd, kənd həyatı onun alışdığı aləmdən çox fərqli idi.

AİLƏ HƏYATI

Sofya ilk uşaqları Seryojanı 1863-cü ildə dünyaya gətirir. O ərəfədə Tolstoy “Hərb və sülh”ü yazırdı. Sofya hamiləliyi çətin keçirsə də, ev işlərini görməkdə davam edir, hətta əlyazmaların üzünü köçürməkdə ərinə kömək edirdi.

Sofya Andreyevna ilk dəfə xarakterini Seryoja doğulduqdan sonra göstərir. Uşağı ana südüylə bəsləmək imkanı olmadığı üçün tələb edir ki, evə daye

gətirilsin. Tolstoy evə dayə gətirilməsinin əleyhinəydi, çünki həmin qadının özünün körpələri vardı, onlar ana südündən məhrum ola bilərdilər.

Qalan məsələlərdə isə, Sofya ərinin qoyduğu qaydalara əməl edirdi, ətraf kəndlərdəki kəndliləri dinləyir, onlara kömək edirdi. Uşaqlarının hamısını evdə böyütmüş və tərbiyə vermişdi. Tolstoyların 13 övladı olmuşdu, onların beşi uşaq ikən ölmüşdü. Sofya, əslində, əri üçün fədakarlıq edirdi, amma qraf bütün bunları adi qəbul edir, arvadının ruhunu duymurdu.

İlk 20 il xoşbəxt keçir, narazılıqlar 1870-ci illərdə başlayır. 1877-ci ildə "Anna Karenina"nı yazdıqdan sonra Lev Tolstoyu mənəvi böhran sarır. O, kilsədə ruhi dinclik axtarır, amma tapa bilmir. Onda Tolstoy öz sosial mühitinin ənənələrindən imtina edir və əsil zahidə çevrilir: kəndlilər kimi geyinir, yer şumlayır, hətta torpaqlarını kəndlilərə paylayacağını vəd edirdi. Ailəsinə də qadağalar qoyur. Ətdən, spirtli içkilərdən, siqaretdən istifadəni yasaq edir. Özü üçün paltar və çəkmə tikməyə başlayır. Tələb edir ki, uşaqlara kənd həyatında gərəksiz ola biləcək biliklər öyrədilməsin.

Qrafın xarakterindəki dəyişiklik Sofya Andreyevnaya pis təsir edirdi. O, hər şeyi ərinin naminə qurban vermişdi, cidd-cəhdlə onun həyatını mükəmməl etməyə çalışmışdı, indi isə, məlum olurdu ki, bütün bu cəhdlər boşuna imiş, əslində, Tolstoyun həyatdan gözlədikləri bu deyilmiş.

Lev Nikolayeviç hətta kitablarının müəlliflik hüququndan da imtina etmək istəyirdi, hesab edirdi ki, kitablarına sahiblik etməyə və onlardan pul qazanmağa mənəvi haqqı yoxdur.

ÖLÜM XİFFƏTİ

1906 -cı ildə Sofya Andreyevna xəstələnir. Teleqramla təcili Yasnaya Polyanaya çağırılan professor Fyodoroviç Sneqirov xəstəni əməliyyat etməli olduğunu deyir. Amma xəstəni Tuladakı klinikaya aparmaq üçün vaxt yox idi, ona görə əməliyyat birbaşa Yasnaya Polyanada keçirilməli idi.

Sneqirov təcrübəli cərrah idi, amma əməliyyatı qeyri-kliniki şərtlər altında keçirmək, - üstəlik, bu xəstə Lev Tolstoyun həyat yoldaşıydı, - son dərəcə məsuliyyətli iş idi. Ona görə Sneqirov Tolstoydan birbaşa soruşur ki, əməliyyatın keçirilməyinə icazə verirmi? Ola bilər ki, nəticədə xəstə dünyasını dəyişsin, amma əməliyyat olmasa, o, dəqiq öləcək, özü də dəhşətli əzablar içində.

Yazıcının reaksiyası həkimi dəhşətə gətirir: Tolstoy cavab verməkdən imtina edir. Əvvəlcə o, ümumiyyətlə, əməliyyatın əleyhinəydi. Nədənə, ona elə gəlirdi ki, Sofya Andreyevna öləcək. Tolstoy arvadının əzablarına baxıb ağlayırdı, amma qızı Saşanın dediyinə görə, bu, kədər deyil, sevinc göz yaşlarıydı. Arvadının ölüm döşəyində özünü ləyaqətlə aparması onu valeh etmişdi: "Anam böyük səbrlə xəstəliyə dözümlü göstərirdi. Fiziki ağırlar artdıqca, o, daha da mehriban və şəfəqli olurdu, - Saşa xatırlayırdı, o, şikayət etmirdi, taleyindən gileylənmirdi, heç nə tələb etmirdi, yalnız hamıya minnətdarlığını bildirir, hər kəsə xoş söz deyirdi. Ölümün yaxınlaşdığını duyub taleyiylə barışmış və dünyəvi olan hər şeydən uzaqlaşmışdı".

Tolstoyun fikrincə, Sofya Andreyevnanın ruhi dincliyini həkimlər darmadağın etmək istəyirdilər... Yasnaya Polyanaya gələn həkimlərin sayı artıq səkkizə çatmışdı.

"Ev həkimlərlə doludur, - o, qəzəblə gündəliyində yazırdı, - bu çox ağırdır: Allahın iradəsinə tabe olmaq və əzəmətli dini ovqata hörmət göstərmək əvəzinə, xırdaçılıq, eqoistlik edirlər".

O, arvadına "xüsusi mərhəmət" duyurdu, çünki onun ölüm döşəyindəki xeyirxahlığı, nəvazişi çox təsirli idi. Yazıçı cərrah Sneqirova izah etməyə

çalışırdı: “Mən müdaxilələrin əleyhinəyəm, çünki bu, mənim fikrimcə, böyük ölüm aktının əzəmətini pozur.”

Cərrah isə, özlüyündə hiddətlənir və düşünürdü ki, əməliyyatın bütün məsuliyyətini o, öz üzərinə götürməli olacaq. Əgər gözlənilməli kimi olmasa, hamı deyəcək ki, həkim Tolstoyun arvadını onun etirazına rəğmən “kəşib-doğradı”.

Sofya Andreyevnanın ağrılarını azaltmaq üçün ona tez-tez morfi vururdular. O, keşşi çağırmaqlarını rica edir. Keşiş gələndə qadın artıq huşunu itirmişdi. Ölüm xiffəti başlamışdı...

“MÜVƏQQƏTİ QALIBİYYƏT”

Tolstoy Sneqirova “Mən kənara çəkilirəm, - deyir. - Uşaqlar bir azdan yığısacaqlar... Böyük oğlum Sergey Lvoviç də gələcək... Qoy özləri qərar versinlər... Bundan başqa, Sofya Andreyevnanın da fikrini soruşmaq lazımdır”.

Evdə qələbəlik idi. “Demək olar ki, bütün ailə bir yere yığılmışdı, - anasının xəstəliyi vaxtı ev sahibəliyini edən Saşa xatırlayırdı, - Gənc adamlar bir yere yığılanda, adətən, canlanma olur; təlaş keçirsələr də, söhbət edir, yeyib-İçirdilər. Professor Sneqirov - xeyirxah, yüksək mənəviyyətli insan - özünə diqqət tələb edirdi. Gələnlərin hamısını qarşılamaq, yerbəyer etmək, dərman dalınca Tulaya adam göndərmək lazım idi”.

Xəstənin başının üstündə növbətçilər vardı. Tolstoyun orda olmasına ehtiyac yox idi. Bununla belə, o, tez-tez arvadının yatdığı otağa gəlirdi. “10.30-da Lev Nikolayeviç İçəri girdi, - ailənin şəxsi həkimi Duşan Makovski xatırlayırdı, - qapının yanında dayandı, sonra doktor Polilovla danışdı, elə bil həkimlərin səltənətinə nüfuz etməyə cəsəət etmirdi. Sonra asta addımlarla İçəri keçdi, xəstənin yatağından xeyli uzaqda olan kətildə oturdu. Sofya Andreyevna soruşdu: “O kimdir orda?” Lev Nikolayeviç “Səncə kimdir?” dedi və arvadına yaxınlaşdı. Sofya Andreyevna “Saat neçədir? Sən isə hələ də oyaqsan!” dedi və su istədi. Lev Nikolayeviç ona su verdi, alnından öpüb “Yat” dedi və yavaşca otaqdan çıxdı. Gecənin yarısı bir də barmaqlarının ucunda otağa gəldi”.

“Əməliyyat vaxtı o Çepija (Yasnaya Polyanada meşə - G.N.) getdi, orda təkbaşına gəzir və dua edirdi”, - deyə oğlu İlya xatırlayırdı.

Əməliyyatın uğurlu keçdiyini Lev Nikolayeviçə deyəndə asta səslə: “Hər şey bitdi?” - deyə soruşur. Üzü solğun və qəmgin idi, hərçənd laqeyd görünməyə çalışırdı.

Narkozdan sonra özünə gələn arvadını görəndə isə, dəhşətə gəlib otaqdan çıxır: “İnsana rahat ölməyə də imkan vermirlər! Qadın qarnı yarılmış, yatağa bağlanmış halda uzanıb... İndi daha çox inildəyir... Lap işgəncə veriblər...”

O, özünü aldadılmış hiss edirdi.

“Bütün bunlar dəhşətli dərəcədə kədərlidir, - o gündəliyində yazırdı, - Ona yazığım gəlir. Böyük əzablar hədə yerə yaşanır”.

Cərrah Sneqirovla isə, son dərəcə soyuq davranır. Öz işini uğurla başa vurmuş cərrah sonralar bu soyuq münasibətə layiq olmadığını deyirdi: “Mən sağollaşmaq üçün yazıçının kabinetinə girəndə, o həтта ayağa belə qalxmadı, nəzakət xatirinə ağızucu nəsə deyib əlini mənə uzatdı. Bütün bunlar məni çox kədərləndirdi. O, sanki nədənsə narazıydı. Halbuki, nə mənim, nə assistentlərimin hərəkət və davranışlarında, nə də xəstənin vəziyyətində bu narazılığa səbəb olan bir nəsnə yox idi”.

Əlbəttə ki, Tolstoy həyat yoldaşının ölməyini istəmirdi. Onun gündəliklərindən, Saşanın xatirələrindən də aydın olur ki, o, Sofya

Andreyevnanın yenidən həyata qayıtmasına sevinirdi. Birincisi, həyat yoldaşına çox bağlanmışdı, ikincisi, qadının sağlması o demək idi ki, Yasnaya Polyanada həyat öz axarına düşür. Bu isə, rəşional həyat tərziini seçmiş Tolstoy üçün çox vacib idi.

Amma o, öz fəlsəfi dünyagörüşüylə Sneqirovu qalib saymırdı, düzdür, o ölümə qalib gəlmişdi, amma bu, müvəqqəti bir qalibiyyət idi, qarşıda insanı ölüm adlı ucsuz-bucaqsız yol gözləyirdi, elə bir yol ki, hər hansı bir cərrah onun qarşısında aciz idi.

SON STANSİYA

Lev Tolstoy zahid həyatı yaşamaqda israrlı idi. Sofya Andreyevna isə düşünürdü ki, bütün insanlıq qarşısında özünü günahkar hesab edən adam öz qadınına olan borcunu unudub. Axı, bu qadın ailəsi naminə fədakarlıq etmişdi, onların həyatının daha yaxşı olmasına çalışmışdı. Tolstoy isə, öz növbəsində, onu özüylə həmfikir olmamaqda, həyata baxışlarını bölüşməməkdə ittiham edirdi.

Vaxt keçdikcə, Sofya Andreyevnanın mənəvi ağrıları daha da çoxalırdı. Əvvəllər ərinin xəyanətlərini təhqir kimi qəbul etməyə cəsəreti belə çatmayan qadın indi onun köhnə günahlarını xatırlamağa başlamışdı.

Növbəti mübahisədən sonra Lev Tolstoy evi tərk edir. Bir müddətdən sonra qayıdıb gəlir, amma həyat yoldaşı ilə aralarında uçurum qalmaqda davam edirdi. Artıq əlyazmalarının üzünü köçürməyi ona deyil, qızlarına həvalə edirdi. Sofya Andreyevna ərinin artıq ona etibar etmədiyini anlayır, əzab çəkirdi.

Tolstoyların ən kiçik övladının ölümü onların belini qırır. Vyanın heç 7 yaşı da tamam olmamışdı... Ortaq dərd əvvəlcə ər-arvadı birləşdirir, amma bu, çox uzun çəkmir. Sofya Andreyevna kənarında təsəlli arayır. O, musiqiyə ovunur, musiqi dərsi almaq üçün müəllim Taneyevə müraciət edir.

Belə ehtimal edilir ki, Sofya Andreyevna Taneyevə platonik hisslər bəsləyirdi və bu, Tolstoya da, Taneyevin özünə də bəlli idi. Tolstoy onların sadəcə, dost olduqlarını bilsə də, arvadının "xəyanətini" bağışlaya bilmirdi.

Son illərdə qarşılıqlı şübhə və ittihamlar ifrat dərəcəyə çatır. Sofya Andreyevna ərindən xəlvət onun gündəliklərini oxuyur, özünə aid xoşagəlməz qeydlər axtarırdı. Tolstoy arvadını həddindən artıq şübhəçi olmaqda suçlayırdı.

Həmin o məşum qovğadan sonra --1910-cu ilin 28 oktyabrında Tolstoy evi birdəfəlik tərk edir. Arvadına vida məktubunda yazırdı: "Elə düşünmə ki, səni sevmədiyim üçün gedirəm. Mən səni sevirəm və bütün qəlbimlə mərhəmət duyuram, amma mən bunu etməyə bilməzdim".

Evdəkilərin sözlərinə görə, Sofya Andreyevna bu məktubu oxuyub başını itirir və özünü gölə atıb intihar etmək istəyir. Qadını çətinlikdə xilas edirlər.

Bir azdan xəbər gəlir ki, Lev Nikolayeviç Astapovo stansiyasında, dəmiryolu rəisinin evində ölüm ayağındadır. O, səyahətə çıxmaq istəyərkən soyuqlamış, ölümcül xəstələnmişdi. Sofya Andreyevna və uşaqlar Astapovo stansiyasına yollanırlar. Amma qraf onları ölüm ayağında belə görmək istəmirdi...

Bir neçə gündən sonra Lev Tolstoy özgə evdə dünyasını dəyişir. Sofya Andreyevna isə, acılı-şirinli xatirələrlə qalır. Bütün dünya yazıçının ölümündə onu suçlayırdı.

Ərinin ölümündən bir neçə gün sonra gündəliyində yazırdı: “Mərhum ərimə qarşı içimdə dözülməz xiffət, vicdan əzabı, mərhəmət və əzablar var... Yaşaya bilmirəm”.

Amma bir neçə il sonra, “Mənim həyatım” memuarında Lev Tolstoyun dul qadını yazırdı: “Mənim zavallı ərim məndən o mənəvi birləşməni istəyirdi ki, mən öz maddi həyatımda, ailənin qayğıları içində bunu edə bilməzdim. Bu mümkün deyildi”.

Hələ 10 il əvvəl Sofya Andreyevna gündəliyində yazırdı ki, əgər ərim 100 yaşında da ölsə, yenə mənə günahlandıracaqlar. Belə də olur.

Sofya ərindən sonra 9 il yaşadı. Bu müddət ərzində ərinin gündəliklərinin nəşri ilə məşğul oldu. Bəlkə də Tolstoyun həmfikiri və ideali ola bilmədi, amma öz xoşbəxtliyini ailəsinə qurban vermiş qadın - nümunəvi ana ola bildi. Yüksək ideal axtarışları Tolstoya bu gerçəkliyi görməkdə mane olsa da, ürəyinin dərinliyində həyat yoldaşının fədakarlığını qiymətləndirdi.

Bəlkə də ən böyük həqiqət Tolstoyun 1897-ci ildə, evi ilk dəfə tərk edəndə həyat yoldaşına yazdığı məktubda gizləndi: “Mən həyatımızın 35 ilini böyük sevgi və minnətdarlıqla xatırlayıram, xüsusilə onun birinci yarısını, nə vaxt ki, sən təbiətinə xas olan ana fədakarlığıyla, böyük enerji və mətanətlə içində canlı daşıyırdın. Sən mənə və dünyaya çoxlu ana sevgisi, fədakarlığı verdin, səni buna görə qiymətləndirməyə bilmərəm... Sənin mənə verdiklərini böyük sevgi və minnətdarlıqla xatırlayaçağam”...

Günel NATIQ

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Qorxmaz QULİYEV

ƏDƏBİYYATDA XAOSMOS

– 1 –

XX əsrdə özgələşmənin antaqonist xarakter kəsb etməsi cəmiyyətin və ayrı-ayrı fərdlərin həyatında mərkəzdənqaçma tendensiyalarının sürətlənməsinə səbəb oldu. Bu, paradoksal şəkildə həm təbiət elmlərində, həm də humanitar fikirdə gerçəkliyin müxtəlif sahələrində müşahidə olunan parçalanmanı, bölünməni dəf etmək cəhdlərinə, bütövləşmə meyillərinə - onların bir araya gəlməsinə meydan açdı. Lakin bu bütövləşmə meyilləri parçalanmanın aradan qaldırmasına yox, əksinə, onun mövcudluğunun və labüdlüyünün vurğulanmasına əsaslanırdı. Ceyms Coysun “Finneqan üçün yas” əsərində ortaya qoyduğu “xaosmos” neologizmi bu meyli son dərəcə aydın və lakonik şəkildə ifadə edir. İrlandiyalı sənətkarın bir-birinin içinə nüfuz edib üzvi vəhdət təşkil edən, lakin eyni zamanda qəribə bir şəkildə nəinki müstəqilliyini saxlayan, həmçinin “qonşuları”nda əks olunaraq yeni keyfiyyətlərini və xüsusiyyətlərini üzə çıxaran mürəkkəb söz birləşməsi ixtira olmaqla yanaşı həm də kəşfdir: ilk dəfə Coys tərəfindən uydurulub dövriyyəyə buraxıldığına görə ixtiradır, gerçəklikdə həmişə mövcud olan hadisələri üzə çıxarıb yığcam şəkildə ifadə etdiyinə görə kəşfdir. Neologizm üçtərkiqlidir - “xaos”, “kosmos” və “osmos” sözlərinin bir-birinə nüfuz edib çulğalaşmasından təşkil olunmuşdur. “Xaos” dağınıqlıq və nizamsızlıq, “kosmos” nizamın bərpa olunması, “osmos” isə bu iki durum arasında keçidə imkan yaradan arakəsmədir. Bəri başdan göstərmək olar ki, “osmos” anlayışını daxil etməklə Coys bir növ məşhur “toyuq əvvəl olub, yaxud yumurta” paradoksunu xaos - kosmos münasibətlərinə də şamil etmişdir. Antik dövrdən başlayaraq dünyanın ilkin durumu xaos kimi, onun nizamlanması kosmos kimi xarakterizə olunmuşdur. İrlandiyalı sənətkar onların arasında osmos arakəsməsini qoymaqla faktiki olaraq xaosun ilkinliyini ləğv etmiş, onların arasında daimi əvəzlənmənin prioritet rolunu vurğulamışdır. Yalnız XX əsrdə sinergetika sübuta yetirdi ki, hər hansı bir xaos özünü-təşkil qanununa tabedir; bu isə son nəticə etibarilə onun labüd şəkildə nizamlanaraq kosmosa çevirir. Hər bir kosmos da öz növbəsində xaos potensialına malikdir, bu isə keç-tez kosmosun xaosa çevrilməsinə

səbəb olur. O da məlum oldu ki, kaos-kosmos əvəzlənməsi hərəkətin bütün növlərinə, o cümlədən insan düşüncələrinə və hisslərinə də aiddir və həm makrokosmos, həm də mikrokosmos səviyyəsində özünü büruzə verir.

Coys "osmos" elementini daxil etməklə, həmçinin, bütün mifoloji-kosmoqonik konsepsiyalarda bu və ya digər şəkildə öz əksini tapmış kaos və kosmos arasındakı qarşdurmanın xarakterini dəyişdirmişdir. Xaosmosda kosmos kaosun ləğvi yox, ona keçiddir. Bunun nəticəsində kosmosda kaosun, xaosda kosmosun əlamətlərinə təsadüf etmək mümkündür. Bu isə o deməkdir ki, kosmosdan xaosa nüfuz edən hər hansı bir nizamlayıcı prinsip xaotikliyi ləğv edə bilər və əksinə, kosmos daim kaosun təhlükəsi ilə üzləşməyə məhkumdur. Qeyd etmək lazımdır ki, bu məqamlar ədəbi-bədii nümunələrdə hərəkətin mahiyyətinin açıqlanmasında mühüm rol oynayırlar.

Xaosmos" anlayışı, bir tərəfdən, bəşər övladının diaxronik kəsimdə kainatın yaranması ilə bağlı kosmoloji-mifoloji təsəvvürlərini və bu təsəvvürlərin kontekstində müxtəlif konsepsiyaları yığib-yığırdığını ifadə edir, digər tərəfdən müasir dövrdə həm təbiət elmlərinin, həm də humanitar fikrin qarşısında duran problemlərin həlli üçün şərait yaradır. "Xaosmos" anlayışının bu ehtivaetmə imkanları və yaradıcılıq potensialı XX əsrin sonunda və XXI əsrin ilk onilliklərində həm təbiət elmlərinin, həm də humanitar fikrin konseptual inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Mənim "xaosmos" anlayışına müraciətim ədəbi-bədii nümunələrin struktur formalaşdırması prinsipi kimi çıxış edən hərəkət konsepsiyasının təhlili ilə bağlı problemlərin meydana gəlməsi ilə müəyyən olunmuşdur. Ədəbi-bədii nümunənin ənənəvi təhlili, bir qayda olaraq, süjet xəttinin tədricən açıqlanmasına, yəni xəttiliyə söykənir. Əlbəttə ki, bütün ədəbi-bədii nümunələrin geriyə dönməz, keçmişdən formalaşan, indiki zamandan keçən və gələcəyə istiqamətlənmiş xətti astronomik zamanın məntiqi əsasında qurulduğunu inkar etmək olmaz. Lakin bu da bir həqiqətdir ki, xəttiliyin məntiqi ədəbi-bədii nümunənin bütün mürəkkəbliyini və ziddiyyətlərini üzə çıxarmaq iqtidarında deyil. Bu, müasir mədəniyyəti xarakterizə edən radikal dönüşün ədəbiyyatşünaslıqda nəzərə alınmaması deməkdir. Məlumdur ki, həm təbiət elmlərində, həm də humanitar sahədə qeyri-xəttiliyin təsbit olunması ilə bağlıdır. Fransız filosofu Liotar təbiət elmlərinin predmeti qismində təbiət alimin "biganə, sadələh rəqibidir", halbuki "humanitar elmlərdə (həmçinin bədii ədəbiyyatda - Q.Q.) referent, yəni insan həmçinin oyunun iştirakçısıdır; o danışa bilir, həmçinin alimin (bədii ədəbiyyatda müəllifin - Q.Q.) strategiyasına əks olan öz strategiyasını işləyib hazırlayır". Bədii ədəbiyyatda personajın, belə bir "hiyləgərliyi" və fəallığı düzxətli süjetlə yanaşı qeyri-xətti motivlərin meydana gəlməsinə səbəb olur.

Hər bir ədəbi-bədii nümunə, növündən və janrından asılı olmayaraq, hərəkətə - müxtəlif yönümlü, bəzən bir-birini tamamlayan, bir-birilə çulğalaşan, bəzən də bir-birilə əks istiqamətdə cərəyan edən hərəkətlər kompleksinə əsaslanır. (Ədəbi növlər arasında yalnız "dram" etimoloji baxımdan qədim yunan dilində "hərəkət" bildirir. Lakin diqqətlə fikir verdikdə məlum olur ki, bütün ədəbi-bədii nümunələr müstəsnaş hərəkətə əsaslanırlar). Subyektivliklə (müəlliflə) obyektivliyin (gerçəkliyin) görüş yeri olan ədəbi-bədii nümunə bu nəzər nöqtəsindən xarici hərəkətin daxililəşməsi və daxili hərəkətin xariciləşməsi prosesini əks edir. Bütün bunlar sübuta yetirir ki, ədəbi-bədii nümunənin dinamik strukturunu üzə çıxarmaq üçün onun söykəndiyi hərəkətlər kompleksinin fərqli cəhətlərini araşdırmaq və bu struktura adekvat təhlil metodologiyası ortaya qoymaq lazımdır.

Öncədən bir prinsipial məqama aydınlıq gətirmək lazımdır: ədəbi-bədii nümunə əks etdirdiyi gerçəklik kimi misli görünməmiş hərəki mürəkkəbliyə malikdir. Hər bir ədəbi-bədii nümunənin yaradılması prosesi müəllif tərəfindən bəzən şüurlu, bəzən də şüursuz şəkildə həyata keçirilən seçimlə müşayiət olunur: müəllif əsərin ideya məzmununu açıqlamağa xidmət etməyən detallardan, təsadüflərdən, süjet xəttinin inkişaf istiqamətlərindən imtina etməyə məhkumdur. İlk baxışdan bu ədəbi-bədii nümunəni gerçəkliyin sadələşdirilmiş inikasına çevirir. Lakin əslində müəllifin seçim prosesində kənarlaşdırdığı nəsnə və hadisələr yoxa çıxmırlar, əlamət və işarə şəkildə ədəbi-bədii nümunədə özlərini qoyub çıxıb gedirlər. Bununla belə onlar potensial tərzdə mövcuddurlar və çox zaman resipiyentin təxəyyülü vasitəsilə geri qayıdıb virtual şəkildə nümunəni tamamlayırlar. Bundan əlavə, ədəbi-bədii mətn implisit şəkildə ən azı onda təsvir olunmuş hadisələrin keçmişini ehtiva edir və onların gələcəyini proqnozlaşdırır. Buna görə də ən dolğun erudisiyaya malik resipiyent də onu bütün dərinliyi və ziddiyyətləri ilə axıra kimi dərk etmək iqtidarında deyil. Bu baxımdan hər hansı, o cümlədən bu yazıda təklif olunan bir şərh üsulu ən yaxşı halda ədəbi-bədii nümunənin yalnız müəyyən konkret tərəfini açıqlamağa xidmət edə bilər.

– 2 –

Xaosmos konsepsiyası baxımından XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının durumunu aşağıdakı ikimi səciyyələndirmək olar: 1) müxtəlif səbəblərə görə gerçəkliklə mədəniyyətin arasında ünsiyyəti təmin etmək əvəzinə həyatdan gələn təmiz havanın qarşısını kəsən osmosun neqativ fəaliyyəti nəticəsində, kirəclənmiş ənənələrin və kanonların təzyiqi altında klassik mədəni kosmos durğunluğa çevrilmişdir; 2) belə bir vəziyyətdə M.F. Axundov qollarını çirmalayıb qətiyyətlə köhnə kosmosu dağıtmaq və günün tələblərinə cavab verən yeni mədəni kosmosun yaranmasının möhtəşəm prosesinə təkan verdi. Köhnə kosmos yoxa çıxmadı. Sadəcə olaraq marginal mədəni hadisəyə çevrildi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu proseslər XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda vahid mədəni məkanı ləğv etmədi; köhnə və yeni mədəniyyətlərin bir sıra xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən S.Şirvani yaradıcılığı iki mədəniyyət konsepsiyası arasında özünəməxsus osmos-əlaqələndirici rolunu oynadı.

Mahiyət etibarilə ədəbi-bədii əsərdə təsvir olunan ilkin durum müəllif tərəfindən kosmos və xaos kimi təqim oluna bilər; birinci halda müəyyən nizam, qayda-qanuna tabe olan oturuşmuş durum təsvir oluna yaxud nəzərdə tutula bilər. Bu halda müəyyən səbəblərə görə meydana gəlmiş real xaos meyillər durumun nizamını pozurlar. Lakin sonda bir qayda olaraq bu nizam əvvəlki şəkildə, yaxud təkamül spiralının yeni burumunda bu və ya digər dərəcədə fərqli tərzdə yenidən bərpa olunur. M.F. Axundovun ədəbi-bədii əsərləri demək olar ki, bu prinsip əsasında qurulmuşdur. Söhbət ədəbi-bədii nümunənin strukturundan gedir. Lakin bu halda xüsusilə müəllifin hadisələrə münasibətini də yaddan çıxarmaq olmaz.

Bu baxımdan Azərbaycan ədəbiyyatında dramaturgiyanın banisinin ilk "Hekayəti - Molla İbrahimxəlil kimyagər" əsəri müəyyən mənada müstəsna təşkil edir. Komediyanın başlanğıcı yuxarıda ifadə olunmuş düstura uyğun olaraq qurulmuşdur: Molla İbrahimxəlilin misi gümüşə çevirməsi və bununla bağlı bəzi adamların artıq həddindən çox varlanması xəbəri/şayiəsi "Nuxu"nun müəyyən sosial təbəqələrində çaxnaşmaya, xaos meyillərin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. "Hacı Kərim. Sizə qərribə xəbərim var.

Kərdəkli Molla İbrahimxəlil, deyirlər ki, Tiflisə gedib, rüsxət alıb, gəlib Xaçmaz dağlarında çadır qurub, kimya qayırır. Məsələn, bir zad dürüst edibdir ki, adına iksir deyirlər. Bir misqal ondan bir batman misə vurur, xalis gümüş olur”.

“Nuxu”nun kosmosunun - oturmuş həyat tərzinin pozulmasının təşəbbüskarlarından biri olan Hacı Kərim müəllifin bir növ onun üçün müəyyən etdiyi düşünmə və dəyərləndirmə hüduqlarından kənara çıxaraq İbrahimxəlilin fəaliyyəti ilə bağlı “qəribə” epitetini işlətməklə onun misi gümüşə çevirmək bacarığını şübhə altına almaq üçün meydan açır. Lakin Hacı Kərimi bir fərd və təmsil etdiyi sosial təbəqənin nümayəndəsi kimi müəyyən edən savadsızlıq, total hərislik ona üzləşdiyi faktları götür-qoy etməyə, sağlam düşüncənin süzgəcindən keçirməyə, bu “qəribə”liyin səbəblərini araşdırmağa imkan vermir. Təbii ki, “nuxulular”ın total sadələşməyə də Molla İbrahimxəlilin fırıldaqlarını ifşa etmək yolunda dəfolunmaz maneəyə çevrilir.

Şair Hacı Nuru avamlığın təkən verdiyi çaxnaşmanı dəf edib Nuxada kosmosu yeni - maarifçilik prinsipləri əsasında bərpa etməyə cəhd edir, lakin buna nail ola bilmir. Onun öz həmyerlilərini islah etmək üçün heç bir səmərəli fəaliyyət proqramı yoxdur. Hacı Nuru təmiz, eyni zamanda, təşəxxüslü idealistdir; o, asan yolla pul qazanmaq sevdası ilə alışıb-yanan “nuxulular”a nədənsə tarixi mövzuda yazdığı poetik nümunəni oxumaq istəyir, lakin təbii ki, heç kim ona qulaq asmaq istəmir. Düzdür, Hacı Nuru “nuxulular”ı haqq yoluna çıxmağa səsləyir, İbrahimxəlilin “aləmdə vücudu olmayan iksir” vasitəsilə sadələşmələri barmağına dolamağa cəhd edən “haramzadə” olmasını sübuta yetirməyə çalışır. Lakin o, dəlillərlə misin gümüşə çevrilməsinin qeyri-mümkünlüyünü sübuta yetirmək əvəzinə öz “şedevri”nə qulaq asmağı və istedadını layiqincə dəyərləndirməyə çağırır: “Hələ bir qulaq asın, onu oxuyum, görün bu keyfiyyəti necə bəlağət və fəsahtlə bəyan etmişəm”. Hacı Nuru M.F. Axundovun özündən və bir sıra personajlarından fərqli olaraq hələ Avropa maarifçiliyinin elmi prinsiplərə söykənən dəlilləri ilə silahlanmamışdır; öz həmyerlilərini inandırıcı faktlarla düz yola çıxartmaq əvəzinə, incik Hacı Nuru həmyerlilərinin çatışmazlıqlarını, yetərsizliklərini üzlərinə deyir və onları özündən daha da uzaqlaşdırır.

M.F.Axundov “ikinci məclis”də təbiət kosmosunu - burada müşahidə olunan ideal harmoniyanı “nuxulular”ın daxili aləmindəki xaosa qarşı qoyur: “Çəmənün üst tərəfi getdikcə uca, qarlı dağlara mütəssil olur və qabağında bir dərə var, içindən bir balaca çay axır. Dərənin hər iki tərəfində bitmiş yüzillik palıd və fisdıq ağaclarının budaqları ahəstə əsən nəsimdən hərəkətdədir”. Əlbəttə ki, dramaturq bu təbiət təsvirinin səhnədə adekvat şəkildə ifadə olunmasının qeyri-mümkünlüyünü dərk edir. Lakin kaos - kosmos qarşılıqlı əlaqəsi əsərin ideya məzmununun açıqlanması üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Buna görə sənətkar tamaşaçı ilə yanaşı oxucuya da müraciət etməyi lazım sayır.

M.F.Axundovun bütün digər bədii əsərlərindən fərqli olaraq “Hekayəti-Molla İbrahimxəlil kimyagər” pyesində misin guya gümüşə çevrilməsi ilə bağlı şayiənin yaratdığı kaos dəf olunmur. Lakin bu real gerçəkliyin durumu ilə deyil, sənətkarın inancına görə dünyada xarici və xüsusilə daxili kosmik harmoniyanın yeganə vasitəsi olan maarifçilik prinsiplərinin işlənilməməsi ilə bağlıdır. Bu ilk pyesdə Qafqaz bölgəsinin bir sıra yaşayış məntəqələrinin (Tiflisin, Əylisin və sairə) adları çəkilsə də, hadisələr Huxada və onun yaxınlığındakı Xaçmaz dağında, yəni məhdud qapalı məkanda cərəyan edirlər.

Özünün ikinci “Hekayəti-müsyö Jordan həkimi-nəbatat və Dərviş Məstə-lişah caduküni-məşhur” pyesində M.F. Axundov geniş vüsətli bir problemi -

Yaxın Şərqdə yeni, mütərəqqi prinsiplər əsasında təşəkkül tapmış kosmosu qurmaq üçün böyük dünyaya müraciət edir. Bu, hər şeydən əvvəl, Qərb maarifçiliyinin önəmli nümayəndəsi müsyö Jordanın əsərdə cərəyan edən hadisələrdə bilavasitə, özü də fəal şəkildə müdaxilə etməyə cəhd göstərməsi ilə bağlıdır. İkincisi, Qərbi Avropa gerçəkliyi virtual şəkildə Qarabağda əvvəlcə oturuşmuş həyat tərzini, minillik adət-ənənələrlə formalaşmış kosmosun pozulmasında, sonra isə paradoksal şəkildə öz xaosu ilə onun kosmosunun bərpa olunmasında iştirak edir.

Əsər lokal səciyyəli daxili xaosun yaranması ilə başlayır: “Şərəfnisə xanım ikimci damda ahəstə ağılaya-ağılaya yun darayır, kiçik bacısı Gülçöhrə yanında oynayır”. İlk baxışdan həyatdan, cəmiyyətdən böyük gözləntiləri olmayan, heç bir fəvqəladə xüsusiyyəti və keyfiyyəti ilə fərqlənməyən gənc qızın daxili çaxnaşması içində boğulub qalmalı, immanent xarakter kəsb etməli idi. Lakin Şərəfnisə xanımı içəridən yeyən bu lokal təbəddülat sadələvh ötürücü rolunu oynayan kiçik bacı tərəfindən, kiçik dünyasının nizamının pozulması kimi dərk olunur, xariciləşir və anaları Şəhrəbanu xanıma nəql edilir, universal səciyyə kəsb edir, iki gəncin anlaşılmazlığından iki dünyagörüş sisteminin, iki kosmosun ixtilafına çevrilir. Əsərdə misli görünməmiş intensiv fəallıq nümayiş etdirən Şəhrəbanu xanım çox qısa müddət ərzində lokal təbəddülatı bütün ətraf mühitə yayıb onu xaosa çevirir, əvvəlcə gələcək kürəkəni Şahbaz bəyi, sonra ərinə, müsyö Jordanı, aradüzəldən Xanpərinə, cadugər Məstəli şahı onun çevrəsinə daxil edir.

Məhdud düşüncəli Şərəfnisə xanım nişanlısı ilə aralarında yaranmış anlaşılmazlığı şəxsi faciəsi kimi yaşamaqla yanaşı sevgilisini əlindən almaq istəyən “Firəngistan”ı yad, düşməni ərazi - kosmos hesab edir və sövq-təbii ifadə səviyyəsində onun “fitva”sını verir, onu xaosduruma salmaqla öz kosmosunu - harmoniyasını bərpa etmək istəyir: “Nə bilim, Firəngmi, Parijmi, adı da batsın, dilim də yovuşmur”. “Dilim də yovuşmur” deyən Şərəfnisə xanım “Firəng”, “Parij” sözlərinin çətin tələffüz olunmasını göstərməklə yanaşı onların ona yad, düşməni olmasını, ümumiyyətlə onları tələffüz etmək istəməməsini vurğulayır. Bu isə gənc qızın Avropa kosmosunun təkə adını dilinə getirməkdə çətinlik çəkməsindən deyil, özünün də “batması”ni, qarğış səviyyəsində xaosa qərqli olmasını istəməsindən xəbər verir. Uzaq Fransada cərəyan edən tarixi hadisələri Şəhrəbanu xanım/Şərəfnisə xanım rakursundan nəzərdən keçirsək, Şahbaz bəyin səbəbkarı olduğu xaos onun özündən də yan keçmir, onun “Parij”ə getməsinə mane olur. “Qarabağ vilayəti”ndə (Təklə-Muğanlı qışlağında) yaranan xaosun səbəbi Avropa kosmosunun təmsilçisi müsyö Jordanın Şahbaz bəyə “Parij”ə gedib fransız dilini öyrənmək və müasir elmlərin əsaslarını öyrənmək təklifi ilə bağlıdır. Əlbəttə ki, Şahbaz bəyin “Parij”ə gedə bilməsindən, yaxud gedə bilməməsindən asılı olmayaraq təkə Fransanı deyil, müəyyən mənada bütün Qərbi Avropanı lərzəyə salan, xaosdur kataklizmə məruz edən 1948-ci il inqilabı Rusiya imperiyasının ucqar müstəmləkəsi olan Qarabağdakı kosmosa dərin təsir göstərə bilməzdi. Lakin tarixi hadisələrin yaranmasına və gedişinə son dərəcə həssas olan M.F. Axundov Fransada baş verən hadisələr haqqında (qoy təhrif olunmuş şəkildə olsun!) məlumatın Yaxın Şərqli gəlib çatmasını dünyanın bütövləşməsi, vahid informativ məkanda birləşməsi prosesinin başlanğıcı kimi qələmə alır. Nə müsyö Jordanın, nə də təbii ki, qarabağlıların təbiətini dərk edə bilmədikləri xaosun güclənməsi əsərdə cərəyan edən hadisələri mənalandırmaqla yanaşı dünyanın yeni düzəninə formalaşmağa başlamasından xəbər verir: indi və burada Şahbaz bəyin Avropaya gedib yeni təfəkkür sahibinə çevrilməsinə mane olan 1948-ci il inqilabı-xaosu mahiyyəti

etibarilə gələcəkdə dünyanın bütün bölgələri arasında sıx və intensiv əlaqələrin yaranması üçün meydan açır.

Lakin hələlik bu iki kosmosun hər biri öz qanunlarına və prinsiplərinə uyğun yaşayırlar. Belə ki, Qarabağa “təşrif buyurmuş” müsyö Jordan yerli realilərə sırf “instrumental” münasibət bəsləyir; onu Qarabağ cəmiyyətinin quruluşu, insanlararası münasibətlərin xarakterini müəyyən edən adət-ənənələr deyil, bu yerlərdə bitən ot-ələf, ən yaxşı halda yerli kolorit maraqlandırır. Əks halda o, Şahbaz bəyə Firəngistana getmək təklifini verməzdən əvvəl onun rüsxətini “ağsaqqal”ı Hatəmxan ağadan alardı.

Qərbi Avropa kosmosunun bütün mürəkkəbliyi haqqında əslində heç bir səhih məlumata malik olmayan Hatəmxan ağa onu öz kosmosu ilə müqayisə edir və onların bir-birinə bütün parametrləri baxımdan bir-birinə əks dünyalar olması qərarına gəlir: “Mənə yəqin hasil olubdur ki, bizdə adət və xasiyyət var isə əksi Parij əhlindədir. Məsələn, biz əlimizə həna qoyuruq, firənglər qoymazlar, biz başımızı qırxarıq, olar başlarına tük qoyarlar, biz papaqla oturarıq, olar başı açıq otururlar; biz başmaq geyərik, olar çəkmə geyərlər; biz əlimizlə xörək yeyərik, olar qaşiq ilə yeyərlər; biz aşkar peşkəş alarıq, olar gizli alarlar; biz hər zada inanarıq, olar heç zada inanmazlar; bizim arvadlarımız gödək libas geyərlər, oların arvadları uzun libas, bizdə çox arvad almaq adətdir, Parijdə çox ər almaq”.

Göründüyü kimi, Hatəmxan ağa iki kosmosu - Qarabağı və Firəngistanı yerli kolorit səviyyəsində qarşı-qarşıya qoymaqla Avropanın virtual mənzərəsini yaratmağa cəhd edir. Lakin bu cür son dərəcə səthi müqayisə hər iki kosmosun təhrif olunmuş, bəsit mənzərəsini nümayiş etdirməyə xidmət edir.

Şahbaz bəyin də firəng dilinin öyrənilməsinin əhəmiyyəti ilə bağlı təsəvvürləri son dərəcə bəsit və birtərəflidir: “Əmi, firəng dili mənə çox lazımdır. Bildir ki, Tiflisə mənə arx çıxartmaq üçün izin almağa göndərmişdiniz Allahverdi bəyin oğlu Tarverdi bəy Varşavada firəng dili öyrəndiyi üçün hər məclisdə məndən hörmətli idi. Bavücuti ki, firəng və türki dilindən başqa özgə dil bilməzdi”. Şahbaz bəyin Firəngistana getməyin əhəmiyyəti ilə bağlı ortaya qoyduğu ikinci dəlil də səthi səciyyə daşıyır, bu iki kosmosun qarşılıqlı münasibətlərinin mahiyyətini açıqlamır: o, fransızların adət-ənənələrini öyrənməyi özünün əsas məqsədi hesab edir, digər problemlər onu maraqlandırmır.

Yalnız müsyö Jordan müəyyən qədər Avropa kosmosunun Şahbaz bəydən ötrü əhəmiyyət kəsb etməsinin səbəblərini açıqlayır: “... mənim qəsdim bu idi ki, Şahbaz bəyi Parijə aparıb, əvvələn, özüm onun tərbiyəsinə mütəvvəc olub firəng dilini və ülumunu bə-qədri məqdur ona təlim edib, saniyyən, onu kralımıza tanıdıb, burada mənim haqqımda zahir etdiyiniz yaxşılıqların və zəhmətlərin əvəzində kraldan bir bəxşeyiş alıb geri qaytarım”.

Müsyö Jordan və Şahbaz bəy son nəticə etibarilə Hatəmxan ağanı “yola gətirə” bilirlər, onun razılığını alırlar. Bununla yanaşı, cəmiyyətdə Yaxın Şərqi dünyasını böyük dünyadan təcrid etmək, onu özünə qapatmaq meyilləri hələ həddindən artıq güclüdürlər. Bu baxımdan, Şahbaz bəyin “Parij”ə getməsinin qəti əleyhdarı Şəhrəbanu xanımın mövqeyi diqqəti cəlb edir: “Amma mən ya gərək öləm, ya Şahbazı qoymayım getməyə... Allah götürərmi Şahbaz getsin Parijdə kef etsin, on beş yaşında gül üzli uşağım ah çəksin, qan tüpürsün, saralıb sapa dönsün, incəlib ipə dönsün.” M.F. Axundov Firəngistan kosmosunun dağılmasını Məstəli şahın cadusunun təsirinə müncər etməklə paradoksal şəkildə Avropa və Yaxın Şərqi kosmoslarının labüd şəkildə ideya və insan mübadiləsinin yaranacağını və intensivləşəcəyini təsbit edir: bu gün

Avropanı bürümüş xaos nəticəsində "Parij"ə gedə bilməyən Şahbaz bəy sabah mütləq istəyinə nail olacaq. Amma hələlik Şəhrəbanu xanım Məstəli şahın köməyi ilə illüзор tərzdə öz kosmosunu bərpa etməyə nail olur.

Əgər "Molla İbrahimxəlil-kimyagər" əsərində dramatik kolliziya "Nuxu" kosmosu daxilində müəyyən xotik meyillərin yaranmasına, "Müsyö Jordan və Məstəli şah"da iki müxtəlif məkanda yerləşən, sinxron kosmosların ixtilafına, "Hekayəti-xırsi-quldurbasan" pyesində isə, indiki zamanda, "pis-yaxşı", oturmuşdurumun yaxın keçmişdəki xotik durumla müqayisəsinə əsaslanır. Yeri gəlmişkən, bu kolliziya bir qədər sonra nəzərdən keçirəcəyimiz "Hekayəti-mərdi-xəsis" əsərində də bir qədər fərqli şəkildə öz əksini tapmışdır.

Əsərdə Azərbaycan ailələrində yaxın qohumların bir-birilə evlənməsinin "iqtisadi" əsasını təşkil edən yaxın qohumun sərvətlərini ələ keçirmək problemi durur: Pərzadın əmisi dünyasını dəyişmiş qardaşının əmlaklarını ələ keçirmək üçün qardaşı qızını öz oğlu Tariverdiyə almaq istəyir. Bununla bağlı Bayram sevgilisi Pərzada deyir: "Bəs məlum olur ki, əmin səni axtarmır, ancaq sənin sürünü, ilxını axtarır. Onun üçün istir səni öz oğluna, o təcikə, o maymağa verə ki, ömründə bir sərçə vurmağı, bir quzu oğurlamağı yoxdur". Keçmişin dəyərləri ilə yaşayan Pərzad, təbii ki, "vurub-kəsən", rus üsul-idarəsinin ölkədə bərqərar etdiyi nizama tabe olmaq istəməyən Bayramı fağır əmisi oğlu Tariverdidən üstün tutur. Əsərin müəllifi bir durumdan digər duruma keçid dövrünün yaratdığı mənəvi fəsadları aradüzəldən/aravuran Zalxanın dili ilə belə səciyyələndirir: "Vallah, əgər Tariverdi mənim sözlərimdən quldurluğa getsə, biçarənin heç təqsiri yoxdur. O neyləsin ki, bu viran olmuş ölkənin qızları quldurluq, oğurluq bacarmayanı sevmirlər. Divanbəyinə deyən gərək ki, biçarə gədələri niyə oğurluqdan, quldurluqdan ötrü incidirsən? Bacarırsan, ölkəmizin qızlarına qadağan elə ki, quldur olmayan oğlanlardan zəhlələri getməsin. Onda mən zamin ki, qurd qoyun ilə otlaya".

Bayram - Pərzad münasibətləri, Tariverdinin quldurluğa təhrik olunması, Avropadan gəlmiş səyyar sirkin basqına məruz qalması ölkədə bərqərar edilmiş kövrək nizamın pozulması təhlükəsini yaradır. Lakin divanbəyinin qətiyyətli və "ədələtli" tədbirləri nəticəsində təhlükəni sovuşdurmaq mümkündür: ədalət zəfər çalır, qayda-qanun bərpa olunur: "Ey camaat, sizdən ötrü indi ibrət olun. Dəxi vaxtdır inanasınız ki, siz vəhşi tayfa deyilsiniz. Sizə eyibdir yaman işlərə qoşulmaq."

İlk baxışdan belə bir təsəvvür yarana bilər ki, müəllif divanbəyinin həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində bərqərar olmuş nizamı birmənalı şəkildə dəstəkləyir. Əlbəttə ki, rus üsul-idarəsinin məmuru və özbaşınalığın qəti əleyhdarı kimi, M.F. Axundov qayda-qanunu dəstəkləməyə borcludur. Lakin məsələ göründüyü kimi sadə deyil. Bu baxımdan bir məqam diqqəti cəlb edir: sənətkar yüksək mənəvi-ruhi keyfiyyətləri divanbəyinin təklif etdiyi kosmos konsepsiyasını asanlıqla qəbul etməyə hazır olan Tariverdiyə deyil, ona qarşı özünəməxsus üsullarla mübarizə aparan Bayrama şamil edir. Mənə elə gəlir ki, M.F. Axundov sövq-təbii olaraq hiss edir ki, divanbəyinin bərqərar etdiyi kosmos son nəticə etibarilə Bayramın bütün müqavimət potensialını məhv edəcək, onu aciz bir varlığa, nəhəng dövlət maşınının xırda vintinə, fağır Tariverdini isə, qəddar bir məxluqa çevirəcək.

Bu mövzu M.F. Axundovun "Sərgüzəşti-mərdi-xəsis" pyesində də davam və inkişaf etdirilir. Əsərin baş qəhrəmanlarından biri olan Heydər bəy faktiki olaraq Bayramın ("Xırs-quldurbasan") üzleşdikləri çətinliklərlə, rus müstəmləkə üsul-idarəsinin yaratdığı nizama, onun oğurluğa, quldurluğa yol

verməməsi problemi ilə üzləşməli olur; Heydər bəy də Bayram kimi, zəmanədən, demək olar ki, eyni sözlərlə və ifadələrlə şikayət edir: “Nə at çapmağın qiyməti var, nə tufəng atmağın hörməti var.” Ölkədə həyatın bütün tərəflərini nizamlayan qanunlar sistemi müəyyən sosial təbəqələrin həyat şəraitinin daha da ağırlaşmasına səbəb olur; əgər Bayram sevdiyi qızla adət-ənənələrin yaratdıqları maneələrə görə evlənə bilmirsə, zadəganlar təbəqəsi mövcud sistemdə öz yerini, mövqeyini tapa bilmədiyi üçün son dərəcə yoxsullaşmışdır, hətta evlənməyə də maddi imkana malik deyildir.

Pyesdə mövcud durumdan təkəcə yeni ictimai quruluşda “ad-sanları”na layiq mövqə tuta bilməyən zadəganlar deyil, digər ictimai təbəqələrin də nümayəndələri narazıdırlar. Lakin mövcud kosmos, yəni rus müstəmləkəçilərinin Azərbaycanda tətbiq etdikləri idarə üsulunun nəticəsi kimi formalaşmış nizam, cəmiyyətin digər təbəqələrinin də etirazına səbəb olur. Bu baxımdan Hacı Qaranın nitqi səciyyəvidir: “Evim yıxıldı getdi! Bu nə iş idi başıma gəldi?! Beş yüz manat nəqd pul verəsən, faydasından, qazancından əl çəkəsən, mayası da əlinə gəlməyə. Bu harda görülübdür? Evin dağılsın çit satan! Qapın çırpılsın, şilə verən!” İlk baxışdan konkret fərdin konkret narazılığını ifadə edən bu deyinmə, əslində, kosmik səciyyə daşıyır. Hacı Qara “Bu harda görülübdür?” ifadəsi ilə bütün dünyanı şahidliyə çağırmaqla yanaşı, yaşadığı diyarda (kosmosda) hökm sürən ağır durumun başqa diyarlarda yaşayanlarda labüd şəkildə heyfət doğura biləcəyinə əminliyini ifadə edir. Sonradan məlum olur ki, ağcabədili tacirin yaşadığı çətinliklər sərhədlərin bağlı olması nəticəsində “firəng malı”nı “defisit”ə çevirmişdir; Hacı Qara üz-üzə gəldiyi bütün problemlərin kökünü bunda görür. Paradoksal şəkildə Heydər bəyin və onun dostlarının xaosun hökm sürdüyü dövrən üçün keçirdiyi nostalgiya hissi tarixin yeni dönəminin yetirməsi olan Hacı Qaranın normal alış-verişə imkan verməyən yeni düzəndən narazılığı ilə çulğalaşır və onların bir araya gəlmələrinə meydan açır.

“Sərgüzəşti-mərdi-xəsis” əsərində bir kosmos təsvir olunsada, hadisələrin gedişində virtual şəkildə daha iki kosmos iştirak edir; bunlardan biri el adətincə toy etmək istəyən Heydər bəyin və ziyana düşmüş Hacı Qaranın problemlərini həll etmək iqtidarında olan ecazkar “firəng parçası”nın istehsal olunduğu “Firəngistan” və iki kosmos arasında qaçaqmalçılıq yolu ilə əlaqə yaratmağa xidmət edən aralıq “Təbriz” kosmoslarıdır. Pyesin kolliziyası bütün tarixi boyu böyük dünyadan qapanmağa meyilli olan Rusiya imperiyasının labüd şəkildə xotik meyillərin meydanına çevirələcəyindən xəbər verir. Lakin hələlik “Sərgüzəşti-mərdi-xəsis”də, dramaturqun digər əsərlərində olduğu kimi, xaos dəf olunur və Naçalnikin bəyan etdiyi kimi (“padşahın əmrindən çıxan Allahın əmrindən çıxan kimidir”) kosmos bərpa olunur.

Xaosmos konsepsiyası baxımından “Aldanmış kəvakib” povesti, bir tərəfdən, sənətkarın pyeslərində öz əksini tapmış əsas struktur prinsiplərini gözləyir, digər tərəfdən müəyyən dəyişikliklərə yol verir. Əsər M.F. Axundovun bədii yaradıcılığı üçün səciyyəvi olan bir məqamla başlayır: “Şah Abbasın cülusundan altı il keçib, yeddinci il başlamışdı ki, aşağıda zikr olunan qəziyyə vaqe oldu”. Müəllif, komediyalarında olduğu kimi, bu nəsr əsərini də kosmik nizamın pozulması ilə - “qəziyyə” (çaxnaşma) ilə başlayır. Lakin əgər komediyalarda xotik meyillər əvvəlcə gerçəklikdə peyda olub, sonralar insanın daxili aləminə nüfuz edib onu xotik düşüncələrin və hissələrin meydançasına çevirirlərsə, “Aldanmış kəvakib”də gerçəklikdən kənarada mistik qarşısılınmaz qüvvə kimi formalaşır, insanların iç aləminə nüfuz edir və oradan da ehtimal kimi, gözlənti kimi oturuşmuş kosmosu darmadağın etmək təhlükəsinə çevrilir.

İlk baxışdan struktur nəzər-nöqtəsindən “Aldanmış kəvakib”də kosmosların qarşıdurması “Müsyö Jordan və Məstəlişah”dakı ixtilafı xatırladır: hər iki əsərdə yad kosmos doğma kosmosa qarşı təcavüzkar mövqedən çıxış edir. Lakin bu iki zahirən oxşar yanaşma arasında prinsipial fərq mövcuddur - üfüqi müstəvidə yerləşən, aralarında böyük məsafə mövcud olan “Firəngistan” və “Yaxın Şərq” kosmoslarının nümayəndələri müxtəlif kateqoriyalarla düşünlər, bu iki kosmos arasında əlaqə birtərəflidir - alim müsyö Jordan Firəngistandan Qarabağa qonaq gəlmişdir; o, insanlarına, təbiətinə vurulduğu Qarabağa Firəngistan arasında ikitərəfli əlaqələrin qurulmasına can atır. Lakin “Parij”in xeyirxah niyyətin təzahürü olan təklifini “Qarabağ” təcavüz kimi qəbul edir. Müsyö Jordanın təklifinin mahiyyətini Yaxın Şərq kosmosunun nümayəndəsi Şahbaz bəy və qismən də Hatəm xan ağa dərk edirlər. Bu, Yaxın Şərq kosmosunda müxtəlif mövqələrin yaranmasına, fikir müxtəlifliyinə səbəb olur. Povestdə əksini tapmış kosmoslar şaquli müstəvidə - kəvakib yuxarıda, göydə, İran aşağıda yerdə yerləşmişlər; İran real məkan-kosmosdur, kəvakib mistik səciyyəli kosmosdur; kəvakib əmr edir, İran yerinə yetirir. Kəvakibin əmrindən çıxmaq, cadu-filanla dağıtmaq olmaz; onu ancaq aldatmaq mümkündür. Kəvakib əmrlərini və sərəncamlarını düzümü ilə bəyan edir; yer üzündə bu düzümün mənasını yalnız münəccimlər açıqlaya bilərlər: “...kəvakibin seyri belə məlum olur ki, novruzdan on beş gün keçmiş... İranda sahibi-səltənətin vücuduna sədəmei-icma yetişəcəkdir.” Kəvakibin “seyri”ni oxuyan və şərhdən münəccimbaşı İrani bürüyəcək xaosun qarşısını almaq yolları haqqında heç bir təsəvvürə malik deyil. Məlum olur ki, saray əyanlarının hamısı yalnız keçmiş xidmətlərini sadalaya bilərlər, yaranmış ekstremal durumda hansı isə bir çıxış yolu təklif etməkdə acizdirlər. Yalnız müdrik Mövlanə “çixiş yolu”nu göstərir: “Qibleyi-ələm... özü təxti-tacı təslim eyliyə bir mücrim və vacibül-qətl kimsəyə...” Əlbəttə ki, dərhal belə bir “kimsə” tapılır: bu, dikbaş, müstəqil düşüncə tərzinə malik, dövrün elmlərinə dərinləndən yiyələnsə də, əlinin zəhməti ilə yaşamağı üstün tutan Yusif Sərracdır. Şah Abbas Mövlanənin köməyi ilə xaosu dəf etməyə nail olur. İlk baxışdan povestdə dram əsərləri kimi “xoşbəxt sonluq”la başa çatır. Lakin bərqərar olmuş nizam, komediyalarda olduğu kimi, hadisələrin gedişinin məntiqi və qanunauyğun nəticəsi kimi yox, “kəvakib”in aldadılması yolu ilə əldə olunur. İranda nizamın bərpası ədalətin qələbə çalması yox, məğlubiyəti kimi dərk olunur; bir sözlə, əgər M.F. Axundovun komediyalarında müəyyən düzəlişlərlə kosmos bərpa olunursa, povestində antikosmos bərqərar olur.

M.F. Axundov əsərləri ilə Azərbaycan ədəbi-bədii fikrin yeni, o cümlədən xaosmos konsepsiyası üçün geniş imkanlar yaratdı. Lakin bu o demək deyil ki, Azərbaycan dramaturgiyasının banisinin yaradıcılığından, məsələn, C.Məmmədquluzadənin, sovet dövrü, müstəqillik dövrü yazıçılarının yaradıcılıqlarının əsas tendensiyalarını hasil etmək mümkündür. Məsələ burasındadır ki, tarixi hadisələrin gedişi yeni-yeni sosial və fərdi faktorların ədəbi-bədii fikrin təcəssümünə meydan açır, yeni-yeni kombinasiyaların yaranmasına səbəb olur.

Cavanşir YUSİFLİ

Ədəbi gəncliyin üç fraqmenti

I məqalə - poeziya

Bəzən dünyada elə hadisələr baş verir, ya da tale elə gətirir ki, bir ədəbi prosesdə yaşlanıb qocalmış (ömür sürmüş-!) ədiblərin gəncliyini, ədəbiyyat məmləkətində atdıqları ilk mübarək qədəmlərini təsəvvür edə bilmirsən, necə ki indiki gənclərə baxıb onların ahıl, müdrikləşmiş halını görə bilməzsən. Bu hardasa təbiidir. İnsanın, xüsusən yazı adamının müdrikləşməsi onun çabalarından bəlkə də az asılıdır, dünyanı necə var, bütün incəlikləri ilə görmək üçün eynəklərin qalınlaşmasına ehtiyac yoxdu. Bir ədibin bütün ömrü boyu yazdıqları (həm də yazmaqdan imtina elədikləri!) bir sistem əmələ gətirdiyi halda yuxarıda dediyimiz görüntü göz qabağında olur. Bu sistem dünyanı, gerçəkliyi, mənsub olduğu millətin tarixini, azadlıq duyğusunu içinə alıb onları bəzən rəngbərəng kaleydoskopların içindən ilğim kimi, bəzən də bədii düşüncənin tarixinin özü kimi şərh və ziah edir, bölür, çıxır, nəticədə məmləkət insan-insan öyrənilir və bütün bunların guşə daşı şairin, yazıçının gəncliyində qoyulur. Əzm, inad, içində yaşayıb, ordaki dərinliklərə enib insanları, onların sevgi və dərdini duymaq və bütün bunları suallara çevirib ümidlə cavablar axtarmaq... gənclikdən başlanır və yuxarıda dediyimiz sistem qurularsa, o gənlik bitib tükənmir, davam edir, bu dünyadan köçəndən sonra da...

Məlumdur ki, hamı ədəbiyyatda ilk gəlişində, yeni mətnlərinin bizim ədəbi orqanlarda, deyək ki, "Ulduz", "Azərbaycan" jurnalları və "Ədəbiyyat qəzeti"ndə, habelə ədəbi portallarda dərc edildiyində müəyyən dərəcədə diqqəti cəlb edir. Onun mətndən "keçirdiyi" obrazlar, detal, təşbeh, metafora... və sair poetik element və vasitələr yeni şeirin, yeni tipli bədii mətnlərin doğacağından xəbər verir. Burda kənarın, yəni, auditoriyanın vəzifəsi tam yerinə yetirilmiş olur, yəni, o yeni şeiri biz görür və içində obrazlardan süzülən səmimiyyəti alqışlayırıq. İllər keçdikcə bu hal adiləşir, yəni adi "poetik reyestr" üzərində qərar tutur, həmin gəncin şeirlərini oxuyub daha sevinə, o şəkildə hissələrimizi bürüzə verib onu alqışlamağa əlimiz gəlmir. Niyə? Təkcə ona görəmi ki, bu gənc yazdıqca, obrazlarını dövrüyyəyə qoşduqca hər şey adiləşir, dünən bizi təəccübləndirən şeylərə bu gün baxıb keçirik? İlk baxışdan elədir. Ancaq fikrimizcə, bu məsələdə başqa bir yön də var ki, əslində, biz bunun barəsində düşünməliyik.

Haqqında danışdığımız problemin bir neçə səbəbi ola bilər. Onları nəzərdən keçirməyə çalışaq. 1) Yuxarıda qeyd etdik ki, ədəbi prosesə yenicə qatılan gəncin gerçəkliyə, dünyaya, özünə, içində burulğan kimi keçən tarixə münasibəti, bir qayda olaraq, onun bədii obraz və ifadə vasitələri ilə gerçəkləşir və bunlar təzə-tər, orijinal və fərqli baxış bucağından irəli gəldiyinə görə bizi təəccübləndirir, bəzən isə yaxşı mənada susmaqdan başqa çarəmiz qalmır. Oxuduğu kitabları, olsun ki,

bizdən daha yaxşı anlayan, ordakı mahiyyətə bizdən daha dərindən varan və bütün bunları aylarla içində gəzdirən gənc ədib... olur ki, öz üslubunu yarı yolda itirir, ya da tapmamış olur. Sual içindən sual doğur. Axı niyə belə olmalıdır? Qeyd edək ki, bu, yazar olmağın təbəddülatlı, keşməkeşli, əzab və iztirablarla dolu yolunun nəticəsidir. Dünyanı işlətdiyi obrazilarıyla dünyanı mərtəbələrə, yarğanlara, şəhər və meqapolislərə bölən, bu bölgünün içindən sövq-təbii ən dərin həqiqətlərə işarə edən yazar vaxt keçdikcə bu təbəddülat və iztirablarla özü arasında arakəsmələr inşa etməyə başlayır. Həyat var, onu yaşamaq lazımdır! Harda? Nə zaman? Necə?

Anlayıram ki, bunları demək və üstəlik, sübutuna çalışmaq çox ağırdır, qəliz olduğu qədər də insanı haqsız çıxara biləcək nüanslarla səciyyələnən bir nəsnədir. Taleyi ilə dilləşmədə "yolverilməz fəndlər" işlədən yazar o ağrı və iztirabların daha çox mexaniki ifadəsinə üstünlük verir, yəni özünün onsuz da qıt olan həyat təcrübəsini (həyat var, onu yaşamaq lazımdır!) istismar edir və belədə ədəbi tale yarı yolda qalır. Təcrübənin istismar edilməsi isə şeirdə montaj effekti yaradır, başqa heç nə! Xüsusən şairlikdən söhbət gedirsə, burada tale məsələsi çox böyük önəm daşıyır. Sən nə üçün yazırsan? Missiyan nədir? Sən yazmasan da, bu poetik fiqurlar, obraz və detallar, bədii ifadə vasitələri bir başqasının qələmindən pöhrələnəcək. Ancaq sənin taleyinin sirrinə arxalanıb yazdıqlarını bir kimsə yazma bilməyəcək. Əli Kərimin gəncliyində (-!) yazdığı bir poetik parça var. Şair ailəsi ilə birgə şəhərdən kəndə gedir. Qış, qar, çovğun... Maşın hər an dayana bilər, çünki şaxta adamın əhəfini kəsir, elə avtomobilin də. Və bu baş verir. Sürücü mühərrikini işə düşməsi üçün kağız istəyir. Bu şeir, bu epigram, bu ballada... şair nəyi vardisa verir. Birdən əlinə bir şeir keçir. Deyir, istər damarlarımda qanım dunsun vermərəm, necə ki dünya gəlib-gedə verməyəcəyəm, vaz keçə bilməyəcəyəm şeylər var... Bu, insanın özünə verdiyi sualdır. Mənim elə bir əsərim varmı ki, yansa, yox olsa, həyatımı, səbrimi, ömrümü çəkib aparar?! Başqa bir misal, sovet dönəmində misilsiz Cənub şeirlərini yazan, "Ana və poçtalyon"un, bir sıra gözəl qəzəllərin müəllifi Süleyman Rüstəm daha çox, bəlkə də dayanmadan partiyalı şeirlər yazırdı. Rəsul Rza isə 60-cı illərdən üzü bəri bircə dənə də bu tipli əsər yazmadı, əksinə, bütün diqqətini ədəbiyyatın mənəvi ərazisinin genişlənməsi və dərinləşməsinə diqqət yetirdi. Onun novator gedişləri sayəsində ədəbiyyatımız çox şeylər, misilsiz, dünya durduqca yaşayacaq dəyərlər qazandı. İndi yaşı yetmişə adlanmış Ramiz Rövşənin proqram səciyyəli bir şeirinin iki misrasını nümunə gətirmək istərdim:

***Qızıl ola, çata bilməz,
Tapdığım itirdiyimə...***

2) Müasir düşüncəyə yiyələne bilməmək. Daha doğrusu, hansı vəzndə yazırsa-yazsın, mətnlərin birbaşa keçmişə yollanması, novatorluq əvəzinə əlləməçiliyin intişar tapması. Müasir, modern düşüncə ilə yazmaq əslində əlini günün nəbzində saxlayıb indiki zamanı ötüb keçmək anlamına gəlir, həm problematika, mövzu, həm də poetika baxımından. Ənənəvi formada yazılan bir sıra nümunələrdə yalnız formanın "səsi çıxır", çünki müəllifin bu forma ilə heç bir daxili, ruhi bağlantısı yoxdur, ümumən milli-etnik yaddaşı etibarını ilə həmin formanın daşıyıcısı olsa da. Əks hal olsaydı səslə çoxsəslilik arasında bir uyuşma, dilləşmə meydana gələrdi və bir-birinin səsini "kəsərək" danışan bu elementlər oxucuda dünyanın və gerçəkliyin sınırlarının genişlənməsi effektini yarada bilərdi.

3) Klassik milli və müasir dünya ədəbiyyatından xəbərsizlik, yaxud bunların yaradıcı şəkildə oxunmaması. Hamı sözdə Füzulini, Nizami və Xaqanini sevir və guya oxuyur, ancaq dərc olunan nümunələrdə bu dərslə bircə sözü belə yoxdur. Fikrimizcə, xüsusən gənc nəsillə hansı dildə yazılmasından asılı olmayaraq klassikanı filoloji tərcümələrdə oxumalıdır. On illərlə bizdə modern ədəbiyyat davası getdi, təəssüf ki, modern ədəbiyyat bütün parametrləri ilə yaranmadı.

Bu dediklərimizin hamısı itirilməsi faciələrə yol açan dəyərlərdir.

İndi isə bu yolu müəyyən dərəcədə artıq keçmiş yazarlar haqqında danışaq. Onlardan biri **Könül Arifdir**. Onun keçən il "Ədəbiyyat qəzeti"ndə çap edilmiş

şeyrlərinə baxaq. Könülün şeyrlərində gerçəklikdə bizim tanıdığımız düzüm yoxdu, bu struktur tam dəyişilmiş, bəlkə də bir az baş-ayaq qoyulmuş formadadı, yəni, şair bədii obraza yüklədiyi mənanı, nəfəsiylə gələn duyumları həmin “tərs” konstruksiyanın çərçivəsində həll edir. Deyək ki, dünya şeyrində də belə bir təcrübə mövcuddur. Məsələn, təsəvvür edin ki, balıqlar və yosunlar dənizdə, suyun içində yox, göylərdə olsaydı, ulduzlarsa suyun altında... Bu şeyrlərdə bədii obraz, necə deyərlər, yerlə göyü özünün baxış bucağının tutduğu, aldığı məqamda birləşdirir və beləliklə, dünya haqqında ənənəvi şeyrdə bərkiyə-bərkiyə gələn təcrübə transformasiyaya uğrayır. Şeyrin adı “Qızılgülün qayığı”dır. Diqqət edin:

**Yosunları qucaqlamaq vardı qollarımda
əllərim uzanarkən boynuna.
İri-xırda balıqların üzgəcləri
ətəklərinə dəyirdi.
Üfüqdə günəşi hələ udmamışdı
Yunisın balığı.
Quru otların xışiltısı
səsində idi...**

Burda bayaq dediyimiz transformasiya aydın şəkildə görünür. Yeganə incə detal, yəni gözümüzün gördüyü dünyanın yeni vəziyyətində bu çərçivəni kəşib doğrayan yalnız quru otların xışiltısının səsinə çinə köçməsidir.

Sonra:

**Ot ayaqlamıram indi
ayaqlarım da böyüdü boyum kimi**

Əsas mətləb, metaforanın açımı şeyrin yazılma, nəfəsin dinlənilib içindəki “ot xışiltılarının” qeydə alınma prosesi qırılmadan davam edir. Bu şeyrin poetikasında ən güclü olan tərəf, yeni bədii duyumu istiqamətləndirən iç komponent assosiasiyadır, Könülün üslubu həmin bir-birini doğuran, beləliklə də ortaya qəfil, insanı təəccübləndirən anımlar çıxaran assosiasiyalar üzərində yazılır.

Bu qəfil assosiativlik şeyrin, bədii mətnin müxtəlif fraqmentləri, demək həm də obrazların əvvəlcədən var olduğu “hərəkət sahələrindən” görünən virtual görüntüləri arasında körpü rolunu oynayır, soruşa bilərsiniz ki, bu mətləbə “qızılgülün qayığının” nə dəxli var. Yəni, bütün təsəvvür gücümüzü toplayıb bunu aşkarlamağa cəhd eləsək, şeyr, şübhəsiz ki, dağlar, amma bu dəfə o “obrazlı hərəkət sahələrinə” deyil, qeyri-müəyyənliyə. Yəni, assosiativ şeyrin bizim poetik təcrübəmizdəki yönü budur. Yadıınıza salın Ələkbər Salahzadənin “Ney” şeyrini.

Könülün bu şeyrində həm assosiativlik, həm də daha çox sətirlərin, misraların arasıyla axıb keçən məna oyunu (ayaqlarını təxəyyülün gücünə yerdən üzsə də, boyunun qaranlığa çatmaması) bədii mətnin bütün toxumalarını, onları yaradan bütün duyumları bir vacib nöqtədə düyümləyir:

**Yazsalar da vəsiqəmə - havanı yarmaqda
yüz yetmiş iki sm-lik izni
boyum çatmır qaranlığa...
Qopar o qara rəngi
gecədən, ana!
Zülməti tutub günləri...**

İndi isə fikrimcə, ciddi imzalardan biri olacaq gözəl şeyrlərin müəllifi **Emil Rasimoğlunun** şeyrlərindən danışmaq istəyirəm.

Onunla aparılan müsahiblərin birində jurnalist belə bir sual ünvanlayır:

- Ədəbi gəncliyin şeyrlərində imitasiya hədsiz şəkildə duyulur. Mənə elə gəlir ki, bu imitasiya elə bir-birlərini oxumaqlarından irəli gəlir. Siz necə düşünürsüz?

- Bəli, səbəblərdən biri də sənin vurğuladığın amildi... Ancaq mənə elə gəlir ki, bunun ən başlıca səbəbi kütləviləşməkdir. Bu günün ədəbi gəncliyi kütləviləşməkdədi. Kütləviləşməksə fərdi və fərqli düşünmək, görmək təfəkküründən məhrum olmağa gətirib çıxarır. Kim o kütləviləşməyi inkar edə bilirsə yaradıcılıqda özünəməxsusluğu ifadə edə bilər. Əks halda yox...

Doğrudan da bu günün ədəbi gəncliyində artıq pis mənada oturmuş yaza bilməmək problemi həmin o tez bir zamanda üzə çıxmaq, tanınmaq və kütləviləşmək mərazı ilə qoşa addımlayır. Dalbadal nə qədər romanlar çap edildi, təqdimatlar keçirildi, baxırsan birində əla keçidlər var, o birində yaxşı qurmaq cəhdləri, amma mətni yazarkən qarşısına ciddi problemlər qoyan gənc yazıçı ən asan yerdə belə "axsayır". Bir nasirin müşahidəsini də burda qeyd etmədən ötürmək olmur: bəzi gənc romançıların mətnləri tərcüməyə oxşayır. Və mən əlavə edirəm, ona görə yox ki, dili bilmirlər, ona görə ki, yazmaq anlayışı onlar üçün bütün konturları ilə tam aydın deyil, yəni bir fərd kimi dili hiss edə bilərsən, ancaq yazıcının dili həm də yaradıcılıq prosesinin içindən doğulmalıdır.

Emil Rasimoğlunun şeirlərində yuxarıda xatırladığımız assosiativlikdən çox, mənə oyunu var. Şeir in tonasiya və ritmi bu tədriclə, həm də kadr-kadr açılan oyun gizlinlərinin tempinə tabedir, yəni müəllifin eşitdiyi səsləri, adi yarpaq xışiltısının arxasında gizlənmiş hənəri də hiss eləmiş kimi olursan. Diqqət edin:

***Bütün divarları da qovacam otaqdan
və atacam sobaya ayaqyalın qaranlıqları...
Qoy göy üzünə əlim çatsın...
Qoy görünsün tənhalığın fahişə bədənini,
utansın bakirə tanrılar.
...Yoruldum külqabıda küçələri yandırmaqdan,
və yoruldum qucağımdakı gecələrə boylanmaqdan...***

Şeirdə orijinal ifadələrdən çox, şairin əşya və predmetlərə, dünya və zamana münasibətinin şəkli maraqlı doğurur, çünki həmin çox gözəl ifadə və obrazlar da məhz bu münasibətin nəticəsi olaraq meydana gəlir.

***Hələ də əlim çatmır alnımı söykədiyim pəncərəyə...
Axı ayrılıqdan gözlərimiz yox, ayaqlarımız kor oldu.***

Emilin başqa bir adsız şeiri də var, bu şeirdə artıq onun yaddaşına yığıldığı səslərin anımların (həm də səsi içində batmış məqamların!) keçdiyi təbəddülatlar, kor bucaqlar, şairin içindəki səslərin çiliklənməsi, bunların vaxtaşırı olaraq birləşib ayrılmalara mətləbi də bir neçə müstəviyə bölür. Bir ideya ən müxtəlif təəssüratlara qapı açır. Şeiri bu məqamda təhlilə çəkməkdənsə onu tam oxumaq lazım gəlir. Bir neçə pasaja diqqət edin:

***...ağaclar böyüdükcə məzarlara tərəf,
uzaqlarda
bir qız qarışığı sevdi,
bir güzgü özünə tamaşa etməyi,
bir Allahsa unudulmağı...
...Hələ
kağızların məktub kimi ölməyini demirəm,
hələ
sobadakı buludların azadlığından danışmıram...***

Hədiyyə Şəfaqət yaxşı nasirdir. Onun nasir kimi gözü ara-sıra yazdığı hekayələrdə ən incə məqam və detalları tuta bilir, bunları mənalandırmaqdan vaz keçib əsas mətləbə doğru ən müxtəlif istiqamətlərdən "yollar çəkir", yəni nasir kimi nədən yazdığını, niyə belə yazdığını Hədiyyə çox yaxşı bilir. Hədiyyə indi daha çox şeirlər yazır və bu məqamda deyim, o bəlkə də yeganə şairədir ki, nəsrində poetiklik "aşıb-daşmır", şeirinin motivlərini, orda "artıq", işlənməmiş nəsneləri proza müstəvisinə köçürür. Nəsrə tam başqa bir fərd olur. Hədiyyənin şeirlərində əsas poetik məqam, yəni poetik sistemi bəlləyən çıxış nöqtəsi nədir? Baxın:

***Yorğun qağayıdır sükutun dili
Enməyə suyu yox,
Uçmağa göyü.
Yol çəkib yoxluğun içindən əli
Sancılıb sahilə - ağac göyərək
Göynəyi üstündə lal - düyün-düyün...***

Buna da baxın:

**Suların içində çəkib geriye
Dərin nəfəsini, bir div gizlənib
Qoyub ürəyini büllur şüşəyə
Atıb,
Sinəsinin boşluq yerinə kimin canı düşsə,
can təmizlənir...**

Folklardan gələn, zaman-zaman yaddaşa yığılan bütün dəyişməz bilinən şeylərin bu parçada birdən dönməsi, tədriclə dəyişib dünyanı, onun içində insanın qövr edən ağrısını bütün sifətləriylə göstərən məqamın, həm də sehr şəkildə gələn animların toqquşması bu şeirdə unikal hissetmə qabiliyyətinin cücartisinə çevrilir.

Fərid Hüseyndən danışmaq olar. Çünki sözü gedən ildə onun uğurları çox olub və ən əsası da Fəridin müxtəlif üslublarda yazı bilmək bacarığıdır, həm də bu kimi bir az riskli məsələlərdə cəsəretli olmasıdır. Onun "Yalan" şeiri şübhəsiz ki, ayrı-ayrı kitablarındakı mətnlərdən kəskin şəkildə fərqlənir. Kimsə deyə bilər ki, bu, Fəridin yolu deyil, ancaq fikrimizcə, əsas yol - müxtəlif döngələrdən özün kimi keçə bilməkdir, illər keçdikcə əvvəlki suallarına verdiyin cavablarından razı qalmamaqdır, həmişə, hər addımda yeni suallar icad etməkdir. Fərid bu unikal məqamı tuta bilmiş çox istedadlı gənc şairdir. Bu şeir ("Yalan") bir neçə müstəvidə, yaxud onların kəsişməsində təhlil edilə bilər, həm də mətnlərarası virtual əlaqələr kontekstində. İroniya şeirdə əvvəldən sona kimi, necə deyirlər, libasını dəyişə-dəyişə gedir, əlbəttə ki, yalanın min bir sifəti görünüb yoxa çıxınca. Bu mətnə də şair nələrisə qərribə bir üsulla gizlədə-gizlədə real mənzərəni bütün qatılığı və ayrıları ilə dəqiq göstərir. Büsbütün yalana çevrilmiş adamın dilində həqiqət necə görsənər:

**Doğru sözləri zülmə höccələmə,
səni rahat başa düşürlər ...**

Fərid əşyanı, predmeti təsvir etmir, onun məhz görünən, bilinən mənzərəsini dağdır, məsələn:

**Sözlərin isladılmış pambıqdı - çəkisi yalan.
İçəridən qırışır paltarların - ütüsü yalan...**

Sözlərin isladılmış pambıq olması, paltarların içəridən qırışması... Fəridin əvvəlki mətnlərində də bəlkə var, hər halda, deyim təzi ona işarə edir, ancaq bu şeirdə həmin işarələr əlavə keyfiyyətlər qazandığından fərqli funksional status əldə edir. Bir şairin öz yazı, deyim təzinə bu şəkildə xəfif ironiya ilə yanaşması (həm də sövq-təbii, yeni müəllifdən asılı olmayaraq istər-istəməz meydana çıxması) mətnə qatlar yaradır. Həm də, artıq yaddaşlarda ştamplaşmış müəyyən mətnlərdə ifadə edilən məqamlar da bu şeirdə hərdən "səssiz" şəkildə, hərdən söz, misra olaraq keçir. Pasternakin "Yol adlamaq deyil ömür yaşamaq" deyimi mövcud ciddi statusundan sürüşür, səhnəyə bu misranı az qala ömrünün şüarına çevirmiş şəxslərin adları yolların altına köçmüş ağırlar, insan taleləri vərəqlənir.

**.... Bətnindən meyvə dərşən, -
uşağın yalan.
Axşamçağı darıxsan -
bürkün yalan.
Nə toxusan ilməsi qaçır -
hörgün yalan.
Peşmanlığın məşuqə yanağıdı, -
allığını tez itirən -
ənlik-kirşanın yalan.**

Gənclik, əlbəttə ədəbi gənclik həmişə nə olur-olsun özü öz yolunu seçir. İmitasiya-lı mətnlərlə bərabər bizdə normal nümunələr də az deyil. Məsələ bunların nisbətiylə bağlı deyil və olmamalıdır da. Fikrimizcə, əsas məqam ədəbi gəncliyin baxış bucağının iti olmasında, vahid ədəbi proses içində müxtəliflikləri, daha çox isə yamaq yerləri görə bilməkdir. Gənclər bu mənada daha müdrik olurlar. Və biz də buna güvənirik.

“HƏPİMİZ BİR GÜNƏŞİN ZƏRRƏSİYİZ”

Söhbət hansı günəşdən gedir?

Dini dəyərlər hər bir cəmiyyətin siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni inkişafı üçün möhkəm zəmin yaradan mənəvi keyfiyyətlər formalaşdırır... Yaşadığımız dövrün mürəkkəb və ziddiyyətli xarakteri dini-mənəvi dəyərlər məsələsinə münasibətdə dəqiq, aydın və perspektivli bir mövqeyin işlənilib hazırlanmasını aktuallaşdırır. Bu mövqe xalqlarımızın əsrlər boyu yaratmış olduğu zəngin mədəni və dini-mənəvi irsdən bəhrələnməklə yanaşı, zamanın ruhu və tələbləri ilə səsleşən prinsipləri özündə əks etdirməlidir.

HEYDƏR ƏLİYEV

A.Şaiqin romantik poeziyasında “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” şeirinin xüsusi mövqeyi vardır. Şairin romantik yaradıcılığının (eyni zamanda, bütövlükdə Azərbaycan romantizminin) ideya-estetik xüsusiyyətlərinin meydana çıxarılması baxımından bu şeir geniş material verir.

Şeirdə müəllifin estetik ideali, əsərin ideya-məzmun yükü ilə bağlı ədəbiyyatşünaslıqda ilk söylənən mülahizələr arasında, xüsusən onun ideya-bədii mükəmməlliyinin etirafı mənasında Mir Cəlalin “Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)” tədqiqatı diqqətimizi daha artıq çəkir: “A.Şaiqin insanpərvərlik təbliğ edən məşhur şeirlərindən biri “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” sərlövhəli, bir qədər mahnı ruhunda, oynaq vəzn və müvəffəqiyyətli ifadə vasitələri ilə yazılmış şeiridir. 1910-cu ildə yazılmış bu əsərdə insanlığa səmimi bir xitab vardır. Şairin fikrincə, bəşər əslən qardaş yaranmışdır. İnsanlar hamısı bir günəşin şüasından əmələ gəlmiş, bir ananın, təbiətin qoynunda böyümüşlər... İctimai mehəbbət və bəşəri qardaşlıq daim insanları ümumi səadətə aparmalıdır... Bu şeirdə A.Şaiqin humanizmi bütün qüvvəti ilə ifadə olunmuşdur”.

Bu mülahizələrdə A.Şaiqin insana humanist münasibətinin, bəşəri idealının romantik ifadəsinin dünyəvi məzmunu əksini tapır. Şeirin həyati reallıqlar, sosial-siyasi hadisələrdən doğan qənaətlər əsasında yazılmasına biz də şübhə etmirik. Lakin düşünürük ki, ümumən romantizmdə özünə çox əhatəli yer alan “bəşəri qardaşlıq” ideyası romantiklərin kəşfi deyildir. Bu ideyanın kökləri kifayət qədər dərinədir. Mir Cəlal şeirdə “bəşəri qardaşlıq” ideyasının dünyəvi məzmununu dövrün siyasi-ideoloji tələblərindən irəli gələrək qabartmağa məcbur olsa da, öz yanaşmalarında onun dərinlərə

gedən köklərinə əsaslı işarələr etmişdir. Görkəmli alim yazır: “A.Şaiqin bu əsəri ruhən L.Tolstoyun “bir-birinə məhəbbət edin” tövsiyəsi ilə, Əli bəy Hüseynzadənin bu dövrə aid olan “Nicat məhəbbətdədir”, T.Fikrətin “Torpaq vətənim, növi-bəşər millətim!” və “İnandım” sərlövhəli əsərləri ilə müəyyən dərəcədə həmahəng səslənir”.

Əslində, Mir Cəlalın “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” şeiri ilə, misal üçün, deyək ki, Ə.Hüseynzadənin “Nicat məhəbbətdədir” əsərini müqayisə müstəvisinə gətirməsi birincinin ideya-məzmun qaynağını, hətta demək olar ki, fəlsəfəsini açır.

Ə.Hüseynzadənin ictimai-siyasi həyata verdiyi təhlillər “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” şeirində “bəşəri qardaşlıq” ideyasının aktualanmasının və bədii təhlil müstəvisinə çıxarılmasının səbəblərinə aydınlıq gətirir. Ə.Hüseynzadənin məqaləsi, ilk növbədə, A.Şaiqin şeirinin yazılma ərafının mənzərəsi haqqında təəssürat yaradır: “1907-ci sənəyi-miladiyyə yenə bir çox əmsalı kimi al-qanlar içində qürub ediyor!... Ah! Bu al-qanlar, bu qırmızı qaranlıqlar, bu şeş cəhətdən gələn “terror” alovları... Biz bu növ hadisələri zikr və tedad etməkdən, qarelərimiz isə oxumaqdan yorulduq, bezdik. Bu gurultular, bu vəhşətlər, bu qanlar artıq əsəbimizə, həvasimizə təsir etməz oldu. Lakin nə divani-ülfi-əsgəri insanları asıb kəsməkdən, həbs etməkdən, nə də inqilab terroristləri bomba atmaqdan, “Brauning” sıxmaqdan yorulub usanmadılar. Rusiya vase bir qətlgaha döndü”.

Deməli, məhz, qətlgaha dönmə Rusiya, qətlgaha dönmə cəmiyyət, insanların bir-birinə qənim kəsilməsi “bəşəri qardaşlıq” ideyasını aktualaşdırır və romantikləri nicat yolunu “məhəbbətdə” axtarmağa sövq edir.

Ə.Hüseynzadədə “İnsanlara məhəbbət, yeganə və həqiqi hübbullahdır” şəklində meydana çıxan ideya - çıxış yolu A.Şaiqdə “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” şəklində ifadəsini tapır.

Ə.Hüseynzadə “Allah sevgisi”nin “yeganə və həqiqi” təzahürünün “insanlara məhəbbətdə meydana çıxması” qənaətindən çıxış edir və dərin təəssüf hissi keçirir ki, “bəşəriyyət özü 13 əsr, yaxud 20 əsrdən bəri təcəllə edən bu həqiqəti (Hübbullah həqiqətini - T.S.) alqışlayırmı? ... Heyhat?...”. Demək, Mir Cəlalın “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” şeirinin Ə.Hüseynzadənin “Nicat məhəbbətdədir” əsəri ilə səsleşməsi məsələsini meydana atması A.Şaiqin də bəşəriyyətin çıxış yolunu “hübbullah”da görməsi fikrini önə çıxarmağa əsaslı təkan verir.

Sovet ədəbiyyatşünaslığı “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” şeirini nə qədər dünyəvi məzmunun romantik ifadəsi kimi təqdim etməyə çalışsa da, bu təhlillərin ümumi ahəngində onun İslam fəlsəfəsinə istinadla yazıldığını işarələyən məqamlar tapmaq mümkündür. Mir Cəlalın təhlillərindən sonra bu istiqamətdə M.C.Cəfərovun mülahizələri diqqətimizi çəkir. Şeirin ümumi və əsas ideyasını “bəşəriyyətçilik” kimi xarakterizə edən M.C.Cəfərov “Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm” monoqrafiyasında M.Hadi və S.M.Qənizadə yaradıcılığından nümunələr gətirərək, bu ideyanın xırda burjua humanizminin təzahürü kimi meydana çıxması fikrini irəli sürür və yazırdı: “Gəlinlər həmayili” əsərinin qəhrəmanının dili ilə S.M.Qənizadə deyirdi: “Kürreyi-ərz vətənim, insaniyyət millətimdir. İnsan var ikən, millət yox idi. Və həqqaniyyət var ikən, məzhəb yox idi... İnsanlığı atıb millətdən yapışmaq və həqqaniyyəti atıb, məzhəbi tutmaq eyni xüsunətdir... (xüsumətdir - olmalıdır - T.S.)”. M.C.Cəfərov XX əsr sənətkarlarının “bəşəriyyətçilik” ideyasına aşağıdakı kimi təfsir verirdi: “Nə dil fərqi, nə din, nə etiqad fərqi, nə İncil, nə Quran, nə mühit dənizləri insanları, xalqları, millətləri bir-birindən ayırmalı idi”. Milli sənətkarların “bəşəriyyətçilik”, “bəşəri qardaşlıq” kimi təqdim etdiyi ideyanın ədəbiyyatşünaslıqda bəzən milliyət sevgisinin bəşəri sevgiyə qarşı

qoyulması, din, millət mənsubluğunun inkar edilməsi kimi başa düşülməsi müqabilində, M.C.Cəfərovun təfsiri ilə razılaşmaq lazım gəlir. Ancaq sovet ədəbiyyatşünaslığı bu “bəşəri qardaşlıq”ın qaynağını, məntiqini başa düşməyə çətinlik çəkir. Bəlkə də başa düşdüyü halda, ideolojinin təsiri altında şeiri bu qaynaqdan, məntiqdən sərf-nəzər edir, əsas ideyanı mücərrəd “ümumi məhəbbət” ideyası ilə bağlamağa məcbur olurdu. Əslində isə, mücərrədlik şeirin ideyasında yox, ədəbiyyatşünaslığın təfsirində meydana çıxırdı. Mahiyyətə varmaq üçün qayıdaq M.C.Cəfərovun ümumən maraqlı və yerində olan müqayisəsinə. Alimin S.M.Qənizadədən gətirdiyi sitata verdiyi şərhin alt qatında yazığının “ümumi məhəbbət” ideyasını milli və dini mənsubluğa qarşı qoyması fikri də yer alır. Məhz bu yöndən S.M.Qənizadənin millət və din anlayışına baxışları, fikrimizcə, təhrif olunur. Bəs, həqiqətdə S.M.Qənizadənin məsələyə yanaşması necə idi? Məsələ burasındadır ki, o, “ümumi məhəbbət”, “bəşəri qardaşlıq” ideyalarını milli və dini mənsubluğu inkar edən cəhət kimi başa düşmürdü. S.M.Qənizadəyə görə, onların münasibəti küll ilə cüzün münasibətləri timsalında idi: “Hər bir millət bəni-insandan bir cüzv ikən, millətpərəstlik həm ümumi insaniyyətdən bir cüzv kibidir və habelə hər bir məzhəb ümumi insaniyyətdən bir cüzv kibidir və habelə hər bir məzhəb fərcəhəticə həqiqət yolunun bir qolu ikən, məzhəbdarlıq həm həqşünaslığın bir cüzvünə mütəbiət kimidir”. S.M.Qənizadənin inamına görə, cüz küll ilə, milliyyət təəssübü insaniyyət təəssübü ilə qarşı-qarşıya qoyulmamalı, milliyyət və məzhəb təəssübü insaniyyət və din (haqq yolu) təəssübündən üstün tutulmamalıdır və əgər tutulursa “bəs yəqin səbəbi tərbiyəmizin nasəvablığıdır”. Maarifçi realistin mövqeyində maraqlı olan cəhətlərdən biri də aşağıdakı mülahizəsində yer alır: “Güman edirəm ki, millət və ya məzhəb ixtilafı hərgiz üxuvvətə mane ola bilməz, çünki üxuvvət üçün əgər bir şərt var isə, yəqin ki, həmməzhəblik və ya həmmillətlik deyil, insaniyyət və həqqaniyyətdir”.

Həqqaniyyət nə deməkdir? Ədəbiyyatşünaslığımız bu anlayışın üstündən adətən sükutla keçərək məzhəb anlayışını “din” anlayışı ilə eyniləşdirir və alınan məntiqi nəticə bu olur ki, romantikər “bəşəri qardaşlıq” ideyasına üstünlük verərək, dini və milli mənsubiyyətə qarşı çıxırdılar.

Əslində, onlar milləti “ümumi insaniyyət”in, yəni bəşəriyyətin tərkib hissəsi hesab etdiyi kimi, dini də “bəşəri qardaşlıq”a - “üxuvvət”ə apararı ikinci əsas amil hesab edirdilər.

S.M.Qənizadənin bədii təfsirində “üxuvvət”də dinin oynadığı rol “həqqaniyyət” şəklində yer alır: “... Çünki üxuvvət üçün əgər bir şərt var isə ... insaniyyət və həqqaniyyətdir”. Həqqaniyyət “haqq olan” dinin yoludur və bu din İslamdır. Qurani-kərimin ən müxtəlif surələrindəki çoxsaylı ayələrdə bu məsələyə aydınlıq gətirilmişdir: “Allah yolunda (haqq olan) din, əlbəttə, İslamdır” (Ali İmran surəsi, 19-cu ayə); “...Müsəlman olanlar haqq yolu axtarıb tapanlardır” (Əl Cinn surəsi, 14-cü ayə). Yasin surəsində (4-cü ayə) oxuyuruq: “Doğru yoldasan. (Doğru yol üzrə göndərilən peyğəmbərlərdənsən... Allahın əsil tövhid dini olan İslam dinindənsən. Bu yolu tutub gedən haqqa yetişər”.

A.Şaiq də S.M.Qənizadə kimi, insanlığın çıxış yolunu “dəsti üxuvvət”də görür. “Üxuvvət” dini anlayışdır və mənası “qardaşlıq” deməkdir. Onun Qurani-kərimdəki ifadəsi aşağıdakı kimidir: “Həqiqətən, möminlər (dində) qardaşdırlar” (əl-Hucurat surəsi, 10-cu ayə). Ali-İmran surəsində (103-cü ayə) möminlərin qardaşlığı daha əhatəli şərh olunur: “Hamılıqla Allahın ipinə (dininə, Qurana) möhkəm sarılın və (firqələrə bölünüb bir-birinizdən) ayrılmayın. Allahın sizə verdiyi nemətini xatırlayın ki, siz bir-birinizə düşmən ikən O sizin qəlblərinizi (İslam ilə) birləşdirdi və Onun neməti sayəsində bir-

birinizlə qardaş oldunuz. Siz oddan olan bir uçurumun kənarında ikən O sizi oradan xilas etdi". Qurani- Kərimin Ali-İmran surəsində möminlərə çatdırılan ayə A.Şaiqin istinad nöqtəsidir və ifadəsi belədir:

***Uzadın dəsti üxuvvət, sıxalım,
Rişeyi-zülmü, nifaqı yıxalım.***

İndiki məqamda "dəsti üxuvvət"ın mənası aydındır. Bəs, "rişeyi-zülmü, nifaqı yıxalım" dedikdə A.Şaiq nədən bəhs açır, nəyi nəzərdə tutur? Bizim ədəbiyyatşünaslığımız "zülm", "nifaq" anlayışlarının həmişə sosial mənasını qabartmış, ona sinfi məzmun vermişdir. A.Şaiqin şeirinin polifonik məzmununda, əlbəttə, sosial məna vardır. Lakin şeirin məna və mahiyyəti anlayışların sosial məzmunu ilə axıra qədər və həqiqi mənada izah edilə bilməz. A.Şaiqin şeirindəki "zülm" və "nifaq" anlayışları Qurani-Kərimdən gəlir. Ət-Talaq surəsində (1-ci ayə) deyilir: "Allahın müəyyən etdiyi hədləri aşan kimsə özünə zülm etmiş olar..." Qurani-Kərimdə "özünə zülm etmək" bir olan Allaha sitayiş etməmək, ona şəriq qoşmaqdır, möminliyin şərtlərindən uzaq qalmaqdır. "Allahdan başqa heç bir tanrı (məbud) yoxdur" a nam (ət-Təğabun surəsi, 13-cü ayə) möminliyin ilkin və əsas şərti kimi irəli sürülür. Buna görə də "firqələrə bölünmək" İslama nifaq salmaq kimi qəbul edilir. Qurani-Kərimə görə, "firqələrə bölünən", Allaha şəriq qoşan insan ilk növbədə özünə zülm etmiş olur. Məhz o mənada ki, bu əməli ilə Qiyamət günü cəhənnəmi qazanmış olur. A.Şaiq "rişeyi-zülm"ə, "nifaq"a qarşı çıxanda, ilk növbədə, "hamılıqla Allahın ipinə (dininə, Qurana) möhkəm sarılı"mağı nəzərdə tutur, məzhəb ayrılığını "firqələrə bölünmək" kimi başa düşərək, insanı özü-özünə zülm etməkdən qaçmağa səsleyir. Şeirin geniş yayılmış variantlarından birindəki aşağıdakı beyt bunu nəzərdə tutur:

***Yetişər kinü ədavət daşımaq,
Qoxumuş məzhəblərdə yaşamaq.***

A.Şaiqə görə, insan özü-özünə zülmədən məzhəb ayrılığına son vermək və bir olan Allah ətrafında birləşməklə qurtula bilər, "rişeyi-zülm"ə, "nifaq"a ancaq bu şəkildə son qoymaq olar.

Qurani-Kərimdə "zülm" anlayışının sosial məzmunu da kifayət qədər işləkdir. Möminliyin şərtlərində insana hörmət və qayğı ilə yanaşmaq, hər şeyə halallıq prizmasından baxış aparıcıdır. Buna görə də haqqı olanın haqqının mənimsənilməsi batil əməl sayılır və həmin insanın həm özünə, həm də haqqını mənimsədiyi insana zülmü kimi mənalandırılır. Aşağıdakı ayə bu mənani özündə ehtiva edən ayələr sırasındadır: "Elə isə yetimə zülm etmə" (əz-Zuha, 9-cu ayə). Əl-Fəcr surəsindəki 17-19-cu ayələri bu ayənin daha təfərrüatlı açılışı kimi də qəbul etmək olar: "Xeyr! (Belə deməyin). Doğrusu, siz özünüz yetimə hörmət etmirsiniz (yetimin haqqını vermirsiniz). Mirası (halal-haramına) varmadan yeyirsiniz (qadınların, uşaqların paylarını vermirsiniz)". Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, A.Şaiqin şeiri öz polifonik məzmununda zülmün bu mənasını da öz içərisinə alır. Əslində, şeirin yazılma səbəbi zülmün sosial məzmunu ilə daha çox əlaqələndirilir. Lakin sosial amil kimi "zülm" anlayışının tarixi kökləri araşdırılır və çağdaş insanın, çağdaş dünyanın xarakterinə çevrilən keyfiyyətin yaranma tarixinə nüfuz etməyi, vəziyyətdən çıxış yolu tapmağı zəruri şərtə çevirir:

***Əsrlərdən bəri zülmə alışan,
Ey pərakəndə dağılmış insan.***

***Aldımı qəlbini qisvətü-şum,
Yaxdımı ruhunuzu badi-səməm?***

**Gəlimi sizə xoş qanlı həyat?
Həsəb, nasıl unudulmuş, heyhat?**

**İştə tarixi acub bir baxınız!
Fitnəyi, zülmü, nifaqı yaxınız!**

Şair “fitnəni, zülmü, nifaqı” məhv etmənin yolunu nədə görür? Bəşəriyyəti hansı yola dəvət edir?

Bəlkə, bu bizim uzun illər adət etdiyimiz və sənətkarların boynuna qoyduğumuz “inqilaba çağırış”dır, “inqilabi mübarizə”yə dəvətdir? Yox, belə deyil, ən azı bu şeirdə məsələyə marksistcəsinə həll vermək A.Şaiqin xəyalından belə keçməmişdir. A.Şaiqin romantik düşüncəsi məsələni idealistcəsinə həll edir. Bu isə o deməkdir ki, bəşəriyyətin əsrlərdən bəri zülmə alışmasının, “pərakəndə, dağılmış” halda qalmasının tarixdən üzün bəri gələn və bu günümüzdə qədər davam edən ciddi səbəbləri var. Bu günün insanları bu səbəblər üzərində düşünməlidir və A.Şaiq bizi bu səbəblər üzərində düşünməyə, düşünərək səbəbləri aradan qaldırmağa səsleyir. A.Şaiq bəşər övladının bu günkü günə qədər “pərakəndə”, “dağılmış” vəziyyətdə qalmasını onun özünün-özünə zülmündə axtarır. Əslində, insan ona göstərilən yolla getsə, zülm içində, “pərakəndə”, “dağılmış” vəziyyətdə qalmaz, “qanlı həyat” yaşamağa məcbur olmaz. Ortaya çoxsaylı suallar çıxır. Yaxşı, söhbət ictimai inqilablar vasitəsilə zülmü, nifaqı aradan qaldırmaqdan getmirsə, insanın alışdığı bu zülmü şərtləndirən səbəblər harada axtarılmalıdır? Bu hansı tarixdir ki, biz onu açıb baxmalıyıq və bu tarix bizə doğru yolu göstərməlidir? Ən nəhayət, haqqında söhbət gedən və bütün bu nifaq və zümlərin, dağılma və pərakəndəliyin səbəbi kimi göstərilən “unudulmuş həsəb” dedikdə şair nəyi nəzərdə tutur? Söhbət monoteist dinlərin tarixindən gedir (Ə.Hüseynzadənin haqqında söhbət açdığımız məqaləsindəki bir məqamı yenidən xatırlayaq: “Bəşəriyyət özü 13 əsr, yaxud 20 əsrdən bəri təcalla edən bu həqiqəti (“hübbullah” həqiqətini - T.S.) alqışlayırmı? ... Heyhat?”). Söhbət insanın dini inancının mükəmməlliyindən və qeyri-mükəmməlliyindən gedir və nəhayət, söhbət insanın dini inancının mükəmməlliyini və qeyri-mükəmməlliyini tənzimləyən müqəddəs kitablardan gedir. Bu kitablarda müəyyənleşmiş “həsəb”in - “ölçü”nün, başqa sözlə, müəyyənleşmiş qaydanın unudulmasından gedir. Ən nəhayət, söhbət ondan gedir ki, bu “həsəb” - “ölçü” harada müəyyənleşir və necə müəyyənleşir.

Maraqlıdır ki, sovet dövrünün son tədqiqatlarında şeirin yazılması ilə bağlı bəzi faktlara diqqət çəkilməsi bu suallara cavab tapmağa yardımçı olur. Azərbaycan romantizminin istedadlı tədqiqatçılarından biri kimi tanıdığımız V.Osmanlı “Azərbaycan romantikləri” monoqrafiyasında A.Şaiqin bu şeirinin “klassik alman romantizminin banilərindən Novalisin məşhur bir şeiri”nə bənzətmə kimi yazıldığını vurğulayır. V.Osmanlı yazır: “Müxtəlif romantik ədəbiyyatlarda həmin şeirə bənzər mənzumələr yazılmışdır. Onlardan biri, bəlkə də ən müvəffəqiyyətli Azərbaycan romantikinə “Hamımız bir günəşin zərrəsiyik” şeiridir”.

V.Osmanlı hər iki şeir arasında ideya-məzmun yaxınlığını sübut etmək üçün həmin şeirlərdən parçalar təqdim edir. A.Şaiqdən təqdim olunan parçadakı:

“Ayırmaz bizləri ümmanü-mühit”.

“Ayırmaz bizləri İncil, Quran” -

misralarına qarşılıq olaraq Novalisdən aşağıdakı misraları verir:

“Uzaq olanlar yaxınlaşmalıdır”.

“Axı biz eyni məbədğahda ibadət edirik”.

V.Osmanlı A.Şaiqin:

**“Uzadın dostluq əlini sıxalım,
Rişeyi - zülmü, nifaqı yıxalım!
Qəlbimizdə yaşasın möhrü vəfa
Verəlim bir-birinə dəsti-vəfa”.
“Hamımız bir günəşin zərrəsiyiz” -**

misraları qarşısına Novalisin aşağıdakı misralarını çıxarır:

**“Dost əlini mənə uzat, qardaşım ol mənim,
axirət gününədək.
Məndən nəzərlərini çəkmə,
Biz birgə hərəkət etməliyik,
Biz eyni xoşbəxtlik soraqlısıyıq”.
“Biz bir səmanın altındayıq”.**

Hər iki şeirin ideya-məzmununda ortağ cəhətlərə diqqət çəkən tədqiqatçı onların forma yaxınlığını şərtləndirən bəzi məqamları da təhlil müstəvisinə gətirərək A.Şaiqin şeirinin Novalisə bənzətmə olduğundan bəhs açır. Lakin bizim V.Osmanlının təqdim etdiyi parçaları yenidən müqayisə müstəvisinə çıxarmağımız tamam başqa bir məqsədə xidmət edir. Həmin müqayisə A.Şaiqin (həmçinin Novalisin) şeirinin dini məzmun qatını və nəticə etibarını ilə fəlsəfəsini və ideyasını konkretləşdirməyə imkan verir.

A.Şaiqin şeiri ilə Novalisin şeirinin əlaqələrini müəyyənləşdirib, onları sintez etsək, maraqlı bir mənzərənin şahidi olarıq:

“Ayıramaz bizləri ümmanü mühit”, ona görə də “uzaq olanlar yaxınlaşmalıdır”.

“Ayıramaz bizləri İncil, Quran”, çünki “biz eyni məbədgahda ibadət edirik”.

“Uzadın dostluq əlini sıxalım”, nəticəsi o olsun ki, “qardaşım ol mənim axirət gününədək”.

“Biz birgə hərəkət etməliyik” ki, “rişeyi-zülmü, nifaqı yıxalım”.

“Verəlim bir-birinə dəsti-vəfa”, ona görə ki, “biz eyni xoşbəxtlik soraqlısıyıq”.

“Biz bir səmanın altındayıq”, ona görə də “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz”.

İlk baxışdan paradoksal görünən kifayət qədər məqamlar önə çıxır. Bir tərəfdə İncil və Quran - fərqli dinlərə məxsus müqəddəs kitablar, ikinci tərəfdə “eyni məbədgah” dayanır. Üstəlik, şair öz məntiqi ilə israr edir ki, “ayıramaz bizləri İncil, Quran”. Fərqli dinlərə məxsus müqəddəs kitabların bizi ayıra bilməməsi (əks məntiqə düşsək, birləşdirməsi) hansı məntiqə izah olunmalıdır? Sualın cavabını Novalisin şeirində tapırıq: “Axı biz (yəni istər İncilə, istərsə də Qurana iman gətirənlər-T.S.) eyni məbədgahda ibadət edirik”. “Eyni məbədgah” eyni məbudada ibadət olunan yerdir. İncilin də, Quranın da, başqa sözlə, xristianlığın da, İslamın da istinad verdiyi məbud “bir olan Allahdır”. İncil də, Quran da “bir olan Allah”a sitayışı xristianlığın və İslamın təməl prinsipi, əsas qanunu elan etdiyi üçün, onlar insanları ayırmır, birləşdirir. Ayrı-ayrı dinlərin adıdadır, təməl prinsiplərdə onlar bir-birini tamamlayır. Onların (İncilin və Quranın, eyni zamanda Tövratın) yerinə yetirdiyi missiya vardır. Qurani-Kərimdə Allah özünün nazil etdiyi bütün kitabları xatırladır, onlara yetərinə dəyər verir, hər ikisinin mühüm tarixi missiya yerinə yetirdiyini buyurur. Sonuncu müqəddəs kitab kimi Qurani-kərimin gəldiyini dönə-dönə təkrar edir, ona iman gətirməyi vacib sayır.

Ali-İmran surəsində (19-cu ayə) “Allah yanında (haqq olan) din, əlbəttə, İslamdır” deyərək buyuran Allah Əl-Maidə surəsində öz buyurduğunu belə şərh edir: “Ey kitab əhli! Sizə Kitabda (Tövratda və İncildə) gizlətdiyiniz şeylərin bir çoxunu bildirən, bir çoxunu da sizə bağışlayıb üstünü vurmayan (və ya sizdən bir çoxunu bağışlayan) Peyğəmbərimiz gəldi. Artıq Allah tərəfindən sizə bir

nur və açıq-aydın bir Kitab (Quran) gəldi. Allah öz lütfünə sığınanları onunla (Peyğəmbər və Quran vasitəsilə) əminamanlıq (sülh) yollarına yönəldər, onları öz iznilə zülmətdən nura çıxarar və düz yola istiqamətləndirər!" (15-16-cı ayələr).

Qurani-kərimin nazil edilməsi ilə bəşəriyyətin, bütün insanların qarşısına müsəlmanlığı qəbul etmək, Qurani-kərimə iman gətirmək funksiyası qoyulur. Bu, əlbəttə, Tövrətdən və İncildən imtina deyil. Qurani-kərim "özündən əvvəlkiləri (Tövrəti və İncili) təsdiq" edən (Yunis surəsi, 38-ci ayə) kitabdır. Qurani-kərimdə məsələ belə qoyulur. Mömin yəhudi onlar üçün nazil edilmiş Tövrətə inanmalıdır. Mömin xaçpərəst də onlar üçün nazil edilmiş İncilə inanmalıdır. Lakin Qurani-kərimin nazil edilməsindən sonra mömin yəhudi Tövrətə və Qurani-kərimə, mömin xaçpərəst isə, İncilə və Qurani-kərimə inanmağa və iman gətirməyə borcludur. Qurani-kərimin əl-Qəsəs surəsində "(İki kitaba - Tövrətə və Qurana inananlar)"a "iki dəfə mükafat veriləcəyi" bəyan olunur (54-cü ayə). Qurani-kərimdə Allahın insanlara six-six müraciət edərək, onları İslama dəvət etməsi və Qurani-kərimə iman gətirmələrinin vacibliyini bildirməsi bəşərin nicat yolunun Qurani-kərimdən keçdiyini göstərir. Əl-İsra surəsində deyilənlər (ayə 92) bunun təsdiqidir: "(Ey insanlar!) Həqiqətən bu tövhid dini olan (İslam) tək bir din olaraq sizin dininizdir. Mən də sizin rəbbinizəm. Buna görə də yalnız Mənə ibadət edin!" "(Ey insanlar!)" xitabı ilə bu məzmununda nazil olan ayələrin sayı Qurani-kərimdə kifayət qədərdir.

Elə isə, ortaya belə bir məntiqi sual çıxır. Əgər Xristianlıq da, İudaizm də "Allahın vəhdaniyyəti"ni tanıyan dinlədirsə, İncil və Tövrətin də əsasında Tövhid dayanırsa, onda İslam dininin gəlişi, Qurani-kərimin nazili hansı ehtiyacdən doğurdu? Qurani-Kərimdə İslam dini nə üçün "bütün dinlərdən üstün" (Əl-Hucurat surəsi, 28-ci ayə) elan olunur? Nə üçün Qurani-Kərimdə İslam dininə "Allahın əsl tövhid dini olan İslam dini" (Yasin surəsi, 4-cü ayə) kimi xarakteristika verilir?

Əslində, bunun cavabı çox sadədir. Xristianlıq və İudaizm Tövhid dinləri olaraq bəşəriyyətin müəyyən qismini əhatə edirdi. İslam dini monoteist dinlərin tarixində yeni və sonuncu mərhələdir. İslam dininin xristianlıq və İudaizmdən fərqli, əsas cəhəti onun bütün bəşəriyyəti əhatə edən din kimi nazil edilməsidir. Qurani-Kərimdə İslam dininə xristianlığa və İudaizmə paralel, onlarla eyni statuslu din kimi yanaşılır. Qurani-Kərim İslamı yer üzündəki insanların müəyyən bir qismini (Xristian və İudaizm dinlərində olduğu kimi) əhatə edən Tövhid dini kimi təqdim etmir. Qurani-Kərimdə "müsəlman" anlayışı "Allaha təslim" mənasını verir, bir olan Allahı tanıyanların hamısı müsəlman kimi qəbul edilir. Məhz bu məntiqə Əl-İsra surəsində elan olunur: "Həqiqətən, bu Quran (bütün bəşəriyyəti) ən doğru yola (İslama) yönəldir..." (9-cu ayə).

Deməli, Qurani-Kərimə Allahın verdiyi daha böyük dəyərin arxasında sonuncu müqəddəs kitabın bütün insanları Tövhid (bir olan Allaha inam) ətrafında birləşdirməsi mənəvi cəhətdən insanların parçalanmasının qarşısını alır, insanlar arasındakı nifaqın, insanların bir-birinə zülm etməsinin potensial mənəvi-psixoloji səbəblərini aradan çıxarır. İslam dininin üzərinə düşən bu missiya Qurani-Kərimdə dönə-dönə təsdiq olunur: "(Ya Rəsulum!) Biz (Qurani) sənə haqq olaraq, özündən əvvəlki kitabı (bütün ilahi kitabları) təsdiq edən və onu qoruyan (və ya onların doğruluğuna şahid) olaraq endirdik. Sən onların arasında Allahın nazil etdiyi (Quran) ilə hökm et... Hamınızın axır dönüşü Allahdır..." (əl-Maidə, 48-ci ayə).

Buradan belə bir nəticə çıxır ki, Tövrətin və İncilin əsasında dayanan Tövhid inancı Qurani-Kərimdə tamamlanır və yer üzünün bütün insanlarına aid

olur. İslamda Tövhid bütün insanları birləşdirir. Qurani-Kərimin fəlsəfəsi də bu birləşdiricilik missiyasında meydana çıxır və zaman-zaman müasirlik qazanır.

“Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” şeirinin müəllifi İslam Tövhidinin bu birləşdiricilik missiyasından çıxış edir, onun fəlsəfəsinə söykənir:

***Həpimiz bir yuva pərvərdəsiyiz,
Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz.***

A.Şaiq Yerin, Göyün Allah tərəfindən yaradılmasına inamı, bir olan Allah ətrafında birləşməyi insanlığın üzərinə düşən baş vəzifə, insanlığı qurtaracaq, xilas edəcək yol hesab edir. “Bir günəş” metaforası “bir olan Allah”ı nəzərdə tutur və bu bənzətmə bütün məntiqi, məna və mahiyyəti ilə Qurani-Kərimə istinad edir. Çünki nur, işıq sözün həqiqi mənasında Günəşin sifəti, mahiyyəti və missiyasıdır, məcazi mənada bir olan Allahın sifəti, mahiyyəti və missiyasıdır. Günəş və bir olan Allah əlaqələrinin bağlılıqları Qurani-Kərimdə bütün təfərrüatı ilə yer alır. Ən Nur surəsində deyilir:

“Allah göylərin və yerin nurudur (Kainatı yaradıb ona nur verən, yer və göy əhlinə haqq yolu göstərən xalıqdır)... O, nur üstündə nurdur. Allah dilədiyini öz nuruna qovuşdurur (istədiyinə öz nurunu bəxş edib cənnət yolu ilə İslam dininə yönəldir...)” (35-ci ayə).

A.Şaiq yazır:

***Ayıramaz bizləri təğyiri-lisan,
Ayıramaz bizləri təbdili-məkan.***

***Ayıramaz bizləri ümman, mühit,
Ayıramaz bizləri səhrayı-bəsit.***

İstər-istəməz ortaya sual çıxır. Dil ayrılığı, məkan, mühit fərqi, ayrı-ayrı məkanlarda yaşamağımız, dünyanın dörd tərəfinə yayılmağımız bizi nə üçün ayıra bilməz? Bütün bu fərqlərə baxmayaraq, biz birik. A.Şaiqin söykəndiyi məntiq hansıdır? A.Şaiq hansı məntiqə, hansı fəlsəfə ilə bəşəriyyəti bütün bu ayrılıqların fəvqündə görür? Ümumiyyətlə, bütün bu ayrılıqların hamısından yüksəkdə dayanan və insanları birləşdirən bir qüvvə varmı? Romantik şair bütün bu suallara öz şeirində tam məntiqi, heç bir şübhəyə yer qoymayan bir cavab verir. Daha doğrusu, A.Şaiqin şeiri başdan-başa bu suala verilən cavabdır.

“Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz”, ona görə də:

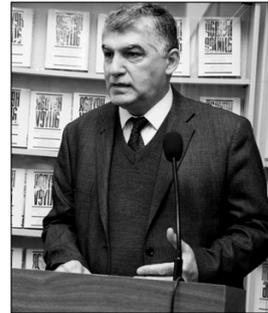
***Ayıramaz bizləri əzmətli cibəl,
Ayıramaz: şərq, cənub, qərb, şimal.***

Bizi birləşdirən zərrəsi olduğumuz Günəşdən - bizi yaradan Allahdan içimizə düşən işıqdır, nurdur. Bu nur Allah sevgisidir, bir olan Allaha inam və iman gətirməkdir. Bir olan Allaha inam və imanımızda bütöv olarıqsa, içimizdə daim ilahi bir nur yanar və o nur bizi birləşdirər.

“Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” şeiri dünyanın qan dənizinə, Ə.Hüseynzadənin təbiri ilə desək, “qətlgaha” çevrildiyi zamanda insanı “ancaq içində yanan Allah nuru xilas edə bilər” inamını önə çıxarır.

İlkin araşdırmalar göstərir ki, bu inam nəinki “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” şeirinin, nəinki A.Şaiqin yaradıcılığının, eyni zamanda, bütün Azərbaycan romantizminin və hətta realizminin fəlsəfi əsasında dayanır, estetik düşüncənin istiqamətini müəyyənləşdirir. Nəhayət, bunu görməyin, ədəbiyyatımızın həqiqi sifəti kimi ortaya çıxarmağın vaxtı yetişmişdir.

Təyyar SALAMOĞLU

İradə MUSAYEVA

Repressiyaya aparan romanlar... *

II məqalə

(Y. V. Çəmənzəminlinin “Qızlar bulağı” romanı haqqında)

Atəşlər söndü, bağlar xarabalığa döndü, abadanlıq dağıldı, yer inlədi, göylər ağladı... Lakin muğ mətanəti qırılmadı, atırvan ordusu pozulmadı və iman qülləsi baqi qalaraq, düşmənlərə qarşı için-için kin bəslədi...

Y. Vəzir “Qızlar bulağı” romanını Şura Yazıçılarının Ümumittifaq qurultayına ithaf edib. İnqilabdan əvvəl yazmağa başlasa da, bu əsəri 1933-cü ildə başa çatdırmışdı. Romanda zərdüştilərin fəlsəfi düşüncələri bədii mətn kontekstində “maddi” və “abstrakt” anlayışlarının qarşılaşdırılması üslubu ilə dialoqlarda izah olunur. Materializm ilə idealizmin mübarizəsi nəzəri olaraq müqayisə və təhlil edilir. İlk məlumat isə bu olur ki, Əhməd “Maarif işçisi” klubunda ibtidai cəmiyyətə dair məruzəçi olacaq, ona görə də ibtidai mədəniyyət, xalq ədəbiyyatı, adət və ənənələr tarixinə aid əsərlərdən, Şərq və Qərb səyyahlarının qeyd dəftərlərindən istifadə etməlidir. Topladığı kitablardan biri - “Yel” ulusuna mənsub Çopo adlı şəxs tərəfindən yazılmış və XIX əsrin ortasında Avropa dillərinə tərcümə olunmuş bir əsər Əhmədin diqqətini çəkir. “Yel” ulusu meşəli dağlar arasında, çayın kənarında salınıb. Yeni evləri və gənclərdən ibarət cəmiyyəti olan bu ulus mühafizəkarlıqdan uzaqdır, insanlara bütün seçimlərində azadlıq verilib. Hətta adət-ənənə buxovundan da yaxa qurtarıblar.

Y. V. Çəmənzəminlini illərlə düşündürən milli kimlik sualı təkəcə tarixi-siyasi, publisistik araşdırmalarında qalmadı. Həm də bu tələyüklü məsələni roman mətnində təhlilə çəkdi. Bizim bir xalq olaraq təşəkkül və təkamülümüzün sxemini, coğrafiyasını müəyyənləşdirməyə çalışdı. Başlı bələlər çəkmiş xalqın məhv olmadığını, Səməndər quşu kimi ölüb-ölüb dirilməsi, yanıb kül olduqdan sonra öz külündən od alaraq özünü yenidən yaratması əfsanəsini nəql etdi...

Romanın son qənaəti kimi aşılanaq ideya - “lakin muğ mətanəti qırılmadı, atırvan ordusu pozulmadı!” - Azərbaycanın tarix boyu işğallardan, müstəmləkə əsarətindən diri çıxması reallığını sübut edir.

Yazıçı 1934-cü ildə “Gənc işçi” qəzetində çap olunmuş “Qərardan sonra” adlı məqaləsində “Qızlar bulağı” romanını yeni mənbələrə istinadən tamamilə dəyişib fərqli bir əsər kimi işlədiyini qeyd edirdi. “Qızlar bulağı”nın tarixi roman olmasını da ilk dəfə müəllif özü yazır. 1935-ci ildə yenə “Gənc işçi” qəzetində çap olunmuş “Qərardan sonrakı yeni əsərlərim” və “Vışka” qəzetində çap olunmuş “Etimadı doğruldacağam” adlı yazılarında roman üzərində dönə-dönə işlədiyini bildirirdi.*

“Dünya ədəbiyyatında “Qızlar bulağı” kimi əsər yoxdur, yəni bu tipdə. Kampanellanın “Günəşlər ölkəsi”, Tomas Morun “Utopiya adası” var, amma onlar başdan ayağa xəyaldan ibarətdir. “Qızlar bulağı”nda isə xəyal ilə gerçək bir-birinə

* - I məqalə jurnalımızın 3-cü sayında dərc olunub

qarıdırılır. Burada xəyal ilə tarix birləşir. Bu, fəlsəfi-tarixi romandır. Fəlsəfi-tarixi roman dünya ədəbiyyatında az-az adamlarda var. Bizdə isə bu janrın ilk nümunəsini Çəmənəmli yaradıb". [1]

1930-cu illərdə tarixi-siyasi məzmunlu romanlar yox dərəcəsinə idi. Sosializmin təntənəsi, kolxoz quruculuğu, kollektivləşmə ideyaları aparıcı mövzu kimi diqqət mərkəzinə çəkilmişdi. Əsasən iki yazıçı tarixi romanlar yazırdı: Y.V.Çəmənəmli və M.S.Ordubadı. Professor T.Hüseynoğlunun da qeyd etdiyi kimi, Paris Milli Kitabxanasına üzv olan və orada 2-3 ay araşdırma aparan yeganə yazıçımız və alimimiz Çəmənəmli tarixi mükəmməl bilirdi. Onun arxivində bu üzvlük və rəqəsinə rast gəlmək olar... 1923-26-cı illərdə Çəmənəmli Paris yaxınlığındakı Klişe şəhərində yaşayıb və bu zaman Paris Milli Kitabxanasına üzv olub. Orada Azərbaycanla bağlı bütün materialları toplayıb, beləliklə, tarixi yaxşı öyrənib. O, Paris Milli Kitabxanasında "Qarabağname"lərin birinə rast gəlir. Həmid Araslı və sonralar yazılmış bir çox tarixi əsərlərin müəllifləri elə biliblər ki, bu, Mirzə Camalın kitabıdır. Amma bizə məlum olan budur ki, Mirzə Camalın kitabı fars dilində yazılıb, sonradan rus dilinə tərcümə olunub. Paris Milli Kitabxanasında Çəmənəmli tapdığı "Qarabağname"dən götürdüyü parçalar isə Azərbaycan dilindədir. Təbii olaraq belə bir sual ortaya çıxır: bu, kimin əlyazmasıdır. Sonradan məlum olur ki, bu, Mir Mehdi Xəzaninin "Qarabağname"sidir. [1]

Roman Xoruz qəbiləsinin tarixinə səyahətlə başlayır. Kəbusey gil kərpiclərin üzərindəki mixi yazıları şagirdlərinə oxutdurur. Orada Yaxın Şərqi eramızdan iki min il əvvəlki həyatının məğzi təsvir edilirdi. "Bu tarix gedib Şumer dövrünə çıxır və əsərdəki bir çox süjet, obraz və motivlər Şumer tarixi, ədəbiyyatı, mədəniyyəti ilə qırıılmaz tellərlə bağlıdır.

"Qızlar bulağı" romanı başlayan kimi müəllim Kəbusey bu dərslərin sonuncu dərslə olduğunu deyir. O, gənclərə Xoruz qəbiləsinin tarixini öyrətmək istəyir və bildirir ki, bütün bunlar mixi xətti ilə gil kərpiclərin üzərinə yazılmışdır. Burada istər mixi yazının, istərsə də kərpiclərin adının çəkilməsi şumerləri yada salır. Hazırda dünyanın ən iri muzeylərində təxminən 200 min yazılı gil kərpic-gil kitab saxlanılır. Onların böyük bir hissəsi şumer dilində yazılmışdır. Mixi yazısı və gil kitablar şumerlərin dünya mədəniyyətinə verdikləri ən böyük töhfədir. [2, 245]

Kəbusey şagirdlərinə danışır ki, vaxtilə güllü-çiçəkli qəbilə əvəzində burada boş bir çöl varmış. Qəbilənin yaradıcısı, buranı abad edən midiyalı Cəməsb olmuşdur. Bu yerlərin tarixi onun tərcümeyi-halından başlayır. Yazıları kərpiclərə özü həkk etmişdir. Cəməsb zərdüşti imiş. Lakin Zərdüştin bəzi qanunlarına etiraz etdiyi üçün vətəninə tərək etmək məcburiyyətində qalmışdı.

Süjetin ekspozisiya hissəsindən etibarən hadisələrin gedişində dönüşlər olacağı və obrazların xarakter baxımından fərqli situasiyalarda dəyişiləcəyi ehtimalı sonrakı hissələrdə öz təsdiqini tapır. Əsərin baş qəhrəmanlarından biri olan Cəməsb zərdüştilik inancı ilə yaşasa da, bir din və əhkam kimi bu inancın bütün qanunlarına, qaydalarına əməl etmir. Dünyanı cismani, maddi yaradılış kimi qəbul edir. Cəməsb bu üsyankar təbiəti ilə bir məkanda qərar tuta bilmir. Onun daxilində əsrlərlə donub qalmış itaət və ibadət obyektinə qarşı qəzəb hissi coşur. Bu hal təsadüfən baş vermir. Ölmüş anasının daxmada (cəsədxanada) gözlərini vəhşi bir quş dimdikləyib yeyəndə, atası və böyük qardaşı tərəfindən bacısı Jinduqta qarşı zor tətbiq ediləndə, möbidin və Şiz adlı təlim rəhbərinin riyakarlığı hər addımda təzahür edəndə sanki onun içində yeni, daha humanist və daha bəşəri qanunlar doğulur. Xeyirxahlıqdan, rəhmdillikdən moizə oxuyan rəhbərlər yeməyə başlayarkən, yanlarındakı çocuklara yedikləri quzu budunun ancaq sümüklərini atır.

"Ayin bitir-bitməz rəhbərimiz Şiz hərəminin belinə kosti adlanan bir qayıq bağladı: belimiz zərdüştiliyə bağlanmış. Möbid uzun-uzadı nəsihətlər etdi və bizi ruhani rəhbərimiz olan Şizə tapşırırdı. On beş yaşına qədər bu adam bizə rəhbərlik edərək sadıq zərdüştilər yetişdirəcəkmis. Halbuki o, əllərini ac qurd kimi quzu buduna uzadandan bəri ürəyim ondan soyumuşdu". [3,351]

Cəməc b var gücü ilə xoşbəxt olmağa, bütün ağılkəsməz qanunlara qarşı çıxmağa çalışır. Amma bu yolda onun verdiyi ilk qurban bacısı Jinduqt olur. Qanuna əsasən bu gənc qız anasının ölümündən sonra atasına arvad olmalı idi. Böyük qardaş da bacısı ilə evliliyə iddialı olduğu üçün ailədə faciə başlayır. Jinduqt qalanın başına çıxaraq intihar edir. İlk təmizlənmə və etiraz qanla, ölümle reallaşır. Dəyişmə, bayağı ənənələrdən, iyrenc adətlərdən (atanın qızı ilə, qardaşın bacısıyla evlənməsi) xilas olma prosesi cəsaret tələb edir. Bütün roman boyu cəmiyyətin və qəbilənin şüurlu, özünü və ətrafını dərk edən üzvlərinin daşlaşmış və çürümüş mənfi təmayüllü adətlərə qarşı mübarizəsini müşahidə edirik. Məhv edilən hər pis, ibtidai şüur səviyyəsinə hesablanmış adətlər müqabilində daha sivil, mədəni, etik və müsbət qarşılanan əxlaq kodeksləri çərçivəsində müəyyənləşən prinsiplər, qanunlar yaradılır. Bu yenidən yaratma, yenidən qurulma, mənəvi və cismani baxımdan təmizlənmə yenilikçi gənclər tərəfindən icra olunur. Hətta yeni qəbilədə 40 yaşından yuxarı adam tapmaq belə mümkün deyil. Hadisələrin yaz fəslində cərəyan etməsi yenilənmə, canlanma, təzələnmə təntənəsi olan Novruz bayramı ilə bağlıdır. Həyatı ali insani keyfiyyət hesab etdilər şüurla dərk etmək, heyvani, instiktiv reaksiyalardan yaxa qurtarmaq, cəmiyyət əxlaqının qorunması naminə fədakarlıq göstərmək, daima təkamüldə, inkişafda olmaq yeni yaradılan qəbilə üçün yaşam meyarları idi. İnkişaf etmiş cəmiyyətlərdə insan yaşadığı mühitin təmizliyinə, əxlaqi-etik normalılığına cavabdeh kimi tanınır. O insan ki, öz şüuru və mükəmməl düşüncələri ilə özünü və cəmiyyətini xeyir, Ahura Mazda yoluna təşviq edir.

Romanda Ahura Mazdanın fikirləri ("Yer demiş: mənə ekən şad olar, əkməyən isə qəmgin olar. Buğda yerə səpiləndə divlər acıqlanar, buğda dit verəndə divlər hirsələnər; buğda sünbül sallayanda divlər çatlar!", "Divlərə xidmət edən köçəbələrdir, - özləri əkməz, başqalarının da əkinini tapdalar", "Ən fərəhli yer İnsanın ev tikəcəyi yerdir! Ən fərəhli yer çox taxıl əkilən, çəmənliyi olan, bol meyvə ağacları bulunan yerdir! Ən fərəhli yer qadın, çoluq-çucuq, heyvan sürüsü və ilxısı olan yerdir!", "Ən əziz heyvan pəridardır (xoruz-İ.M), çünki o, sabahın açılmasını xəbər verir. Ən əziz heyvan itdir, çünki sizi köçəbə turanlılardan saxlayır!", "Dünyada dərd verənlər Əhrimənin yaratdıqları divlər, andırlar, nəslər, çorlardır. Dünyanı kədərləndirən soyuq, xəstəlik, qaranlıq, köçəbəlikdir..." və s.) işığın, ulviyyətin, zəhmətin və sevginin təzahürü kimi ifadə olunur. Yenilikçi gəncliyin yeni yaratdığı ulus, qəbilə də şər simvolu Əhrimənin deyil, xeyir və işiq saçan Ahura Mazdanın bu nəzəriyyələri ilə silahlanaraq fəaliyyət göstərir. İşıqdan, xeyir və pislikləri yandıran atəşdən yoğrulmuş bir cəmiyyət, el, oba romanda gələcək Azərbaycanın ibtidai modeli kimi səciyyələnir.

Cəməsbın atası Muğandan gəlmiş bir atırvan (od keşikçisi azərbaycan) idi. Çocuq ikən Muğan atəşgədəsində xidmətçiliyə başlamış və eyni zamanda bu atəşgədə yanında dərs oxumuşdur. Qayda bu idi ki, onun nəslindən olan oğlanlar da burada xidmətkar olsun. Lakin Cəməsb bu qaydanı da pozur.

Romanda göstərilir ki, qaranlıq, Əhrimən, divlər daima işiq allahı Ahura Mazda ilə ziddiyyətdədir. "Avesta" abidəsinin dini-fəlsəfi, sosial-mədəni, tarixi aspektləri romanın əsas ideya mənbəyidir. Müəllifin "İncil", "Tövrat" və "Qurani-Kərim"i oxuması, bəşəriyyət tarixində dini təlimlərin mahiyyətini dərinləndirən dərk etməsi faktı əsər boyu özünü təsdiqləyir. Şərq xalqlarının arxaik mifoloji təfəkküründə mifik obraz kimi formalaşan divlər bu əsərdə nağıl qəhrəmanları təkcə sadə səciyyəli deyil, daima xeyirə qarşı vuruşan mifik, əslində gözə görünməyən, güc çatmayan qüvvədir. Bu təsvirlərdəki divlər İslam dinində, "Qurani-Kərim"də xarakterizə edilən İblisin missiyasını daşıyır. Məhz "Avesta" abidəsindəki xarakterizələrə əsasən sonradan yaradılan xalq nağıllarında da divlər qorxulu, savaq və mübarizə meydanını sonuncu, 40-cı qapıdan idarə edən qeyri-insani obraz kimi təqdim edilir. Zərdüştilikdə div mürəkkəb situasiyaların güclü idarəedicisi qüvvəsi kimi izah olunur.

Y.V.Çəmənşeminlini bu mövzu, xalqımızın tarixi o qədər dərinləndirən maraqlandırmışdı ki, hətta "İki od arasında" romanında da bu tarix, tarixin kitabı haqqında məlumat verilir. M.P.Vaqif İbrahim Xəlil xanın ən qəzəbli vaxtında söhbətin yönünü dəyişmək istəyir:

“- Xan, - dedi - bu gün əlimə qəribə bir kitab düşüb, bu ölkənin tamam qədim əhvalat və qəziyyələri yazılmışdır. Bilirsən ki, təvərixin müştəqiyəm. - Xan maraqlanan kimi oldu: hirs o saat yatdı. Vaqif xanda olan dəyişikliyi sezərək, sözlərinin arasını kəsmədən nağıl eləməyə başladı: - Hələ hicrəti-xatəmələnbıyadan (Məhəmmədin Məkkədən Mədinəyə köçməsinə - İ.M.) min il qabaq bizim bu Qarabağda zərdüştilər yaşarmış. Turan elləri Dərbənddən, səddi-İskəndərdən keçib, buraları yeğmə edərmişlər. “Şahnamə”də rəvayət olunan İran-Turan davası bizim Kür ilə Araz arasında vəqə olmuşdur... Bizim bu ölkənin başından çox qəribə qəziyyələr gəlib keçmişdir. -- Ağası bəy asudə nəfəs alaraq özünü düzəltdi, quru, lakin möhkəm döşünü irəli verərək söhbətə qarışdı: - Rəhmətlik Pənah xan Əfşar Fətəli xanın üstünə gedəndə, məlumi alinizdir ki, mən yaralanıb bir neçə vaxt Ərdəbildə yatdım. Bəylərbəyi məni bir dərviş zaviyəsinə tapşırırdı. Orada pustnişin bir qoca şeyx var idi. Gecə-gündüz ibadətlə məşğul idi. Özünü də həkim-haziq idi: yaramı da yaxşı eliyən o oldu. İbadətdən sonra yanıma gəlib döşəyimin yanında oturardı. O da bu qəziyyələri mənə demişdi. Onun dediyinə görə Aran böyük bir ölkə imiş, məqərrər-səltənəti (mərkəz şəhəri) də Gəncədə imiş. Amma Allah bu gözəl ölkəyə ilanı qənim yaratmış imiş: gürzələr, əfilər bu yerdə qaynaşmış... İbrahim xan tamamilə sakit olub, maraqla soruşdu:

- Bəs bu ermənilər harada imiş? - Vaqif sakit səslə: - Ermənilər buralara çox sonralar gəlmişlər; bunlar Çingiz və Teymurləngin zülmündən qaçıb, bu dağlara sığınmışlar. Görmürsənmi, erməni yaşayan yerlərə “sığınaq” deyirlər... ermənilər başıbəlalı tayfa olublar. [3, 535]

Hadisələrin hamısı mixi yazılar vasitəsi ilə oxunmur, müəyyən məqamlarda təfəsilatə varmaq istəməyən Kəbusey ümumiləşdirmə apararaq kərpicdəki yazıların oxunuşunu dayandırır, mətləbi qısaldır: “Təfəsilatına lüzum görmürəm. Əcdadımız Midiyadan Urartu ölkəsinə gedir. Bunu tutub, qul deyər bazarda satırlar. Bir mülkədar alıb, onu evə gətirir. Mülkədarın gözəl bir qızı varmış. Cəməsblə qız bir-birini sevir. Məsələni mülkədar duyur, əvvəl rədd cavabı verir. Sonra qızının ah-zar etdiyini nəzərə alaraq Cəməsbə bir təklif edir: “Yeddi il doğru xidmət etsən, qızımı sənə verərəm”, - deyir. Cəməsb razı olur. Səmimi olaraq xidmətə başlayır. Dördüncü il mülkədar ölür, qızla Cəməsb evlənir. Bu əsnada Kapadosya Urartu ölkəsinə hücumla başlayır. Buna əlavə olaraq bir də daxildə iğtişaş baş verir. Yaşayış şəraiti fənallaşdığı üçün Cəməsb ailəsini və əqrəbalarını götürərək Aran ölkəsinə keçir”. [3,358]

Aran ərazisində bina edən qəbilənin tarixi beləcə təsvir olunur. Və o da vurğulanır ki, bu qədər zəhmət sərf olunmuş qəbiləni qorumaq, adət-ənənəsini sevmək lazımdır.

Yaşayış qanunlarını isə onlara Xanburabi öyrətmişdi. Son sözü “cəmiyyətinizə daima sadıq olun” - tapşırığı idi.

Xoruz qəbiləsinin gəncləri Çopo ilə Ceyniz arasındakı dialoqlar, polemikalar çox zaman “Studentlər” romanındakı gənclər arasında olan millət, xalq və cəmiyyət problemləri ilə bağlı danışmaları xatırladır. Adətlərdən şikayətlənən Ceyniz bu itaət və adətə sadıqlığı “sürü” davranışına xas əlamət kimi səciyyələndirir. Söhbətin məzmununu sadə görünsə də, məğzi, ideyası aktual, XX əsrin problemi kimi səslənir.

“Ceyniz istehza ilə güldü: - Tühafsan, Çopo, - dedi. - Sən durğun həyat aşiqisən. Deyirsən, aman, asayış pozular. Qoca müəllimlərin təsiri səndə dərin köklər atmışdır. Bircə şeyi nəzərdən qaçırırsan. Tariximizi bilirsən, amma qəbilə həyatına keçməməzini əsil səbəblərini dərk edə bilmirsən. Cürət edib bu sözü deyirəm. Bağışla! Qəbilələrə Babil, Midiya, Kapadosya, Urartu, Pars, Xaldeya, Pont-Öksin sahillərindən belə adamlar toplanmışdır. Səbəbi? - Belli: orada yaşamaq üsulu çəkilməz bir hala gəlmişdir. Saray istibdadı, müharibə, daxili iğtişaşlar, dərəbəylik, din naminə qan tökmələr, zorluların əmlak iştahası xalqı zara gətirmişdir”. [3,367]

Romanda “7” rəqəmi ilə bağlı simvolikalar N.Gəncəvinin “Yeddi gözəl” əsərini xatırlatdı. Yeddi Xoruz məbədi, yeddi xoruz başlı daş sütunlu möhtəşəm bina,

məbədə çıxan yeddi pilləli iri daş pilləkənlər, hər pillədə oturub ney çalan əlvan geyimli, xoruzu qalpaqlı, uzun saqqallı yeddi qocanın yeddi ibrətamiz hekayəti. Yeddi qübbəli saray, yeddi ulduzlu səmanın təsviri, yeddi gözəl qız və yeddi ərən və s.

Romanda hakimiyyət və xalq, dirçəlməkdə olan bir məmləkətin başı üzərini alan təhlükələr, millət kimi azadlıq qapılarının sanki birdəfəlik bağlanması nüansları da qabardılır. Göstərilir ki, "Qürur yavaş-yavaş sarayı qapladı. Zərdüşt ehkamları unudulmağa başladı, hökmdarla təbəələr arasına sədlər çəkildi, xalqın səsi eşidilməz oldu. Astiyaz (Midiyanın son hökmdarı) kefə daldı. Babil qızları, Ellin oğlanları saraya hakim kəsildi; pars şərəbi beyinləri dumanlandırmağa başladı. Midiya əzəməti sarsıldı. Əhrimən qanadlarını aləmə sərdi. Dəbdəbəmizə çoxdan bəri həsədlə tamaşa edən pars baş qaldırdı. Kürüşün (Pars səltənətini təsis edən) qılıncı Midiya səltənətinə xitam verdi. Assuriya, Lidiya, Elam və iskitləri titrədən ordu parsılar tərəfindən ricətə sövq edildi... Atəşlər söndü, bağlar xarabalığa döndü, abadanlıq dağıldı, yer inlədi, göylər ağladı... Lakin muğ mətanəti qırılmadı, atırvan ordusu pozulmadı və iman qülləsi baqi qalaraq, düşmənlərə qarşı için-çin kin bəslədi... [3,369] "Lakin muğ mətanəti qırılmadı, atırvan ordusu pozulmadı və iman qülləsi baqi qalaraq, düşmənlərə qarşı için-çin kin bəslədi" - fikrinin təhlili, 1935-ci ildə təhlükəli görünürdü. "Atrıvan" - odu qoruyan bir xalq (Azərbaycan - İ.M) müstəmləkəyə çevrildisə də, içində kin dolu intiqam hissi ilə yaşamağa başladı.

Bu məqamda onu da qeyd etmək istərdik ki, 1937-ci ildə "Studentlər" romanı ilə yanaşı "Qızlar bulağı" əsəri də kəskin tənqidlərə məruz qalmışdır. Aydın ki, bu romanların mövzu-ideya baxımından tənqidi siyasi xarakter daşıyırdı. Ancaq əsərlərin, xüsusən də "Qızlar bulağı" romanının forma, dil-üslub baxımından tənqidi də repressiya yoluna çıxarış idi.

"Pravda" qəzeti ədəbiyyatda repressiya mexanizmini "sistemləşdirmək" üçün "Formalizm və naturalizm əleyhinə" sərlövhəli yazı dərc etmişdir. Bu məqalənin tezisləri Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında son illərin irihəcmli əsərlərini təftiş etməli idi. "Ədəbiyyat qəzeti"nin 14 aprel 1936-cı il nömrəsində çap edilən müzakirədə M.Hüseyn demişdir: "Qoy, Yusif kimi görkəmli yazıçılarımız öz son əsərlərinin siyasi mündərəcəsini, konsepsiyasını dərinləndirən təftiş etsinlər. Belə olsa, onların bu günkü quruluşumuza münasibəti artıq nitqlərdə deyil, əvvəlcə ürəkdə, sonra isə bədii əsərlərdə ifadə olunacaqdır... Yusif Vəzirə gəlincə, burada məsələ daha da mürəkkəbləşir. Onun son əsərləri, xüsusilə də "Qızlar bulağı" və "Studentlər" romanı, şura ədəbiyyatının fikri yüksəlişini ifadə etməyir. Bütün səmimiyyəti və qətiyyətilə göstərməliyik ki, Yusif Vəzir, inqilabın ən qəti momentlərindən birini - 1917-ci ili, yeni bizim ədəbiyyatımızda ən aktual dövrlərdən birini götürməsinə baxmayaraq, yenə də yeni sənət cəbhəsinə, sosialist realizmi cəbhəsinə keçməyib". [4]

Lakin repressiya ilinin ən ağır zamanında əsəri haqsız tənqidlərdən qorumağa çalışan adamlar da vardır. Sonralar özü də repressiya qurbanı olan S.Hüseyn həmin adamlardan biri idi: "Mən "Kommunist" qəzetində dərc edilən Hidayətin tənqidi haqqında da bir neçə kəlmə söyləmək istəyirəm. Nəhayət, Çəmənzəminlinin "Qızlar bulağı"nı tənqid edərək yazır ki: "Çəmənzəminli özünün ədəbi xüsusiyyətində, tarixi mühit içərisində tipik xarakteri, bu xarakterin necə təşəkkül etdiyini və ən tipik şəraitdə necə hərəkət etdiyini açma bilmir". Çəmənzəminlinin bu əsərində böyük tarixi romanlara xas olan möhkəm süjet xətti, kompozisiya vəhdəti, orijinal bədii ədə və forma xüsusiyyətləri görünür. "Qızlar bulağı" tam mənada tarixi roman olmaqdan ziyadə, ədəbi etüd və ya tarixi romana eskizdir".

Məncə, əgər "Qızlar bulağı" öz mündərəcəsi etibarilə qiymətli əsərdirsə, onun tarixi roman olmaması, onun üçün nöqsan deyildir. Bu cəhətdən əsəri tənqid etmək, məncə, doğru deyil. Məlum olduğu kimi, bizim ədəbiyyatımızda roman yenidir. Odur ki, hələ forma cəhətcə bizim romanlarımızı tənqid etmək doğru deyil". [5]

Bu bir məlum faktdır ki, "Qızlar bulağı" romanı 1930-cu illərdə köhnə bir müsavətçi, cümhuriyyətçi yazar, siyasi xadim və ədəbiyyatşünas tərəfindən yazılmışdı. Əsərdə zamanın bolşevik siyasəti, sovet hakimiyyəti, Rusiya əsarəti və

təcavüzü yeri gəldikcə sətiraltı mənalarda tənqid olunurdu. Parçalanıb dağılmış məmləkəti yenidən özünə qaytarmaq, yenidən qurmaq məsələsi 1918-ci il hakimiyyətinin (Azərbaycan Cümhuriyyətinin) adı ilə bağlı idi. Müəllif bu məqamı aşağıdakı şəkildə üstüörtülü ifadə edir:

“Smerdis adlı bir muğ Həmədanı əldə edərək səltənətə oturdu. Atəşlər yenidən parladı, zərdüştilərin üzü gülməyə başladı... Lakin günəşin altında heç bir şey baqi deyil! Smerdis hökmranlığı da uzun sürmədi. Pars sarayına əsas təşkil edən yeddi əsil ailə nümayəndələri muğlara boyun əyməyərək silaha sarılıb, Smerdisi devirdilər”. [3,369]

Y.V.Çəmənşəminli romanda bir çox bəşəri problemlərin bütün zamanlarda təkrarlandığını, sinifli cəmiyyətlərdə istismarın xarakterini, saray hakimiyyətinin patreaxal qanunlarını açıb göstərir. Bir gün xəstələnib işə çıxmayan qulu çubuq altına salıb öldürülür. Minlərcə qul tökülüb, firon məmurlarını qətlə yetirir. “Zülmün mənbəyi saraydır, saray!” - şüarlı üsyanlar baş qaldırır.

N.Gəncəvinin “Yeddi gözəl” mənzum romanındakı kimi ibrətamiz hekayətlər söylənilir, lakin bunları biz gözəl qadınların dilindən yox, ərənlərin dilindən. Firon ordusu tüğyan edən üsyanları amansızlıqla yatırır. Yüzlərlə insan öldürülür. “Üsyan başçıları əldə edilsin!” - deyə əmr verilir. Qullara işgəncələr verilərək təhrik edənlər sorulur. Mariqeri ələ keçir, firon onu tanıyıb, saraya götürür. O biri gün sarayın böyük salonunda tənənəli bir məclis düzəldilir. Firon və arvadı taxtda əyləşir. Mariqeri gətirilib mühakimə olunur, ölümə məhkum edilir. Cəlladlardan birisi qabda zəhər gətirir, Mariqeri zəhəri mətanətli bir təbəssümlə qarşılayır:

“-Heyvanları himayə edərək, İnsanları heyvan şəklinə salan bir həyatı məmnuniyyətlə tərk edirəm! - deyib, zəhəri başına çəkdi. [3,389]

“Y.V.Çəmənşəminli filosof olmasa da, onun yaradıcılığında bəşəriyyətə mütərəqqi ideyaları, zəngin dünyagörüşləri ilə xidmət edən elm və zəka korifeylərindən Aristotel, Sokrat, Demokrit, Herodot, Horatsi, Plutarx, Oqyust Kont, F.Nitsşe, J.J.Russo və başqalarının fəlsəfəyə, ədəbiyyata, tarixə dair əsərləri xüsusi yer tutur, çoxlu mütaliə etməklə onların mütərəqqi fikirlərinə yiyələnmişdir. “Studentlər” və “Qızlar bulağı” romanlarında “dünyanın vəhdətini” onun maddiliyində görə, həyatın daima diri və maddi bir qüvvə olması, maddə və həyatın bir-birindən ayrılmazlığı və s. filosofların bu və ya digər fikirlərini təsdiqləyən Yusif Vəzirin müdrik kəlamlarının düzgün əsaslandırılması məqamlarına toxunulmuşdur. Y.V.Çəmənşəminlinin dinlə bağlı görüşləri də diqqətəlayiqdir, onun dinə yenilik donu geyindirməklə kosmopolit din yaratmaq istəyən bəzi bəhəyi və vəhəbi tərəfdarlarını qəti və konkret çıxışları ilə geri oturtduğunu, yalnız mənsub olduğu İslam dininə bağlı olduğunu əsaslandırmışdır”. [6, 5-6]

Romanda fərd və cəmiyyət münasibətlərinin, ali insan şüurunun bu münasibətləri tənzimləmə prinsiplərinin vəhdətini görürük. Dünya, yaradılış, təbiət, cəmiyyət haqqında fəlsəfi tezislərini konkret həyatı misallarla isbatlayan Yusif Vəzir dünyanı iki qeyri-maddi qüvvələrin (xeyir və şər) mübarizəsi meydanı hesab edən zərdüştilərin, misirlilərin, hindlilərin mifik təsəvvürlərini romanına gətirir, fəlsəfi təxəyyül metodlarının formalaşmasının ibtidai qaynaqlarını açıb göstərir. Əli İbrahimov “Y.V.Çəmənşəminlinin fəlsəfi və sosial-siyasi görüşləri” əsərində çox doğru olaraq yazır: “O, özünün tarixi romanlarında belə insanı daima düşündürən bu cür məsələləri geniş müzakirə obyektinə çevirir, bu haqda sanki həyat təcrübəsindən, çoxlarına məlum olanları özünəməxsus tərzdə fəlsəfi mühakimələr vasitəsilə oxucuya çatdırır. Həyatın mənasını “dirilikdə və maddilikdə” görə Y.V.Çəmənşəminli də bir çox təbiətşünas alimlər kimi, insan anlayışını, onun ömrünü bitki və heyvan kimi üzvi və canlı aləmlə müqayisədə izah edir. Həyatın ayrı-ayrı fərdlər təmsalında müvəqqəti, ölümün isə “əzəli və əbədi” olduğunu söyləyən mütəfəkkir cəmiyyət halında, yeni-yeni insan nəsillərinin yaranması sayəsində həyatın əzəliliyini etiraf edir. Bir çox romantiklərdən fərqli olaraq, onun həyat və ölüm probleminə dair baxışları realist cəhəti ilə daha çox seçilir. Belə ki, o, maddi başlanğıclardan, yaşamaq üçün zəruri olan maddi nemətlərdən kənarında həyatı təsəvvür etmə”. [6,60]

Romanda Ceynizin dilindən deyilən "Çopo, əvvəl mən də başqaları kimi qəbilə həyatına zidd idim. Səfəri yaşayış, macəralar, saray təntənəsi hələ beynimi istila etmədə idi. İlk zəhmət mənə yeni bir zehniyyət bağışladı. İndi keçmişin xəstə irsindən tamamilə xilas olmuş bir adamam, səadətimin hüdudu yoxdur"- mülahizəsi bizə iki müxtəlif yanaşmanın mesajını verir. "Keçmişin xəstə irsi" - dedikdə Ceyniz adət və ənənəsini tərk etdiyi köhnə, çürümüş, heyvani münasibətlər əsasında davam etməkdə olan qəbiləni nəzərdə tutur. Bəs müəllif?

Kitabın əvvəlində romanını Şura Yazıçılarının Ümumittifaq qurultayına həsr etdiyini yazan Y.V.Çəmənşəminli finalda üslubuna zahiri don geydirərək özünü müdafiə "tədbirləri" görmək istəyir. Türk mədəniyyəti sarayını tərk edib "Kommunist" küçəsinə doğru addımlayan Əhməd "Qızlar bulağı" kitabını bağlayır.

"Əhməd kitabı yumdu. Lakin fikir və xəyalı kitabdan ayrılmaq istəmədi. Çopo, Nuşa, Ceyniz, şair Milnir, xaqan və Ərdica ətrafına toplanaraq bütün macəraları ilə onu əhatə etmişdilər. Əhməd özünü "Yel" ulusdaşı ədd edərək "Türk mədəniyyəti sarayı"nı tərk etdi. Geniş qaldırımdan "Kommunist" küçəsinin ortasına keçər-keçməz birdən sürətlə gələn tramvayın zəngi çalındı. Avtomobillərin parlaq işıqları gözlərinə çarpdı. Əsri şəhərin gurultusu, radio, elektrik işığı və izdiham onu ayıldı. Həqiqi aləmin əzəmət və dəbdəbəsi bütün qüvvəti ilə önündə canlandı. Bu aləm qarşısında "Qızlar bulağı" ekranda göstərilən bir şəkil kimi sönüb getdi". [3,450]

Aydındır ki, Y.V.Çəmənşəminliyə bu "tədbirliliyi" kömək etmədi, bütün yaradıcılığı boyu müstəqil Azərbaycan ideyasını təlqin edən, bu yolda əmək sərf edib, qələm çalan Y.Vəzirin kommunistlərin yanında bəraəti yox idi. Vaqif Sultanlının "İstiqlal sevgisi" əsərində bu cəhəti xüsusi işıqlandırır. "M.Ə.Rəsulzadə haqqında ilk fikir söyləyənlərdən biri Y.V.Çəmənşəminli olmuşdur. Onun "Biz kimik və istədiyimiz nədir?" kitabı, "Millət" qəzetində dərc etdirdiyi "Azərbaycan və azərbaycanlılar", "Azərbaycan" qəzetində çap olunmuş "Xarici siyasətimiz", "Milli və mədəni işlərimiz" silsilə məqalələri bu və ya digər şəkildə M.Ə.Rəsulzadənin rəhbərlik etdiyi Müsavat partiyasının proqram və məramnaməsinin şərh və aydınlaşdırılması istiqamətində yazılmışdır. Qeyd olunmalıdır ki, Müsavat partiyasının Kiyev şöbəsinin əsası Y.V.Çəmənşəminli tərəfindən qoyulmuşdur. Həmin partiyanın 1917-ci il oktyabrın 26-31-də Bakıda keçirilən I qurultayında "Azərbaycana muxtariyyət" şüarı irəli sürülmüş və elə həmin ildəcə Yusif Vəzirin "Azərbaycan muxtariyyəti" kitabı nəşr olunmuşdur". [7,13]

Y.V.Çəmənşəminlinin repressiya olunması üçün saysız-hesabsız "əsaslar" ortaya atıla bilərdi, lakin məhz bu romanların təhlillərindən başlanan ittihamlar ipucu kimi onu repressiya qurbanitək ölümə apardı...

* **Qeyd:** 1. Yusif Vəzir Çəmənşəminli. Qərardan sonra. Bakı, "Gənc işçi" qəzeti, 1934, 23 aprel. 2. Yusif Vəzir Çəmənşəminli. Qərardan sonrakı yeni əsərlərim. Bakı, "Gənc işçi" qəzeti, 1935. 3. Везир Ю. Оправдываю доверие. Баку, "Вышка", 1935, 23 апреля.

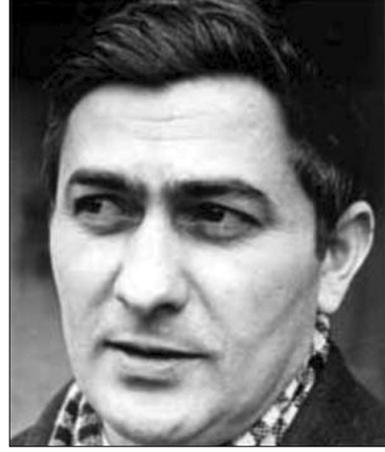
İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. http://artkaspi.az/az/odun-biri-irandirsa-digeri-rusiyadir-professor-tofiq-huseynolu/#.XDM2TNizY_4
2. İ.Sadiq. Yusif Vəzir Çəmənşəminli və Şumer qaynaqları. AMEA, "Ədəbiyyat məcmuəsi" Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi əsərləri. Bakı, 2017, № 3.
3. Çəmənşəminli Yusif Vəzir. Əsərləri. Üç cildə. II cild. Bakı, "Avrasiya press", 2005, 664 səh.
4. "Ədəbiyyat qəzeti"nin 1936-cı il, 14 aprel.
5. "Ədəbiyyat qəzeti", 1937-ci il, 10 iyun.
6. Əli İbrahimov. Y.V.Çəmənşəminlinin fəlsəfi və sosial-siyasi görüşləri. Bakı, Nurlan, 2008, 252 səh.
7. V.Sultanlı. İstiqlal sevgisi. Bakı, Elm və təhsil, 2014, 252 səh.
8. Xəlilov P. Herodot tarixi və "Qızlar bulağı". Ədəbi qeydlər. "Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti", 1986, 20 iyul.
9. Ağazadə F. Kitab tarixi. Bakı, "Azərbaycan" qəzeti, 1920, 18, 28, 30, 31 mart.

◆ Dünya, səndən kimlər keçdi...

İntiqam QASIMZADƏ

ƏLİ KƏRİMİ XATIRLARKƏN

O il yay Bakıda çox isti keçirdi. Mən C.Cabbarlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyasında işləyirdim. Bir gün (səhv etmərsə, iyun ayının 30-u idi) qara bir xəbər ildırım sürəti ilə studiyaya yayıldı; gözəl şairimiz Əli Kərim vəfat edib, bu gün dəfnidir. Əli Kərim ruslarda Lermontov, bizdə nakam taleli Müşfiq qədər sevilən bir şair idi; xüsusən o dövrün gəncləri arasında. Aramızdakı 12 illik yaş fərqinə baxmayaraq, salam-ələykimiz, tanışlığımız vardı. Təbiətən az danışan, münasibətini dilə gətirməyi xoşlamayan bir insan olsa da, hiss edirdim ki, mənə doğması, yaxını kimi isti münasibəti var. Atamla bir yerdə işləmişdi, atam rəhmətə gedəndən sonra "Azərbaycan" jurnalında poeziya şöbəsinin müdiri o olmuşdu; yəqin ondan idi, qələm yoldaşının, böyük qardaşının yadigarı kimi baxırdı mənə. Mən də o nəsil şairlər arasında hamıdan çox Əli Kərimi sevirdim; həm bir şair kimi, həm də təvazökar, gözəl bir insan kimi.

Nə isə... Əli Kərimin ölüm xəbəri məni necə sarsıtmışdısa, işdən çıxıb onun yaşadığı yazıçılar evinə necə getdiyim yadımda deyil. Həyət adamlarla dolu idi: yazıçılar, qonşular; xüsusən gənclər - Əli Kərimlə vidalaşmağa, onu son mənzilə yola salmağa yığılmışdılar. Belə danışdılar ki, Əli Kərimi doğulduğu, böyüyüb boya-başa çatdığı Göyçaya aparacaqlar, orada torpağa tapşıracaqlar.

Sonra ən ağır dəqiqələr başladı. Şeirilə, ümumən bütün varlığı ilə minlərlə ürəkdə özünə qarşı sevgi, məhəbbət alovu yandırmış, yaşı heç qırxını haqlamamış bəstəboy, yaraşlıq, gözəl şairimizin cənazəsini yaşadığı evin həyətinə çıxardılar.

Düzü, son dərəcə sarsıldığımdan, o vida mərasimi olduğu kimi yadımda deyil. Yadımda qalan bircə dostumuz Abbas Abdullanın Əli

Kərimdən oxuduğu şeirdi - daha doğrusu, Əlinin şeirlə yazdığı vəsiyyətidir: "Yeri oldu, olmadı, həkim ki girdi xəstənin qılığına, nəse pıçıldadı dostlarından birinin qulağına, onda həkim, salam-ələykim". Və sonra ən dəhşətli misralar:

***Tabutuma oğlanlarımı yaxın qoymayın,
Təbəssümlərini qoyarlar ora.
Qoymayın onları həyətdən bir adam çağıra
Oyuncaqlarını, oyunlarını gətirib
qoyarlar ora
Birdən-birə qocalarlar.***

Bu misraları eşidən an bütün varlığım üşündü, iliyimə kimi soyuq işlədi bədənimə; titrədim.

Göyçaya gedə bilmədim; imkanım olmadı. Əlini apardılar və mən də evə qayıtdım.

Dediyim kimi, o gün Bakıda hava çox isti idi; bəlkə də ən isti günlərdən biri idi. Amma mən üşüyürdüm; bir titrətmə var idi canımda.

O gecə hərəkətim qırxa qədər qalxdı.

İllər keçib... Uzun illər! Bununla belə, bu gün də mən o günü, Əli Kərimin həyatın ortasında qoyulmuş cənazəsini və oxunan o misraları xatırlayanda üşüyürəm, titrədirəm.

... Bunları mən haçansa, çoxdan yazmışdım. İndi Əlinin ölümündən 50 il keçir - yarım əsr. Çox tez - 38 yaşında dünyasını dəyişdi. Düzü, bu gün mən 88 yaşlı ağsaqqal Əli Kərimi heç təsəvvür edə bilmirəm. Əlini sonuncu dəfə necə görmüşdümse, o cür də yadımdadır. Ən maraqlı olanı orasıdır ki, Əlini görməyənlər də, hətta sonrakı nəsillər də onu bizim kimi təsəvvür edəcəklər, buna əsla şübhəm yoxdur, çünki, böyük sənətkarların yaşadıkları həyat, haqlarında ağızdan-ağıza gəzən rəvayətlər, şəxsiyyətlərinin özəlliyi və əsərləri ilə birlikdə təsəvvürlərdə yaratdıqları obraz təxminən eyni olmalıdır.

Əli Kərim poeziyası çox dərin kökləri olan nadir sənət hadisəsi idi. Onun istedadının özünəməxsusluğunu və cazibə gücünü hələ sağlığında görüb qiymətləndirənlər az deyildi. Vəfatından sonra illər keçdikcə Əli Kərim şeirinin cazibəsinə düşənlərin sayı qat-qat artdı, xalq arasında onun poeziyasına qeyri-adi bir məhəbbət yarandı.

Əli Kərim haqqında ötən illər ərzində çox yazıblar və bu yazıların əksəriyyətində onun poeziyasını yüksək qiymətləndiriblər. Zənn edirəm ki, bu gün onların bəzi fikirlərini xatırlatmaq yerinə düşər:

...Əli Kərimin vəfatından sonra onun əvvəllər yazmış olduğu şeirlərindən iki-üç qat artıq çap olunmamış şeirləri ortaya çıxdı...

Əgər şairin yaşamağı, varlığı onun sənəti ilə, onun əsərləri ilə ölçülürdüsə, onunla müəyyən olunurdusa, deməli, Əli vəfat eləməmişdir. Əli sağdır, bu gün bizim sıralarımızdadır.

Rəsul Rza

... O, Füzulini dünyanın rəqibi, sirdaşı səviyyəsinə çatdırır: "Dünya səni qocaltdı, yaşdın olsun deyə... Dünya səni qocaltdı, cavan görünsün deyə". Əli Kərimdə çox ifadələr, mısralar, fikirlər var ki, onlar Füzuli sənətinin kökündən cücərmiş pöhrələrdir. O, Füzulinin "elmsiz şeir əsassız divar olur" düsturunu özü üçün sənət devizi götürür: "Söz axtardım, tapmadım, misram qopub töküldü özülsüz divar kimi".

Tofiq Hacıyev

Onun poeziya anlayışı genişdir. Poeziya onun üçün tale idi, ömür idi, məhəbbət idi, zəhmət idi, yaşayanlara, ölənlərə, vaxtsız gedənlərə hörmət idi, yersiz qalanlara, artıq görünənlərə, laqeyd olub duyğusuz, məsləksiz yaşayanlara nifrət idi.

Cabir Novruz

... yetmiş yaşlı Əli Kərimin (yetmiş illiyində deyilib - red.) şeirlərinin saçına heç bir dən də düşməyib. Yetmiş yaşlı Əli Kərim ötən illər ərzində heç bir saat da qocalmayıb.

Fikrət Qoca

...Təəssüf ki, uzun müddət Əli Kərimi nakam şair simvolu kimi mənalandırıblar. Məncə, Əli Kərim özünə qalib gəlməyi bacaran böyük bir şəxsiyyət və qüdrətli şair simvoludur.

Arif Əmrahoğlu

Onun ölümü özünə və hamıya meydan oxumaq, bəlkə də nümayişkarənə bir şüurlu qəsd idi.

Nazif Qəhrəmanlı

... Əli Kərimin sənət palitrası qədərsiz, bənzərsiz rənglərlə, möcüzəli səslərlə, qammalarla nə qədər zəngin idi! Əli Kərim haradan, hansı bağçadan dəriridi bu qədər təzə-tər deyimləri, qönçə qafiyələri, çiçək mısraları?!

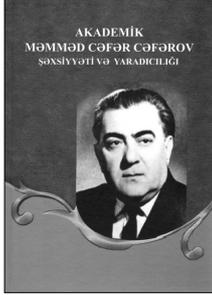
Nahid Hacızadə

Əlinin poeziyasında elə bil günəş batareyaları var; nə qədər günəş var, Əlinin poeziyası ondan enerji alıb irəliləyəcək - sabaha, gələcəyə...

Altay Məmmədov

◆ K i t a b r ə f i

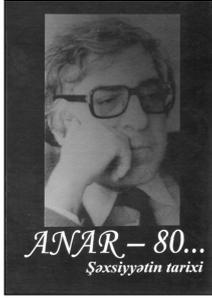

**AKADEMİK MƏMMƏD CƏFƏR CƏFƏROV:
ŞƏXSİYYƏTİ VƏ YARADICILIĞI**
Bakı, "Elm və təhsil", 2019

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbi tənqid şöbəsinin əməkdaşlarının hazırladıqları bu məqalələr toplusu görkəmli Azərbaycan alimi, tənqidçi, ədəbiyyatşünas, nəzəriyyəçi, pedaqoq kimi şərəfli yaradıcılıq yolu keçmiş akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun həyat yolu, şəxsiyyəti, elmi-pedaqoji fəaliyyəti haqqındadır. Məmməd Cəfərin tənqidçi-ədəbiyyatşünas obrazı onun klassik və müasir

Azərbaycan ədəbiyyatının problemlərinə, yaradıcı şəxsiyyətlərə həsr etdiyi məqalə və monoqrafiyalar sistemli şəkildə təqdim olunur.

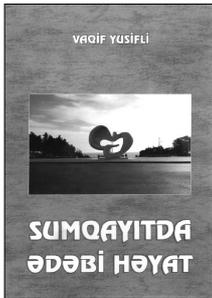
Kitabın elmi redaktoru və ön sözün müəllifi akademik İsa Həbibbəyli, çapa hazırlayan tənqidçi, filologiya elmləri doktoru Vaqif Yusiflidir.

ANAR-80
Bakı, "SkyE", 2019

"Anar-80. Şəxsiyyətin tarixi" kitabı Azərbaycanın Xalq yazıçısı Anarın 80 illik yubileyinə həsr olunub. Kitabda görkəmli Azərbaycan yazıçısı haqqında tanınmış ədəbi simaların yazdığı məqalələr, yaradıcılığı ilə bağlı ədəbiyyatşünaslıq yazıları toplanmışdır.

Kitabın elmi redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Jalə Əliyeva, tərtib edən və ön sözün müəllifi Gülxani Pənahdır.

VAQIF YUSİFLİ
"Sumqayıtda ədəbi həyat"
Bakı, "CBS-PP", 2019

Tanınmış tənqidçi Vaqif Yusiflinin bu kitabında Sumqayıtda yaşayıb-yaratmış söz adamlarının yaradıcılığından söz açılır. Müəllif bu şəhərin ədəbi həyatını işıqlandırır, dünyasını dəyişmiş söz adamlarını yad edib, hal-hazırda Azərbaycan ədəbiyyatında öz səsi-sözü ilə seçilən şairlərin, nasirlərin hər biri haqqında ürək sözlərini yazıb.

FİRUZ MUSTAFA
"Dəniz köçü" (özbək dilində)
Özbəkistan. Daşkənd, "İstiqlol nuri" nəşriyyatı, 2018

Kitaba Firuz Mustafanın eyniadlı povesti, habelə "Vəsiyyət", "Qatillər", "Bəyaz rəqs", "Köhnə kitablara elegiya", "Oxuyan ağaclar" hekayələri daxil edilib. Müəllifin "Dəniz köçü" əsəri indiyə qədər müxtəlif ölkələrin nəşriyyatlarında rus, ingilis, fransız dillərində, habelə ərəb qrafikası ilə işıq üzünə görüb.

Özbəkistanda fəaliyyət göstərən H.Əliyev adına Mədəniyyət Mərkəzinin dəstəyi ilə nəşr olunmuş yeni kitabın layihə rəhbəri Samir Abbasov, məsləhətçi Qulu Kəngərliyədir. Əsərləri özbəkçəyə Şahlo Qasimova çevirmişdir.

VÜSAL NURU
DORANTAĞ (roman)
 Bakı, "Vektor" nəşriyyatı, 2019

"Eybəcərler adası", "999", "Prezidentin qızı" kitablarından sonra müəllifin sayca dördüncü olan bu kitabı Beynəlxalq Şahmar Əkbərzadə adına mükafata layiq görülmüşdür. Azərbaycan fantastik ədəbiyyatının maraqlı nümunələrini yaratmış istedadlı yazıçı bu romanında tariximizin araşdırılmamış qatlarına enir. Əsərin qəhrəmanı -- tarixi romanlar müəllifi olan yazıçı Əshabi-kəhf mağarası ilə bağlı araşdırma aparır və özü də bilmədən islamdan əvvəlki dövrə gedib çıxır. Dinlərin, inancların toqquşduğu bir zamanda ailələrin yaşadığı faciələrə şahid qəhrəman əzab və işgəncə gören adamlardan birinə çevrilir. Müasir düşüncəsi, savadı onu qılıncların baş kəsdiyi, oxların zirehləri deşib keçdiyi bir zamanda qoruya bilmir. Geri qayıtmağa yol axtarır...

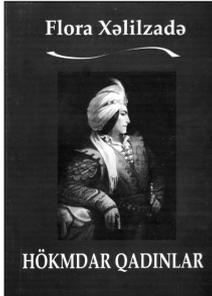
Kitabın redaktoru Südabə Ağabalayevadır.

NURƏDDİN ƏDİLOĞLU
"Yaralı Qu quşları"
 Bakı, "OL"NPKT, 2018

Nurəddin Ədiloğlunun son illərdə yazdığı hekayələr, "Adəm və Həvva" povesti, "Şəhidlər anası" dramı təqdim olunan kitabında yer alıb.

Kitaba Vaqif Yusifli ön söz yazıb, redaktoru isə Gülmirə Ramazanqızıdır.

FLORA XƏLİLZADƏ
Hökmdar qadınlar
 Bakı, "Vektor" nəşriyyatı, 2019

Kitab İslam dövlətlərində və Azərbaycanda yaşamış və hökmdarlıq etmiş qadınları oxuculara təqdim edir. Müəllif təqdim etdiyi hər bir sultan xanımın özünə məxsus idarəetmə qabiliyyətini, cəsurluğunu, mərhəmətini, hökmünü tarixi faktlarla səciyələndirib.

SƏDAQƏT ƏLİQIZI
Öldürülən qadınlar
 Bakı, Elm və Təhsil, 2018

"Elm və Təhsil" nəşriyyatında Sədaqət Əliqızının yeni kitabı çap olunub. Kitabın annotasiyasında oxuyuruq: Poeziya həyatı bildiyin kimi yazmaqdır. Nəyinsə xatirinə həyatı dəyişmək yox. Bu mənada şair Sədaqət Əliqızının düşüncələri orijinaldır. Dünyanın gərdişi və onun insanlara verdiyi sevinc və kədər düyğuları səmimi bir dillə qələmə alınıb. Belə baxanda dünyada fikirlərin hamısı deyilib. Bəs şairin şeirə gətirdiyi yenilik nədir? İntonasianın özü, təngnəfəslik və adi misraların birləşib yeni bir görüntü yaratması, yuva qurması, ələcsizlik, ritm və s. şeirə gözəllik gətirir.